De două mii de ani...

Mihail Sebastian

Cum am devenit huligan

HUMANITAS

De două mii de ani...

MIHAIL SEBASTIAN

Cum am devenit huligan

Mihail Sebastian

De două mii de ani...

Cu o prefață de NAE IONESCU

Cum am devenit huligan

HUMANITAS

BUCUREȘTI, 1990

Coperta : DOINA ELISABETA ŞTEFLEA

Redactor : ALEXANDRU SKULTÉTY

ISBN 973-28-0199-9

De două mii de ani...

Roman

Cu o prefață de NAE IONESCU

Mihail Sebastian, **De două mii de ani...**
Roman cu o prefață de Nae Ionescu,
Editura „Națională-Ciornei" S.A. București

PREFAȚĂ

Mihail Sebastian s-a hotărît să dezbată problema iudaismului. Și o face pe un caz concret. El alege un moment oarecum istoric, cam cei zece ani ultimi ai frămîntărilor noastre politice, și încearcă a stabili în acest cadru viața de nădejdi, de luptă și de suferință a unui evreu neprevenit — dar pentru asta nu mai puțin evreu —, care e o ființă originară, poate chiar ființa lui originară, Iosef Hechter. Iosef Hechter se chinuiește. Dar pentru că Mihail Sebastian vrea să rezolve o problemă, în sensul că el vrea să înțeleagă de ce se chinuiește și dacă nu poate fi și altfel, Iosef Hechter trăiește lucid, adică dedublat, drama aceasta a iudaismului. Punctul de ajungere a acestui Iosef e oarecum surprinzător : pornit pe calea rațională — specific iudaică — a lui DE CE ?, eroul nostru sfîrșește prin a adopta, metodic, atitudinea statică a lui Ghiță Blidaru, care, întrucît e orientală, poate fi însușită și de evrei (cel puțin, de evreul mistic) de îndată ce ea face fondul gîndirii aritmetizante a lui Spinoza, dar nu e mai puțin străină evreului de azi, care, încleștat în lupta cu problematica rasei lui, vrea să fie un luptător. Rezultatul ? Iosef Hechter nu izbutește să explice nimic. În schimb, el constată ; constată că Iuda suferă și se chinuiește ; și că nu se poate altfel.

Numai că această constatare e lipsită de necesitate. E adevărat că de cînd e lumea și de cînd sînt evrei — căci, în adevăr, evreii sînt de cînd lumea — neamul acesta a suferit. Din faptul suferinței lui permanente, însă, nu se poate scoate decît inductiv, adică ipotetic, sub bene-

ficiu de inventar, caracterul necesar al suferinței lui. Și asta e insuficient. Pretinzînd, deci, ca și Iosef Hechter, că *Iuda va agoniza pînă la sfîrșitul lumii*, eu cred să pot *demonstra* că nu se poate altfel. Și pentru că Iosef Hechter nu o face, să-i îngăduie Mihail Sebastian lui Ghiță Blidaru să spună aici ceea ce nu i-a spus lui Iosef Hechter.

A căuta problemei iudaismului o soluție generală în ordinea politică este o operație lipsită de sens. Căci de îndată ce Iuda suferă și *trebuie* să sufere, e de la sine înțeles că ori de cîte ori se va pune undeva, într-un conflict, problema iudaismului, ea se va rezolva în sensul suferinței evreilor. (Ceea ce nu e o soluție!) Și se va rezolva astfel nu pentru că oamenii sînt răi sau nedrepți, ci pentru simplul motiv că Iuda trebuie să sufere. Așa fiind, drama iudaismului nici nu este o *problemă* politică — o asemenea problemă implicînd întotdeauna o soluție —, ci, pur și simplu, *un fapt*. Evreii pot da, politicește, material pentru o problemă popoarelor în mijlocul cărora locuiesc sau cu care sînt în contact. Aceste probleme își au, desigur, soluțiile lor — bune sau rele, dar soluții. Astfel, Spania a rezolvat, sau a crezut că rezolvă, la sfîrșitul veacului al XV-lea, problema evreiască, izgonindu-i pe evrei din țară. Dar asta nu rezolvă problema iudaismului ca atare; ci, dimpotrivă, confirmă numai *faptul* dramei iudaice.

Asta înseamnă: drama iudaică nu poate fi dezlegată; pentru că ea nu e o problemă, ci un fenomen. Fenomenul acesta poate fi însă cunoscut, adică înțeles. Pe ce cale și prin ce metodă? Dacă drama iudaică ar putea fi dezlegată într-un fel oarecare, ea ar fi un fenomen de relație; conflictul s-ar ivi dintr-o defectuoasă luare de contact între evrei și ceilalți oameni — contact care ar putea fi amendat, ajustat. Cum însă conflictul acesta e permanent, indiferent de timp și loc, sau, mai exact, *dacă* conflictul acesta e permanent — așa cum constată și eroul nostru și cum o cred și eu —, atunci trebuie să conchidem cu necesitate că pricinile conflictului sînt *în* evreu. Așa fiind, indicația metodică e precisă: dacă

evreul *trebuie* să sufere, suferința lui trebuie să-și aibă originea în el însuși ; iar cum suferința e goală, pentru că rupe armonia creației lui Dumnezeu, evreul trebuie să fie substanțial bolnav. De aci, urmează că, pentru a dezlega taina suferinței permanente a lui Iuda, e nevoie să știm ce înseamnă a fi evreu.

Eu știu că metoda obișnuită în cercetarea „chestiunii evreiești" nu e aceasta. Antisemiții, de pildă, procedează tocmai pe dos : în chip empiric. Ei stabilesc anume că există un conflict statornic între evrei și celelalte neamuri, conflict care, la anumite momente, caută dezlegări tari. De pe urma acestor dezlegări, evreii suferă, desigur ; dar vina e numai a lor, pentru că, de cînd există, ei nu au făcut decît blestemății. E inutil să stăruiesc prea mult asupra lipsei de valoare a acestei metode. Voi spune numai că ea nu poate fi concludentă ; căci rezultatele ei pot fi tot așa de bine întrebuințate de evrei împotriva antisemiților. În adevăr : cum stabilesc antisemiții vina evreilor ? În cazul cel mai bun — în care nu se mulțumesc numai cu afirmații — prin enumerație se citează cazuri, unul, două, o mie, în care evreii s-au dedat la blestemății. E asta o dovadă ? Nu. Pentru că la o mie de fapte vinovate, evreii pot aduce oricînd o mie de fapte de laudă. Sînt răufăcători ? Da. Dar sînt și binefăcători ai omenirii. Sînt jecmănitori ? Desigur. Dar sînt și filantropi. Sînt trădători în război ? Se poate. Dar sînt și atîția care au murit simplu și cinstit. Și așa mai departe. Deci dară, dacă antisemiții spun : e drept să suferiți, pentru că sînteți răi, evreii pot răspunde : nu e drept să ne chinuiți, pentru că sîntem buni. Cine are dreptate ? Și unii, și alții. Asta înseamnă însă : nici unii, nici ceilalți. Cum asta ? Pentru că metoda lor de dovadă prin enumerație nu poate fi concludentă.

Înapoi, deci, la cealaltă metodă : Iuda se chinuiește. De ce ? Nu există aici un „de ce". Iuda se chinuiește, pentru că... e Iuda. În același fel în care soarele luminează, calul are patru picioare sau suma unghiurilor interioare ale unui triunghi plan este egală cu 180 de grade, evreul suferă — adică e substanțial bolnav. Dar atunci — ce este un evreu ?

Chestiunea nu e chiar așa de simplă. Răspunsurile trebuie în orice caz pregătite. De aceea, mai întîi : cînd e cineva evreu ? Problema asta am mai dezbătut-o o dată ; într-o discuție cu dl. I. Frollo, asupra așa-zișilor români catolici. Discuția nu a dus la o concluzie unică. Pentru că punctele de plecare ale fiecăruia din noi erau deosebite. Și anume, nu ne înțelesesem atunci asupra întrebării : cînd este cineva român. Să reiau deci lămurirea punctului meu de vedere. Cu atît mai mult, cu cît elucidarea acestei chestiuni este esențială pentru cele ce ne preocupă aici. Calitatea de român, evreu, turc sau neamț e o chestie de apartenență : faci, anume, parte dintr-o colectivitate, dintr-o comunitate. Asta se poate întîmpla în două feluri : subiectiv, printr-un act de mărturisire ; obiectiv, prin aceea că ești vehicul al unei istorii. Prima modalitate nu este efectivă. Căci nu e suficient să faci mărturisire de credință iudaică, de pildă, ca să fii evreu. Mai mult încă, poți declara, poți simți, poți crede că nu ești evreu, și totuși să fii. Așa spuneam eu și altă dată ; că apartenența la o comunitate oarecare nu e un act de voință individuală ; și așa cred și acum. Cineva poate sta în slujba unei colectivități, îi poate face servicii eminente, își poate jertfi chiar viața pentru această colectivitate ; asta nu îl apropie în fond cu nimic de ea. Germania a purtat războiul grație activității a doi evrei : Haber și Rathenau. Prin asta, însă, Haber și Rathenau nu au devenit germani. Au slujit ; dar din afară ; de dincolo de zidurile comunității spirituale germane. E nedrept ? Întrebarea nu are nici un sens : *e un fapt.* Așa fiind, singurul fel real de a fi evreu, francez sau mai știu eu ce e să fii purtător al istoriei respective. Da, sigur, precizarea aceasta e făcută mai mult din imponderabile ; și, ca atare, ea va fi acceptată greu : mai ales, în epoca noastră, care abia acum începe să recapete sensul imponderabilelor. Nu e vina mea însă. Eu nu pot judeca fără imponderabile ; și nici nu vreau ; căci numai ele sînt în stare a exprima și transmite direct realitățile mai complexe. Ești, deci, român sau evreu sau german, dacă ești fructul unei istorii. Fructul firesc și normal. Căci, ca în orice proces de viață, se pot ivi și aberații ; congenitale sau altfel. Actul de conștiință prin care să te recunoști a fi membru al unei comunități spirituale — ex-

presie a unei aceleiași istorii — poate cel mult *adăuga* la românitatea ta, și încă numai la intensitatea și precizia acestei românități. Pot fi însă foarte român și fără a-ți da seama de asta. În același fel în care un stejar e stejar... fără să o știe. Prin urmare : ești român sau evreu sau grec nu printr-o mărturisire de credință, ci prin vehicularea unei istorii ; calitatea aceasta nefiind — încă o dată — un act individual de voință, ci o *stare naturală*.

Iosef Hechter nu ignoră aceste adevăruri fundamentale. El are prilejul să le descopere în chiar familia lui. În fiecare evreu sînt active două momente : unul al tradiției iudaice, altul al solului natal. Tradiția iudaică e una singură ; solul natal — diferit. Există un evreu rus, după cum există un evreu român ; sau un evreu german. Asta e un fapt, dar un fapt creator de confuzii. Că e fapt, se poate dovedi ușor. Sînt atîția evrei care au părăsit țara românească. Și au părăsit-o de nevoie ; în necazuri ; că doară nimeni nu ia lumea-n picioare de plăcere. Au plecat, deci, de cele mai multe ori ocărîndu-ne. S-au așezat prin străinătăți ; și dacă au izbutit în viață, au continuat să ne ocărască. Ciudat însă : în casele lor vei găsi aproape întotdeauna o odaie românească ; pe masa lor adesea mămăligă și sarmale... de porc ; iar în suflet nu ararcori o umbră nostalgică. Va să zică solul natal lucrează. Dar lucrează cum ? Cu intensități deosebite. În neamul lui Iosef Hechter, de pildă, oamenii din partea tatălui, negustori de grîne în schela Brăilei, în contact permanent cu realitățile concrete, stau precumpănitor sub semnul locului ; în cei dinspre partea mamei, meseriași în contact cu materia moartă și talmudiști trăind în abstracții, capabili deci a se sustrage specificului geografic, precumpănește tradiția iudaică. Iosef Hechter o știe. În această discriminare însă stă și originea confuziilor. Căci gîndul alunecă. În adevăr, iată cum gîndesc unii : dacă în fiecare evreu există două momente, cel al tradiției și cel al locului, atunci diagrama fiecărui individ va fi dată de proporția în care se amestecă cele două momente constitutive. Care sînt însă limitele între care variază aceste două momente ? Teoretic, ele cresc și descresc în semn contrar ; iar limita descreșterii poate fi zero. Descrește momentul geografic pînă la zero în

favoarea tradiției, evreul român devine evreu pur ; descreşte, dimpotrivă, pînă la zero momentul tradiției iudaice, atunci evreul român devine român pur. Este iluzia asimilistă ; şi este iluzia atîtor evrei care se cred sincer români şi pe care mişcările pasionale antisemite îi surprind pînă la disperată năucire. Pe nedrept însă. Căci, într-un fel. antisemitismul nu e pentru ei decît o chemare la ordine : adu-ți aminte că eşti evreu ! Ştiu, Iosef Hechter va protesta ; el va spune : numeşte-mă cum vrei, eu ştiu însă că sînt un om de la Dunăre şi că Dunărea Brăilei face parte din ființa mea. Face ? Nu o vom contesta. Dar în ce măsură ? Sînt în elementele constitutive ale ființei omeneşti momente esențiale şi accidentale ; de adînc, şi superficiale. Eşti tu, Iosef Hechter, *om* de la Dunărea Brăilei ? Nu. Ci *evreu* de la Dunărea Brăilei. Asta e de reținut : cresc şi descresc cele două momente, al tradiției şi al locului. în ființa unui evreu ; dar pe cînd climatul geografic se poate închirci pînă la foarte aproape de zero, cel spiritual observă o limită sensibil deasupra lui zero. sub care nu coboară niciodată. Ceea ce face ca evreul să fie evreu, oriunde ar fi el. Aşa este. Şi aşa trebuie să fie. Aş zice chiar. aşa e bine.

Naționalitatea este, deci. o stare organică. Cu cît un om este mai viu. cu atît el e şi mai național. Mărturisirea de credință de care aminteam mai sus e şi insuficientă, şi ineficace. Probă : sînt atîția oameni care se declară categoric români, şi care, cu toată genealogia lor fără cusur. au încetat de a fi români ; care nu sînt nimic. Acestea sînt exemplarele hibride, în degenerescență ale națiunii ; care în ordinea vieții publice nu creează nimic sau creează valori formale, pline de artificialitate ; şi a căror vitalitate e aşa de redusă, încît de cele mai multe ori, în ordinea fiziologică, nu au copii. Să observăm că hibriditatea aceasta nu atacă deloc inteligența. Am zice, chiar, dimpotrivă : ascute, uneori pînă la morbid, instrumentul inteligenței ; dar numai pe cel al inteligenței formale, care despică, analizează şi, neputînd *înțelege*, nici nu poate crea. Să reținem această corelație : logica luată ca instrument de creație, nu de transmitere a adevărurilor — lipsă de solidaritate cu viața — incapacitate creatoare sub orice raport — caracter anațional. Exemple ? S-ar putea căuta între oamenii care fac poli-

tica statului nostru de astăzi, o politică așa de puțin națională, adică așa de puțin în legătură cu structura neamului românesc.

Să nu mai insistăm însă. Exemplele acestea nu sînt interesante. Ca orice hibrid. Și să ne întoarcem la chestiunea noastră : *cînd e,* deci, *cineva evreu* ? După cele spuse, răspunsul se desprinde suficient de clar : *cînd trăiește istoria evreiască ;* indiferent dacă e conștient de asta sau nu, indiferent dacă o vrea sau nu. Asta înseamnă însă că, pentru a înțelege ce e un evreu, e nevoie să știm ce e istoria evreiască.

Dezbaterea acestei chestiuni comportă — recunosc — un efort de obiectivitate. Dar mă socotesc în stare să-l fac. Și de aceea mă încumet a duce dezbaterea pînă la capăt. Istoria evreilor e, pentru ei, un șir lung de suferințe nejustificate. Pentru „ceilalți", suferințele evreilor nu sînt decît rezultatul unei reacții îndreptățite la tot răul pe care evreii îl aduc în mijlocul neamurilor cu care trăiesc. Fiecare din „părți" socotește, deci, că dreptatea e de partea ei. Ce e de făcut ? Eu cred că cel mai simplu e să lăsăm, deocamdată, afară din preocupările noastre chestiunea dreptății ; să nu mai vorbim, deci, de suferințe „nejustificate" și reacții „îndreptățite" ; să vorbim numai de suferințe, de suferințele evreilor.

Așadar : *Iehuda patet.*

De ce ?

Să pornim de la faptul brut, așa cum e trăit și înfățișat el chiar de către evrei, încercînd a stabili în ce constă această suferință. Se constată că între evrei și popoarele în mijlocul cărora trăiesc au existat întotdeauna nepotriviri și neînțelegeri : de pe urma cărora evreii au fost supuși la un regim deosebit, din care pentru ei au izvorît întotdeauna suferințe. Regimul acesta s-a aplicat evreilor, și individual, și colectiv ; după împrejurări. Nu se poate nega, de pildă, un sentiment general de ură și dispreț al popoarelor față de evrei, sentiment care creează acestora, fie și numai moralmente, o situație de paria și care stă la baza tuturor acțiunilor de pe urma cărora evreii au să sufere. Să observăm însă că încordarea dintre evrei și celelalte neamuri nu e un fenomen constant ; și că sînt adesea perioade în care

domneşte liniştе deplină şi în care neamul evreiesc prosperă. Cînd suferă evreii ? Cînd sînt evreii — ca să întrebuinţez o expresie a lor — persecutaţi ? În momente de criză. Această criză poate fi de două feluri : provocată de evrei şi provocată de alte pricini, oarecari. Marile şi sîngeroasele mişcări antisemite din Anglia la începutul timpurilor moderne, de pildă, îşi au explicaţia în acţiunea evreilor. În adevăr : purtători ai spiritului capitalist, evreii au întreprins atunci în Anglia disoluţia economiei agrare ; nimic mai firesc, deci, ca cei păgubiţi — posesorii şi lucrătorii de pămînt —, beneficiarii regimului de economie agrară, să reacţioneze. Faptul nu e de altfel specific Angliei, ci general ; şi asupra lui am avut prilejul să insist şi altădată. Sînt, însă, cazuri în care evreii nu au nici o vină. Se întîmplă, de exemplu, în Rusia veche, ca ori de cîte ori guvernul se găsea în dificultăţi şi avea nevoie de o diversiune să organizeze cîte un pogrom ; local sau mai întins, după nevoie. Mai ales aceste fapte le subliniază evreii ca să arate că sînt persecutaţi, şi încă pe nedrept. Căci, zic ei, justificare obiectivă pentru asemenea pogromuri nu există. Există numai o ură subiectivă împotriva noastră, şi această ură e şi pricina suferinţelor noastre.

Să cercetăm obiectiv această afirmaţie. Mai întîi, pogromurile nu sînt o invenţie rusească şi nu s-au exercitat numai împotriva evreilor. Dacă ne aducem bine aminte, Roma imperială cunoştea şi ea asemenea procedee, iar victime ale lor erau foarte adesea creştinii. Ca să nu luăm decît un exemplu. Exemplul acesta e suficient însă pentru a stabili un fapt : anume, că nu există la neevrei o singură direcţie de destindere a unei situaţii încordate — înspre evrei ; deci nu calitatea de evreu este cea care lucrează asupra neevreilor ca o cîrpă roşie asupra taurului. Nu calitatea de evreu, ci altceva. Ce anume ? Să încercăm a înţelege.

Este adevărat că procedeul amintit mai sus era foarte întrebuinţat în Rusia. E, iarăşi, adevărat că un asemenea procedeu ar putea fi întrebuinţat şi în alte ţări cu climate politice şi de ethos asemănătoare. Dovedeşte însă asta că pricina unor asemenea agitaţii e subiectivă ? Greu de admis ! Vedeţi, cînd diavolul a

vrut să ispitească pe cei dintîi oameni în rai, el nu s-a îndreptat către Adam, ci către Eva. De ce ? Pentru că el știa că Eva va sucomba mai ușor ispitei. La fel și poliția rusească care organiza pogromurile ; ea oferea mîniei publice ca țintă pe evrei. De ce ? De ce oare agitatorii aceștia nu ridicau lumea împotriva tătarilor sau a ungurilor sau a francezilor ? De ce — presupunînd că premisa evreilor (evreii, cal de bătaie pentru toți agitatorii) este adevărată — de ce toate instigațiile acestea au ca obiect evreimea ? E simplu, se va spune ; pentru că asemenea instigații prind întotdeauna și pentru că agitatorii o știu. O știu agitatorii antisemiți astăzi, așa după cum cu vreo 18 veacuri în urmă o știau agitatorii anticreștini. Foarte bine ; numai că, în acest caz, trebuie să existe în evreii de azi și de totdeauna, trebuia să existe în creștinii de acum 18—19 veacuri, *un element obiectiv* care să-i facă apți de a aprinde mînia publică ; exact în același fel în care slăbiciunea congenitală a Evei o făcea aptă să sucombe ispitelor diavolului. Care e acest element ?

Datele de mai sus încadrează o elementară problemă a psihologiei mulțimilor. Pentru ca o categorie de oameni să poată deveni obiectul de descărcare a patimii maselor e nevoie de mai multe elemente. Ținînd seamă de faptul că asemenea descărcări, întrucît sînt fapte de psihologie colectivă, nu își au de cele mai multe ori decît origini nerationale, vom spune că o categorie de oameni nu e aleasă ca victimă de către agitatori decît :

1. Cînd ea constituie o grupă fundamental deosebită de masele în mijlocul cărora trăiește ;

2. Cînd deosebirile acestea, devenite conștiente și înțelese ca tot atîtea motive de superioritate asupra neamurilor din jur, au ca urmare un proces *voit* de secesiune, care duce la izolarea numitei grupe înlăuntrul chiar al societății respective ;

3. Cînd, de pe urma acestei izolări, viața înlăuntrul grupei ia anumite forme ezoterice, pline de mister pentru cei din afară ;

4. Cînd grupa aceasta reprezintă o primejdie permanentă pentru ordinea celor din afară, pentru structura spirituală, politică, socială sau economică a așezării lor.

Aceste patru momente se verifică complet pe cazul persecuției creștinilor în imperiul roman. În adevăr: atît prin felul lor de viață, cît și prin ethosul lor, prin înțelegerea lumii și prin sensul general pe care îl dădeau ei existenței și acțiunilor omenești, creștinii erau fundamental deosebiți de stăpînitorii Romei. Mai mult decît atît însă; conștienți de valoarea adevărului absolut în stăpînirea cărora erau ca închinători ai lui Hristos, ei duceau o viață separată de a celorlalți, cu o practică a cotidianului care distona categoric nu numai în cele religioase și care îi silea să se izoleze dacă nu pentru altceva cel puțin pentru a se feri de ispita vieții păgîne; de aici traiul în comunități, și topografic închise, adevărate ghetouri, înlăuntrul cărora nu pătrundea nici ochiul cel mai indiscret — dacă nu era al unui inițiat —, și tot de aici taina care învăluia această viață și care făcea posibile legendele cele mai fantastice. Există un basm cu omorul ritual? Există. Dar de ce se plîng evreii? Nu a existat un basm cu creștinii otrăvitori de fîntîni? Și evreii nu au ei oare nici o vină, n-au avut ei nici un rol în răspîndirea acestor basme? Iată dară, istoria nu face decît să se repete. Față de imperiul roman creștinii însă mai îndeplineau o funcțiune; aceea de element dizolvant al așezării romane. Va fi spus Hristos: dați Cezarului ce e al Cezarului. Asta însă nu apăra imperiul împotriva dinamitei creștinismului. Iar primejdia aceasta o simțeau stăpînii — și reacționau. Reacționau prin... pogromuri. Încercînd să explice acest fapt, unii spun: pentru că creștinii erau purtătorii unei mișcări revoluționare. Evreii înșiși spun despre ei: pe noi numai retrografii nu ne pot suporta; numai retrografii sînt antisemiți — și anume pentru că evreii sînt revoluționari, aducători de progres. E inexact. Evreii nu sînt aducători de progres; între altele și pentru că... progresul nu există. Evreii aduc *schimbare*, nu progres; și încă nici asta întotdeauna. Iată, de pildă, astăzi. Singura țară revoluționară în Europa e azi Germania. (Italia nu e *încă* revoluționară. Iar Rusia, care cu Lenin a fost *formal* revoluționară — în fond nu, pentru că marxismul nu e, față de raționalismul cartezian, în nici un fel revoluționar — deci, Rusia, care cu Lenin a fost formal revoluționară, a încetat să mai fie, în momentul în care — sau: *dacă* — omul de stepă

Voroșilov a capitulat în fața lui Stalin, care devine din ce în ce mai mult omul tehnicii, adică *moștenitorul lui Petru cel Mare,* în așa măsură încît urmează sugestiile Franței și *se întoarce înapoi în Europa.)* Deci singura țară revoluționară azi în Europa e Germania — iar Germania de azi e antisemită. Nu e adevărat, deci, că evreii sînt întotdeauna și peste tot un ferment revoluționar. Și, chiar dacă ar fi așa, asta încă nu ar explica pasiunile dezlănțuite împotriva lor. Căci nu e adevărat că popoarele se ridică împotriva oricărei revoluții. Nu. Ci popoarele se ridică împotriva revoluțiilor, atunci cînd acestea atacă geniul lor național, ethosul lor. Le suportă însă — mai mult : le susțin — atunci cînd merg înspre o potențare a acestui ethos. Întorcîndu-ne la cazul nostru : creștinismul reprezintă față de geniul roman o formulă, dacă nu chiar diametral opusă — ceea ce totuși s-ar putea susține —, în orice caz o formulă fundamental deosebită. Roma trebuia să înțeleagă, și instinctul ei nu a înșelat-o, că ideea de stat romană nu putea decît să sucombe prin înflorirea creștinismului. Și de aceea a reacționat. (Cu cît succes — s-a văzut. Dar asta e o altă chestiune.) Iată, deci, originea sau explicația persecutării creștinilor sub imperiu.

Întrebarea e : au fost și sînt evreii, oare, față de toată lumea, în situația în care se aflau creștinii față de imperiul roman ?

Să vedem.

Evreii sînt poporul ales. Asta trebuie să o mărturisească nu numai orice evreu, ci și orice creștin. Evreii sînt poporul ales, pentru că cu ei a făcut Dumnezeu primul legămînt. Ei știu asta. Un popor ales are însă de împlinit o funcțiune ; căci el nu e ales *din cauza* a ceva, ci — și mai vîrtos încă — *pentru* ceva, într-un anumit scop. Dar pentru ca să-și poată împlini misiunea lui, el trebuie să se păstreze ca popor ales. Asta iarăși au înțeles-o evreii. De aceea, în istoria lor, încă de la început, se poate identifica extrem de lesne o tendință constantă nu numai de a-și sfinți viața, dar și de a o păstra pură de orice contact cu cei de altă credință. În țara lor, cînd aveau una, în toate celelalte țări unde și aruncau nenorocirile lor naționale sau numai neliniștea

lor scormonitoare care îi punea mereu pe drumuri — căci, de fapt, foarte mulți din evrei au trăit în diaspora chiar în vremea independenței statului lor —, ei trăiau despărțiți de ceilalți oameni, în comunități rigid închise. Conștiința superiorității credinței lor, conștiința superiorității lor de popor ales nutrea în ei un imens orgoliu, care, astăzi, după atîtea nenorociri și suferințe, e tot așa de intact cum era în timpurile de cea mai mare strălucire națională (căci au fost și momente de astea). Desigur, evreii au fost întotdeauna un corp străin în mijlocul neamurilor cu care au venit în atingere ; și dacă e adevărat că „différence engendre haine" — au fost și urîți. Să se recunoască însă că dacă procesul acesta de diferențiere, de singularizare, de izolare este așa de departe dus astăzi, încît între evrei și celelalte neamuri nu se mai pot arunca punți statornice, apoi el a fost inițiat nu de celelalte neamuri, ci chiar de evrei. Vechiul Testament este o lege care e și a noastră, a creștinilor ; întrucît și noi o mărturisim, ar trebui deci ca între noi și evrei să fie ceva comun : Vechiul Testament. Și, totuși, nu e. Pentru că ceea ce face fondul ethosului evreu nu e legea cea veche, ci *comentariul* ei. Stă scris doară că Thora e apă, și Mishra e vin. Și asta își are însemnătatea ei ; enormă. S-a întîmplat cu Vechiul Testament la evrei ceea ce trebuia să se întîmple mai tîrziu cu evanghelia la catolici ; care nu era valabilă decît sub garanția bisericii (Augustin), adică în lumina comentariilor. Nu insistăm. Căci chestiunea e cunoscută : Talmudul a luat locul Thorei. Nu chiar dintr-o dată. Ci cu lupte grele, care nu s-au terminat decît cînd a fost arsă opera lui Maimonide, More Nebuhim. Asta înseamnă, însă, veacul al XIV-lea. Pînă după 1300, deci, au luptat urmașii fariseilor pentru impunerea spiritului exclusivist, în virtutea căruia evreii trebuiau să se țină departe de orice atingere cu celelalte neamuri ; fie că era vorba de perși sau de romani, de greci sau de alexandrini, de arabi sau de creștini. La această dată însă izbînda rabaniților era desăvîrșită ; separația între evrei și celelalte neamuri complet realizată.

Cînd însă cineva vrea să se țină departe de tine pentru că te disprețuiește, pentru că te socotește mai jos de el și nu demn de a-i fi o legătură, reacția ta e firească : începi a-l socoti drept dușman ; sau, în orice

caz, de altă natură decît a ta. Procesul de separație inițiat de evrei continua să fie adîncit de ceilalți. La aceasta a contribuit, dacă mai era nevoie, încă un fapt, de ordin strict concret. Evreii sînt, desigur, mistici ; dar sînt, în același timp, raționaliști. Probă : Kabbala (hasidismul, care e, înlăuntrul iudaismului, față de raționalismul talmudiștilor, cam ceea ce e în catolicism franciscanismul față de scolastica tomistă, nu e nici pe departe un element hotărîtor în plămădeala ethosului iudaic). De la talmudist, însă, pînă la zarafful cîntăritor de aur și împrumutător de bani nu e nici măcar un pas : e unul și același lucru. Evreii au fost, deci, în toate timpurile excepționali mînuitori de bani. Calitatea asta a lor i-a dus în apropierea regilor și ai mai marilor tuturor neamurilor ; cărora le-au făcut servicii adesea eminente. Evreii nu au știut, însă, nu au înțeles niciodată — cu toate necazurile care au căzut pe capul lor — că nu există mai mare nenorocire decît aceea de a sluji contra răsplată pe cei mari. Căci ceea ce-ți pot da stăpînitorii neamurilor în plată sînt privilegii, iar privilegiile nu pot fi decît izvor de nenorocire. Privilegii pentru neamul lor. Asta merge o bucată de vreme. Și le-a mers și lor. În Alexandria, de pildă, ca și, mai tîrziu, în Spania, privilegiile de care se bucurau evreii erau așa de însemnate, încît mulți treceau la iudaism numai ca să se bucure de foloasele calității de a fi evreu. Asta nu merge însă la nesfîrșit. Căci, într-un anumit moment, intervine o criză publică, și atunci pasiunea populară merge tocmai împotriva celor privilegiați. Să te apere cei mari ? Cei mari dau cel mult privilegii — și încă ? — ; de apărat însă împotriva mișcărilor de opinie publică — asta nu. Evreii uită mereu că ei au fost izgoniți din Spania la scurtă vreme după ce făcuseră eminente servicii lui Ferdinand și Isabelei, cărora le refăcuseră finanțele publice ! Iată, deci, în situația lor privilegiată — și unde nu au avut privilegii evreii ? — încă un element al procesului de izolare a evreilor, proces care, de data aceasta, nu mai pornește de la evrei, ci de la ceilalți, deși, de fapt, nu e decît o consecință a secesiunii rabanite. Nu explică asta destule lucruri ? Destule — dar nu pe toate.

Desigur, evreii sînt poporul ales. Dar ales — l ce ? Ei spun, ca să stăpînească pămîntul. E o afirmaţi care face orice discuţie imposibilă. Căci ce înseamn oare, în domeniul realităţilor concrete, a stăpîni pămîn tul ? Socotesc, deci, indicat să alegem un alt punct d plecare. Un punct de plecare care să fie ceva mai preci şi posibil de a fi acceptat de toată lumea. Care e, dup chiar părerea evreilor, momentul în care ar fi să înceap stăpînirea lor asupra lumii ? Momentul în care va apăre Mesia. Prin urmare, deplasînd puţin problema, fără a- schimba însă punctul de ajungere. vom spune : evrei sînt poporul ales, pentru că dintre ei trebuia, după hotărî rea lui Dumnezeu, să se nască Mesia. Asupra acestor sîntem toţi de acord ; evrei şi creştini. Imediat dupi aceasta însă se deschide controversa.

Noi spunem : Mesia a venit. Prin întruparea Logos ului. El e Hristos. Evreii au fost poporul ales ; ales pentru întruparea lui Dumnezeu. Dar în momentul în care aceasta s-a întîmplat. în momentul în care el şi-a împlini misiunea deci. poporul evreu a încetat a mai fi poporu ales. Căci, e adevărat, legea cea veche era un legămîn între Dumnezeu şi poporul evreu ; legea cea nouă, însă, un legămînt între Dumnezeu şi toate neamurile pămîntu lui. În legămîntul cel nou devine, deci, oarecum ale oricine primeşte legea cea nouă ; ales între pierzanii şi mîntuire. Prin urmare : sau evreii recunosc că Mesi a venit sub chipul lui Hristos, şi atunci, din acest moment ei încetează de a mai fi poporul ales (sub pedeapsa de făptui cel mai greu păcat — al orgoliului) ; sau ei contest autenticitatea lui Hristos-Mesia. şi atunci ei se refuz de la funcţia lor de popor ales, aceea de a fi instrumentu lui Dumnezeu întru mîntuirea lumii, păcătuind nu numa împotriva misiunii lor, dar chiar direct împotriva lu Dumnezeu.

La aceasta evreii răspund statornic : Hristos a fos desigur *cineva*. Poate chiar un profet. Dar dacă el pretind a fi chiar fiul lui Dumnezeu sau, în orice caz, Mesia atunci el e un impostor. Mesia nu a venit încă. El va veni sigur, pe un cal alb, şi atunci va începe şi stăpînire lui Israel asupra pămîntului.

Cele două poziţii sînt ireductibile. Dacă am încerca dintr-un punct de vedere exterior amîndurora, să stabilim

cine are dreptate, ar trebui să ne recunoaștem neputința. Din fericire, însă, pentru problema noastră e absolut indiferent să se știe de care parte e dreptatea. Căci în chiar caracterul ireductibil al celor două poziții stă miezul problemei noastre. Să ne amintim, în adevăr, că ceea ce vrem să lămurim noi nu e cine e vinovat în conflictul permanent dintre evrei și celelalte neamuri, ci care este explicația permanenței suferințelor lui Israel.

Prin urmare : poziția evreilor e clară ; ei sînt poporul ales ; care va stăpîni pămîntul în ziua în care se va ivi Mesia. Iată însă că din Israel s-a născut cineva care se pretinde a fi Mesia. Acest cineva, Hristos, care nu e decît un impostor, a sfîrșit totuși prin a fi recunoscut ca fiu al lui Dumnezeu de atîtea neamuri în mijlocul cărora trăiesc evreii. El a creat o nouă înțelegere a lumii, o nouă structură spirituală și nu numai o nouă scară de valori, dar chiar valori noi. O așezare *creștină* a lumii.

Aici începe dificultatea. Evreii trăiesc în mijlocul *acestei* lumi, creștine. După care lege ? După legea creștină ? După obișnuințele create de legea creștină ? După indicațiile climatului creștin ? Dacă da, atunci evreii au renunțat la legea lor, au trădat legămîntul lor cu Dumnezeu, au încetat de a fi poporul ales — mai mult, au încetat de a fi evrei. Nimic din toate acestea nu s-a întîmplat însă. Evreii continuă a fi evrei. Ce înseamnă asta ? Că, în mijlocul unor popoare creștine, ei își fac așezările lăuntrice și își duc viața după o lege a lor, alta decît cea creștină, potrivnică celei creștine — operă a unui impostor. Concluzia ? Urmînd legea lor, evreii trebuie să saboteze așezările și valorile creștine.

Nu este vorba aici numai de o problemă religioasă. Este adevărat că necazurile și suferințele evreilor sînt mai adînci și mai frecvente în acele timpuri și în acele regiuni în care popoarele odihnesc într-un creștinism mai categoric. După cum iarăși e adevărat că situația lor e incomparabil mai ușoară în țările protestante, protestantismul — mai ales în anumite forme ale lui — fiind formula cea mai puțin creștină în creștinism și cea mai aproape de structura iudaică. Dar, încă o dată, problema nu e în primul rînd religioasă. Sau, mai exact : justificarea formală a conflictului acesta permanent nu e de natură religioasă. E vorba de altceva : iudaism sau crești-

nism sînt mai mult decît religii ; ele sînt principii form tive ale vieţii ; există o aşezare iudaică şi o aşeza creştină a lumii, indiferent dacă în conştiinţa oamenil şi a instituţiilor apare în chip explicit Hristos şi Icho sau nu. Aşa fiind, există valori creştine şi valori iudai în oricare ordine a vieţii ; fie că ne gîndim la organizar politică a unei naţii, fie că ne preocupăm de crearea circulaţia bunurilor materiale, fie că nu e vorba dec de înţelegerea sensului general al existenţei. Pe ori teren ne-am afla, deci, există o categorică „incompatibil tate de umoare" între creştini şi evrei.

Aşa fiind, însă, deosebirea pe care am identificat ca existînd între evrei şi creştini merge mai departe aceştia din urmă îi simt pe cei dintîi nu numai izola voluntar, dar şi — ştiţi, a patra condiţie din cele de m sus — primejdioşi ordinii creştine. Creştini şi evre două corpuri străine unul altuia, care nu pot fuzion într-o sinteză, între care nu poate exista pace decît prin dispariţia unuia din ele.

Iuda suferă.

De ce ?

Pentru că Iuda trăieşte în mijlocul unor popoare p care nu poate să nu le duşmănească, chiar dacă a voi altfel ;

pentru că din momentul în care a refuzat să-l recu noască pe Hristos-Mesia, ancorîndu-se şi mai depart — pe drept sau pe nedrept — în calitatea lui de popo ales, el e dator faţă de el însuşi să-şi împlinească funcţie nea care îi revine, aceea de dizolvant al valorilor creştine

Iuda suferă pentru că l-a născut pe Hristos, l-a văz şi nu a crezut. Şi asta încă nu ar fi fost prea grav. Dar a crezut alţii — noi.

Iuda suferă — pentru că e Iuda.

Există totuşi o acţiune prin care evreii au încerca să se smulgă soartei lor. E sionismul. Încercarea mi s pare însă cu totul confuză. Desigur, Ierusalimul rămîn polul magnetic al iudaismului. Dar un pol, aş zic mistic. Căci urarea nostalgică „la anul la Ierusalim" n are nimic pozitiv în ea, ci e mai degrabă unul din acel mituri despre care vorbeşte Sorel, în acelaşi fel mit cu

niciodată, dar care polarizează omenirea și au asupra oamenilor o înrîurire extrem de puternică, obligîndu-i să și regleze viața în vederea acelor evenimente, *ca și cum ele s-ar întîmpla.*

Întoarcerea la Ierusalim e, netăgăduit, o realitate pentru evrei. E cea mai puternică realitate iudaică. Certitudinea aceasta mistică după care Israel se va regăsi odată și odată la umbra templului este așa de adînc înrădăcinată în ființa evreilor, încît aceștia nici nu-și socotesc viața în diaspora decît ca un provizorat. Mai mult, ca o ficțiune. Căci dacă evreii au temple și case de rugăciune prin toate așezările lor, nu e totuși mai puțin adevărat că singurul loc de rugăciune și de jertfă rămîne Ierusalimul și că, *în fond,* adevăratul templu — nu surogatele din diaspora — acolo este. Stranie stare de spirit, în care conceptul-limită al dorințelor, obiectul tendințelor dureroase ale unui popor întreg devin adevărata realitate, pe cînd viața de toate zilele se destramă în transparențe iluzorii — ficțiuni !

Înțelegeți dară ce departe de realitatea iudaică a fost gîndul lui Theodor Herzl atunci cînd a lansat ideea sionismului. Stat iudaic ? Evident, dacă cineva ar izbuti să adune la un loc pe toți evreii de pe fața pămîntului și să i constituie în stat, problema suferințelor evreilor ar lua o altă înfățișare ; poate chiar că ar fi rezolvată. Dar întrebarea e : cum să constitui un stat evreiesc ? Evreii au mai avut doară un stat. L-au avut chiar de mai multe ori. Unde e ? Să-l fi așteptat, oare, evreii pe Theodor Herzl ca să descopere ideea unui stat evreiesc ? E cel puțin ciudat. Un popor obișnuit, normal tinde înspre viața de stat în chip firesc, fără nici un plan conștient ; exact în același fel în care moleculele dintr-o soluție suprasaturată tind spre cristal. Asta la evrei însă nu se vede. Ba, dimpotrivă, ori de cîte ori au avut un stat, nu s-au liniștit pînă nu l-au făcut în bucăți. Să înceteze viața în diaspora ? Nonsens. Căci viața în diaspora este însăși starea naturală a evreilor.

Desigur, viața în diaspora nu ar fi fost posibilă, împrăștierea nu ar fi putut să păstreze intact poporul evreu așa cum l-a păstrat, dacă fiecare evreu în parte și toți la un loc nu ar fi trăit într-o halucinantă încordare viziunea mistică a Ierusalimului pămîntesc. Ierusalimul

a împlinit însă, după cum am spus, funcțiunea de polarizator nu a indivizilor concreți, ci a spiritualității iudaice și a ethosului iudaic. Atît. Suficient pentru a păstra poporul ; dar insuficient pentru a-i lega pe indivizi într-un stat.

Și acum, ce a vrut Theodor Herzl, și ce vrea sionismul ? Să ia Ierusalimului nimbul lui mistic, caracterul lui de mit de pînă acum și să transforme acest oraș într-o capitală de stat cu ministere și cu siguranță generală ? Se poate. Numai că nu s-ar realiza decît o experiență cu totul trecătoare, cum au fost întotdeauna așezările politice iudaice, iar, pe de altă parte, concretizîndu-se Ierusalimul, s-ar lua evreilor din împrăștiere singurul centru de raliere al lor care le-a făcut posibilă viața pînă astăzi.

Sionismul este, fără îndoială, o încercare de a rupe cercul de suferință al fatalității iudaice — dar o încercare care nu poate duce decît cel mult la un rezultat : pierderea evreilor ca popor, prin sfărîmarea mitului ierusalimit.

Sionismul ? Sinucidere ! Și asta trebuia să fie o soluție !

Iată-ne, deci, la sfîrșit. Iosef Hechter simte că Iuda suferă și că nu se poate altfel. Dar Iosef Hechter nu înțelege de ce. Am încercat să i-o lămurim noi. În forma cea mai strînsă și mai didactică de care am putut să dispunem. Cu elemente luate nu din literatura și orientarea antisemită, ci cu ceea ce ar avea la îndemînă ca repere în judecată un evreu ; un evreu obiectiv și lucid.

Suferi pentru că ești evreu ; ai înceta să fii evreu în momentul în care nu ai mai suferi ; și nu ai putea scăpa de suferință decît încetînd a fi evreu. Este, desigur, o apăsătoare fatalitate. Dar tocmai de aia nu e nimic de făcut : Iuda va agoniza pînă la sfîrșitul veacului.

Revoltă ? Nu e bună la nimic. Nu slujește la nimic. În același fel în care nimeni nu poate sări peste umbra lui — evreul nu-și poate depăși suferința ; decît... nemaifiind evreu. Situație cu atît mai tragică, cu cît nimeni nu poate înceta a fi ceea ce este !

Iosef Hechter, tu ești bolnav. Tu ești substanțialmente bolnav, pentru că nu poți decît să suferi ; și pentru că suferința ta e înfundată. Toată lumea suferă, Iosef Hech-

ter. Suferim și noi, creștinii. Dar pentru noi e o ieșire, pentru că noi ne putem mîntui. Știu, tu nădăjduiești ; nădăjduiești că va veni odată cel așteptat, Mesia, pe calul alb, și atunci vei stăpîni pămîntul. Nădăjduiești, Iosef Hechter. E singurul lucru ce-ți mai rămîne.

Eu însă nu pot face nimic pentru tine. Pentru că eu știu că Mesia acela nu va veni. Mesia a venit, Iosef Hechter — și tu nu l-ai cunoscut. Atît ți se cerea în schimbul tuturor bunătăților pe care Dumnezeu le-a avut pentru tine : să veghezi. Și nu ai vegheat. Sau nu ai văzut — pentru că orgoliul ți-a pus solzi pe ochi.

...Iosef Hechter, nu simți că te cuprinde frigul și întunericul ?

NAE IONESCU

DE DOUĂ MII DE ANI...

J'ose non seulement parler de moy, mais parler seulement de moy ; je fourvoye quand j'écris aultre chose, et me desrobe à mon sujet. Je ne m'aime pas si indiscretement et ne suis si attaché et meslé a moy, que je ne me puisse distinguer et considerer à quartier, comme un voysin, comme un arbre.

Montaigne
(De l'art de conférer)

PARTEA ÎNTÎI

I

Cred că nu m-am temut niciodată de oameni sau de lucruri, ci numai de semne şi simboluri. Copilăria mea a fost otrăvită de al treilea plop din curtea bisericii Sfîntului Petru, misterios, înalt, negru, cu umbra căzînd în nopţile de vară prin fereastră, pînă deasupra patului meu — panglică neagră tăindu-mi în dungă cuvertura —, prezenţă care mă înfiora, fără să înţeleg, fără să întreb.

Dar am umblat cu capul gol pe străzile deşarte ale oraşului ocupat de nemţi : pete albe arătau pe cer trecerea avioanelor, bombele cădeau departe sau aproape, aici la doi paşi, cu un sunet sec şi scurt întîi, pe urmă cu o rezonanţă largă de cîmp.

Dar am privit netulburat, cu o rece curiozitate de copil, carele cu turci înghеţaţi, trecînd în decembrie prin faţa porţii, şi niciodată înaintea acelor piramide de trupuri aşezate ca butucii într-o stivă de lemne nu m-a cutremurat prezenţa morţii.

Dar am trecut Dunărea, într-o luntre spartă, în baltă, spre sate lipoveneşti şi mi-am sumecat simplu mînecile cămăşii, cînd mi se părea că fundul putred n-are să mai ţină. Şi Dumnezeu ştie cît de prost înotam.

Nu, nu cred să fi fost vreodată fricos, deşi grecii de la grădina mare, care ne aruncau cu pietre cînd ne prindeau pe acolo, mi-au strigat-o zilnic de cînd mă ştiu şi deşi am crescut în strigătul ăsta, zvîrlit din urmă ca un scuipat : jidan fricos.

Ştiu însă ce e spaima. Asta da. Am fost terorizat pînă la încleştare, pînă la paralizie, de mici nimicuri pe lîngă

care toată lumea cealaltă trecea nesimțitoare, dar care în viața mea năvăleau cu mari dimensiuni, cu adînci presimțiri. Degeaba mă apropiam ziua de plopul de peste drum, degeaba îi pipăiam coaja neagră și rupeam cu unghia însîngerată așchii din lemnul descoperit printre crăpături. „Nu e decît un plop", îmi spuneam, rezemat cu spatele de el, ca să-l simt aproape și să nu-l uit. Îl uitam totuși seara, cînd rămîneam singur în odaie, culcat ca totdeauna la ceasurile zece : din stradă se mai auzeau pași de trecători, voci înăbușite, strigări rare. Pe urmă, liniștea urma cunoscută, după un ritm și cu o gradație pe care o știam. Cu un efort, aș izbuti poate și acum să-mi amintesc cele trei-patru zvîcniri interioare cu care începea noaptea mea, adevărate trepte ce mă coborau fizic în întuneric și în tăcere. Atunci umbra plopului mă regăsea încleștat, cu pumnii strînși, cu ochii deschiși mari, voind să strig și neștiind cum și după cine.

*

Curioasă descoperire ieri la anticar. George Gissing : *La rançon d'Ève*. Volum de pe la 1900, cred. Nici un detaliu despre autor (englez, probabil). Au fost patru ceasuri bune.

După ce am terminat-o, m-am dus pe stradă să iau ziarele de seară. Au fost iar bătăi, la medicină, mai ales, și la noi. N-am fost nici azi. La ce ?

*

M-a oprit pe stradă Marcel Winder, ca să-mi spună că iar l-au bătut.

„E a opta" mi-a spus, fără să precizeze dacă e a opta bătaie sau numai a opta rană. Avea într-adevăr o vînătaie neagră sub ochiul stîng. Era volubil, aproape vesel, oricum superior. Sigur, eu n-am fost vrednic de asta. M-am ferit. Se pare că băieții se pregătesc pentru 10 decembrie, dar Winder n-a vrut să-mi dea detalii.

— Nu e pentru tine, băiatule. Tu ai preocupări superioare. Și întîmplător, o, numai întîmplător, preocupările

tale superioare te opresc să vii cu noi la primejdie. Simplă coincidență.

Winder își pierde vremea. A greșit coarda : n-am asemenea vanități.

*

Dintr-o scrisoare a mamei primită azi :

„...Și, mai ales, nu te duce la facultate. Am citit în jurnal că iar au început bătăile mari, și băiatul șepcarului, care a venit acasă, mi-a spus că la voi e mai greu decît oriunde. Lasă pe alții să facă pe grozavii. Tu ascultă pe mama ta și stai acasă".

„Lasă pe alții să facă pe grozavii". Dacă ar ști mama cum sună vorba asta.

*

Asta să fie tot ? Am intrat dimineața la cursul de drept roman. Nu mi-a spus nimeni nimic. Am luat febril note, ca să nu fiu obligat să ridic capul deasupra pupitrului meu. Pe la jumătatea cursului, un mototol de hîrtie cade pe bancă, lîngă mine. Nu o văd, nu o deschid. Cineva mă strigă tare pe nume, din spate. Nu întorc capul. Vecinul din stînga se uită la mine atent, fără un cuvînt. Nu pot suferi privirea asta fixă și ridic ochii.

— Ieși !

Mi-a spus vorba scurt, tăios. Se ridică de la locul lui, îmi face loc și așteaptă. Simt în jurul meu o tăcere încordată. Nu răsuflă nimeni. Un gest din partea mea și liniștea asta ar plesni.

Nu. Mă strecor din bancă și pășesc nesigur spre ușă între două șiruri de privitori. Totul se petrece cuviincios, ritual. Doar cineva lîngă ușă îmi repede pieziș un pumn, care mă lovește numai pe jumătate. Un pumn întîrziat, camarade.

Sînt în stradă. Uite o femeie frumoasă. Uite o trăsură goală care trece. Totul e la locul cuvenit : o dimineață rece de decembrie.

*

M-a căutat Winder să mă felicite pentru isprava de ieri. Nu știu cine i-a povestit-o. Și mi-a lăsat un bilet ca să viu poimîine la cămin. Se organizează pentru fiecare facultate cîte un grup. Băieții țin neapărat ca de 10 decembrie să fie prezenți la cursuri. Chestiune de principiu, spune Winder.

Și toate astea mă plictisesc de moarte. Aș vrea o carte limpede, mare, severă, de gîndire opusă mie, o carte pe care s-o citesc cu vehemența întîii mele lecturi din Descartes. Fiecare capitol era o luptă personală.

Dar nu : uite-mă angajat într-o „chestiune de principiu". Caraghios.

*

10 decembrie. Să umblu drept, cu capul gol, în ploaie, orbește. înainte, să nu mă uit nici la dreapta, nici la stînga, nici înapoi, să nu strig, o, mai ales să nu strig, să las să treacă peste mine larma străzii, privirea oamenilor, ceasul ăsta învălmășit. Așa. Dacă închid ochii, nu rămîne decît ploaia măruntă : îi simt picăturile mici pe obraz, șerpuind dinspre arcada ochiului spre nară și căzînd de acolo brusc pe buze. De ce nu știu, de ce nu pot trăi adînca, neînfiorata liniște a unui cal, ducînd după el o căruță goală, în norói, sub furtună ?

Sînt un om bătut. Asta e tot ce mai rămîne. Nu mă doare nimic și, afară de pumnul de sub șold, n-a fost nici o lovitură tare. Omul avea o figură curioasă, sub șapcă. Pînă nu i-am văzut mîna ridicată, nu crezusem că are să dea. Era un străin : mă vedea pentru întîia oară poate.

Sînt un om bătut și lumea nu stă în loc pentru atîta lucru. Banca Italo-Română, capital vărsat 50 000 000. Unde Minimax păzește, focul nu se răspîndește. Capitala Islandei este... Leibovici Isidor unde o fi rămas ? Dacă a găsit portița de la secretariat, a scăpat. Dacă nu... Dar unde dracu o fi capitala Islandei ? Nu Christiania, domnule, și nici Oslo, că e același lucru...

Dacă plîng, sînt pierdut. Îmi mai rămîne atîta cunoștință de mine însumi ca să știu lucrul ăsta. Dacă plîng, sînt pierdut. Strînge pumnii, dobitocule, dacă e indis-

pensabil, crede-te un erou, roagă-te lui Dumnezeu, spune-ţi că eşti fiul unui neam de martiri, da, da, spune-ţi asta, dă-te cu capul de pereţi, dar dacă vrei să te mai poţi privi în ochi şi dacă vrei să nu-ţi crape obrazul de ruşine, nu plînge. Îţi cer atîta : nu plînge.

*

Dacă aş şti că asta rezolvă ceva, aş rupe pagina scrisă alaltăieri. Încă o asemenea izbucnire patetică — şi renunţ la jurnal. Întrebarea este dacă pot să înţeleg liniştit, critic, ceea ce se întîmplă acum cu mine şi cu ceilalţi. Încolo...

Se zice că după-masă se decide închiderea nelimitată a facultăţilor.

II

Ieri, pe peron, cînd am coborît din tren, sub becurile slabe din gară, mi s-a părut că mama e mai slabă decît oricînd şi îmbătrînită. Era probabil numai emoţia ei de totdeauna, în primul ceas de revedere.

Emoţia ei... „Ai toate pachetele ? N-ai uitat nimic în tren ? Încheie-te bine la gît. Numai de am găsi trăsură..." Vorbeşte mult, grăbită, despre atîtea lucruri mărunte şi nu-şi şterge lacrima din gene, de teama să n-o văd eu.

*

Întîia plimbare în oraş. Trecere triumfală pe Strada Mare, între două şiruri de negustori ovrei, care mă salută zgomotos, fiecare din pragul prăvăliei respective, cu un ascuns semn de înţelegere.

— Nu e nimic, băieţi, ţineţi-vă tare, bun e Dumnezeu, are să treacă.

„De două mii de ani...", încearcă să-mi explice domnul Moritz Bercovici (manufactură şi încălţăminte) cauzele prigoanei împotriva noastră.

La bărbier, patronul reclamă pentru el onoarea de a-mi tăia părul și mă întreabă în timpul operației dacă mai păstrez urme, cicatrice... în fine... „înțelegeți Dvs."

— Nu, nu înțeleg nimic.

— Dar bătaia ?

— Care bătaie ?

— Bătaia de la Universitate... N-ați fost bătut ?

— Nu.

— Deloc ?

— Deloc.

Omul e contrariat. Mă tunde în silă, fără entuziasm.

*

Seară de familie. S-a întors vara mea, Viky, cu bărbatul ei, din voiajul de nuntă. Se pare că e însărcinată. Un unchi se amuză de întîmplare.

— Dar harnici ați mai fost !

Viky e rușinată, bărbatul ei — grav.

— Ehe, băiatule, acu e acu ! S-a sfîrșit cu binele. Vrei nu vrei, ai poftă, n-ai poftă, trebuie... știi povestea cu trenul ?...

Și spune povestea cu trenul. Toată lumea rîde zgomotos. Dintr-un colț, mama mă privește încurcată...

S-ar fi putut să fiu ca ei toți, un negustor gras, însurat, mulțumit, jucînd duminica seara pocher și spunînd poveștile cării însurăților tineri. O știi pe aia cu trenul ?

Uneori, mă întreb cu spaimă dacă evadarea mea dintre ei este întreagă.

*

Am rugat-o pe mama să stăm acasă. Ea lucrează, eu citesc. Mă uit uneori peste carte, să o văd frumoasă, calmă, cu fruntea cea mai liniștită pe care o cunosc, cu ochii puțin obosiți de vîrstă. 43 ? 44 ? Mi-e frică să o întreb.

— Cum trăiești tu, la București ?

— Bine. Da' pentru ce întrebi ?

— Pentru nimic.

Lucrează mai departe, fără să mă privească.

— Știi, mamă, dacă 4000 e prea greu să-mi trimiți...

Nu răspunde nimic. Trec de partea cealaltă a mesei, îi iau mîna dreaptă într-a mea și i-o strîng întrebător.

— E tîrziu, băiatule. Hai la culcare.

Ar fi trebuit să bănuiesc mai de mult. Lucrurile au mers prost acasă. Nu mai sînt bani. I-am spus că de aici încolo două mii pe lună au să-mi ajungă. O să stau la domiciliu. E bine și acolo, e cald, e curat, e comod. (Nu pare să mă creadă — și îi vorbesc repede, mirat și eu de calitățile pe care le descopăr deodată barăcii ălelea din Văcărești.)

*

O aud cum respiră dincolo în odaia ei. Știu bine că nu doarme și că răsuflarea asta intenționat ritmată de om adormit e făcută să mă înșele pe mine și să mă liniștească.

Ce copilărie, de care ar trebui să-mi fie rușine și nu-mi pasă. La vîrsta mea să nu pot pleca de acasă pentru trei luni, fără această strîngere de inimă, fără dorul ăsta mare care mă cuprinde înainte chiar de a o fi îmbrățișat pentru rămas bun. Dacă nu mi-ar fi rușine, m-aș duce să o sărut acum, cum făceam pe vremuri noaptea, cînd mă trezeam în mijlocul unui vis rău. Visul rău : valiza asta gata de călătorie.

III

Voluptatea de a fi singur într-o lume care te crede al ei. Nu orgoliu. Nici timiditate măcar. Ci firească, simplă, involuntara rămînere a ta, în tine. Uneori aș vrea să mă pot depărta de mine fizic și să mă pot privi dintr-un colț al odăii cum vorbesc, cum mă agit, cum sînt vesel, cum sînt trist, știind că nu sînt nimic din toate acestea. Dublu joc ? Nu. Altceva, altceva.

*

Am mîncat la cantină între un rus care mirosea urît şi vorbea tare şi o fată slabă, cu mîinile jupuite şi cu buzele prost vopsite. Ciment pe jos, frig, paltonul aruncat peste umeri, farfuria de metal zmălţuit înainte, furculiţa de cositor căzută pe jos.

N-am să fiu niciodată un revoltat social, cu care găsisem în acel moment, nu ştiu de unde, un surîs fără melancolie.

Sîntem, cu mine, 11 băieţi în odaie. Sadigurski Liova, vecinul meu din dreapta, se rade cu lamele vechi pe care i le dă Ionel Bercovici, vecinul din stînga. Limitez deocamdată relaţiile mele aici. Mă tem să trec mai departe.

Spre dimineaţă, cînd se întîmplă să mă trezesc, îmi place să ascult în camera asta lungă şi rece răsuflarea polifonică a ăstor zece oameni care mă înconjoară ; respiraţia răstită a politehnicianului de lîngă uşă, şuierul de flaut al vecinului lui, oftarea lui Liova, zumzetul de bărzăune pe care îl face nu ştiu cine mai spre fund, la fereastră şi, deasupra tuturora, greu, zoologic, stăpînitor, sforăitul lui Ianchelevici Şapsă, uriaşul.

*

Îi văd cum se întorc seara de la facultate, răzleţi, unul cîte unul, obosiţi. Şi îşi numără fiecare bătăile, cu îndîrjire, ca pe nişte puncte de biliard, nu cumva să pună adversarul două mai mult.

Marcel Winder e la a cincisprezea. Alaltăieri, i s-a rupt şi pălăria, ceea ce îl face cu totul superior pe drumul martirajului. Îşi indică, tare, în mijlocul curţii, locul loviturilor. Aici şi aici şi aici...

I-au scos azi salteaua lui Ianchelevici Şapsă. N-a plătit taxa de trei luni şi se iau măsuri. El privea liniştit, rezemat de perete, fără să protesteze. Seara s-a trîntit pe scîndurile patului, cu o înjurătură bună. I-am aruncat una din pernele mele, ca să şi-o pună la căpătîi. Mi-a zvîrlit-o înapoi, înalt, de era să spargă lampa, şi s-a întors cu faţa la perete.

*

A fost o zi grea. Se hotărîse să intrăm neapărat la civil, unde era vorba să se marcheze frecvența. Pînă acum, ne-am dus decît izolați, în grupuri de cel mult trei. Asta evită încăierările mari, dar nu servește la nimic, pentru că de obicei ne identifică pe toți și ne dau afară.

Deci, astăzi trebuia să schimbăm tactica. Intrăm în grup compact. Ne așezăm în băncile din față, lîngă catedră. Nu răspundem la provocări mărunte, dar ne apărăm în caz de atac. „Pînă la urmă" — asta a fost lozinca.

E o strategie greșită, cred, dar n-am s-o spun băieților, prea excitați de succesul lor de azi. Au mîncat și ceilalți bătaie, poate, dar cine l-a văzut pe Leibovici Isidor strivit în colțul de lîngă tablă, cu paltonul sfîșiat și cu buza ruptă, plină de sînge ? Ianchelevici Șapsă a făcut minuni : era palid și serios, ținînd în mînă piciorul de scaun, pe care-l rupsese pentru luptă.

Seara, Marcel Winder a făcut lista celor bătuți, ca s-o dea la gazetă. I-am spus să mă șteargă : nu cred să fi primit mai mult de două palme și, mai ales, nu e nevoie să afle mama.

*

Front calm. Se creează poate un stil al adversității.

— Domnule coleg, sînteți bun să-mi arătați carnetul dumneavoastră ?

M-au înconjurat trei și așteaptă. Scot carnetul și îl întind celui care m-a întrebat.

— Aha ! vă rugăm să părăsiți sala. Pe aici. Îmi indică drumul.

*

L-au bătut foarte rău pe Leibovici Isidor. Iar. Eu n-am fost de față, dar mi-a povestit Marga Stern, care fusese acolo. E predestinat băiatul ăsta.

Și mi-e dragă discreția lui țeapănă, mîndră, retezată.

— Iar, Leibovici ?

— Ce iar ?

— Iar te-au bătut.

— Nu.
— Ba da.
— Ei, ba da... Știi tu mai bine dacă m-au bătut sau nu.
Se întoarce pe călcîie și pleacă îmbufnat, cu capul îndesat între umeri.

Mi-am pierdut în învălmășeală sau mi s-au luat mănușile. Și e un ger... Ce mizerie.

*

Nu, nu sînt un tip tare. Unde sînt jurămintele pe care mi le făceam cu doi ani în urmă, pe coperta abia închisă a lui Zarathustra ? De ce am umblat ieri noaptea pe stradă, singur, într-aiurea, nenorocit că nu pot plînge și înspăimînat în același moment de gîndul că s-ar putea totuși ? De ce seara, cînd îmi pun capul pe pernă, mă înduioșează oboseala acestei aplecări, ca pe o piatră de drum pînă la care am fost fugărit ?
Imbecil, de trei ori imbecil.

Ceea ce mă dezolează mai ales este senzația de a pierde pe fiecare zi siguranța singurătății mele, de a mă vedea solidar cu Marcel Winder și Ianchelevici Șapsă, de a coborî pe scara înduioșării în comun, de a deveni, odată cu ei, la fel cu ei, un individ care se compătimește și se mîngîie. Cordialitate ovreiască, pe care o urăsc. Mă tentează gîndul de a repezi un cuvînt brutal la întîiul prilej, pentru ca să se știe că așa cum sînt aici între zece oameni, care mă cred „frateie lor de suferință", eu sînt singur, absolut singur, definitiv singur.
Ascultă, Marcel Winder, dacă mă mai bați o singură dată pe umăr, te pleznesc. Treaba mea dacă sînt lovit, treaba ta dacă ți se sparge capul, n-am nimic de împărțit cu tine, n-ai nimic de aflat de la mine, vezi-ți de drum și am să-mi văd de al meu.

*

De trei zile nu se mai face foc. S-au terminat lemnele și se așteaptă o subvenție promisă.
Lieva e bolnav. 39 de grade. A fost un intern de la Caritas să-l vadă și a promis să-l ia acolo, îndată ce are să se elibereze un pat.

Politehnicianului i-au degerat urechile şi s-a bandajat cu o pînză mare îngălbenită, care-i acoperă tot obrazul şi care îmi face rău la masă, în cantină, cînd o văd cu vata şi gutaperca zdrenţuite.

Ianchelevici Şapsă şi-a spălat ciorapii şi i-a întins la marginea patului să se zvînte. L-a căutat astăzi o fată, venită mi se pare de la el din tîrg şi i-a adus un săculeţ cu nuci. El a rîs încurcat : cred că i-a fost ruşine să le ia de faţă cu noi.

Nu sînt un caraghios eu, care am aici, între ei, scrupule critice şi îmi controlez „ţinuta" ? Un estet. Asta sînt. „Decenţă, discreţie, singurătate" — valori de cinci parale, în numele cărora îi cer durerii să fie o persoană politicoasă.

Nebărbierit de patru zile. E prea frig ca să stau un sfert de ceas în faţa oglinzii.

*

A fost azi o cursă care putea să sfîrşească rău. Coboram de la administrativ, unde mă dusesem să mă încălzesc şi eram la doi paşi de uşă, cînd mi-a ieşit înainte Ştefăniu. Nu mă observase. Abia acum îmi dau seama că nu mă observase. Dar n-am avut atunci destul calm ca să înţeleg asta şi am făcut prostia de a mă întoarce ca să-l ocolesc şi în momentul acela m-a văzut. Nu m-a ajuns decît cu bastonul (o lovitură bună pe umărul stîng). Am fugit pe lîngă el, deşi astfel riscam să atrag atenţia altora, şi am luat-o la stînga, pe culoar. El, după mine. Am trecut prin galeria de sus spre senat, socotind să mă opresc în cancelarie. N-am găsit însă cheia în uşă şi s-o ţin cu umărul n-aş fi putut pînă la urmă. Noroc că era deschisă uşa ce dă spre scara senatului. Odată ieşit în stradă, bănuiam că n-are să mă mai urmărească. Într-adevăr.

Şi ar trebui să-i scriu astă-seară mamei. Ce ?

Zece seara. A adus adineauri medicinistul basarabean două bucăţi de lemne în buzunarele paltonului. Dar, cum nu s-a făcut de mult foc, soba scoate fum, şi acum, cînd s-a răcit iar, e un miros acru în odaie care îl înăbuşă pe Liova.

A ieşit cineva pe uşă şi a lăsat-o deschisă. Nu se ridică nimeni s-o închidă. Ionel Bercovici joacă pocher pe paţul lui, cu Marcel Winder şi încă doi, pe care nu-i cunosc.

Se aude din cînd în cînd tusea lui Liova. Cineva bate din palme, pentru că asta îl enervează sau pentru că îi e frig.

Sîmbăta seara
Fiecare evreu este un rege
Şi fiecare colţ de casă rîde
Şi tot omul e vesel.

Cîntă Ianchelevici Şapsă. Rezemat de perete, cu paltonul pe umeri, cu mîinile în buzunar. Are o voce tărăgănată, greoaie, care urcă greu şi se poticneşte puţin la fiecare sfîrşit de vers.

...a ieider i-id a melăh... fiecare evreu un rege...

E o melodie pe care am mai auzit-o undeva, de mult. Acasă, poate, pe vremea bunicului.

Îmi simt ochii calzi. Nu e nimic, băiatule. Nu te vede nimeni. Şi nu simţi că asta face bine, o, infinit mai bine decît orgoliul de a-ţi strînge pumnii şi a te opri ?

Cîntă, Ianchelevici Şapsă. Eşti un băiat mare, de 25 de ani, care n-ai citit în viaţa ta o carte, care ai trecut prin lume dumirit de tot ce se întîmplă şi liniştit pe picioarele tale de animal bun, îţi speli singur ciorapii şi mănînci la prînz un sfert de pîine cu trei nuci, spui porcării şi rîzi singur de ele, n-ai privit de cînd eşti un tablou şi n-ai iubit o fată, înjuri de mamă şi scuipi pe jos, dar uite acum, cînd noi, ăştilalţi sîntem aici tăcuţi ca la o margine de drum, tu singur, Ianchelevici Şapsă, aşa cum eşti, necăjit, ursuz şi înfometat, tu singur cînţi.

•

Mă dusesem la rectorat să cer o informaţie. La întoarcere, vestibulul, pe care îl lăsasem cu zece minute înainte gol, era invadat. N-am recunoscut pe nimeni. Dar părea să fie o bătaie cruntă.

Baricadat deci. Mă observă cineva sau mi se pare mie că m-a observat. O iau pe scară în sus. Sar cîte trei trepte deodată, trîntesc după mine uşile întîlnite, mă lovesc de pereţi la cotituri. La etajul II, spre stînga, simt că n-am

să mai duc mult așa ; mă lipesc de perete și caut cu mîna înfrigurată o ușă. Apăs pe clanță încordat, e deschisă.

O sală mică, incomodă. Zece-doisprezece ascultători. La catedră un om foarte tînăr : student sau asistent. Vorbește. Probabil, o lucrare de seminar.

Sînt încă buimăcit. Nu știu : mi-e teamă de cei de afară ? mi-e rușine de ăștia dinăuntru ? Trebuie să fac ceva care să mă preocupe și să mă domine. Îmi scot creionul și blocul : iau note. Mecanic, absent, pentru simpla nevoie de a face mișcări organizate, care să-mi stăpînească emoția. Nu știu ce vorbește omul de la catedră. Înregistrez ca un stenograf, ca un mecanism. Preocupat numai de mersul creionului pe hîrtie, indiferent la tot ce se spune, absent de la tot ce se întîmplă.

Și, iată-mă, acuma, seara, cu hîrtia asta curioasă în mînă :

„Este ceva profund artificial în întreg sistemul de valori pe care se sprijină viața noastră. Nu numai în economie politică, unde deformările sînt vizibile și răul ușor de localizat. Tulburările monetare sînt numai cele mai evidente, dar nu și cele mai acute ale lumii vechi. Sînt alte descompuneri, mai grave, sînt alte agonii, mai triste. Nu vom pricepe nimic din criza economică pe care o studiem, dacă ne vom opri la aspectele ei tehnice. Ele sînt secundare, absolut secundare. Nu un sistem financiar cade astăzi, ci un sistem istoric. Nu cîteva forme se lichidează, cîteva fapte, cîteva detalii, ci o întreagă structură. Dacă există o criză a noțiunii de valoare în economie și finanțe, ea nu este un fapt particular, ci se integrează într-o criză generală a valorilor pe toate planurile vieții moderne. Trăim cu prea multe abstracții, cu prea multe năluci. Am pierdut pămîntul de sub picioare. Nu numai raportul dintre hîrtie-monedă și aur s-a rupt, ci raportul dintre toate simbolurile noastre și noi. Este o prăpastie între om și cadru. Formele acestea de viață pe care le vedeți s-au dezumanizat. Aș spune mai bucuros pe românește că s-au dezomenit.

Luați cîte una instituțiile noastre, ideile, deprinderile, deșteptăciunile și prostiile noastre, luați-le una cîte una și ciocăniți-le. Veți vedea că sună a gol. Viața a evadat din ele, spiritul s-a dus. De ce ? Nu știu de ce. Din abuz de

inteligență poate. Nu glumesc. Ni s-a creat o cultură și o civilizație pornind de la inteligență ca primă valoare, ceea ce este un lux scump și mai este o îndrăzneală exagerată. Între noi și viață, am crezut că noi decidem. Asta este o tragică scamatie. Noi nu sîntem nimic și a fost unul, Descartes, care a crezut altfel. Uite, îi plătim oalele sparte cu trei sute de ani în urmă.

Mă tem că astăzi a venit timpul proștilor. Adică nu mă tem deloc. Mă bucur. Că inteligența am văzut ce a știut să facă și unde să ne ducă. Ne întoarcem acum pocăiți, amăriți și cu oboseala a trei veacuri, ne reîntoarcem în pădurile prostiei și ale vieții vii.

Asta s-o fi chemînd obscurantism. Cu atît mai bine".

*

Nu e nici student, nici asistent. E profesor de economie politică. Face anul ăsta un curs despre „noțiunea de valoare în istoria doctrinelor economice". Îl cheamă Ghiță Blidaru. Băieții îi spun, scurt, Ghiță. Vine de la München sau de la Berlin, nu știu bine. E mai bătrîn decît arată și mai tînăr decît este : 35 de ani. Are un obraz tras, lung, nesimetric, ceva timid în surîs și o îmbinare poruncitoare a sprîncenelor. Vorbește cu neglijență, tărăgănat și se întrerupe uneori cu un „nu ?" ca un punct de foc.

Din prelegerea de azi, un pasaj care a fost doar o paranteză :

„A fi logic ? A fi logic nu este, cum o fi scriind în cărțile voastre, a gîndi după formule și după ecuații, ci a gîndi după firea lăuntrică a lucrurilor. Dacă țineți morțiș să aveți o definiție, uite-o pe asta : logica este o sistematizare a intuiției".

Și rîde.

*

Lecție despre Adam Smith :

„Dacă m-ați întreba ce facem noi aici, într-un curs în care parantezele sînt mai mari decît tratarea propriuzisă a programului, v-aș răspunde poate așa : destituim

valori. Le scuturăm ca pe niște arbori uscați. Inteligență, individualism, liber-arbitru, pozitivism... Și căutăm o singură «valoare, una care trece cu mult peste toate. Ea se cheamă, dacă nu mă înșel, viața»".

*

Miercuri și vineri, de la 6 la 7, cursul lui Blidaru. Sîntem cîțiva obișnuiți, care ne cunoaștem fără să ne vorbim. Uneori, o figură nouă apare în băncile din fund. Îmi place să întorc din cînd în cînd capul și să urmăresc, pe măsură ce omul de la catedră vorbește, surpriza noului venit.

*

Vorbea azi despre o superioritate a fiziocraților asupra tuturor școlilor economice moderne. Prea amplu ca să transcriu aici notele mele de curs. Vorbea avîntat, cu un accent de violență, care promitea o întorsătură bruscă în șirul argumentelor. (Are asemenea efecte de cabotin inteligent.) Așteptam intrigat deznodămîntul — cînd, deodată, a izbucnit sub ferestrele noastre un marș militar. O companie cu drapel care trecea.

A sărit de la catedră, s-a repezit la fereastră, a deschis-o și a rămas acolo să privească și să ritmeze cu capul bătaia tobei mari.

Pe urmă, s-a întors către noi.

— Vouă nu vă place strada ?

*

A treia lecție despre fiziocrați. Cursul lui Blidaru schimbă ierarhiile cele mai liniștite. Numai trei cuvinte despre ceea ce în manuale este sacrosanct, și, dimpotrivă, zece prelegeri despre ceea ce manualul disprețuiește cu mai multă furie.

„Este în economia fiziocrată un element mai puternic decît toate naivitățile ei. Desigur, bătrînii aștia de la 1750 habar nu aveau de mecanismul circulației bunurilor și ceea ce au imaginat ei în materia asta nu e numai fals, dar e romantic și fantezist. Peste toate aceste erori, ră-

mine însă o intuiție care valorează nesfîrșit mai mult decît o statistică exactă. Economia lor pleacă de la pămînt și se întoarce la pămînt. Iată o idee țărănească, o idee simplă de viață, o idee care vine din biologie, din cele mai firești intuiții ale omului de toată ziua. Asemenea adevăr scurt, simplu, clar nu poate fi dărîmat de nimic.

Dezorientați cum sîntem, vom regăsi poate într-o zi acest adevăr care ne va readuce spre pămînt, ceea ce va simplifica totul și va instaura o nouă ordine, nu scornită de noi, ci crescută din noi".

•

Se vorbește iar de închiderea universității. Bătăile se încing. Facultatea e ocupată militar de o săptămînă.

Mai rămîne cursul lui Ghiță Blidaru, ascuns în sala asta obscură de la etajul II, unde nu vine nimeni, pentru că nu știe nimeni.

Seara la cămin e o tăcere de maidan înzăpezit. Numai din cînd în cînd, pe culoare, pași obosiți, o ușă care se închide, o chemare ce rămîne fără răspuns.

Se lucrează bine în tăcerea asta. Recitesc un tratat de economie cu notele lui Ghiță în mînă. Pasionantă confruntare.

•

E îngrijorător. Au fost prea mulți oameni noi la curs. Fețe necunoscute, ostile în primele bănci.

Blidaru — scînteietor. Succesul, poate, inevitabil la urma urmelor. Dar dacă e altceva ? Om vedea.

Nu, la asta n-am să renunț. Am plecat de la civil, am plecat de la estetică, am plecat de unde ați vrut și am să plec de unde vreți, de la istorie, de la sociologie, de la chineză, de la germană, dar nu renunț la cursul lui Ghiță Blidaru.

Deocamdată am primit doi pumni în timpul prelegerii de azi și am luat opt pagini de note. Pentru doi pumni, nu e puțin.

M-au oprit cîțiva la ușă.

— Carnetul !

Ar fi fost stupid să-l dau. Am încercat să trec printre ei brusc, prin surpriză. M-au repezit în peretele din față cu un singur pumn. Îi privesc din colțul ăsta, în care m-au îmbrîncit. Ușa e întredeschisă. Se aud dinăuntru rîsete, voci, strigări de la o bancă la alta. Șase fără cinci. Acum are să intre Ghiță. Dacă m-ar lăsa și pe mine... Dacă m-aș apropia de dobitocii ăștia de la ușă să le vorbesc, poate că ar înțelege. Ce Dumnezeu, un loc în ultima bancă... nu s-ar prăpădi lumea... Nu, e idiot... S-a făcut tăcere. Aplauze. A intrat, desigur. Se închide ușa. Unul, singurul care a rămas pe sală de pază, se uită lung la mine.

— Ce e, mă ?

— Ce este ? Este că mi-e o teribilă rușine de tine și de ceilalți, este că mă simt cu un cap mai înalt decît voi, este că niciodată n-ai să cunoști mîndra tristețe de a fi învins singur între zece mii și mai este că mîine dimineață am să-l văd pe Ghiță Blidaru și am să-i vorbesc.

*

Nu pot reconstitui scena. Acum, mi-e cu neputință să mi-o amintesc în totul. A fost bruscă. Două-trei cuvinte, o uitătură nedumerită și gata.

Ghiță ieșea de la secretariat. M-am apropiat și i-am vorbit. Numai știu ce. Jur că nu mai știu și că asta nu este un truc, ca să-mi cruț un moment mai mult de silă personală.

M-a întrerupt.

— Ce vrei dumneata, domnule ?

— Domnule Profesor, m-au dat afară și...

— Ei, și ce vrei să-ți fac eu ?

A plecat, fără să aștepte răspuns.

Ar trebui să alerg pe străzi un ceas, două, trei, ar trebui să mă bat cu zece mii deodată, ar trebui să tai cu toporul un vagon cu butuci, ca să cad seara dărîmat pe pat și să dorm și să uit.

*

A treia noapte de pocher. Jucăm în bibliotecă, în jurul unui sfeşnic, pînă dimineaţa la trei, patru.

Am cîştigat ieri 216 lei şi i-am dat pe urmă pe toţi la dame, unde ne-am dus în rînd cîte doi.

Ionel Bercovici m-a pupat, „vezi mă, eu te credeam un ţifnos".

*

Este o circiumă infectă. Vinul ăla alb oţeţit e o băutură respingătoare cînd îl priveşti. Închid ochii la primele pahare. Pe urmă merge.

Şi noaptea se termină tîrziu, în Cruce, la Mizzi, curva din Cernăuţi, care pentru zece lei în plus face orice.

Am umblat toată ziua între baionete. Ne găseam un grup mic jos, la secretariat, cînd au venit cetele compacte de la medicină. Eram prinşi din toate părţile şi n-am ieşit de acolo decît între jandarmi, încadraţi în cerc dublu. Ne-au dus aşa pe străzi, urmăriţi de aproape, schimbînd de cîteva ori drumul, grăbind pasul, oprindu-ne într-o curte sau alta, doar-doar au să ne piardă urma. Pînă seara. Pînă acum.

Dacă n-ar fi gustul amar, consolator al nopţilor de joc, dacă n-ar fi bucuria ameţită a pocherului, ce ar mai fi ?

*

Mai e totuşi ceva. E voluptatea de a fi murdar, orgoliul ascuns de a cădea, de a renunţa azi să-ţi ştergi pălăria, mîine să-ţi schimbi cămaşa, poimîine să-ţi dregi tocurile tocite. Să intri adînc, afund, irevocabil în mizerie şi s-o iubeşti pentru nămolul ei, pentru aroma ei familiară, pentru colţurile de pîine uscată, pentru căldura intimă a umilinţei. Şi să ştii că ai pierdut definitiv cîrma vieţii, că ai lăsat-o din mîini, într-o dimineaţă cînd nu ţi-ai schimbat gulerul, pentru că ţi-era totuna.

Nu ni s-a spus de atîtea ori că sîntem un neam murdar ? Poate că e adevărat. Poate că mistica noastră, asceza noastră, sfinţenia noastră este asta — murdăria. Un fel de a te îngenunchea, un fel de a te mutila lent, voluptos, tot mai departe de steaua albă a purităţii.

*

Mi-a spus Marga Stern, dimineaţa, în curtea căminului, încurcată, ca şi cum ar fi fost o veste care nu mă privea :

— Vezi, vine primăvara.

IV

Am fugit. Acum două săptămîni, într-o zi în care mi-am spus că trebuie să aleg între a fi al patrulea la pocher şi între a trăi. Am fugit, şi-mi pare bine că a fost greu.

E o cameră mică. O mansardă. Dar e a mea. Un scaun, o masă, un pat. Patru pereţi albi şi o fereastră înaltă, peste care se văd vîrfuri de copac din Cişmigiu.

Socoteala e uşoară şi mă întreb cum de n-am descoperit-o mai devreme.

2000 de lei pe lună : 1000 camera, 300 de lei treizeci de pîini, 300 de lei treizeci de litri de lapte, 400 restul.

Am să-i scriu mamei să-mi brodeze pe un şervet sentinţa asta pe care am descoperit-o : *VIAŢA ESTE SIMPLĂ !*

Patrusprezece zile singur. Aş vrea să ştiu precis, statistic, cîţi oameni sînt în oraşul ăsta, în lumea asta largă mai liberi decît mine.

Am găsit la anticar, pe 60 de lei, un Montaigne superb, de pe la 1760, cu hîrtie subţire mată, cu adnotări uluitoare. Pasionant. Cu atît mai pasionant cu cît el este libertin, sceptic şi artist, şi eu sînt numai torturat.

Ce bună odihnă. Şi nu bănuiam, nu bănuiam, debitoeul de mine, că vacanţa asta poate să existe.

Am bătut în peretele din faţa patului o hartă mare a Europei. Mi-ar trebui un glob pămîntesc, dar n-am destui bani.

E copilăros, poate, dar am nevoie de simbolul ăsta al unei hărţi de care să mă reazim şi pe care să citesc oraşe şi ţări. Asta îmi aduce zilnic aminte că pămîntul există. Şi că orice evadare e posibilă.

*

Era frumos adineauri în Cişmigiu, cu soarele ăsta metalic, alb, cu apa de verde vegetal, cu arborii fără frunze încă şi goi ca o turmă de adolescenţi la recrutare.

Ce urîţi sînt oamenii în pardesiurile lor întîrziate, cu pălăriile roase de iarnă, cu surîsurile intimidate de soare, cu paşii grei, înnămoliţi. I-am privit cum treceau şi mi-a fost milă de inconştienta lor lipsă de graţie.

*

Era o fată tînără, îmbrăcată curat, care se oprise pe Bulevard în faţa unei vitrine cu fructe. I-am vorbit stupid despre ce mi-a trecut prin cap, fără să aleg. A rîs şi a primit să se plimbe cu mine.

Nu m-a întrebat unde o duc, a urcat scările şi, după ce am închis uşa, s-a dezbrăcat fără dificultate. Un corp mic, plăcut, fără frumuseţe, foarte tînăr. Ne-am iubit ziua în amiaza mare, cu fereastra deschisă, goi amîndoi. Fata plîngea de plăcere şi pe urmă se plimba prin odaie cu haina mea pe umeri, curioasă, căutînd prin hîrtiile de pe masă, deschizînd cărţile, închizîndu-le zgomotos.

— Mai vii ?

— Mai viu.

Nu mi-a cerut nimic. Şi am uitat s-o întreb cum o cheamă.

Bucuria asta de a fi gol ! Să simţi exact, precis, anatomic, echilibrul tău de animal regăsit, să asculţi bătaia sigură a sîngelui, să cunoşti voluptatea de a ridica un braţ

și de a-l lăsa să cadă, să ai senzația amănunțită a vieții tale fizice, singura.

De înscris asta în elogiul iubirii.

*

Curioasă întîlnirea cu Pârlea D. Ștefan. El m-a oprit. Nu n-aș fi îndrăznit, deși îi păstram din liceu, fără să știu bine de ce, un dram de simpatie.

Băiat osos, dur, încruntat, cu o strîngere de mînă sdravănă, cu ochi vulturești, cu o urîțenie virilă, care este aproape un fel de a fi frumos.

— Uite, mă, soarele...

Am umblat amîndoi, spre mahalale, mirați că nu dăm de Dunărea noastră de acasă. Mi-a povestit ce se mai întîmplă la cursul lui Blidaru, pe care și el l-a descoperit de mult.

Am vorbit mult, despre o mie de lucruri, cărți, amintiri, femei. Ne-am oprit la o brutărie, dincolo de capul podului, să cumpărăm covrigi cu susan și am mîncat pe stradă de se uita lumea după noi.

— Vezi, Pârlea, am putea fi prieteni, dacă n-ar fi miticea prostii să ne despartă.

— Nu. Te înșeli. Prieteni noi doi nu putem fi nici azi și niciodată. Tu nu simți că eu miros a pămînt ?

Avea în ochi ceva absurd, cutremurător.

Nu simt că el miroase a pămînt ? Ba da. Simt. Și pentru asta îl invidiez.

Mi-e un dor imens de simplicitate și inconștiență. Dacă aș putea să regăsesc de undeva din fundul veacurilor cîteva senzații simple și tari — foame, sete, frig —, dacă aș putea să trec peste două mii de ani de talmudism și melancolie, să am încă o dată, presupunînd că cineva din neamul meu a avut-o vreodată, bucuria limpede de a vieții...

Dar fericirea mea, cînd e, este tumultuoasă, obscură, făcută din nesfîrșite ocoluri, amenințată la fiecare pas de o cădere.

Eram fericit acum trei zile. Sînt deprimat azi. Ce s-a întîmplat ? Nu s-a întîmplat nimic. A căzut undeva o proptea interioară. S-a deschis undeva o amintire prost închisă.

La 20 de ani, sănătos fiind și fără povări personale, să te simți purtătorul unor destine care te împart în zece și te anulează în fiecare din acești zece.

Nu, nu sîntem un neam comod. Mă simt atît de prost în tovărășia mea ; cît de prost trebuie să se simtă în tovărășia asta un străin. Sîntem impulsivi. Sîntem excedați de noi înșine. Sîntem, mai ales, impuri.

Sîntem : adică eu, Iancheleviei Șapsă, Marcel Winder. El miroase a pămînt, fericitul.

Îmi pare rău că, în această confruntare cu mine însumi, îmi mai păstrez oarecare simpatie. Îmi pare rău că mă surprind iubindu-mi destinul. Aș vrea să mă pot detesta violent, fără nici o scuză, fără nici o înțelegere. Aș vrea să fiu cinci minute antisemit. Să simt în mine un dușman care trebuie suprimat.

*

A venit fata de acum o săptămînă. N-am primit-o.

— Nu mi-ai spus să viu ?

— Ba da. Și acum îți spun să te duci.

Ceva îmi spune că sîntem incapabili să trăim pînă la capăt un moment de viață. Oricare. Că rămînem veșnic alături de ce se întîmplă, puțin mai sus, puțin mai jos de lucruri, niciodată însă în miezul lor. Că lăsăm sentimentele și evenimentele pe jumătate neterminate, să atîrne după noi, nedesăvîrșite. Că n-am fost niciodată deplin canalii sau deplin îngeri. Că rugurile sufletești pe care am ars s-au stins la jumătate. Că am trăit în eterne tranzacții cu norocul și nenorocul.

E mai bine așa. Patruzprezece ceasuri de muncă. Examenul care se apropie n-o fi decît un pretext. Eu mă simt însă bine în închisoarea asta de cărți, pînă la care nu mai ajunge nimic, nici de afară, nici dinăuntru.

Aș fi avut acum nevoie de o febră tifoidă. Poate că examenul ăsta o va înlocui. Important este să uit de mine, să dau dracului toate problemele din lume și să fac ceva mecanic, istovitor, care să mă domine deplin.

Marga Stern a trecut prin mansardă prietenește. Purta o rochie albă, avea mîna caldă, liniștită și mi-a pus-o pe frunte, ca să glumească.

Prea puțin pentru o seducere, dragă fată.

Marcu Klein, ești un măgar și, dacă te-aș avea aici, aproape de mine, te-aș îmbrățișa și pe urmă ți-aș trage patru palme zdravene, ca să nu le uiți.

Nu erai singur. Eram 40—60, odată cu tine, să așteptăm examenul de civil. De la 8 dimineața, cînd am fost chemați, pînă la 11 seara, cînd a intrat în sfîrșit Mormorocea, profesorul. Se vedea bine că era beat și pe jumătate adormit. Am văzut-o cu toții, odată cu tine, deșteptule. Eram cu toții obosiți de ziua asta lungă, pierdută inutil. Dar am intrat în bănci supuși, poate puțin scîrbiți. Numai tu ai strîns pumnii și ai rămas încruntat.

Omul de la catedră a mormăit o întrebare și a aținit. Băiatul de lîngă tine a răspuns foarte liniștit și foarte exact. Cînd a terminat, a fost o clipă de tăcere. Mormorocea a groholt, supărat că tăcerea asta îi întrerupsese somnul.

— N-ai învățat nimic. Să spuie ălălalt.

„Ălălalt" erai tu. Te-ai ridicat. Am închis ochii, pentru că știam — înțelegi ? —, știam ce are să urmeze.

— Domnule profesor, asta e o nerușinare.

De ce, Marcu Klein, n-ai tăcut ? Cine te împinge pe tine, om nebun, singur între patruzeci, să vorbești pentru toți, să condamni și să răzbuni ? Din ce nevoie absurdă de a denunța nedreptatea vine strigătul tău ? Din ce ancestrală educație a mizeriei și a revoltei ? Ce instinct

pervertit nu te lasă să treci pe lîngă o mizerie fără să te oprești și să o descoperi ? Știi tu ce ușor se face o listă de desolidarizare ? Mi-e un necaz imens pe tine fiindcă nu te pot urî suficient și fiindcă sînt, odată cu tine, dintr-un neam care nu știe să accepte și să tacă.

*

Telegramă către mama :

Trecut examenele. Sînt fericit.

Sînt fericit ? Nu știu. Știu numai că există acasă, pe malul drept al Dunării, douăzeci de metri de nisip cald și, în fața mea, un fluviu întreg pentru înot.

PARTEA A DOUA

I

Noiembrie, cea mai frumoasă lună! Ploaia asta mărunță, generală, indiferentă, care te închide pe stradă în tine, care te distrage de la incidentele din jur și te face impermeabil, singur... Pleci de acasă cu o pipă și cu un gînd și umbli ceasuri întregi prin oraș, fără să vezi pe nimeni, te lovești de oameni, de pomi, de vitrine, ca să te întorci tîrziu ca o navă în portul ei.

E anotimpul meu, noiembrie. Luna cînd recitesc cărți, cînd răsfoiesc hîrtii, cînd strîng note. E un fel de foame de lucru, de agitație, de începere din nou a tuturor treburilor.

Și mirosul ăsta de vegetale ude, dimineața, cînd plec — și cercul cald de lumină al lămpii, seara, cînd mă întorc...

*

Într-o librărie, unde intrasem să răsfoiesc revistele. Mă bate cineva pe spate. Mă întorc: Ghiță Blidaru.

— N-ai fost la lecția de deschidere...

Sînt uimit, sau sînt foarte vesel, sau mă tem să nu răspund cu o impertinență: oricum tac.

— Nu vrei să mă vizitezi? Uite, joi după-masă, la 4 jumătate, acasă la mine. Da?

Salută băiețește cu un deget la pălărie și pleacă.

*

Are trei camere pline cu cărți și o a patra goală, în care stă el: un pat simplu, aproape „pat de campanie" — și nimic mai mult. Pe peretele dinspre ușă, o reproducere mică și exactă după o iarnă de Breughel.

Aproape jumătate din peretele din față este tăiat de o fereastră imensă dreptunghiulară, cu un geam gros, masiv, mai mult cristal decît sticlă.

Este un interior nud, precis, sumar, cu un inexplicabil aer de intimitate, totuși și de căldură.

Sînt intimidat pînă la nemișcare. Omul acesta pe care l-am iubit cu ciudă, iată-l. Atîtea cercuri izolatoare de legendă au crescut în jurul lui într-un an, din seara în care l-am ascultat prima oară, sus, la universitate.

Cu ochiul lui de stăpîn predestinat, cu aspra lui îmbinare de sprîncene, cu mîna lui jumătate lenevșă, jumătate ordonatoare, uite-l aici, în casa asta care-i seamănă întocmai, liniară ca el, precisă în fiecare obiect, strictă în fiecare detaliu.

În halat lung de casă, cu un fular de lînă la gît, cu capul puțin aplecat în bătaia lămpii din dreapta — e ceva călugăresc în ținuta lui, în încruntarea lui, ușor îmblînzită acum de un surîs ce arde potolit în umbră.

Îl ascult cu oarecare panică. Panică de a nu-l vedea dintr-un moment într-altul tăcînd, moment de tăcere cînd va trebui să vorbesc eu, să vorbesc ce ? Dumnezeule, să-i răspund, să povestesc, să spun, să spun ce ? să spun cum ? sub apăsarea prezenței lui, care mă neliniștește mai mult decît mă bucură, deși știu că mă bucură atîta.

A simțit ceva din panica asta ? Se ridică, trece să caute tutun pentru pipă, și-o aprinde, pe urmă se apropie de fereastră și privește afară atent, de parcă ar urmări ceva anume în seara ce se lasă.

*

Aș vrea să nu-l revăd. Mi-e rușine. Rar am fost așa de stupid, de opac, de categoric prost. Inteligența mea ! Oarecare bună dispoziție mintală de om tînăr — și nimic mai mult. Iar cînd nu e nici asta, nu mai e nimic. Altfel, cum s-ar scuza totala mea absență de ieri. Două ceasuri a vorbit și două ceasuri am tăcut. Am luat parte cu „da" și „nu" la o convorbire de la care așteptam totul. Nu știu ce vrea să spună acest „totul", dar trebuie să spună foarte mult de vreme ce simt atît de ascuțit cît am ratat, ratînd vizita de ieri la Blidaru.

•

A vorbit luni la Fundație, în ciclul Institutului Social. Nu riscam să fiu văzut în mulțimea aceea imensă, în locul meu de la balconul doi.

Ce miraj și ce simplitate în omul ăsta. Vorbește noduros, cu colțuri, cu asperități, cu ocoluri. Aruncă aici un cuvînt, deschide dincolo o poartă secretă, lovește dincoace o piatră găsită în drum. Totul la întîmplare, oarecum în voia hazardului. Și pe urmă, pe la sfîrșitul ceasului, cînd te uiți cu dezolare la cîmpul de gîndire pe care l-a devastat în halul ăsta, deodată lucrurile încep să se ordoneze, nu știu cum, nu știu prin ce întoarcere de resort. Ideile aruncate în trei sferturi de oră în dreapta și stînga, fără legătură, se întorc în ultimul sfert acasă, liniștite, clare, necesare, într-o stringență uluitoare, încheind un ciclu de cugetare cum ar încheia o construcție simfonică.

Voi ști altă dată, mai tîrziu, cînd voi îmbătrîni, în ce măsură este Blidaru un gînditor. Știu însă de pe acum cît e de mare ca artist.

•

M-a găsit pe sală, cînd ieșea de la curs și m-a luat de braț, cu simplitate, ca un camarad.

— Hai, să umblăm.

L-am dus pînă acasă, pe jos, spre șosea și am încercat, pe drum, de cîteva ori să-i vorbesc. Dar n-a mers, nu din vina mea de astădată, ci din a lui, căci nu avea chef să discute, ci să umble pur și simplu, cu mîinile în buzunarele pardesiului lung, cu pălăria pe ochi și cu nasul în vînt, adulmecînd mirosul de ploaie, de copaci uzi, de noiembrie pe sfîrșite.

Umblam lîngă el agitat, pîndind o spărtură în lucrurile mărunte pe care le spunea, spărtură prin care să arunc brusc cele cîteva întrebări pe care vreau să i le pun, pe care nu le știu lămurit, dar pe care le simt atît de necesare. De cîteva ori, am încercat un început de frază și am renunțat. De cîteva ori, am răsucit în gînd trei cuvinte și n-am știut cum să le duc mai departe.

Trebuie să fi simțit cît mă frămînt, acolo, la dreapta lui, stingherit de tăcere și chinuit de nevoia de a-i vorbi, căci s-a oprit dintr-o dată la lumina unei vitrine și m-a privit drept, prin surprindere.

— Ce e cu dumneata ?

— Domnule profesor, aș vrea să vă spun...

Și n-am mai continuat.

— Știu ce vrei să spui. Vrei să spui *„totul"*. Adică cel mai simplu și mai greu lucru din lume. Lasă asta. E urgent ? Nu este, crede-mă. Acum am pornit să ne plimbăm : hai să ne plimbăm. Om vorbi altă dată, cînd s-o întîmpla. Numai lucrurile care „se întîmplă", numai ele se fac bine.

Mi-a dat o țigară, m-a luat de braț și m-a dus mai departe, schimbînd imediat vorba.

II

Universitatea a fost închisă de alaltăieri, 9 decembrie, în așteptarea lui 10. Zile liniștite totuși : cîteva rare încăierări și o manifestație banală pe stradă.

Oricum, s-au potolit lucrurile. Am recitit, în caietul verde, pagina de anul trecut.

Ce tînăr eram ! Într-o zi voi izbuti să fiu lovit, fără ca asta să schimbe nimic, absolut nimic, din liniștea sau neliniștea mea intimă. E poate singurul fel de a fi tare. Și așa sau altminteri, lovituri îmi mai sînt probabil multe rezervate.

...Mă întreb, dacă a fi fugit de la cămin, dintre ei, fie și pentru a duce viața aspră pe care o duc — a fost în totul un act de curaj sau unul de lașitate ?

Mă întreb dacă am eu dreptul, în numele singurătății mele, să-mi rîd de eroismul ieftin al lui Marcel Winder, care își numără și astăzi cu voluptate bătăile pe care le primește. El flecar, și eu sobru, nu e mai puțin adevărat că el primește din față adversitatea, în timp ce eu îi întorc spatele. O fi mai elegant ; este însă și mai just ?

Dar să nu-l uit pe Leibovici Isidor, care rămîne mai departe în prima linie, răbdător și tăcut, fără gesturi, fără inuzii, fără vanitate.

Vizită la cămin. Neagră, neagră mizerie. Nu s-a schimbat nimic aici. Aceleași sobe ori reci, ori fumegînde, aceleași săli lungi cu ciment crăpat, aceiași oameni. Cîteva fețe noi — băieții din anul întîi.

Lipsește Liova. A murit peste vară. Avea ceva făcut pentru moarte copilul ăsta și mi se pare că el s-a împlinit pe sine însuși în tuberculoză, cum alții se împlinesc scriind o carte, ridicînd o casă, sfîrșind o lucrare. Am vorbit cu foștii noștri camarazi de cameră, de anul trecut, despre el. Nimeni nu știa să spună mare lucru.

„Avea niște ghete galbene, aproape noi — mi-a spus Ianchelevici Șapsă — și cînd a plecat le-a lăsat aici. Dă' nu-s bune : sînt mici".

Liova, băiatule, nici la atîta lucru nu va fi fost bună moartea ta.

Ce curioasă toropeală, ce oribil îngheț în casa asta, care se numește totuși așa de cald „cămin" ...Și trăiesc aici cîteva sute de oameni tineri. O singură cameră, una singură, vie, agitată, respirînd pasiune : „camera problemelor sociale". I se spune așa, ironic, pentru că aici își are patul Winkler, medicinist bătrîn, pe care l-a întîrziat în examene sionismul și S. T. Haim, politehnician temut în matematici și marxist violent în discuție.

Amîndoi se ceartă interminabil.

— Am să vă reclam, țipă Bercovici Ionel, disperat că nu poate duce pînă la capăt o pagină în drept constituțional.

— Dobitocule, replică S.T.H. (cum i se spune abreviat nu știu de ce), vrei să oprim în loc mersul istoriei, pînă ai să treci tu examenul ?

Nici Winkler, nici S.T.H. nu trebuie că mă privesc cu ochi buni. M-au simțit străin. În orice caz, m-au simțit dat deoparte, trecător care observă, spectator fără înclinare pentru o cauză sau alta. Am ascultat liniștit, dintr-un colț, fără să intervin, o dispută confuză și am rezistat cu

încîrjire privirilor pe care mi le aruncau crunt, fulgerător, peste umăr.

— Diletanți, asta sînteți, țipă S.T.H., diletanți în orice faceți, în orice simțiți, în orice vi se pare că simțiți, diletanți în amor, cînd aveți impresia că faceți amor, diletanți în știință cînd vă amestecați în știință, diletanți în sărăcie, cînd trăiți în sărăcie. Nimic pînă la capăt. Nimic eroic. Nimic pentru moarte. Totul pentru viață, pentru o viață conservată, tîrguită, tolerată. Tu, care îți zici sionist, habar n-ai că există într-adevăr un pămînt care se cheamă Sion. Eu nu cred în el, dar tu crezi. Atunci de ce nu te duci acolo, să calci pe el ? Stai aici și faci propagandă, aditi tai chitanțe de cotizații pentru alți 10 000 de deștepți ca tine, care și ei rezolvă la fel o dramă cu o carte de membru.

— Și tu ? întrebă Winkler mereu calm.

— Eu ? Eu sînt aici, unde trebuie. Eu oriunde voi fi, voi fi unde trebuie : fiindcă eu fac revoluție. Prin simplul fapt că exist, prin simplul fapt că gîndesc. Fiecare cuvînt al meu e un protest, fiecare tăcere a mea e o chemare care trece de chitanțierele tale, o chemare care trece de surîsul lui...

...Și se întoarce brusc spre mine, arătîndu-mă amenințător cu degetul, scoțîndu-mă astfel din colțul meu retras, pentru că rezerva mea îl irită vizibil și pentru că, pînă la urmă, n-a mai putut răbda o prezență străină, nici ostilă, nici prietenă — ci numai atentă. Îi trebuie public lui S.T.H., îi trebuie combatanți, îi trebuie rezistență.

Acum, că mi-a aruncat cuvîntul provocator, mă așteaptă să-i ies înainte, și ochii îi lucesc cu flăcări scurte, flăcări reci, care vin „din cap", sînt convins, nu din inimă. E încordat ca o lamă îndoită, vibrînd în așteptarea destinderii. Dar îi primesc privirea, i-o suport, deși simt cît arde, și tac mai departe, lăsîndu-i suspendat elanul deasupra unei tăceri în care se va prăvăli inevitabil.

Așteaptă din partea mea un gest, un semn, un început de replică, ceva în sfîrșit care să-i permită să explodeze fără ridicol, dar m-am încăpățînat să nu-l ajut cu nimic, cu absolut nimic, și toată violența lui, toată furia lui rămîne în gol, frîntă, inutilă.

Dar S.T.H. nu pierde partida. Oricine în locul lui nr fi pierdut-o. Numai el nu. Se scutură o dată din încruntarea în care s-a oprit, își trece liniștit mîna prin cap, face un pas spre mine și, cu o voce amicală, surprinzător de melodioasă pentru vehemența lui de pînă acum, mă întreabă :

— Mergi cu mine la cinematograf deseară ?

S. T. Haim, bunul meu prieten, ce bine jucăm noi ce avem de jucat, ce trist jucăm.

•

M-am despărțit azi-noapte de S.T.H., și diminața mi-a bătut în ușă pe la 7 jumătate (cînd a dormit ? cînd s-a sculat ?) ca să mă facă atent că mi-a strecurat pe jos, prin încheietoarea pragului, un bilet... L-am auzit pe urmă, coborînd furtunos scările.

„Aș vrea să te neliniștesc. Împăcarea dumitale mă înspăimîntă. Montaigne, de care îmi vorbeai astă-noapte, e o erezie. Stendhal o frivolitate. Dacă atîta îți ajunge ca să dormi liniștit, cu atît mai rău pentru dumneata. Îți doresc insomnii lungi, întunecate insomnii".

„Aș vrea să te neliniștesc". Dacă asta a luat-o din Gide, atunci e un caraghios. Dacă o spune de la el, e un dublu caraghios.

S. T. Haim trimis de destin ca să mă cheme la ordine ! S. T. Haim venit să mă tulbure și să-mi redeștepte tragediile de la care am dezertat cu Montaigne sub braț !

Mesianismul și psihologia sînt două lucruri care nu merg împreună. S. T. H. este un misionar care n-are habar de ce se întîmplă cu oamenii lîngă care umblă.

Ar vrea să mă neliniștească. Eu aș vrea să găsesc o piatră pe care să-mi pun capul.

Dacă aș avea și eu, ca el, instinctul unei misiuni, aș încerca să liniștesc în jurul meu cît mai multe lucruri, cît mai multe conștiințe. Pe a lui în primul rînd, pe a lui S.T.H., pe a lunaticului ăsta obosit, pe a copilului ăsta apăsat de năluci.

„S. T. Haim, i-aș spune, ești un om ostenit. Oprește-te, stai un ceas locului. Privește. Pune mîna pe asta și vezi că e o bucată de piatră, ia în mîna asta și vezi că e o bucată

de lemn. Uite aici un cal, uite aici o masă, uite aici o pălărie.

Crede în lucrurile acestea, trăiește cu ele, deprinde-te să le privești cumsecade, fără să cauți dincolo de ele tremurătoare fantome. Întoarce-te la aceste lucruri simple și sigure, resemnează-te să viețuiești cu ele, în orizontul lor scăzut, în familia lor modestă. Și privește în afară, lasă-te pe tine în grija anotimpurilor, a foamei, a setei : viața se va descurca cu tine, cum se descurcă liniștit cu un pom, cu un animal".

Dar cine îmi va spune mie însumi aceleași lucruri ? Și cine mă va învăța cum să le învăț eu cel dintîi ?

*

Adversitatea lor, a antisemiților, ar fi, la urma urmelor, suportabilă. Ce ne facem însă cu adversitatea noastră, cu propria noastră adversitate intimă ?

Cu ei ne vom împăca poate — cine știe ? — într-o zi. Cu noi însă cînd ?

*

Să fugi de tine o zi, două, douăzeci nu e ușor, dar nici imposibil. Faci matematici și marxism ca S. T. H., faci sionism ca Winkler, citești cărți ca mine, umbli după femei sau joci șah, sau te dai cu capul de pereți. Dar într-o zi, într-un minut de neatenție, te întîlnești cu tine însuți la un colț de suflet, cum te-ai întîlni la un colț de stradă cu un creditor de care te-ai ferit zadarnic. Dai ochii cu tine și atunci înțelegi cît de inutile sînt toate evadările din această închisoare fără ziduri, fără porți și fără gratii, din această închisoare care este însăși viața ta.

Nu există vigilență suficientă. Unii simulăm mai bine, alții mai prost, unii cîțiva ani, alții numai cîteva ceasuri ! La capătul lor, vine însă irevocabil întoarcerea la tristețe, ca o reîntoarcere pe pămînt.

Mi-am amintit aseară, nu știu de ce, după atîția ani, de bunicul meu din partea mamei. Îl văd, la masa lui de lucru, între miile lui de arcuri, resorturi, șurubări, rotițe, cadrane și minutare. Îl văd aplecat deasupra lor, cu un

ochean prins mereu în arcada ochiului drept, descîntînd cu mîinile lui lungi acea lume de minuni mecanice, pe care o stăpînea cu asprime, supunînd-o, impunîndu-i mişcare. Din masa aceea monstruoasă, de care, copil, nu aveam dreptul să mă apropii, fiindcă o rotiţă rătăcită însemna un început de haos, din acele minuscule puncte de metal, el organiza mici lumi autonome, mici fiinţe abstracte, care îşi împreunau sutele de glasuri ritmate într-o muzică măruntă şi dinţată, care făcea o armonie strictă, severă, supusă. Sub fiecare geam de ceasornic se afla o planetă cu o viaţă personală, indiferentă la tot ce se petrecea dincolo, şi geamul era parcă anume făcut să o despartă de acest „dincolo".

Bătrînul, neliniştit, cum simţeam că este, trebuie să fi invidiat nu o dată liniştea acelor fiinţe de metal, ieşite din mîna lui. Trăia între ele absorbit, ore, zile, ani. Meseria lui tot o evadare trebuie să fi fost, tot un refugiu. Şi el fugea poate de el, şi el a suferit de spaima de a nu se întîlni cu sine însuşi.

Căci seara, cînd se făcea întuneric şi cînd se ridica deodată, cu o tresărire subită, de la masa deasupra căreia tăcuse ziua întreagă, nu era nici o oprire, nici un surîs de odihnă, pe faţa lui de om atît de blînd totuşi. Era mereu grăbit. Grăbit de ce ? Grăbit spre ce ?

Îşi căuta pălăria, haina, bastonul, spunea în treacăt un cuvînt şi fugea, fără să închidă uşa, în stradă, spre sinagoga de peste drum, unde năvălea cu acelaşi aer de om fugărit, strîngea cîteva mîini întinse şi se oprea în sfîrşit în faţa pupitrului său, unde îşi regăsea, aplecat peste o carte deschisă, încordata lui tăcere din faţa rotiţelor de ceasornic. L-am privit de multe ori citind acolo. Părea adîncit în construcţia altor mici mecanisme, şi literele din carte — sălbatic de mici — păreau să fie alte piese minuscule, pe care ochiul lui trebuia să le organizeze, chemîndu-le din neant, din nemişcare. Acasă erau ceasornice, aici erau idei — şi unele, şi altele abstracte, reci, exacte, sub controlul lui de om care încerca să uite de sine însuşi. Izbutea ? Nu ştiu. Avea uneori priviri care luminau de departe, în aşteptarea nu ştiu căror lucruri, în deznădejdea nu ştiu cărora.

Între el și mine sînt cel puțin 60 de ani de viață și 20 de ani de moarte. Mai mulți chiar — mult mai mulți. El trăia în evul mediu, eu trăiesc azi : cîteva secole ne despart. Citesc alte cărți decît a citit el, cred în alte lucruri decît în cele în care a crezut, umblu între alți oameni, sufăr de alte întrebări, și totuși mă simt azi așa de mult nepotul lui, coborîtorul lui direct, coborîtorul melancoliei lui fără leac.

•

Noi, care ne răzvrătim de atîtea ori, pentru atîtea lucruri, de ce nu ne ridicăm o singură dată împotriva gustului nostru pentru catastrofă, împotriva simpatiei noastre pentru durere ?

E o prietenie eternă între noi și faptul de a suferi, și nu o dată, în cele mai lamentabile momente ale mele, îmi surprind tresăriri de orgoliu pentru suferința aceasta care îmi măgulește o îndepărtată vanitate. E poate ceva tragic în asta, dar este cu siguranță, cel puțin în măsură egală, o înclinare spre cabotinaj. Da, da, în chiar ceasul acesta, cînd sînt așa de adînc trist, simt undeva, dincolo de conștiință, ieșirea la rampă a tenorului metafizic pe care îl port în suflet.

Sînt rău poate gîndind așa, dar nu voi fi niciodată îndeajuns de rău cu mine, nu-mi voi administra niciodată destule palme, destui pumni.

•

Ce i-aș reproșa antisemitismului, înainte de orice, dacă mi-aș recunoaște calitatea de judecător, ar fi lipsa lui de imaginație : „masonerie, cămătărie, omor ritual" — Și pe urmă ?

Vai cît e de puțin ! vai cît e de sărac !

Cea mai scăzută conștiință de evreu, cea mai de rînd inteligență ovreiască își descoperă sie însăși păcate nesfîrșit mai grave, obscurități nemăsurat mai grele, catastrofe incomparabil mai răsturnătoare.

Ei n-au împotriva noastră decît piatra, uneori revolverul. Noi avem, în lupta pe care o ducem etern cu noi

însine, vitriolul acesta subtil care consumă încet, dar ireparabil și care este propria noastră inimă.

Înțeleg foarte bine de ce un renegat evreu este mai crunt decît orice specie de renegat. El duce cu sine o umbră care, cu cît o va călca mai rău în picioare, cu atît va fi mai aproape de el. Și faptul de a se dezice de neamul lui, faptul propriu-zis al renegării este încă o dată un act iudaic, fiindcă noi toți, în sinea noastră, ne lepădăm de noi, de zece ori, de o mie de ori, reîntorși însă mereu acasă, din vrerea cuiva care trebuie să fie Dumnezeu însuși.

*

Eu nu sînt credincios, desigur, și problema aceasta este undeva în afară de mine, fără să-mi creeze dificultăți serioase.

Nu țin să mă pun de acord în privința asta și îmi accept fără rușine toate inconsecvențele. Știu, sau spun, că Dumnezeu nu există, și îmi aduc aminte cu plăcere de manualul de fizică și chimie din liceu, care nu-i făcea lui, nicăieri, loc în Univers. Asta nu mă împiedică să mă rog. Cînd primesc vreo veste rea sau cînd vreau să prefintîmpin vreuna. E un Dumnezeu familiar, căruia îi ofer din cînd în cînd sacrificii, după un cult cu reguli stabilite de mine și — cred — confirmate de el. Îi propun o febră tifoidă pentru mine, în schimbul unei gripe pe care avea de gînd să o dea cuiva care mi-e scump. Îi indic în ce anume aș primi mai bucuros să mă lovească și în ce aș voi să mă cruțe și, de altminteri, ceea ce îi dau este mult mai mult decît să păstrez, căci ce îi dau e de la mine, iar ce păstrez este de la alții, puținii alții pe care îi iubesc.

Și mi se pare că nu-l supără convorbirea aceasta între noi doi, că nu o ia drept o tîrguială și că ține seama de gîndul bun cu care vin spre el.

Și totuși... Simt uneori că dincolo de asta mai e ceva: Dumnezeul cu care i-am văzut pe bătrîni războindu-se în sinagogi, Dumnezeul pentru care și eu mă băteam în piept, de demult, copil fiind, Dumnezeul acela a cărui singurătate o strigam în fiecare dimineață, citindu-mi rugăciunea.

„Dumnezeu e unul, Dumnezeu e unic".

Dumnezeu e unul nu înseamnă că Dumnezeu e singur ? Singur ca noi poate, de o singurătate pe care de la el o deţinem şi pentru el o păstrăm.

Asta lămureşte atîtea lucruri şi întunecă atîtea altele...

III

Lungă convorbire cu Ghiţă Blidaru. I-am spus în sfîrşit „totul", acel totul de care mi-era frică şi pe care el îl ghicise aşa de uşor, dintr-o privire. Tot ce am gîndit în ultimul timp, tot ce am scris aici în caiet, tot ce n-am scris...

Am vorbit îmbulzit, repede, mult, cu opriri mari, cu săriturî de la una la alta, cu întoarceri, am vorbit prost, tulbure, dezordonat. Dar are un fel de a te asculta care îţi simplifică parcă propriile tale gînduri, oricît de rău le-ai spune. Simpla lui prezenţă ajunge pentru a pune ordine în jur.

„Tu ar trebui să faci ceva, care să te lege de pămînt. Nu ştiu încă bine ce. Nu drept, în orice caz, nu filozofie, nu ştiinţe economice. Seva care să-ţi redea simţul materiei, dacă l-ai avut vreodată, să ţi-l înveţe de aici încolo, dacă nu l-ai avut. O meserie făcută din certitudini".

Am ridicat din umeri, dezolat de un remediu atît de vag. Şi, în fond, eu remediu căutam ?

Dar a continuat :

— Desenezi ?

— Da.

— Bine ?

— Destul de prost în „desenul artistic", cum se zice la şcoală. Destul de bine în desenul liniar.

— Cu matematicile cum stai ?

— Nu-mi plac enorm. Mă pricepeam în liceu, fără pasiune însă.

Nu înţelegeam nimic din întrebările lui şi răspundeam, mai degrabă intrigat decît curios. Ce a urmat a fost uluitor.

— Nu vrei să te faci arhitect ?

Am tăcut. Glumește ? Încearcă o experiență ? Vrea să-mi arăte astfel cît sînt de deșarte „problemele" mele ? Îmi întinde o cursă ?

Tac, încurcat — și el nu insistă, căci schimbă imediat vorba, nu fără a lăsa posibilă pentru viitor o revenire.

„În orice caz, gîndește-te serios la asta. Merită".

*

Îmi dau foarte bine seama că propunerea profesorului este plină de riscuri. Nu mi-am făcut niciodată o problemă din „cariera" mea, căci am certitudinea că voi rămîne mereu sărac și accept cu inimă bună asta — dar, oricum, ceea ce îmi propune el este, dacă nu de-a dreptul o aventură, în orice caz o imprudență... Rațiunile de psihologie, pentru care mă îndeamnă să încerc o asemenea săritură de viață, să fie într-adevăr atît de tari, încît să merite efortul de a o face ?

Sînt încurcat și mi-e aproape necaz că mi-a creat din senin greutăți de felul ăsta.

*

„Săritură de viață". Vechi apucături patetice, de care nu mă pot dezvăța. În fond, e mult mai simplu ce-mi cere el. Am apucat să cred că voi fi avocat. De ce ? Nu știu. Din obișnuință, din lenea de a alege, din indiferență pentru profesie, pentru orice profesie.

Cu puțină silință, m-aș deprinde să mă văd arhitect. Simplă chestiune de educație mintală.

N-aș fi făcut mare lucru în tribunal, nu voi face lucruri mari pe șantier. Dar n-ar fi imposibil să găsesc aici ceea ce dincolo cu siguranță mi-ar fi lipsit : sentimentul de a servi pămîntul, piatra, fierul.

Trebuie să fie o senzație de împlinire, de calm. Poate liniștea după care alerg.

*

Nu, nu pot primi. Am în urmă examene, frecvențe, lucrări, toate prea multe ca să le las în drum și să o iau de la început, de la alt început.

M-am dus să-i spun lui Ghiță hotărîrea mea, dar nu l-am găsit acasă, ceea ce trebuie să recunosc că mi-a făcut plăcere, fiindcă, oricît eram de hotărît să resping propunerea lui, îmi părea rău că voi suprima, cu răspunsul meu categoric, orice posibilitate. „Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée".

Nu l-am găsit acasă, și asta îmi mai dă dreptul să țin această ușă nici bine deschisă, nici cu totul închisă.

*

Totuși, am primit. N-am avut curajul să spun limpede „nu", și am încercat tot felul de obiecții. El le-a înlăturat, una cîte una.

Nu e prea tîrziu acum, la jumătatea lui decembrie, două luni de la închiderea înscrierilor ?

Nu, nu e tîrziu. Își ia el asupră-și sarcina de a mă înscrie. Are prieteni buni la arhitectură și va izbuti.

Nu va fi prea greu să mă pun la curent cu programul ? Cursurile nu sînt prea înaintate ? Examenele nu sînt prea apropiate ?

Nu, nu va fi greu. Și, dacă va fi greu, cu atît mai bine.

Hotărît lucru, nu i se poate replica nimic. Sînt cîștigat pentru arhitectură. Mi-a strîns mîna zdravăn.

— Să știi că sînt mulțumit de ce am făcut. Vei învăța să umbli pe pămînt. Foarte important pentru viață. Ai să vezi.

IV

Cu cît mă gîndesc mai bine, cu atît întîlnirea de ieri din tren mi se pare miraculoasă. Omul acela scund, viu, cu privirea neliniștită, cu tresăriri ciudate în mijlocul vorbei, ca în mijlocul unui somn agitat, omul acela îngrămădit de pachete în colțul compartimentului de-a treia era Ahasverus în persoană.

În primul moment, cînd a intrat pe ușă precedat de două geamantane și urmat de alte vreo trei, plus nenumărate pachete mari și mici, prost legate în foi zdrențuite

de ziar, în acest prim moment, am simţit o subită furie împotriva lui.

„Cine l-a mai adus şi pe ăsta ?“ Tocmai mă felicitasem de a fi găsit un loc atît de bun, într-o zi ca asta, în plină vacanţă de Crăciun, într-un tren asaltat de studenţi şi militari plecînd în provincie, cînd iată-l pe ovreiul ăsta, ducînd după el o întreagă gospodărie, deschizînd larg uşa ca să intre tot frigul înăuntru, dîndu-mi deoparte valiza, călcîndu-mi galoşii, trîntindu-şi paltonul peste al meu şi îmbulzindu-se apoi pe bancă, între mine şi vecinul meu, cerîndu-şi iertare din ochi, dar nu mai puţin tenace în hotărîrea lui de a-şi cuceri un loc, în numele biletului de tren, pe care îl ţinea demonstrativ între degete.

Era o apariţie comică şi toată lumea surîdea, ceea ce am încercat să fac şi eu, cu destulă silă, căci pe de o parte mi-era milă de ridicolul lui, dar pe de altă parte aş fi suferit crunt, dacă aş fi fost bănuit de simpatie pentru el. Nu pot să-mi explic bine de ce, dar aveam un ciudat sentiment de complicitate, de care simţeam nevoia urgentă să mă dezic. Mi-am căutat în grabă agenda şi m-am arătat foarte adîncit în socoteli, absent dintr-odată la tot ce se petrecea lîngă mine. Dar îl urmăream pe nefericitul meu vecin cu coada ochiului.

Se calmase, sigur de poziţia ocupată, şi trimitea acum în recunoaştere priviri speriate în jurul lui, fixînd cu atenţie pe fiecare tovarăş de compartiment şi oprindu-se într-un sfîrşit la mine, nu definitiv liniştit în ce mă priveşte, dar adresîndu-mi oricum un început de surîs cordial : semn că mă recunoscuse.

Asta m-a înfuriat odată mai mult. Mi se părea că privirea aceasta, intenţia aceasta de familiaritate mă solidarizează cu el, cu ridicola lui apariţie, cu incomoda lui prezenţă.

Am ridicat capul şi l-am fixat fioros, ca să priceapă că nu vreau să am de-a face cu el. Simţeam că voi muri de jenă dacă-mi va vorbi.

Dar duşmănia mea nu l-a dezarmat, căci m-a privit mai departe, clătinînd din cap şi clipind des.

— Nu trebuie să te superi, tinere. Ovreiul e un om cu pachete. Cite necazuri, atîtea pachete.

L-am iubit dintr-odată pentru cuvintele acestea şi m-a cuprins un val de ruşine pentru cît de poltron fusesem

cu el şi cu mine, încît am simţit nevoia să mă pedepsesc imediat, exemplar.

I-am răspuns pe loc cu o bruscă vioiciune, într-adins exagerată, vorbind tare, ca să mă audă toţi călătorii din compartiment şi să înţeleagă că nu mă jenez de bătrînul acesta incomod, că recunosc în el un prieten, că accentul lui ovreiesc nu mă supără, că de ghetele lui pline de zăpadă puţin îmi pasă, că pachetele lui insolente nu mă deranjează, că, dimpotrivă, totul mi se pare obişnuit şi nu înţeleg ce ar putea fi comic aici şi de cine s-ar putea rîde.

Bătrînul vorbea româneşte curat, cu uşoare inflexiuni de ovrei moldovean, şi atunci, printr-un efort asupra mea, m-am silit să vorbesc şi eu cu acelaşi accent întrebător, luat din idiş, ceea ce nu mi s-a întîmplat niciodată pînă atunci — dar hotărîsem să mă pedepsesc zdravăn, căci laşitatea mea de la început simţeam că trebuie răscumpărată.

Bănuiesc că bătrînul meu Ahasverus a înţeles jocul la care mă supuneam de bună voie, căci avea un permanent zîmbet de îngăduinţă, pe care îl plimba asupra mea ca pe o pată de lumină a unei mici lămpi de buzunar.

„Lasă asta, lasă asta — părea să spună zîmbetul lui — eu nu-ţi cer atît de mult. Te cunosc şi ştiu că nu eşti nici aşa de rău cum ai vrut să fii adineauri, nici aşa de bun cît vrei să fii acum. Sînt pornit la drum lung şi ce vrei să fac eu cu pietrele care mi se aruncă sau cu mîinile care mi se întind, eu, care n-am vreme nici să le primesc, nici să le răspund, fiindcă vezi, undeva, tare departe, sînt aşteptat, sînt mereu aşteptat şi trebuie să merg într-acolo, chiar dacă ar fi să nu ajung niciodată".

Zîmbea cu această neîncredere, cu această clătinare din cap şi am înţeles că într-adevăr nu pot face nimic pentru el, iar ceilalţi nimic împotriva lui.

Mi-a spus că se numeşte Abraham Sulitzer, spre deziluzia mea, căci pentru integritatea simbolului trebuia să se cheme deschis Ahasverus.

— Cu ce te ocupi ? l-am întrebat. Ce faci ?

— Ce face un ovrei ? Umblu.

Răspunsul i se părea suficient.

Abraham Sulitzer umblă : asta îi e meseria. E negustor de cărţi ovreieşti. În duzina de valize, cufere şi pachete pe care le tîrăşte după el, duce tot soiul de cărţi : biblii,

talmuduri, comentarii, istorii hasidice, povești din ghetou, poezii ebraice, literatură idiș...

El face legătura între tipografiile din Germania sau Polonia și cititorii ghetoului moldovean. Cunoaște toate tîrgurile Bucovinei în care se mai învață serios carte, toate casele basarabene în care se gîndește serios pe un text talmudic, toate sinagogile de mahala în care se mai comentează o problemă cu cugetare iudaică. Poartă în amintire un catalog general al tuturor manuscriselor și tipăriturilor ebraice care se află în țară, știe anume în ce tîrg, știe în ce casă. Închide ochii și îți poate spune cine anume stăpînește cutare rarisim exemplar din *Megillat Efa* a lui Sabbatai Kohen, lituanianul, carte tipărită la Amsterdam în 1651. Se gîndește o clipă și îți spune precis ce rabin, de unde și cum îți poate da lămuriri despre marea dispută asupra talmudului de la Barcelona din 1240 sau de la Tortosa din 1413...

Le știe pe toate, le are pe toate adunate, sub fruntea lui îngustă, dincolo de ochii aceștia, care clipesc mărunt și căutător.

Cărți, manuscrise, autori și probleme de care aud acum întîia dată, cuvinte stranii, nume din alte veacuri, date dintr-o istorie pe care nu o bănuiam — Abraham Sulitzer le poartă cu el, vii, tot atît de vii astăzi în mintea lui, cît erau cu veacuri în urmă, în mintea cui le-a scris și cugetat. El trăiește în actualitatea lor, în pasiunea lor permanentă, și zadarnic au trecut peste aceste adevăruri cîteva sute de ani, zadarnic s-a schimbat fața pămîntului, zadarnic s-au topit în neant atîtea timpuri, aceste vechi lumini tot prezente sînt, aceste vechi patimi tot tulburătoare.

Iar Abraham Sulitzer le poartă pe toate drumurile, în slujba eternității lor.

I-am cumpărat o biblie în idiș cu poze, pentru bunicămea, și o istorie nemțească a lui Șapsă Zwi, pentru mine.

Aveam impresia că se desparte greu de ele : părea că se întreabă dacă nu le dă pe mîini rele.

*

Viscolește crunt. Am încercat dimineața să cobor spre Dunăre, fiindcă auzisem că a înghețat și aș fi fost bucuros să trec cu piciorul pe malul drept, dar n-a fost chip să

ajung la debarcader. Valuri întregi de zăpadă băteau dinspre port, sus, spre oraș.

M-am hotărît pentru o sindrofie de familie. Mi-am convocat în jurul teracotei amîndouă bunicile : Mama mare și Baba.

Mama mare e mama tatei. Baba e a mamei. Mama mare are vreo 85 de ani, Baba nu cred să fi trecut de 70. Mai tînără este și mai vioaie : are încă amor propriu, vanitate, cochetărie.

A fost foarte frumoasă în tinerețe și o știe. Din splendoarea ei de atunci, au rămas mereu frumoși ochii, albaștri, curați, cu ceva orgolios în sclipirea lor ușor răutăcioasă.

Poartă pălării de mătase și pai, probează de trei ori o rochie și îi dă indicații croitoresei, se uită mult în oglindă și, cînd nu o vede nimeni, se pudrează puțin, foarte puțin. Cum bunicul a fost ceasornicar și giuvaergiu, i-au rămas de la el cercei mari de diamant, un lanț de aur, ochelari de aur, o brățară cu rubin.

Le poartă pe toate cu importanță, vizibil măgulită în amintirile ei de femeie frumoasă.

Mama mare a intrat dimpotrivă în bătrînețe cu totul resemnată, fără părere de rău, fără vanități întîrziate. De cînd o știu, poartă un singur fel de rochie neagră, dreaptă, simplă, închisă cu nasturi obișnuiți de os. Albă, obosită, calmă — e o bunică dintr-o carte de citire. Vorbește o limbă românească aspră, o limbă de țară, de sat muntenesc. S-a născut aici, în oraș, prin anii regulamentului organic, și a trăit mult prin județ. Tatăl ei a lucrat ani de-a rîndul la o moșie din Gropeni, unde ținea registrele cu socoteli, iar mai tîrziu bărbatul ei, bunicul meu dinspre tată, a fost și el muncitor în port. Ea, Mama mare, a trăit cu Dunărea în față. Cînd o întreb și cînd am timp s-o ascult, povestește lucruri miraculoase din veacul trecut, despre oraș, despre oamenii orașului, despre mondenitatea acelor ani. Povestește mai ales despre un bal, primul ei bal, care trebuie să fi fost un lucru senzațional în viața tîrgului. Din cîte detalii mi-a dat, bănuiesc că a fost pe la 1848, poate prin zilele proclamației de la Izlaz. Iată istoria, aliată cronicii mele de familie.

Sînt foarte ciudate deosebirile ramurilor noastre ascendente. Dinspre partea tatei, numărăm cel puțin un

veac de viață românească, în oraș și județ, trăind cu vecini români, lucrînd cu ei, avînd legături cu ei. Cîte zeci de ani înainte, sau cîte sute am fost pe aici, izolați însă noi în de noi, nu știu. Dar la 1828, în catagrafia orașului, numele străbunicului meu este trecut lămurit. Nu poate fi vorba de asimilare, desigur, dar simt în linia aceasta familială un aer de duritate, ce se datorește cu siguranță Dunării, lîngă care patru generații de-a rîndul au crescut. Străbunicul acela de la 1828 — Mendel din Gropeni, cum i se zicea — vorbea și scria românește, purta cizme și surtuc. Cît despre bunicul meu, țin și astăzi minte ce ciudată înfățișare de bărcagiu avea seara, cînd se întorcea de la docuri, cu cizmele lui grele de țînte și potcoave, cu mîinile bătătorite, alb din cap pînă în picioare de praful sacilor cu grîu și porumb, pe care îl respirase o viață întreagă, 14 ore pe zi, din zori pînă în noapte. Era ceva aspru și colțuros în el : ceva de bărcagiu, de căruțaș, de muncitor cu ziua. Citea și el în serile de sărbătoare din nu știu ce imense cărți ebraice, dar nu punea în lectura aceasta patima pe care o simțeam cutremurîndu-l pe celălalt bunic, tatăl mamei. Acela era un intelectual, acesta nu, deși știa și el — se zice — foarte multă carte.

Trăia afară, între vînturi, cu picioarele pe piatră și pămînt, scrutînd zarea inundată a bălții, vorbind tare ca să acopere cu glasul lui vuietul fluviului, sirena vapoarelor, uruitul elevatorului. Un om de la Dunăre.

Familia mamei a ieșit însă mult mai tîrziu din ghetou. Bucovineni și moldoveni din nord, au fost cu toții oameni trăiți în casă, la lumina lămpii, deasupra cărților.

Au viețuit mereu în jurul sinagogilor. De acolo aduc poate ochii lor negri, mîinile lungi și subțiri, paloarea obrajilor. Au o sănătate precară, neliniștită, care rezistă mai mult prin încordarea nervilor, decît prin puterea trupului.

O veste rea, o noapte nedormită, o așteptare îi devastează subit : cercuri negre, în jurul ochilor, buze albe, ochi calzi. Ciudată sensibilitate de seră — pe lîngă care duritatea oamenilor din familia tatei pare o grosolănie. Așa se și explică poate surda neînțelegere care i-a despărțit totdeauna, unii prea nepăsători, alții prea susceptibili, vigoarea unora părînd celorlalți necioplită, iar sensibilitatea acestora părînd, la rîndul ei, fasonată.

Neînțelegerea între Dunăre și ghetou.

*

Mă gîndesc mereu la acel străbunic de la 1828. Trebuie să se fi născut prin ultimele decenii ale veacului XVIII. Revoluția franceză, revoluția americană, Napoleon... Mi se pare că e ceva fabulos în existența lui și am încercat să capăt precizări de la cîteva mătuși bătrîne, care l-au mai apucat în ultimii lui ani de viață, dar n-am aflat mare lucru.

S-a născut aici și a trăit aici. Muncise cumplit o viață întreagă, aproape un secol întreg.

Într-o bună zi — trecuse cu mult de 90 de ani — și-a strîns lucrurile, și-a chemat copiii, le-a împărțit ce avea de împărțit, și-a oprit cîțiva galbeni, cîteva cărți și cîteva hîrtii, le-a pus pe toate într-o traistă și a spus că pleacă. Unde ? În Erez Israel ! Acasă. Cu cine ? Singur.

Hotărîrea aceasta a unui om de 100 de ani mi se pare atît de sălbatică, încît am pus o mie de întrebări Mamei mari, ca să înțeleg ce a fost anume la rădăcina acestei fugi. Adevărul este că n-a fost o fugă. Totul era de o simplitate ultimă. Bătrînul se deșteptase într-o dimineață cu gîndul acesta — și gata.

L-au implorat, au încercat să-l țină cu de-a sila, s-au luptat să-l facă a primi cel puțin un însoțitor pînă la Jaffa — unul din feciori l-ar fi dus pînă acolo și l-ar fi căutat casă — totul zadarnic. Era neînduplecat. Le-a dat tot ce avea, și-a pus în spate puținul pe care-l păstrase și a coborît spre port, urmat, ca într-o scenă biblică, de feciori, fiice și nepoți, plîns de toți, numai el rece, limpede, împăcat.

Viforos bătrîn. A murit la Ierusalim, cîteva luni după sosirea lui acolo. Mama mare pretinde că în noaptea aceea i-a apărut în vis, în haina albă a morților, și i-a spus : „Iată, eu am murit. Ai să ai un fecior și ai să-i dai numele meu".

Era în anul 1876. Cu precizarea asta, poate că n-ar fi greu să-i găsim într-o zi piatra de mormînt, dacă cumva i-a pus careva o piatră.

E mult mai probabil însă că mormîntul i s-a pierdut fără nume, între alte morminte fără nume.

Nu se găsește în familie nici o fotografie a bătrînului.

A refuzat să facă asemenea prostii. Venise de puțină vreme în oraș un neamț cu o mașină complicată și se instalase pe strada mare în colț. În drum spre port, spune Mama mare, în ziua plecării, s-au oprit acolo cu toții și l-au implorat pe bătrîn să le lase cel puțin atîta amintire : o poză. A scuturat din cap, supărat. Nu.

*

Dacă aș avea timp, ar fi revelator să urmăresc pe hartă migrațiile familiei mele. Au fost, se pare, plecări puține.

Dacă oamenii din familia mea pot fi, fiecare în parte, neliniștiți, lunatici și instabili, spiritul lor de grup este mai degrabă lent, sedentar, tenace.

Au fost unii care s-au rupt, au plecat, s-au pierdut. Rădăcinile au rămas însă aici, cu tradiții netulburate, cu o unitate persistentă împotriva tuturor evadărilor.

Mi se pare plin de înțeles faptul că toate neamurile noastre sînt adunate strîns în două grupuri compacte, rudele din linia tatei, aici, la cotul Dunării, cele din linia mamei, sus în nordul Bucovinei. Deplasările se fac pe o rază foarte mică și, în orice caz, centrul familial de gravitate rămîne în conștiința tuturor neschimbat, căci e de ajuns un eveniment familial — o moarte, o naștere, un ceas greu — pentru ca toți să se strîngă, fericiți sau alarmați, în căutarea unui cuvînt de ordine.

Cu atît mai greu de explicat sînt evaziunile, oricît au fost ele de puține și răzlețe.

Am auzit vorbindu-se despre un unchi, fugit de tînăr la Viena, în plină iarnă, cu sania, în veacul trecut, după o femeie. Vagă istorie de amor și singura, cred, într-o familie în care în privința asta oamenii sînt senzuali, dar nu pasionați. Am mai auzit despre un frate al mamei, plecat în America în 1900. E pe undeva într-un album vechi, o fotografie a lui din acel timp : un cap tînăr, aproape adolescent, o frunte îndrăzneață de pionier și, peste toate acestea, nu știu ce umbră, nu știu ce lumină, vestind de atunci înfrîngeri viitoare.

A plecat cu cîțiva gologani în buzunar și cu o mulțime de nebunii în cap. „Socialist", șoptea lumea bănuitoare. „Nebun", zicea răstit bunicul, care nu voia să

audă de nimic, închizîndu-i băiatului uşa, noaptea, cînd se întîmpla să întîrzie în oraş.

Se pare că în anii aceia au plecat foarte mulţi, în grupuri mici, din toate părţile ţării, spre Alaska, spre California, în căutare de aur, unii, în căutare de năluci, alţii. Puţin înaintea războiului, o hîrtie venită prin legaţia americană a adus vestea morţii lui undeva, într-un orăşel din Texas, unde ajunsese, nu ştiu cum, muncitor într-o plantaţie.

•

I-am dat Babei Biblia cu poze, cumpărată în tren, de la Abraham Sulitzer, şi acum ne citeşte cu glas tare mie şi mamei mari, care nu ştie carte.

E o traducere idiş destul de ordinară, cred ; tipăritură populară, se vede, pe hîrtie proastă, cu gravuri ieftine. Baba citeşte cu nu ştiu ce aer de superioritate adresată Mamei mari şi mie, care sîntem, din punctul ei de vedere, deopotrivă de analfabeţi, căci pentru ea şi pentru Biblia ei toate cărţile mele franţuzeşti şi nemţeşti nu mă fac mai puţin ignorant.

Am luat-o cuminte de la început, de la facerea lumii. O ascult pe Baba şi mi se pare că povestea devine nouă, de un interes aproape reportericesc, nu biblic. Baba citeşte cu aviditate, cu vizibilă curiozitate, întoarce nervoasă foile şi participă la lectură, ca şi cum ar fi vorba aici despre oameni pe care îi cunoaşte, despre vecini de mahala, despre rude apropiate.

Uneori, la pasajele decisive, se opreşte puţin, clatină din cap şi face cu limba lipită de cerul gurii un sunet de mirare, regret sau necaz ('ntch, 'ntch, 'ntch) ca şi cum ar vrea să le atragă atenţia lui Abraham, Esterei, Sarei ori lui Iacob că fac o prostie sau o imprudenţă.

Nu e nimic ceremonios în lectura Babei. Patriarhii n-o intimidează. Sînt şi ei nişte gospodari cu copii şi neveste, cu necazuri şi griji. Şi dacă ea, bunica mea, poate să le pună la dispoziţie experienţa ei de femeie bătrînă, care a văzut multe şi a trecut prin multe, de ce n-ar face-o ?

Cine ştie ? or fi avînd patriarhii ăştia un copil bolnav, care trebuie frecat cu oţet aromatic, sau s-o fi lovit careva

la un deget și are nevoie de niște frunze de pătlagină sau, mai știi ? i-a fi trebuind vreunei neveste din Biblie puțină sare de lămîie, să-punã la mîncare, că i s-a isprăvit, și băcănia e departe... Se întîmplă — se întîmplă în viață —, de ce nu s-ar întîmpla în Biblie ?...

*

O dimineață albă, vastă, de cleștar. Toată noaptea s-a zbuciumat Crivățul, pe străzi, pe la ferestre, pe acoperișuri.

Acum totul e încremenit și transparent, ca sub un nesfîrșit glob de sticlă. Dacă strigi la un capăt al străzii, se aude pînă la capătul celălalt, mai departe, poate, spre Dunăre.

Am fost în sfîrșit în port. Troienele de zăpadă, care ieri urcau vijelioase în tromboane spre noi, zac acum învinse, ca niște fiare imense, puse cu botul pe labe. Niște lei albi, gigantici, pletoși, cu coama moale, plecată.

E o lumină totală, ca într-un sîmbure de soare înghețat. Ceva abstract în liniște și strălucirea aceasta fixă.

Numai Dunărea e tulburată și aspră. Bolovănoasă, cenușie, încremenită în rostogolire are ceva agonic, în calmul ei aparent. S-ar zice că a înghețat val cu val, că pentru fiecare din aceste valuri a luptat, că pierderea fiecăruia a durut-o.

Nimic nu amintește via, repedea mea Dunăre din martie, domoala, împărătească mea Dunăre din toamnă. E altceva, cu totul altceva, mai adînc, mai tumultuos, mai surd.

V

După-amiază, sîntem totdeauna în atelier : desen și modelaj. Merge greu, trebuie să o recunosc. Dar e, oricum, o muncă pe care aș putea s-o iubesc, spre deosebire de cursurile propriu-zise de dimineață, tot atît de mediocre aici ca la drept sau filozofie. Regăsesc de aceea totdeauna cu plăcere plastilina și lutul în atelier. Știu, n-are absolut

mici o valoare ce fac, și mă întreb dacă voi izbuti vreodată să realizez ceva în lumea asta de pămînt, piatră și ciment.

Ca exercițiu mintal, însă, n-am făcut niciodată nimic mai liniștitor decît acest joc cu plastilina, material docil și mlădios, dar, în același timp, avînd ciudate inițiative, căci uneori mă trezesc ținînd între degete o formă pe care n-am căutat-o, un oval cu înclinare grațioasă, un chip colțuros cu linii frînte lapidar sau mai știu eu ce alte năzdrăvane lucruri smulse fără voie din indiferența materialului, care ascunde în el atîtea fețe.

Și, între timp, cu mîinile ocupate, cu gîndul luînd parte la micul fenomen ce se desfășoară sub ochi, am un sentiment de libertate pe care nu cred să-l fi avut vreodată, în cele mai bune zile de vacanță.

E o detașare de mine însumi, care este precisă ca o senzație fizică.

Seara, cînd îmi atîrn halatul în cui și mă spăl pe mîini, totul ni se pare limpede și rînduit, ca într-o casă simplă, bine gospodărită.

Puțin mai idilic să fiu — și aș scrie o laudă a uneltelor, o cîntare a bucuriei de a lucra. Sînt însă, din fericire, destul de sensibil la ridicolul expansiunilor mele intime, ca să-mi dau seama cît e de pueril și diletant entuziasmul meu. Am ceva din naivitatea unui medicinist din anul întîi, dispus să descopere remediul cancerului. Un arhitect adevărat ar rîde probabil cu poftă, dacă ar citi ce scriu aici.

*

Se pare că ultimele lecții ale lui Blidaru, de după vacanța Crăciunului pînă azi, au fost formidabile. „Asta nu mai e economie politică", am auzit că urlă specialiștii în cancelaria facultății. Poate că au dreptate. Din ce am prins să aflu chiar de la profesor, din ce mi-au povestit alții, se pare că, la drept vorbind, cursul lui despre monedă nu mai este un curs de economie, ci mai degrabă unul de filozofie a culturii.

Programul meu de școală nu-mi iartă nici un ceas joia și sîmbăta, cînd sînt prelegerile lui Ghiță Blidaru. De altfel, mi-a făgăduit că, dacă mă prinde acolo, mă dă pur

și simplu afară : „N-ai ce căuta la mine la curs. Stai și lucrează, aici, unde te afli. Scurt".

*

Îl văd rar, seara, la el acasă, dar, cînd îl văd, rămînem tîrziu noaptea, de vorbă. N-am descoperit încă o tehnică bună de conversație cu el. Aș avea să-i spun atîtea și izbutesc totuși așa de greu să-i vorbesc. Uneori îmi fac de acasă, de pe drum, școlărește, planul celor ce trebuie să-i spun, dar, odată lîngă el, totul e răsturnat, căci e unul din acei oameni care fac lege pentru toți, obligîndu-te să te supui nu atît argumentelor lor, cît climatului și stilului lor. Cîtă pasiune este în omul ăsta așa de neted construit, cîte furtuni ascunde stăpînirea lui de sine, gîndirea lui geometrică. Este pînă azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări.

*

L-am întrebat zilele trecute dacă nu crede că arhitectura mă condamnă la preocupări prea particulare, dacă nu mă va izola într-un cerc de probleme cu totul profesionale și dacă nu-mi va lua ceea ce, oricare mi-ar fi meseria, mi se pare deasupra tuturor, esențial : să fii în legătură cu ceea ce se plămădește în timpul tău, cu sensibilitatea acestui timp, cu căutările lui, cu sensul lui general.

„Nu — mi-a răspuns — nu poate fi vorba de izolare. Arhitectură sau medicină sau muzică sau economie, toate sînt planetele unui aceluiași grup solar. Indiferent de ceea ce facem și lucrăm fiecare în parte, descifrăm cu toții aceleași directive, care ne sînt comune. Adevărurile și sensurile de viață ale unui timp au o unitate organică, de familie.

„E naiv să crezi că o revoluție începută într-o parte, într-o disciplină, se poate limita acolo. Istoria se creează dinăuntru, nu din afară, de la centru, nu de la periferie. Grosolănia noastră este că nu prindem decît schimbările vizibile, directe, care angajează imediat viața noastră.

Ne imaginăm de aceea că o revoluție se cheamă numai-decît și în primul rînd o răsturnare politică sau economică, ceea ce este o naivitate îngerească. Punctul de plecare al unei revoluții poate să fie în fizică, în astronomie, în matematici, oriunde în sfîrșit. E de ajuns ca pe un singur plan de gîndire sau de viață omenească să se schimbe structural ceva, pentru ca, din acel moment, virtual totul să fie schimbat. Toate se leagă în lumea asta : nu există nici fapte, nici preocupări izolate. Toate intră într-un ciclu. De ce ai vrea ca arhitectura să lipsească din acest lanț ? Lucrează aici liniștit : vrei sau nu vrei, ne vom întîlni pînă la urmă, tu, care faci arhitectură, eu, care fac economie politică, ăsta, care face antropologie, ăstălalt, care face algebră. Vehiculele sînt altele : drumul e același".

*

Mi-am amintit de curînd, într-o seară, întorcîndu-mă de la Ghiță Blidaru, de brutalitatea primei mele convorbiri cu el. Convorbire ! Dacă se poate spune. Îi oprim să mă plîngă că fusesem dat afară de la cursul lui. Ce ritos m-a repezit ! Nici n-a vrut să se uite bine la mine. Și astăzi amintindu-mi, mă înfior de rușine. Cît am suferit atunci. I-am vorbit despre ziua aceea și, deși m-am temut să nu vadă într-asta nu știu ce mustrare îndrăzneață, nu m-am putut opri să nu-l întreb :

— Nu vreți să-mi spuneți ce s-a întîmplat atunci, de ați fost așa de brusc, așa de retezător ?

— Nu mai știu, nu-mi mai aduc aminte. Oi fi fost plictisit, oi fi fost supărat. Nu mai țin minte. Dar, drept să-ți spun, nu-mi pare rău. Nu mi-a plăcut niciodată să fiu prea prevenitor cu oamenii, nici cu cei mai dragi. Mai ales cu ei nu. Îmi spun că, din o sută de ghionți aruncați la întîmplare, se vor găsi doi care să cadă bine și să rodească. Cînd umblu prin iarbă, nu bag de seamă să nu strivesc un fir de iarbă sau să nu calc un gîndac. Pămîntului nu-i place să ai asemenea atenții delicate cu el. Calcă, strivește cît poftești — pe urma ta, rădăcinile vor continua să crească, dacă sînt rădăcini. Cînd umbli pe pămînt, umblă pe pămînt. Cînd umbli între oameni, umblă între oameni. Puțin orbește. Nu strică. Vei dobori

poate unele lucruri — pe cele debile. Dar le vei fertiliza pe celelalte. A mînca „vacă turbată" e un exercițiu indispensabil. Nu mi l-am cruțat mie și n-am să-l cruț nimănui, mai ales atunci cînd se întîmplă să-mi fie drag.

E un aliment tonic. Scrîșnești și mergi mai departe.

VI

Bag de seamă, răsfoind caietul ăsta (nu mi s-a întîmplat niciodată să-l recitesc, dar aseară, căutînd *Les liaisons dangereuses* să i-o dau Margăi, l-am găsit și l-am deschis cu oarecare curiozitate, ca pe o carte străină), bag de seamă, zic, că n-am scris nimic aici despre ea, despre Marga Stern, de atîta vreme. E puțin ciudat, fiindcă, oricum, în ultimul timp, nu mi s-a întîmplat un lucru mai de preț decît cunoașterea ei. (Nu știu de ce evit să spun „iubirea", ceea ce ar fi și mai simplu și mai exact, ezitare pe care și ea a observat-o de cîteva ori, fără să mi-o reproșeze, desigur, dar cu un început de amărăciune.)

Nu cred să fie o simplă întîmplare în această absență. Ba, cu puțin exercițiu de memorie, am descoperit, recitindu-mi caietul, un lucru și mai curios. Observ anume că aproape toate pauzele mari ale jurnalului coincid cu momentele acute („acut" e prea mult spus) ale iubirii noastre. De cîte ori există o întrerupere de cîteva săptămîni în notele mele, caut bine și găsesc sub această tăcere ceva care o privește pe Marga.

Sînt un „iubit dificil" — cum spune ea — și, din fericire, ea știe să accepte această dificultate.

Îi cer Margăi să vină, îi cer să plece, o chem cîteva zile în șir, pentru ca alteori s-o evit săptămîni de-a rîndul, joc care ar putea fi atroce dacă n-ar fi între noi amîndoi nu știu ce pact tacit de libertate și lene. Îi sînt recunoscător că știe să respecte cu atîta luciditate regulile jocului. Pe urmă, este în ea oarecare oboseală, care îi interzice să fie patetică. Și mai este ceva. Un ușor surîs descurajat, care trebuie să fie răzbunarea ei împotriva mea.

Dar iată-mă făcînd psihologie — și nu voiam.

Rămîne acest fapt ciudat că, fără excepție, fiecare moment bun al amorului nostru a fost marcat aici, în jurnalul meu, cu o pagină albă.

Sînt zile în care o iubesc pe fata asta cu o simplitate și o bună-credință ce mă odihnesc pe mine și simt că o bucură pe ea. O aștept fără neliniște, fără grabă — cu puțină indiferență poate, dramul de indiferență necesar acestei calme iubiri — și, cînd vine, cînd o știu aproape, rezemată cu spatele de teracotă, sau strînsă în colțul din dreapta al divanului, sau înclinată cu atenție peste umărul meu, deasupra mesei la care lucrez, toate aceste mărunte lucruri sînt tot atîtea mari bucurii, egale și limpezi.

Se vede că este într-adevăr ceva incompatibil între Marga și jurnalul meu. Sînt prea multe idei generale, prea multe „probleme" aici.

Observ că am căpătat detestabilul obicei de a enunța adevăruri categorice. Vorbesc de prea multe ori în carnetul ăsta la plural („noi" sîntem așa, „noi" nu sîntem așa, destinul „nostru", chemarea „noastră") și însumez în acest „noi" experiențe colective și confuze pe care altădată nu le-aș fi lăsat să-mi treacă așa, fără verificare personală.

Marga, care se mîndrește a nu avea nici o aptitudine pentru ideile generale, este pentru mine — cu un termen pedant — „rechemarea la individual" (Dacă ar citi, s-ar îngrozi. Ea, care iartă atîtea, pe asta nu mi-ar ierta-o.) Știu eu ? poate că și amorul nostru își are „problemele" lui, dar concrete, imediate, de la ea la mine, de la mine la ea. Nimic nu distruge mai radical judecățile abstracte și ideile generale decît o iubire, căci iubirea readuce totul la sensibilitatea ta, refăcînd și superstiții, și certitudini, și îndoieli, și valori, obligîndu-te să le trăiești, să le verifici, să le creezi din nou. Este în orice iubire ceva *originar*, un principiu de naștere, de creare de la început a tuturor lucrurilor.

Nu, nu o iubesc cu pasiune pe Marga, știu prea bine asta, și o știe și ea, dar e destul să vină într-un moment bun, pentru ca să îndepărteze dintr-odată „întrebările

mari" și să pună în locul lor o întreagă lume de ecouri intime, vii, imediate, mediocre ca valoare, desigur, dar vii, vii.

*

Ce iubesc cu deosebire în ea este teribila ei spaimă de abstracție. Dacă se întîmplă vreodată, din neatenție, să-i vorbesc despre unul din faimoasele mele procese de conștiință, fata asta, atît de înțelegătoare altminteri, se închide subit, cu discreție, dar și cu hotărîre, refuzînd nu numai să răspundă, dar chiar să priceapă. Are o deosebită înclinare spre lucruri, spre obiecte, spre fapte precise, spre oameni exact determinați.

Tu, tu, cartea asta, scaunul ăsta, fereastra asta. Ea singură din toată lumea mea — familie, prieteni, cunoscuți — ea singură nu mi-a socotit trecerea de la drept la arhitectură o extravaganță. Cînd i-am anunțat faptul, l-a aprobat, aproape fără surpriză. „Foarte bine faci". Are pentru noile mele treburi o atenție și un interes care m-au surprins la început. Îmi cere lămuriri exacte, vrea detalii, privește, întreabă. M-a obligat s-o duc odată la atelier și a rămas acolo toată după-masa, plimbîndu-se degajată printre mese, făcînd ușor cunoștință cu camarazii mei, ea, atît de necomunicativă de obicei — întrebîndu-i, reclamînd precizii tehnice, punînd mîna cu familiaritate pe plastilină, încercînd să modeleze. Cînd vine la mine, dacă mă găsește lucrînd la planșetă, îmi interzice să-mi întrerup lucrul, își apropie un scaun de masă, se așază cu genunchii pe scaun și coatele pe masă și se uită cu o seriozitate care mi se pare nespus de copilărească. O adevărată vocație.

E într-adevăr ceva neted în inteligența ei — poate și ceva limitat în același timp —, ceva de bun simț, de simț al măsurii. Înțeleg acum de ce cînd am auzit-o mai demult pentru întîia oară cîntînd la pian, am fost mirat de reputația ei de bună pianistă. Tehnic o fi — eu nu mă pricep —, dar, muzical, felul ei de a cînta este cel puțin ciudat. Cînta atunci, din nefericire, din Chopin, o nocturnă, pe care o făcea de nerecunoscut, liniară, precisă, cu contururi exacte, fixe. Marga nu cîntă: schematizează. Numai ascultînd-o pe ea am izbutit să

înțeleg pentru prima dată ce poate însemna „construcția" unei bucăți de muzică. O vedeam parcă desenată, logic, frază cu frază, ciclu cu ciclu. (Poate de aici vine și curiozitatea ei pentru arhitectură.) Maniera asta are probabil nenumărate riscuri muzicale, dar și oarecari avantaje. E o mare bucurie s-o asculți cîntînd din Mozart : e un Mozart lapidar, reliefat, minuțios, ca zimții unui fierăstrău chirurgical, ideal de fin.

*

De unde ia Marga Stern această liniște care o pune în directă legătură cu obiectele, de unde deține ea această salutară opacitate care o ferește de visuri și năluci ? Îi invidiez spiritul aplicat, concret, fericit în sănătatea lui așa de cumsecade. Îi invidiez lipsa de imaginație și rezistența la abstracție. Am față de acest spirit bine gospodărit admirația pe care aș avea-o în fața unui trup bine clădit, calm în vigoarea și armonia lui fizică.

- Să nu fie nimic iudaic în această fată iubită, nici o tresărire, nici o umbră, nici o întoarcere înăuntru spre straturile rupte ale amintirilor depuse acolo ?

Am întrebat-o prostește, cum aș fi întrebat-o dacă n-o doare capul. Mi-a răspuns cu o ridicare din umeri.

„Nu înțeleg ce vrei să spui. Desigur, am și eu melancoliile mele. Cînd ești tu urîcios, sau cînd te iubesc prea mult sau, în sfîrșit, cînd mi se întîmplă ceva rău, cine știe ce".

Adevărul este că Marga e femeie înainte de a fi evreică. Și că dacă destinul rasei ar obliga-o la neliniște și visare tulbure, destinul ei de femeie — mai puternic — o întoarce spre pămînt și o leagă de el, o întoarce spre legile vieții, care sînt surde în ea, în așteptarea trecerii mai departe, prin maternitate. E un calm biologic aici, care se traduce zilnic printr-un foarte tenace simț practic, simț de prevedere și de așteptare.

Recitesc ce am scris mai sus și rid. Scumpă fată ! Ce rămîne din tine, din rîsul tău cald, din sărutul tău bun și nerăbdător, din brațele tale ce mi se împletesc

loneşe după gît, ce rămîne din tine în scrisul acesta care te complică, te comentează, te schimbă ?

E ceva ascultător în sensibilitatea ei, ceva supus şi cuminte, cu înfiorări pe care le stăpîneşte greu sub o virginitate apărată şi împotriva ei, şi împotriva mea. Îi ştiu trupul îndurerat de aşteptări, îi ştiu linia şolduri-lor arcuită sub rochie cu atîta lene, cu atîta melancolie.

Nu, nu există întrebări mari, nu există decît certi-tudini mici, care o privesc pe ea şi se luminează în prezenţa ei.

*

Rîndurile scrise zilele trecute aici despre Marga, în legătură cu ceea ce numeam ironic „întrebările mari" sînt de o mediocritate înfiorătoare. Dacă nu aş fi decis o dată pentru totdeauna să-mi sancţionez prostiile, aş rupe foaia, dar a ţine un jurnal ar fi o treabă prea uşoară, dacă ai avea facultatea de a-l modifica în urmă, dregînd ceea ce din capul locului a fost prost gîndit. Nu poţi dregе fără să simulezi. Şi asta nu vreau.

Dar mi-a fost ruşine pînă la umilinţă, pînă la desfigu-rare de suficienţa acelor gînduri, de platitudinea lor, de sărăcia lor aşa de comodă, mi-a fost ruşine aseară, pe stradă, cînd, dînd colţul, am intrat dintr-odată în plină dramă de revoluţie socială. Precis nu ştiu cum s-au întîmplat lucrurile. Fusese o întrunire muncitorească de cartier şi, pe la sfîrşitul ei, intervenise poliţia. Oamenii n-au vrut să evacueze sala, sau au evacuat-o prea încet, sau a fost unul care a strigat vreo neghiobie revoluţionară şi atunci a început încăierarea. Am trecut prea tîrziu pe acolo ca să fi prins lupta în toi — şi, de altminteri, n-aş fi văzut mare lucru, căci bătălia se dădea înăuntru, în sală şi la uşi, prea înguste şi puţine ca să permită fuga celor ce se îmbulzeau.

Acum, era pe sfîrşite. Pe cei mai mulţi îi ducea între baionete, rupţi, sfîşiaţi. Cîţiva erau întinşi pe trotuar, sîngerînd. Era unul care gemea groaznic, cu capul spart, sub un burlan din care picura încet a dezgheţ. Am simţit că e în mine însumi ceva călcat în picioare, nu revoltă,

nu indignare, ci un sentiment intolerabil de neputință în fața durerii, și trebuie să recunosc că primul gînd a fost pentru „ghinionul" de a fi trecut pe acolo, căci aș fi vrut să nu fi asistat la nefericirea asta, să nu fi știut că ea există, să nu fi văzut, să nu fi auzit. Dar, odată aici, nu puteam, *nu se putea* să trec mai departe, nu pentru că m-aș fi codit de acest soi de dezertare, dar pentru că simțeam cu ascuțime că nu voi putea să mi-o iert niciodată, că asta va rupe iremediabil un resort dintr-o intimitate ce va rămîne veșnic rănită, în ascunzișurile ei.

Simțeam că e necesar să fac și eu un gest, care să mă solidarizeze cu nenorociții aceia, să strig — știu eu ? — „trăiască revoluția" sau „jos burghezia" sau „vrem mărirea salariilor" sau, în sfîrșit, orice altceva era necesar ca să fiu bătut odată cu ei, luat odată cu ei — deși, în același moment, îmi dădeam seama cît sînt de caraghios, de sentimental, de filantrop în bunele mele intenții. Eram ridicol, fără pereche de ridicol, cu mica mea criză de conștiință acolo, în plină stradă, între niște oameni care fiecare — bătăuș sau bătut — avea un rost, o chemare, o datorie de plătit. M-am simțit singur, dezarmat, inutil, într-un val de viață care trecea pe lîngă mine implacabil, aruncîndu-mă deoparte, la margine și lăsîndu-i pe toți ceilalți cu ea, înainte.

Mi-am regăsit camera deșartă, planșele lipsite de înțeles, cărțile vide. Mîine, poimîine, voi restabili stupidul meu orgoliu de om singur. Și voi fi iar un intelectual, un birocrat.

*

Bucuria de a trăi prin forțele mulțimii, ca un copac prin forțele latente ale pădurii, sentimentul de a face parte, de a participa, de a împlini, cu viața ta, un cerc de viață mai mare, ce trece și prin tine, mai departe, spre puterile difuze, obscure, biologice ale speciei...

N-am cunoscut niciodată asta, n-am să cunosc niciodată. „Eu". Tot ce fac, tot ce gîndesc, tot ce sufăr rămîne sub această bară fixă : „eu". Și am curajul deplorabil de a fi mîndru de această infirmitate, de a-mi socoti fereastra de la care privesc lumea o „poziție", cînd nu

decît o ascunzătoare, curajul de a crede în singurătatea mea ca într-o valoare, cînd nu e decît o inaptitudine.

Cît de prost, cît de patetic mărturisesc acest păcat nu-mi dau totuşi mai puţin seama de realitatea lui. Sînt un copac evadat din pădure. Un copac cu orgoliu — boală care nu ucide violent, ci atacă răbdător, de jos, de la rădăcini, de la întîile resurse ale vieţii.

Întîmplarea de ieri, care m-a surprins aşa de năuc şi dezarmat, mi-a lămurit fără cruţare trista condiţie a tagmei de oameni din care fac parte şi cărora li se zice intelectuali. Ciudată perversiune : să stai alături de drum, să te uiţi la cine trece şi la ce se întîmplă şi să scoţi din drama asta, care te elimină, fiindcă ea n-are ce face cu spectatorii, să scoţi „idei", trecute pe curat, la catastif. Aş fi prea gentil cu mine dacă aş spune că asta se numeşte „conflictul dintre gîndire şi acţiune", că e vorba de două funcţiuni deosebite, incompatibile, dar în fond egal de justificate. În realitate, nu de asta e vorba — prea abstract şi binevoitor —, ci de o inaptitudine pentru viaţa cea mare, inaptitudine metodic întreţinută cu lecturi, cu meditaţii, cu dialectică. Este o deformare înceată, o educaţie sistematică, zi de zi, o atrofiere lentă a reflexelor, a impulsiilor, o anulare treptată a instinctului de vehemenţă vitală, în stare să te ducă teafăr prin furtuni.

Nu cred că vreun intelectual a făcut vreodată ceva decisiv în istoria oamenilor, atunci cînd a fost vorba nu de valoarea unei culturi, ci de salvarea speciei pur şi simplu. Ar trebui să recitesc din punctul ăsta de vedere istoria : m-aş mira să n-am dreptate. Ce să faci cu aceste plante de apartament, incapabile să suporte aerul tare ?

Şi există cu siguranţă o circumstanţă agravantă pentru intelectualul evreu, de două ori scos din jocul activ al existenţei, o dată ca intelectual şi a doua oară ca evreu.

Citeam în istoria lui Şapsă Zwi, pe care mi-a vîndut-o în decembrie Abraham Sulitzer, prietenul meu din tren, citeam că prin anul acela — 1646 — zeci de mii de evrei au fost măcelăriţi în Polonia şi Rusia, sute de comunităţi şi tîrguri au fost rase de pe suprafaţa pămîntului şi că în timp ce tîrgurile ardeau, în timp ce sîngele vărsat

venea năvălitor ca o lavă fierbinte dintr-un vulcan nestins, în sinagogi, printre flăcări și sînge, se discuta asupra cîtorva texte talmudice.

Și istoriograful povestește acest lucru atroce cu orgoliu, ca pe un fapt eroic, în vreme ce mie mi se pare o sinistră abdicare de la viață, o anemie vitală compromițătoare, o rușinoasă fugă din biologie.

*

L-am întîlnit pe Sami Winkler cum nu se putea mai la timp. „Uite omul care îmi trebuie" — mi-am spus bucuros, cînd i-am recunoscut de departe carura de boxeur, pătrat și masiv, în colț, la Național, unde se oprise un moment, fără treabă. Nu-l mai văzusem de la începutul lui decembrie, din ziua în care fusesem la cămin și îl surprinsesem în discuție cu S. T. Haim, dușmanul lui de idei.

Îmi place Winkler pentru calmul lui puțin grecoi, pentru puterea fizică îndesată pe care i-o bănuiesc, în sfîrșit pentru aparenta lui mărginire, sub care ascunde în realitate atîtea lucruri învățate cu rost, cu metodă, cu aplicație. Mi-a arătat cineva odată, într-o revistă sionistă din străinătate, un raport tehnic pe care îl prezentase Winkler, în numele delegației din România, la congresul sionist anual de la Basel: problema nu mă interesa, dar am băgat de seamă cîtă muncă fusese pusă acolo, cît simț de ordine, ce excelentă știință în a distribui materialul documentar.

„E un birocrat de inimă", spune răutăcios S.T.H. despre Winkler. S.T.H. e pătimaș și nedrept. Și pe urmă Winkler mi se pare că valorează nu atît prin ceea ce este, cît prin ceea ce nu este. Nu este lunatic, nu este metafizician, nu este bîntuit de îndoieli, nu are crize de conștiință complicate și otrăvitoare. Să nu fii toate astea și să fii totuși evreu, iată o dificultate serioasă. Am impresia că Winkler o învinge ușor.

Mi-am spus, așadar, revăzîndu-l, că el va ști să răspundă ultimelor mele răfuieli — și, deși nu am nici gustul, nici exercițiul confesiunii, i-am vorbit despre întîmplarea de zilele trecute, despre tot ce am gîndit

ales, izolarea lui de mulțime, inaptitudinea lui pentru social și, în definitiv, pentru viață.

— Tu, care crezi în sionism și lucrezi pentru ridicarea unei țări noi, nu te-ai lovit niciodată în conștiința ta de sentimentul acesta sterp al singurătății ovreiești? Nu ți se pare că efortul colectiv la care colaborezi este într-un fel peste firea ovreiului, destinat să trăiască în el și menit să nu poată sparge cercul de fier care îl desparte de lume?

Iartă-mă, îmi dau seama că ceea ce spun este prea abstract și pretențios, dar urmărește-mă totuși. Am să încerc să fiu mai clar. Uite, mi se pare că într-o întreprindere ca asta, în care e vorba de clădirea unei țări, aventură pur și simplu epopeică, dacă te gîndești bine, într-o întreprindere ca asta, zic, nu contează atît elementele ei tehnice — industrie, economie, finanțe, resurse geografice —, ci altceva, un altceva de ordin psihologic, metafizic, dacă nu te sperii. Puțină nebunie, oarecare nepăsare de tine, puțină iresponsabilitate chiar. Mă întreb dacă noi nu venim cu prea multe probleme, acolo unde trebuie să vii doar cu două mîini bune de lucru. Nu știu, nu sînt informat și nici nu caut să fiu, pentru că nu prea cred în cifre, dar, fără să fi gîndit asupra sionismului, mi se pare că el pornește de la o siluire asupra propriei noastre sterilități, că e o încercare mai degrabă tragică de salvare, decît o întoarcere naturală spre pămînt.

M-am simțit zilele trecute așa de caraghios într-o împrejurare care mă confrunta brusc cu viața și cu mulțimea, încît, gîndindu-mă că există astăzi oameni tineri, ca mine, care și-au lăsat cărțile și s-au dus să lucreze cu tîrnăcopul, în cine știe ce nenorocită colonie palestiniană, mă întreb dacă despărțirea asta este, cum crezi probabil tu, un act de eroism sau este numai un act de disperare.

— Eu nu cred nimic, mi-a răspuns Winkler. Te ascult și bag de seamă că nu te pricep. E prea multă psihologie aici, și n-am timp de psihologie. Îți declar cu cea mai mare sinceritate că n-am avut niciodată asemenea nedumeriri.

Am fost totdeauna dumirit — am știut totdeauna ce trebuie să fac. Mă uit la tine cum te agiți, mă uit la S. T. H. cum se frămîntă, mă uit la atîția alții și nu înțeleg,

zău că nu înțeleg. În ce privește grijile tale despre reclădirea țării, nu știu ce să-ți spun. Poate să ai dreptate, poate nu, habar n-am. Mie lucrul mi se pare firesc, sănătos și clar. N-am nici o îndoială asupra sfîrșitului bun, dar nici grabă n-am. Muncesc și aștept.

A tăcut ca și cum ar fi încheiat discuția și, pe urmă, după cîțiva pași, a adăugat :

— Uite, dacă vrei mai multe lămuriri, vino cu mine joi seara, la conferința lui Jabotinski. E un sionist dizident care face mult sînge rău conducerii centrale, prin acțiunea lui violentă. Un tip ciudat, ai să vezi. A organizat pe vremuri, în război, o legiune ovreiască militară, cu care a luptat pentru cucerirea Ierusalimului. Vino să-l asculți, poate o să te lămurească el.

*

L-am ascultat pe Jabotinski, și nu m-am lămurit. Dar Winkler avea dreptate : e un „tip". Vorbește retezat, scurt, fără căldură, dar cu o animație lucidă, care trădează o vocație de luptător. Foarte puține gesturi, foarte puține surîsuri sau încruntări. Oarecare asprime în ținută, oarecare lipsă de expresivitate chiar, care nu m-aș mira să fie voită. Multe cifre, multe informații, dar fasciculate în cîteva idei simple, vehemente în simplicitatea lor. Nu mă pricep în politică sionistă, dar cred că am înțeles în linii mari poziția lui Jabotinski față de conducerea oficială a mișcării.

„Biroul executivei își închipuie — spunea el — că sionismul se poate realiza prin diplomație. El pornește de la un fapt juridic : mandatul Angliei de a realiza în Palestina un cămin ovreiesc. Mie termenul ăsta de „cămin" mi se pare vag și neangajant. Aș prefera să se spună limpede „stat". Dar să trecem. Așadar biroul central sionist își închipuie că, rezemîndu-se pe acest document juridic, poate trata cu Anglia, poate cîștiga teren, dobîndi avantaje și realiza treptat obiectivul național și politic al mișcării. Metoda este simplă : ovreii să fie cuminți, iar englezii în schimb vor fi mărinimoși.

„Ei bine, această politică de tîrguieli și așteptări mi se pare o sufocare înceată a mișcării. O sinucidere. O

ție națională care stă atîrnată de un document este un început de moarte. Țăria noastră nu o poate face un pact diplomatic, ci un spirit interior de creație. Cu scrisoarea lordului Balfour sau fără ea, cu mandatul Marii Britanii sau fără el, sionismul este tot atît de mult sau tot atît de puțin. Fără voința de a crea însă, fără puterea de a voi, sionismul nu mai este nimic, absolut nimic, de zece ori nimic.

„Dar ce vrei tu să faci ?", mă întreabă ovreii prudenți, care au auzit unii de la alții, în șoapte, că eu vreau să ridic un fel de armată și să pornesc război, sau așa ceva. Vrei să dărîmi Marea Britanie ? Vrei să distrugi flota engleză ?

Vrei să te războiești cu submarinele, torpiloarele și crucișătoarele amiralității ?

„Ovreii mei au, după cum vedeți, mult haz. Dar și eu am haz cînd trebuie, și, iată, am să le răspund că nu știu ce vreau. Nici nu știu, nici curios nu sînt să știu. Nu stau să mă întreb ce o să iasă și cum o să fie. Simt doar că așa nu mai merge și că pivotul mișcării trebuie readus din cadrul internațional în cadrul nostru propriu. Că forțele pe care trebuie să le folosim nu pot fi juridice, ci numai spirituale. Că, în sfîrșit, cel mai aventuros efort de realizare prin noi este de o mie de ori mai fertil, chiar cînd eșuează, decît cel mai cuminte apel la bunăvoința străină, chiar cînd el izbîndește".

...Și așa mai departe, două ceasuri. N-a fost un succes. Lume era multă, dar contrariată, speriată chiar de îndrăznelile vorbitorului.

La sfîrșit, în stradă, Winkler m-a bătut pe umăr : „Ei ?"

N-am știut ce să-i spun. Omul mă interesează, problema însă rămîne la fel de neguroasă. Cum se întîmplase să-l găsim în sală și pe S. T. Haim, ne-am dus toți trei într-o cafenea pe bulevard să stăm de vorbă.

S. T. H. era necruțător.

— Un fascist, asta e. Un fascist pe care n-o să-mi vreți a-l socoti mai puțin abject pentru motivul că e ovrei. Teoria statului evreu palestinian, creat printr-un act de voință națională — ce aberație ! Și ce sălbăticie în același timp. Voi nu vedeți că este tot o mașinație engleză în afacerea asta, tot o cursă capitalistă, pe care o

vor plăti arabii indigeni masacraţi şi proletarii evrei din colonii, exploataţi pînă la sînge, în numele idealului naţional ? Marea Britanie are nevoie de un om de încredere la canalul Suez ca să i-l păzească, şi atunci inventează basmul cu „căminul naţional evreiesc". „Cămin" e o vorbă prea frumoasă. A scornit-o, sînt sigur, un quaker sau un puritan. Iar cîteva milioane de evrei sentimentali au luat-o drept bună.

Parcă-l aud pe Jabotinski al vostru : „O ţară nu se clădeşte cu elemente tehnice". Zău ? Cu ce atunci ? Cu spirit ? O fi, dar, înaintea spiritului, există geografia, şi asta e o treabă exactă, pe care n-o ameţeşti cu declaraţii lirice, cum ameţeşti o sală de evrei buni la inimă. Geografia are pretenţiile ei teribile : atîţia kilometri pătraţi de pămînt, atîta munte, atîta apă, atîta ploaie, atîta secetă. Cum vei coloniza un popor de 15—17 milioane într-o ţară de trei judeţe ?

Ce vei face cu indigenii arabi, care şi ei au dreptul să moară de moarte naturală, nu numaidecît prin exterminare sionistă ? Cum vei da viaţă unor îngrămădiri artificiale de oameni aduşi de toate vînturile şi constituiţi într-un mecanism aşa-zis naţional, cu ignorarea celor mai sîngeroase probleme de proletariat, de clasă socială, de economie politică falsificată ? Aş vrea să ştiu dacă a auzit domnul Jabotinski ăsta de conflicte de muncă palestiniene, de proletariatul palestinian, de finanţa palestiniană. Şi aş vrea să ştiu cam cum ar voi să le rezolve.

Adică n-aş vrea să ştiu. Pentru că ştiu şi fără să mi-o mai spună el.

Parcă-l aud : *„Orice problemă de luptă socială este subordonată imperativului naţional"*. Nici Mussolini nu vorbeşte altfel. Nici contrarevoluţionarii nemţi. Nici Nicolae I, ţarul tuturor ruşilor.

Unitatea naţională evreiască este o aberaţie. Nu cunosc evrei : cunosc muncitori şi burghezi. Nu cunosc o problemă naţională a Palestinei. Cunosc o problemă economică şi tehnică a Siriei, a Palestinei şi a Mesopotamiei, care nu e de altfel nici cu un dram mai interesantă decît problema Cubei, a Indochinei, a Rumeliei orientale. Restul e mit, idilă, păcăleală.

Marxismul lui S. T. H. e incurabil. Nu mai este un sistem de gîndire politică, e de-a dreptul o incapacitate generală de a înţelege viaţa prin alte forme. Tot ce nu e cifră nu este pentru el realitate. Pentru fiecare fapt are un document, pentru fiecare probă o contraprobă şi, dincolo de asta, restul este — cum spune el ucigător — idilă...

M-am temut ca Winkler să nu accepte discuţia astfel deschisă şi să nu încerce o demonstraţie tehnică. Nu ştiu dacă ar fi pierdut lupta — deşi lupta e grea cu un polemist ca S.T.H. —, dar ştiu bine că ne-am fi pierdut seara. Winkler ar fi produs o serie de cifre, demonstrînd viabilitatea unui stat evreu palestinian, iar S.T.H. ar fi produs o altă serie de cifre, demonstrînd exact contrariul.

Încă odată observ că Winkler, cu toată aparenţa lui obtuză, prinde cînd trebuie o nuanţă şi înţelege uşor o situaţie. I-a răspuns lui S. T. H. transpunînd discuţia pe un plan care schimba cu totul punctele de vedere.

— N-am să mă cert cu tine pe chestiuni de geografie şi economie palestiniană — deşi aş putea. Nici n-am să-ţi arăt cît sînt de uşoare argumentele tale cu arabii şi cu evreii proletari. Nu neg realitatea lor, dar există o ierarhie a realităţilor — şi pe asta tu nu vrei s-o cunoşti. Căci, între două fapte deopotrivă de adevărate, unul îl poate anula pe celălalt, pentru că are altă semnificaţie, alt coeficient. Să lăsăm însă asta.

Întrebarea pentru mine nu este dacă evreii pot realiza un stat palestinian, ci dacă pot face altceva. Înţelegi ? Nu şansele întreprinderii contează, ci obligativitatea ei. Dacă nu facem asta, murim. Dacă o facem — zici tu —, tot murim. Nu ştiu. Poate da — poate nu. Şi pentru acest „poate", încă merită să pornim la drum. Nu cere unui popor, plecat să ridice o ţară, nu-i cere să-şi numere banii, să semneze o poliţă de asigurare contra accidentelor şi să-şi reţină telegrafic cameră la hotel... Şi pe urmă, drept să-ţi spun, toată discuţia asta mi se pare deşartă. Eu sînt soldat, zidar, miner. Ascult şi muncesc. Restul e idilă — dacă-mi dai voie să te citez.

— Nu, nu-ţi dau voie. Judeci ca o domnişoară. De ce mă iubeşti ? „Aşa". De ce nu mă mai iubeşti ? „Aşa".

Recunoaşte, răspunsul tău nu e mai tare. Şi tu tot cu „aşa" te justifici. De ce eşti sionist ? „Aşa".

Aici, am încercat să intervin, deşi privirea fulgerătoare a lui S. T. H. făcea riscată orice replică.

— Îi cer iertare lui Winkler că răspund pentru el. Vreau doar să-ţi spun, dragă S. T. H., că acest „aşa", de care îţi rizi, este totuşi cu adevărat un răspuns decisiv. A fi sionist „aşa", pentru că eşti, înseamnă a fi sionist în chip firesc, prin destin, cum eşti alb, cum eşti blond, cum eşti brun, a fi sionist cum plouă afară, cum ninge, cum se face zi, cum se face seară... Mi se pare însă că de aici începe drama sionistă. În orice caz, de aici încep îndoielile mele. Fiindcă nu cred că evreul e în stare să trăiască direct, prin fenomen natural, un asemenea act de viaţă colectivă. O spun cu părere de rău — şi de altfel nu o gîndesc pentru prima oară. Am sentimentul că mişcarea sionistă e un fapt de deznădejde : o ridicare împotriva destinului. Un tragic efort către simplitate, către pămînt, către linişte. Nişte cerebrali, care vor să scape de singurătatea lor. Şi cred că, în fundul fundurilor, actul sionist ascunde acest sîmbure de tragedie pe care îl călcăm în picioare, doar-doar l-om uita... N-o să iasă într-o zi la suprafaţă ? Asta e singura întrebare ce se pune pentru mine.

— Nu, a răspuns scurt şi sigur de el Winkler.

S. T. H. a tăcut o bună bucată de vreme. Se uita doar, cu oarecare compătimire, cînd la unul, cînd la altul. Pe urmă a izbucnit :

„Haideţi, mă, să mergem, că ne pierdem noaptea. Nu se poate discuta cu voi. Mituri, superstiţii, poezii... Voi judecaţi, mă ? Da' de unde... Voi cîntaţi. Nişte tenori, asta sînteţi. Puccini, Giaccomo Puccini — maestrul vostru. Plata, chelner.

*

Nu cred că Winkler vrea să mă convertească la sionism. Se ocupă însă de mine, pentru că îl intrig puţin. Cu tot calmul lui de om care crede, îndoielile mele psihologice asupra sionismului îl derutează mai mult decît obiecţiile politice ale lui S. T. H.

M-a căutat aseară anume pentru ca să mă cheme la o reuniune.

„Vino, mi-a spus. O să cunoști un palestinian. Un pionier, Berl Wolf.

„În fond, noi discutăm de aici ca din cărți, cu idei, cu impresii, cu argumente. Dar ăsta e viu, un om viu. Trebuie să-l cunoști. I-am vorbit de tine și i-am spus că te aduc".

M-am dus într-adevăr și, nu-mi explic de ce, pe drum eram atît de neliniștit... Aveam trac. Îi cerusem lui Winkler cîteva detalii despre acest Berl Wolf, pe care aveam să-l cunosc și aflasem, în cîteva vorbe, o poveste fabuloasă. La patrusprezece ani, fugit singur din Rusia, în primele zile ale Revoluției, hamal într-un port din sud, cîteva luni mai tîrziu, închis la Kiel, în 1918, cînd cu revolta marinarilor, student peste un an la o politehnică engleză, trece Atlanticul, rămîne cîtăva vreme în Statele Unite, unde face cu succes gazetărie de scandal, pînă ce, într-o zi, lasă totul și pleacă în Palestina, simplu lucrător într-o colonie. Rămîne acolo un an, lucrînd din zori pînă în noapte cu tîrnăcopul, cu sapa... Într-o dimineață, la ceasul la care oamenii se pregătesc să plece la cîmp, un atac arab. Un glonte îl lovește în brațul drept, lîngă umăr, și îi sparge osul. Dus cu camionul coloniei la Tel-Aviv, i se taie acolo brațul. Ciung, nu mai are ce căuta la plantație. Se duce la Oficiul executivei sioniste de acolo : „Vreau să lucrez mai departe, faceți ceva cu mine, întrebuințați-mă la ceva". L-au trimis în Europa propagandist.

Urcînd scările, îmi părea rău că am venit. Dacă n-ar fi fost Winkler cu mine, m-aș fi întors poate din prag. „Cine știe ce mă mai așteaptă". O discuție lungă cu un profet nervos, o altă serie de argumente, un alt șir de neînțelegeri, un nou S. T. H., sionist de astă dată și mult mai intolerant decît celălalt, pentru că ăsta, fără să vrea, va vorbi în numele sacrificiului lui, cu prestigiul tăcut al unui braț pierdut în luptă. Mă simțeam dinainte umilit în victoria eventuală pe care ar fi fost posibil s-o repurtez în discuție.

Și, pe urmă, ce sînt eu ? o mașină de discutat ? ce o să-mi spună omul ăsta ? ce o să-i spun eu lui ? și cine stă să despartă adevărul lui de al meu ? și la ce bun tot timpul ăsta pierdut, toate vorbele astea în vînt ? la ce bun, dacă pe urmă regăsești aceleași întrebări închise, aceeași tristețe care rezistă ? Un argument, o sută de argumente, un milion de argumente, să le ia dracu' pe toate.

Am intrat. O cameră mare, goală, cu cîteva bănci de lemn și — pe pereți — două-trei fotografii, imagini palestiniene probabil. Vreo douăzeci de băieți și fete nu mai mari de 14—16 ani, cred, ascultau o istorie pe care le-o spunea un băiat mai mare din mijlocul lor. Vorbeau curent ebraica, ceea ce m-a mirat întîi (nu știam că limba asta se poate vorbi așa, familiar, orășenește) și pe urmă m-a stingherit. Nu pricepeam nimic și mă simțeam străin, nechemat. Băiatul mai mare, cel care povestea, ne-a făcut însă un semn de bună primire și, cînd ne-am apropiat de grup, am băgat de seamă cu uimire că el, copilul ăsta, adolescentul ăsta, el trebuie să fie omul nostru, misionarul palestinian, căci, în timp ce cu stînga bătea parcă în aer, larg, măsura poveștii pe care o spunea, puțin cîntînd-o, mîneca dreaptă a surtucului, goală din umăr, era trasă pe lîngă corp și vîrîtă în buzunar.

Am recapitulat uimit tot ce îmi povestise pe drum Winkler despre el, am revăzut ca într-un film cu imagini repezi fuga lui din Rusia, închisoarea din Kiel, trecerea peste Atlantic, refugiul spre Haifa, anii de muncă în colonie, și mă întrebam unde purta acest om cu obrazul de copil, unde purta el atîtea răni și amintiri...

Cînd și-a terminat povestea, a venit spre noi, spre Winkler și spre mine, ne-a întins simplu stînga lui sănătoasă și ne-a întrebat într-o franțuzească încurcată dacă nu vrem să-l așteptăm o jumătate oră pînă termină cu copiii.

— Pînă una-alta, intrați și voi în cerc. M-am codit. Mi se părea jocul ăsta puțin comic, dar mi-am dat seama că ezitarea mea e și mai comică, intimidat cum păream în fața băieților.

„Ce Dumnezeu, nu sînt chiar atît de bătrîn", mi-am spus, și mi-am făcut loc între doi liceeni mărunți.

Prietenul nostru, palestinianul, mereu în mijlocul grupului, ne învăța acum un cîntec iemenit. El spunea un vers și copiii trebuiau să-l repete după el, cu glas tare întîi vorbindu-l, și pe urmă cîntîndu-l în cor. La început, am tăcut, dar el a oprit tot corul după primele vorbe.

— Nu e bine așa : toată lumea să cînte.

M-am roșit simțindu-mă vizat, dar am tăcut și a doua oară. El a insistat însă, din nou, fără enervare, ca un camarad.

— E cineva care nu vrea să cînte. E supărat. E supărat pe noi, se vede — fiindcă altfel de ce n-ar cînta ? Să-l rugăm cu toţii — şi să vedeţi că o să cînte.

Nu, nu, numai asta nu. Fac ce vor, cînt dacă vor, mă dau tumba dacă trebuie, numai să nu se uite aşa la mine, cu toţii, ca la un elev prost, prins că a copiat şi pus la colţ, ca să-l vadă toată clasa. Am cîntat.

De ce n-a fost acolo S. T. Haim să mă vadă ? Ar fi fost cumplit. Eu însumi, amintindu-mi, încerc oarecare jenă — nedreaptă dealtfel şi pretenţioasă, căci — de ce să-mi fie ruşine să mi-o spun ? — a fost un ceas bun, un ceas de vacanţă, în care îmi dădeam seama că fac o mie de prostii, irezistibile însă, mai tari decît „spiritul meu critic", mai tari decît spaima mea de ridicol.

Din mijlocul sălii, cu un colţ de păr căzîndu-i pe frunte (căci ne bătea măsura cu capul), cu un surîs larg luminîndu-i întreaga faţă de adolescent, omul nostru ne indemna să jucăm jocul pînă la urmă. Cînd a fost să plecăm, uitasem că venisem acolo pentru o dezbatere de idei. S-a apropiat de mine şi mi-a strîns încă o dată mîna :

— Nu mai am ce să-ţi spun. Am vrut să cînţi şi ai cîntat. Asta e tot.

Asta e realmente tot. Poţi să cînţi ? Eşti salvat.

Iată, eu unul nu pot. Eu am pudoare, am simţ critic, simţ al ridicolului, control de mine însumi, şi alte tragice tîmpenii de felul ăsta, pentru care mai am şi stupiditatea supremă de a mă stima. Da, da băiatule, la ce te-ai ascunde după propriul tău condei, uite în chiar momentul ăsta, în care scrii ceea ce ţi se pare că este o confesiune şi un proces interior sever, în chiar momentul ăsta, este cineva în tine care te felicită pe sub mînă şi te decorează cu „meritul personal" clasa întîi. Scriu aici lămurit şi cu bună credinţă că sînt un nefericit dobitoc şi în acelaşi timp e un glas în mine, care mă consolează clandestin : „eşti un martir, eşti un erou al propriului tău destin, eşti un păstrător al celor mai curate valori de demnitate umană".

Duplicitate de umilinţă şi orgoliu, care îmi dejoacă toate sinceritățile... Nu e strigăt, pe care să nu mi-l submineze, nu e revoltă împotriva mea, pe care să nu mi-o

anulez cu o mică rezervă ascunsă, cu o scuză dinainte consimțită.

Și totuși cred, vreau să cred, sînt convins că neputința mea de a cînta cu ei este o infirmitate, nu un titlu de noblețe, că neputința asta de a reintra în mulțime — în oricare mulțime —, de a mă rostogoli în jungla ei, de a mă uita și de a mă pierde, este o tristă abdicare, o tristă înfrîngere.

O, dacă aș putea să nu mă mîndresc cu asta, dacă cel puțin atîta lucru aș putea...

VIII

Nu-l mai întîlnisem pe Abraham Sulitzer, bătrînul meu Ahasverus din tren de la acea întîmplare din vacanța Crăciunului. Uite că îl regăsesc acum. E de mirare cît de oportun intră și pleacă oamenii din cercul meu, regizați parcă de un șir dialectic, care îi cheamă și îi îndepărtează, după cum are sau nu mai are nevoie de ei. Viața are potriveli de felul ăsta, pe care literatura nu și le poate permite. Dacă aș fi literat, cred că cel mai greu lucru mi-ar fi să maschez loviturile neverosimile ale realității, îndrăznelile ei, inițiativele ei... (Dar ce caută cugetarea asta aici ? Să i-o spun lui Walter. El, care e critic și gazetar, are s-o pună cel puțin într-un articol.)

L-am descoperit pe Abraham Sulitzer vecin. Locuiește la o sută de metri, pe stînga, într-o ulicioară ce cade drept pe strada mea. Numai că el pleacă la lucru la 7 dimineața și eu abia aproape de 9, așa că am fi putut trăi două veacuri unul lîngă altul fără să ne vedem. Ieri însă a trebuit să fiu în zori la gară (un pachet trimis acasă prin Lulu) și, la întoarcere dînd colțul, m-am lovit de amicul meu Abraham.

— Te-am văzut săptămîna trecută la conferința lui Jabotinski, am vrut să te strig și pe urmă m-am răzgîndit. Știu eu ? mi-am spus, poate că m-a uitat. Un negustor de cărți, întîlnit odată în tren... Dar aș fi vrut să te întreb dacă ai citit istoria lui Șapsă Zwi. E o carte care mi-era dragă.

L-am liniştit oarecum, asigurîndu-l că şi pe mine m-a interesat mult. Dar sînt sigur că răspunsul nu i-a plăcut. (Ce e aia „m-a interesat" ? O carte ori te dărîmă, ori te ridică. Dacă nu, la ce mai dai bani pe ea ?) Abraham Sulitzer gîndeşte cu siguranţă asta, dar de spus nu spune nimic. Zîmbeşte doar, plin de reticenţe şi grăbite amabilităţi. (Ei şi ? Să zicem că nu ţi-a plăcut... Să zicem, cum zici d-ta, că te-a interesat. Ei şi ? Parcă nu e dreptul d tale ? Parcă pot eu să-ţi fac ceva ?...)

Ne-am despărţit repede — eram amîndoi grăbiţi —, dar m-a poftit pentru seara la el — ceea ce am primit cu bucurie.

*
* *

Cărţi, numai cărţi, pretutindeni cărţi. Am văzut oameni vorbind cu pisicile lor, cu ciinii lor... Abraham Sulitzer vorbeşte cu cărţile.

„Vino tu, de-acolo, mă, al treilea din rînd, vino aici la tata. Cuminte, mă, că ai să-mi dărîmi tot şirul, şi pe urmă cine le aşază la loc ? Tu ? Da' de unde. Tot eu. Şi la cine ţipă Roza ? Tot la mine, săracul !"

Domnul Sulitzer exagerează. Roza, nevastă-sa, nu ţipă : bombăneşte cel mult.

„Domnule, mi se tînguieşte ea, în aceeaşi moldovenească puţin cîntată ovreieşte, ca a lui, am şi eu fraţi, am cumnaţi care sînt negustori. Unul vinde mosoare, altul vinde ghete. Ei şi ? Ziua stă la prăvălie şi vinde, seara închide prăvălia — şi s-a terminat. Ia vreunul mosoarele acasă, să stea de vorbă cu ele ?

Cu bărbatul ăsta al meu e o nenorocire. Mi-e mai mare ruşinea de vecine, că se întîmplă să intre vreuna să-mi ceară cu împrumut puţin ceai sau puţină sare, că i s-a terminat, şi dă de el, om în toată firea, vorbind cu el singur, cu pereţii, cu cărţile. Spune şi d-ta, dacă asta nu e curată nebunie..."

Eu încerc să evit un răspuns precis, ca să nu creez noi conflicte în menajul Sulitzer, dar prietenul meu Abraham, înconjurat de cărţi, la masa lui, timid şi înţelept, îmi surîde peste ochelari, din dosul a două coperţi larg deschise — surîs de complicitate („las-o să vorbească, aşa e ea ; aşa-s femeile ; pe urmă îi trece"), surîs de copil care a răsturnat borcanul cu dulceaţă şi acum aşteaptă sancţiuni.

Mă uit bine la bătrînelul ăsta cuminte, la acest iubitor de cărți pînă la manie, pînă la viciu. Mă uit la acest filozof răbdător, terorizat de cicăleala unei neveste teribile, împotriva căreia n-are altă armă decît un zîmbet ascuns și îmi amintesc deodată de Domnul Bergeret.

Cît de mult îi seamănă acum, între cărți, Abraham Sulitzer ! Abraham Sulitzer și Anatole France. Un Anatole France care vorbește idiș. Cît sînt de nepios !

Îmi arată o întreagă bibliotecă, plină de surprize. Cervantes tradus în idiș. Molière, Shakespeare. Și, mai aproape de noi. Galsworthy, Dostoievski, Turgheniev, Thomas Hardy. Sînt uluit, iar el triumfător. După fiecare volum pe care mi-l dă în mîini, are un fel de surîs de perfidă modestie, ca al unui amfitrion mîndru de vinul străvechi pe care ți l-a servit, fără să te prevină de calitatea lui, anume ca să te pună la încercare. De cîte ori exclam uimit de o nouă descoperire, el se înfundă mai rău între coperți, simulînd prost o indiferență care nu-i ascunde decît pe jumătate bucuria. Și, cînd triumful este decisiv (o ediție ovreiască din Dante, tipărită magnific pe hîrtie de pergament, cu litere mari, gravate parcă în lemn), nu mai poate rezista și izbucnește aproape furios, luptîndu-se cu nu știu cine.

— Frumos ? Frumos, zici d-ta ? Frumos ca un cățel ? frumos ca o cravată ? Nu, domnule, nu e frumos : e cutremurător.

Îi ard ochii încruntați — pentru prima oară încruntați. Roza tace puțin speriată, neștiind bine ce se întîmplă — eu însumi sînt oarecum stînjenit. (Nu-mi place Abraham Sulitzer ; te credeam un sceptic serios, nu un amator, cu accese de teroare.)

Se îmblînzește însă repede și redevine tolerant. Acum cu puțin curaj, poate că n-aș risca chiar viața dacă i-aș spune — ca să-l încerc — că nu-mi place ediția asta, ca pe el îl înfioară de emoție. Nu cred că m-ar omorî ; s-ar mulțumi să mă dea afară.

Adevărul este că nu sînt nici eu dispus să glumesc că revelațiile bibliotecii lui îmi deschid o lume pe care nu o bănuiam. Cultură în jargon ? Cultură europeană în jargon ? Pentru ce ? Pentru cine ?

Îl întreb pe Abraham Sulitzer şi de astă dată el nu mai este nici emoţionat, nici furios — ci trist.

— Aşteptam să întrebi. Mă miram chiar că întîrzii. La urma urmelor, d-ta nu ştii mai mult despre noi decît ştie ultimul băieţoi de pe stradă, care se ia după evreii cu caftan, cînd se mai rătăceşte vreunul pe aici, şi strigă după el „oi vei" şi „achichi azoi". Jargon ! Nemţească stricată ! Limbă de mahala : asta este pentru d-ta idişul. Dacă ţi-aş spune că e o limbă, nu frumoasă, nu urîtă, o limbă vie însă, în care s-a suferit şi s-a cîntat sute de ani, dacă ţi-aş spune că e o limbă în care s-a cugetat despre toate cîte sînt în lume, te-ai uita la mine, uite aşa cum te uiţi acum. Jargon ! Hm. E o limbă vie, domnule, cu nervi, cu sînge, cu necazurile ei, cu frumuseţile ei. Cu patria ei, care este ghetoul — adică lumea toată. Îmi vine să rîd cînd îi aud pe sioniştii ăştia vorbind din cărţi ebraică. Ebraică ne trebuie nouă ? cu dicţionare, cu gramatică, cu filologi, sau cum dracul le-o fi spunînd ? Săracii de ei... Lasă o limbă sănătoasă în drum şi se duc să caute în morminte o vorbire care a fost şi nu mai este. Dumnezeu să mă ierte, vorbesc şi eu ebraica mea pe care am ucigat-o din bătrîni, dar — cum să-ţi spun eu ? — simt că e ceva rece în ea, rece, aspru, gol, de parcă aş umbla într-o sală de piatră, lungă, lungă şi deşartă, fără un om, fără o plantă, fără o fereastră. Cum să spui în limba asta „mă doare", „mă arde", „mi-e dor de tine" ? Şi parcă, dacă spui, ajută la ceva ? Spune „mă doare" în idiş — şi, cînd ai spus, te-a şi durut. E sînge acolo, e cald, e viu...

— Nu mă pricep bine nici într-una nici într-alta, i-am răspuns. Nu ştiu, prin urmare, cîtă dreptate ai — dar, nu te supăra, nu cred că ai prea multă. Idişul este totuşi un jargon — şi asta e grav. O limbă făcută prin schimonosirea alteia. Originea asta nu e umilitoare ? Îmi vine greu să cred că prin stricarea unei limbi se poate crea o alta.

— Dar aici te înşeli d-ta şi sioniştii d-tale. Nu e vorba de o limbă stricată. E vorba de o altă limbă — scurt şi bine.

Idişul e caraghios numai în gura ovreilor bogaţi, care îşi fräulein la copii şi cred că, vorbind prost idiş, vorbesc bine nemţeşte. Dar idişul curat, idişul sincer al ovreiului

fără ambiții și fără fräulein, e o limbă caldă, pătimașă. Există milioane de ovrei care o vorbesc, milioane care trăiesc în ea. Pentru aceste milioane se tipăresc cărțile astea pe care le vezi, pentru aceste milioane se scrie ovrieește, se traduce în ovrieește, se joacă teatru ovreiesc. E o întreagă viață, e o întreagă mulțime, care își are elita ei, și această elită fără diplome, fără universitate vrea să fie informată, vrea să cunoască, vrea să cugete.

Există romancieri idișiști, poeți, critici, eseiști și, dacă ai ști cîte formidabile frumuseți sînt închise în această cultură de jargon, pe care o disprețuiești fără să o cunoști, ai avea probabil multe remușcări. Nu mai vorbesc de folclorul ghetoului — totul în idiș —, folclor în continuă viață, mereu creator, cu rădăcini pierdute la periferie, cu cîntăreți anonimi, cu umoriști necunoscuți, cu eroi, cu legende, cu mituri, de două ori vii, o dată prin prezența imediată a vieții de ghetou, iar, a doua oară, prin misterul mai depărtat al vieții de sinagogă. Realismul ghetoului, orășenesc, nervos, repezit, și misticismul sinagogii se unesc în folclorul ăsta de mahala ovreiască și dau la un loc ceva pentru care, dacă ai ureche și inimă, merită și să trăiești, și să mori.

— Să mori, mai ales, l-am întrerupt, fiindcă de trăit e cam greu. Milioanele de vorbitori de idiș nu le prea văd. Iar mahalaua ovreiască, nici pe ea nu o mai văd. Văd, în schimb, mase întregi de evrei trecînd definitiv la cultura țării în care trăiesc : evrei francezi, evrei germani, evrei americani, evrei români. Acum o sută de ani, jargonul era limba lor. Astăzi au uitat-o. Mîine, copiii lor nu vor ști nici din amintire că a existat vreodată. Și de asemenea șubred lucru — cît ar fi el de frumos — vrei să legi o cultură ?

— Dumneata uiți că, din fericire, mai există și antisemiți ? Și că, slavă Domnului, mai există din cînd în cînd și pogromuri ? Cu cît te asimilezi în o sută de ani, cu de zece ori atîta te aruncă înapoi o singură zi de pogrom. Și atunci ghetoul, săracul, stă gata să te primească din nou.

— De ce ghetoul și nu coloniile palestiniene ? Vorbești cu atîta pasiune de ghetou, ca și cum n-ar fi o pribegie, și cu atîta dragoste de jargon, ca și cum n-ar fi o limbă de împrumut. Dacă e vorba să ne întoarcem, de ce să nu

ne întoarcem la primele începuturi, acolo de unde am plecat acum două mii de ani ? Greu e și așa, și altfel. Dar dacă e greu, cel puțin să fie o dată pentru totdeauna.

— Două mii de ani ? D-ta crezi că e ceva din acești două mii de ani în Sionism ? Crezi că băieții ăștia ai lui Jabotinski care poartă cizme, se salută soldățește, umblă pe bicicletă sîmbăta și știu să zică în ebraică „dă-mi o țigară" sau „hai la un meci de fotbal" — crezi că băieții ăștia au ceva comun cu cei două mii de ani ai noștri de sînge ? Două mii de ani trecuți prin flăcări, prin scufundări, prin rătăciri vin pînă la noi prin istoria ghetoului. E o istorie trăită la lumina lămpii. „Noi vrem soare" strigă ăștia. Să le fie de bine — și să se facă fotbaliști. O să aibă soare destul atunci. Dar lampa asta lîngă care am citit atîtea sute de ani, lampa asta e iudaismul — nu soarele lor.

— Ești bătrîn, domnule Sulitzer. De asta vorbești așa.

— Nu sînt bătrîn ! Sînt ovrei — asta sînt.

*

M-am înșelat puțin. Abraham Sulitzer nu e un domn Bergeret decît ca soț în raporturile cu madam Roza. Ca intelectual, însă, în raporturile lui cu ideile, devine categoric și asupritor. Apărînd ghetoul, nu este mai puțin intolerant decît Winkler apărînd sionismul și nici decît S. T. Haim înjurîndu-le pe amîndouă. Absolutul este viciul lor comun.

L-am mai vizitat de vreo două ori seara, dar am evitat să discutăm. Citește admirabil și l-am rugat să-mi citească din cărțile lui preferate. Cîteva ceasuri admirabile de lectură din Șalom Alehem. Genial tip și, probabil, intraductibil. Ce umor trist, ce rîs lucid, ce simț critic acut și mărunt, toate învăluite în melancolia mizeriei, a spaimei...

IX

A murit Baba. În zece ceasuri, după un acces de anghină pectorală. Chemat printr-o telegramă, am ajuns la timp ca să-i mai țin vii în mîinile mele mîinile ei : acele

mîini mici, subțiri și osoase, care mi s-au odihnit o clipă în șaptezeci de ani, căci și în somn aveau tresăriri de neliniște.

A murit greu, rezistînd pînă la capăt, suferind cumplit și dîndu-și seama de tot, pînă în ultimul moment, cu ochii deschiși și căutători. Necruțătoare luciditate a muribunzilor! Privirea puțin sticloasă, dar atentă prin supremă încordare, nelăsînd să-i scape nici un gest, nici un semn, nici o umbră.

De ce atîta împotrivire? Vine moartea, las-o să vină. Primește-o.

Aș fi vrut ca bătrîna asta a noastră să înțeleagă sfîrșitul cu această simplitate și să-i surîdă, în semn de prietenie, în semn de bună primire. Aș fi vrut să-și aducă aminte de Biblia pe care mi-o citise, de patriarhii prieteni, de nevestele lor împăcate, aș fi vrut să-și aducă aminte de lumînările aprinse vinerea seara, de tulpanul alb pe care îl purta între sfeșnicele de alamă, să-și aducă aminte de pîinea pe care o frămîntase cu mîinile ei o viață întreagă, să-și amintească de toate aceste lucruri simple, de toate aceste bucurii potolite și să intre în moarte cu aureola lor casnică.

De ce atîta rezistență? De ce atîtea întrebări? De fiecare minut părea să se agațe, cu fiecare părea să se lupte.

Am revăzut agonia bunicului, mai cumplită aceea, căci nu mai era o suferință fizică, ci o răfuială cu Dumnezeu, o tragere la răspundere a destinului, un protest ultim, un strigăt.

Dar ea, Baba, cu înfățișarea ei de copil travestit în bunică, ar fi trebuit să moară altfel, mai cuminte, mai ușor...

Ce rău murim noi! Nici atîta lucru n-am învățat din veacurile de moarte prin care am trecut. Trăim prost, dar murim mai prost, în deznădejde, în luptă. Ratăm ultima șansă de pace, singura șansă de salvare. Tristă moarte evreiască a unor oameni care, neviețuind între arbori și dobitoace, n-au avut de unde să învețe frumusețea indiferenței în moarte, demnitatea ei vegetală. Cel mai greu păcat iudaic — poate.

...Și atrocitatea doliului evreiesc. Veghea de noapte dinaintea înmormîntării, clătinarea din cap neîncrezătoare, obosită a femeilor de pază, tînguirea Kadișului.

Un singur lucru frumos : giulgiul alb al morților. Ar putea fi ceva regal în această întoarcere în pămînt, un fapt solemn, bun, generos. Îl mutilăm însă cu deznădejdea noastră, care e sufocantă. Ni se spune sceptici, dar nu merităm asemenea laudă. Am văzut cum se plînge la o înmormîntare ovreiască, și nu știu ceva mai despletit, mai lamentabil. Să te agăți cu atîta încăpățînare de viața asta, să renunți la tot, numai ca să nu renunți la ea, s-o înăbuși cu iubirea ta disperată, și să te crezi pierdut cînd ai pierdut-o, ce oribilă neputință de a privi cu un cap mai sus.

Cine s-a rezemat odată de un copac, cine s-a gîndit vreodată cu melancolie la singurătatea lui, nu poate să nu întîmpine moartea cu sentimentul de a fi, orice s-ar întîmpla, deasupra ei, puțin deasupra ei, zîmbindu-i cu îngăduință, cu amiciție, cu o ușoară emoție de revedere, cu o ușoară înfiorare senzuală.

Doliul nostru e visceral, e tiranic, e lipsit de înțelegere. Mai mult și mai grav : e lipsit de iubire. Din cîte lucruri triviale sînt în sensibilitatea ovreiască, doliul ăsta care seamănă cu o descompunere este cel mai josnic. Cred însă că l-am deprins aici, în ghetou. Moartea în Biblie este un fapt împărătesc.

Durerea mamei mă dezolează. Mă irită chiar, căci aș voi-o nu resemnată, dar înțelegătoare. Am avut cîteva momente de ceartă aproape. „A fost mama mea și vreau s-o plîng", mi-a spus răstită, apărîndu-și dreptul de a jeli. (Am uneori răutăcioasa impresie că a găsit în plîns o voluptate nouă și că o caută într-adins.)

Sînt nedrept, desigur, căci știu cîtă iubire rănește fără vindecare moartea Babei, dar tocmai asta nu vreau să iert, iubirea aceasta cu drepturi mai tari decît moartea. Iubirea aceasta care se zbate să rețină aici, legată, o umbră trecută dincolo. Nu există asemenea drepturi, nu pot exista asemenea drepturi.

Mai este vorba de încă ceva, care mă neliniștește. Am impresia că aici e angajată libertatea mea personală. Nu pot accepta ca într-o zi, venindu-mi rîndul să mor, să las

în urma mea asemenea dureri sălbatice, fără salvare, fără sens. Nu vreau să fiu iubit cu atîta intoleranță.

Dacă viața mea mi-ar cere într-o zi să o dau pentru ceva, pentru o revoluție, pentru o dragoste, pentru o prostie, gîndul că mama ar suferi pentru mine în halul în care suferă azi ar fi un act de teroare. Are ea dreptul să sufere așa ? Nu e asta o încălcare asupra îndreptățirii mele de a dispune ? Nu este asta o piedică în desfășurarea destinului meu ? Nu e o groaznică presiune morală ? Se iubește prea nedrept, prea apăsător, pînă la înăbușire, pînă la nedemnitate. Sînt prea multe devotamente în familia ovreiască, prea multe efuziuni, prea multe renunțări. Un abuz nepermis de copii buni și de mame gata de sacrificiu. Nici o rezervă, nici o răceală. Asta duce inevitabil spre compromisuri lente. Invidiez demna, stăpînita răceală țărănească : o sărutare de mîini și plecarea în lume. Iar moartea, cînd vine, vine și ea ca o rudă.

Singurul om pe care moartea Babei nu l-a tulburat în casă e Mama mare. Cu cei 90 de ani ai ei, iat-o supraviețuindu-i celeilalte bunici, cu atîta mai tînără și mai pasionată de a trăi decît ea. „Dumnezeu nu alege, azi a fost ea ; mîine am să fiu eu". Cred că a trăi sau a muri ei îi e totuna. Mama mare e din gintea tatei, neam în care se moare tîrziu, de bătrînețe, la 100 de ani, cu placiditate, fără părere de rău. Moartea lor e bună și simplă. Se moare însă cu totul altfel în ramura familială a mamei, și de această moarte s-a sfîrșit Baba. Se moare de cu vreme, prin ardere bruscă, cu agonii scurte, în care simți zbătîndu-se pentru ultima oară o căutare fără soluție. Sănătatea lor e provizorie, nervoasă, întreținută cu permanente eforturi, printr-o victorie dificilă de fiecare zi asupra unei biologii obosite. E mai mult o rezistență cerebrală, un act continuu de voință. Într-o zi, arcul interior care îi susține prin încordare plesnește subit. E o moarte iudaică.

Oameni din familia tatii n-au cunoscut-o, și cred că e într-asta o adevărată lege familială, căci nu există exemplu de bunic sau străbunic de partea lor care să se fi sfîrșit înainte de 90 de ani. E un sînge tare, pe care nu l-a subțiat talmudismul și nu l-a otrăvit lumina lămpii, serile tîrzii, în sinagogi. Au trăit lîngă un fluviu, au trăit

printre vapoare, printre cereale. În intimitatea ei, Baba îi dispreţuia. Excesul lor de sănătate i se părea probabil un semn de vulgaritate.

•

Am coborît de cîteva ori în port, dimineaţa, să văd noile remorchere, care au început să vină. E o lumină rece şi vie, spălată de vînturi şi ploi. Miroase a coajă udă de salcie, miroase a tulpină tînără, răzbind de sub zăpada care s-a dus. Departe, munţii Măcinului, albaştri, au crestele încă albe.

Cîte o sirenă de vapor cheamă uneori cu un sunet juvenil de mînz care nechează.

Să uităm, bătrînul meu domn, să uităm ce avem de uitat : iată, anotimpul se reface.

X

Lucrul în atelier devine pe fiecare zi mai greu. E o primăvară insuportabil de frumoasă, izbucnită cu violenţă, de parcă ar trebui să răzbune cele cinci luni de iarnă şi cele optzeci de zăpezi pe care le-am suportat. Dimineţile, la cîrs, le mai îndur, în speranţa ceasului de libertate de la amiazi, care mă aşteaptă ca o recompensă. Străzile sînt parcă mai largi, casele albe, femeile strălucitoare. E o impresie de nuditate generală.

Întoarcerea în atelier însă întunecă totul, suprimă anotimpul. Lutul e cleios, plastilina miroase greu, aerul are o răceală de pivniţă umedă. Lucrăm cu toţii morocănoşi, certăreţi, fără spor. Am chinuit un ghem de plastilină patru ceasuri şi n-am izbutit să scot nimic, nimic, nimic. Pe seară, a trecut Marga să mă ia la şosea, şi asta cel puţin a răscumpărat totul, căci am umblat mult pe jos, departe, spre Băneasa. Am privit cîteva aeroplane care făceau exerciţii de decolaj şi aterizaj. Marga, care nu văzuse pînă atunci un aeroplan de aproape, s-a bucurat enorm, ca de un spectacol miraculos.

Alerga pe cîmp după umbra avionului, o umbră lată, de pasăre mare, zburînd jos, la cîţiva metri de pămînt, şi striga victorioasă de cîte ori izbutea să calce cu vîrful pantofului coada acestei umbre repezi.

Pe urmă, obosită, mi-a căzut în braţe, gîfîind cu tot sîngele în obraz şi părul răsfirat în vîntul uşor de seară — neavînd destulă putere să rîdă cît ar fi vrut, dar fericită, cu exuberanţă, gălăgios de fericită.

Se înserа lent, ca o fîlfîire de steag, şi ne-am întors spre oraş obosiţi de a fi respirat atîta.

— Vino să te culci la mine, Marga.

I-am spus asta aşa de simplu, încît a înţeles că nu glumesc. Şi-a retras mîna dintr-a mea, fără bruschеţe, dar cu hotărîre. E, totuşi, o fată virtuoasă — şi împotriva acestui lucru nimeni nu poate face nimic.

Rezistenţa ei morală este mai tare decît cel mai miraculos amurg de aprilie.

„Rezistenţa morală" e prea mult spus. În realitate, e altceva decît o virtute : e o neputinţă de a pierde. Undeva, în conştiinţa ei de fată senzuală şi iubitoare, e o voce care o întreabă : „şi, pe urmă, ce ai să te faci ?" Asta se cheamă prevedere şi se mai cheamă mediocritate.

Nu-i pun la îndoială nici pudoarea, nici pasiunea. Numai că amîndouă sînt deopotrivă de modeste. Nu destulă pudoare ca să reziste îmbrăţişării. Nu destulă pasiune ca să-i cedeze total acestei pasiuni. Rămîne totdeauna o ultimă rezervă de prudenţă, care opreşte efuziunea unde trebuie.

Am văzut oameni jucînd la ruletă desfiguraţi de patimă — dar cei mai abjecţi nu mi s-au părut cei care se aruncau nebuneşte în joc, pierzînd totul, bani, cuvînt şi viaţă, ci jucătorii timoraţi, care tremurau pentru fiecare jeton, făceau la fiecare cinci minute nesfîrşite socoteli şi se depărtau din joc din clipa în care atingeau o cifră „rezonabilă" de pierderi. Mediocritatea în viciu mi se pare cea mai dezonorantă dintre mediocrităţi.

E ceva din această cumpătare fricoasă în ezitările Margăi, şi sentimentul că în cele mai bune clipe de înţelegere dintre noi ea şi-a luat totuşi, cum se zice, „toate măsurile", mă descurajează.

Știu că de aici mai departe orice gest viu este exclus, orice spontaneitate retezată.

Aș dori să fiu un vulgar crai de mahala, berbant pînă cînd și-a sedus iubita și ingrat după aceea. Scuzele Margăi ar fi maxime și totuși insuficiente. Căci nu e vorba de mine, nu e vorba de ce pot da eu în schimb, ci de cît poate pierde ea cu nepăsare, cu inimă ușoară, cu totală lipsă de precauții. Nimeni în iubire nu valorează mai mult decît poate pierde.

•

Sînt obosit de mine, sînt ostenit de ea. Ne vom despărți. E o fată bună și va fi o soție excelentă. Face parte dintr-o neam de neveste.

Nu-mi aduc aminte: există în Biblie o iubită, o amantă? Mi se pare că numai mame, surori și neveste. E foarte frumos, dar puțin înăbușitor.

Cred că de aici, din această lentă descompunere în prea multe afecțiuni, vine gustul iudeu de solitudine, nostalgia de a fi singur cu tine, ca o piatră. Mă gîndesc cu invidie la suprema insensibilitate a obiectelor, la extrema lor indiferență.

PARTEA A TREIA

I

Din gară, unde îl condusesem pe maistru, care își lua trenul spre Brașov, m-am întors pe jos la schele.

„Cine ar zice că sînt aici cinci ani de muncă...", îmi spusese el pe drum, la colțul Ursului, de unde se mai văd, printre vîrfuri de sondă, cîteva din acoperișurile noastre. Vorbise cu destulă detașare și n-am avut impresia că așteaptă din parte-mi o replică melancolică. Nu e genul lui de altminteri.

„Într-adevăr, cinci ani", am confirmat eu scurt.

În gară, pînă să vină trenul, i-am rezumat din nou ordinea de lucru pentru săptămîna viitoare, l-am pus să-mi semneze cîteva hîrtii și am încercat să redeschid discuția asupra vilei Rice, sperînd să-i smulg în graba plecării o dispoziție mai conciliantă.

— Cel puțin dacă am mai aștepta cîteva zile, pînă se întoarce bătrînul Ralph.

— Nu, nici un ceas de așteptare. Lucrările se continuă cum le-am început. Înțelegi ? Te fac răspunzător de orice întîrziere și nu primesc nici o scuză. Să se lucreze, chiar dacă plouă. Spune-i același lucru lui Dronțu.

Pe urmă, pentru că vorbise prea răstit, m-a luat de braț, adăugînd cu vocea brusc scăzută :

— Noi lucrăm așa. Rice, dacă nu-i place, n-are decît să dărîme. Dar noi tot așa lucrăm.

Ne-am despărțit înțeleși.

Era încă lumină bună de zi și simțeam nevoia să umblu singur. I-am spus șoferului să o ia înainte și să-i spună lui Dronțu că am să întîrzii la cină.

Cinci ani ! Nu mă gîndisem niciodată la ei, nu-i numărasem niciodată. Reflecţia maistrului îmi revenea acum în minte, ca descoperirea unui lucru cu totul nou. Cinci ani. Îi număr încă o dată — sînt cinci ani în cap.

Revăd ziua aceea ploioasă de martie, cînd am descins din automobil, în mijlocul Uioarei, maistrul, bătrînul Rice, Dronţu şi eu, înconjuraţi de cîţiva copii speriaţi şi pîndiţi de întreg satul refugiat prin case, dincolo de ferestre şi perdele. Rice nu ne prevenise că intrăm într-o zonă de ostilităţi deschise. Nu ştiam decît vag, din ziare, despre conflictele Exploatării miniere Rice S. A. cu ţăranii foşti proprietari ai concesiunilor. În orice caz, eram departe de a şti ce întindere aveau aceste conflicte. Poate că nici Rice nu-şi dădea seama de gravitatea lucrurilor, căci semnase o serie întreagă de cecuri şi avea conştiinţa de a fi rezolvat astfel totul. Americanul acesta osos nu va pierde niciodată groaznicul lui aer de om care poate spune oricînd, oriunde, oricui : „plătesc !"

Era ceva apăsător în acea primă plimbare a noastră prin ţinut — Rice, calm, cu mîinile în buzunare, maistrul tăcut şi întrebător în această tăcere, Dronţu curios, privind cu nedumerire acea uliţă deşartă, pe care doar cîte o găină în panică o tăia din cînd în cînd, semn că totuşi locurile acestea nu sînt cu desăvîrşire moarte.

— Hei, mă ! a strigat Dronţu la întîmplare, doar l-o auzi cineva.

N-a răspuns nimeni şi plimbarea noastră a continuat în această înţepenită linişte, pînă mult dincolo de capul satului, de unde începeau să se vadă, la vreo trei kilometri, scheletele primelor sonde.

Cu toată ciudăţenia acestei primiri, cu toată ploaia mărunţă care ne izbea în faţă, cu toate noroaiele acelea de drum desfundat, peisajul era frumos. Bucăţile imense de pămînt negru de curînd tăiat în pieptul dealului, bolovanii mari rostogoliţi, traversele, trunchiurile retezate de copac, toate erau învălmăşite ca după trecerea unui plug gigantic.

Vîntul bătea rece şi viu, cu o ascuţită aromă de vegetale ude, mai puternică decît mirosul de păcură şi cărbune ars.

Dinspre schele se auzeau bătăi de ciocan şi un uruit subţire, aproape muzical, de fierăstrău. Sunetele veneau distincte, prin aerul dezgheţat de martie.

Maistrul a aruncat o privire circulară, de luare în stăpînire, şi am înţeles de îndată că lucrarea îl interesează. A luat pe loc cîteva schiţe, a luat cîteva fotografii (şi azi mă uluieşte rapiditatea cu care ştie să descopere un punct de vedere interesant pe un teren) şi-a notat cîteva cifre, a închis toate hîrtiile şi clişeele în servietă şi ne-a spus scurt, în chip de concluzie : „O să vedem".

La întoarcere, în automobil, i-am cerut lui Rice lămuriri despre oamenii din Uioara.

— Nu i-am văzut niciodată, mi-a mărturisit. Ei fug de mine şi nici eu nu mă prăpădesc de dragul lor. Le-am plătit terenurile pînă la un ban, după rapoartele de expertiză. Ce mai vor ? Sînt încăpăţînaţi şi proşti.

— Prunii trebuie să fie pricina, a intervenit în discuţie Marin Dronţu.

— Care pruni ?

— Prunii. Nu i-aţi văzut ? Sînt albi din vîrf pînă în rădăcină. Nu ştiu ce dracu a căzut pe ei : cenuşă, scrum de ţigară, praf de cărbune, nu ştiu ce o fi.

— E spulung, ne-a lămurit Rice. Material întrebuinţat la săparea sondei. Am făcut în toamna trecută o primă experienţă cu sonda A 19.

— Şi nu se puteau cruţa prunii ? s-a cam răstit Dronţu, spre surpriza noastră.

— Copilărie, domnule. Nu eşti, se vede, prea tare în industrie petrolieră. Astea sînt riscuri inevitabile. Şi minime, de altfel. Ce e în definitiv un prun ?

— Păi, vezi, de aici vine cearta dumitale cu oamenii din Uioara, că nu ştii ce e aia un prun.

Mi-am amintit vorba asta a lui Dronţu de multe ori de atunci, căci n-a fost conflict în regiune, n-a fost proces care să nu fi plecat de la aceşti prăpădiţi arbori, pe care el îi văzuse din prima zi cu ochiul lui de ţăran, la cea dintîi generaţie de surtucari.

„Mă, frate, chestia asta cu prunii este lată", zice el şi acum, cînd se întîmplă să ne întîlnim pe la schele cu vreun om din Uioara Veche care se uită drept şi încrun-

tat la noi, îndesîndu-şi bine căciula pe urechi, anume ca să băgăm bine de seamă că nu ne salută.

Rice nu înţelege nimic. „Oamenii ăştia sînt nebuni", urlă el. „Într-adevăr nebuni, întăreşte maistrul, dar trebuie să contezi cu nebunia lor".

Rid şi azi cînd îmi aduc aminte de capul bătrînului Ralph în aprilie, acu cinci ani, sus, în biroul lui din Piaţa Roccili, cînd maistrul i-a expus propunerile preliminare.

„Se evaluează din nou terenurile concesionate şi se distribuie un supliment de despăgubiri. Se deplasează satul Uioara din locul său de pînă acum cu cîţiva kilometri spre dreapta, pînă spre albia Ursului, şi i se dă o nouă aşezare în acest punct. Se organizează o desăvîrşită securitate pentru toate livezile ce se află dincolo de această linie şi se regenerează în măsura în care au suferit pînă azi de spălung şi ţiţei, punîndu-se de aici înainte, la adăpost de viitoare avarii."

„Actualul teren al satului Uioara se răscumpără din mîna ţăranilor concesionari şi rămîne societăţii pentru toate clădirile necesare în viitor: rafinărie, depozite, birouri, vile pentru ingineri şi funcţionari, drumuri spre sonde şi schele. Satul Uioara este pur şi simplu şters de pe hartă în locul actual şi reconstruit pe valea Ursului, aşa încît între sonde şi cartierul general al Societăţii să nu mai fie nimic despărţitor".

„Absurd", ţipa Ralph Rice. „Absurd", ţipau după el toţi inginerii minieri.

Adevărul e că planul maistrului era grav. Riscurile erau, fără îndoială, imense, iar şansele discutabile.

În orice caz, Rice le discuta. Cum să uit ceasurile de luptă din biroul bătrînului, unde nopţi de-a rîndul, pînă la trei-patru spre zi, maistrul, enervat de tutun şi cafele, argumenta cu planşe, cu schiţe, cu cifre, în timp ce Rice îl asculta furios şi sumbru, măsurînd camera de la un colţ la altul, răcnind din cînd în cînd sau bătînd cu pumnul în masă, cînd simţea că nu mai are replică? Era pasionant şi istovitor.

Stajul-major de specialişti era indignat că un arhitect, un profan, îşi permite îndrăzneli într-o afacere pe care nici n-o înţelege, nici nu-l priveşte.

„Dumneata ai fost chemat să te ocupi de construcţiile propriu-zise ale exploatării. Să clădeşti o rafinărie, un

local pentru birouri şi o serie de vile. Asta e. Ce zor ai de petrol, de spulung, de sonde ?

— Dar puţin îmi pasă de sondele voastre. Scoateţi de acolo petrol, untdelemn sau zer şi mie totuna mi-e. Nu pot însă clădi din petice. Am nevoie de teren şi spaţiu. Şi, mai ales, nu pot clădi o cetate de industrie într-un sat de podgoreni. Şi nici la dreapta satului nu o pot clădi, că nu sînt nebun să las între sonde şi cetate un brîu de ţărani, pe care o să-i afumaţi şi o să-i otrăviţi un an sau doi sau zece, pe ei şi prunii lor, pînă ce, într-o zi, o să se sature de fum şi o să vă dea foc şi vouă, şi sondelor cu care vă jucaţi de-a petrolul.

...Cearta nu se termina decît în zori, fără nici o concluzie şi cu toţi combatanţii răguşiţi.

Fiecare punct al planului a fost cîştigat şi pierdut de zece ori. Tot ce consimţea bătrînul Ralph noaptea retracta a doua zi, cu puteri refăcute. Într-o zi, cînd lucrurile păreau mai departe de soluţie decît oricînd, a primit tot, a semnat tot, a cedat tot. La începutul lui mai, am pus prima sapă. S-au împlinit cinci ani...

Cît a fost de greu şi cît a fost de simplu ! Ce iubesc mai mult în arhitectură este simplificarea progresivă a ideii, organizarea visului. Cu toată precizia planurilor iniţiale, e ceva nebulos în orice început de construcţie, căci această precizie nu e decît tehnică şi abstractă, iar sentimentul concretului, al realizării, nu vine decît mai tîrziu, după ce viaţa a început să colaboreze cu lucrul tău. Nu recunosc în aceşti cinci ani de muncă decît scheletul planurilor maistrului. Restul a venit prin surprindere, prin rezistenţă, prin accident.

„Se deplasează cu cîţiva kilometri spre dreapta satul Uioara, pînă la albia Ursului". Era uşor de spus. Pînă la un punct, era chiar uşor de făcut. Dar au intervenit rezistenţe cu care nu contam, superstiţii, forţe latente care nu intraseră în nici un plan şi ne-au silit să ţinem seama de ele. Nici Uioara Nouă nu este exact satul pe care îl proiectase maistrul, transplantare a vechii comune, sat de podgoreni izolat de exploatările Rice, nici Uioara Veche nu este complet înlocuită cu clădiri industriale. Au fost cîţiva bătrîni maniaci care n-au vrut pentru nimic să-şi cedeze locurile vechi şi au rămas prostește cu prunii

lor în bătaia valurilor de țiței și spălung, iar dincoace în Uioara Nouă s-au găsit cîțiva tineri zăpăciți, care n-au mai vrut să știe de podgorie și au coborît în vale, spre sonde, să lucreze la păcură. Curent dublu și invers, care schimbă întreaga regiune, tulburînd vechi așezări, precipitînd noi procese de formație socială — toate prea complicate ca să se vadă lămurit de pe acum.

La Tribunale și Curți, procesele s-au împuținat, dar au rămas destule oricum. Rice plătește mereu și se tot judecă. Sînt cîteva adversități locale, de o tenacitate pe care nimic nu o va putea înfrînge, decît tîrziu, moartea.

Nu o dată se întîmplă să se spargă un geam, două, la rafinărie sau la administrație. De unde cad pietrele astea ? Cine le aruncă ? De ce ? De obicei, ancheta nu merge prea departe. E mai prudent. În douăzeci de ani de aici încolo, totul va fi uitat, irevocabil uitat.

Între timp, noi clădim. Rafinăria a fost gata abia acum doi ani. Mă simt copleșit astăzi de gîndul că am luat parte la ridicarea ei. Birourile au mers mai ușor, vilele nesfîrșit mai lesne. Cred că la anul, în vară, vom fi terminat totul. Ne-am mutat mereu cabana și șantierul spre margini, mereu spre marginile acestui mic oraș, care s-a ridicat lîngă noi. Cinci ani ! N-aș fi spus că au trecut atîția.

*

S-a schimbat la schele echipa de noapte. De aici, din pragul cabanei, se văd foarte bine lampioanele celor care se întorc în sat. N-a plouat de vreo două săptămîni, și noaptea e senină pînă la albastru. Spre Ploiești, cerul e alburiu. Trebuie să fi fost călduri teribile acolo. Ziarele vorbesc de 40 de grade la București.

Ce ciudat mi se pare țîrîitul greierilor, aici, între coșuri de fabrică, sonde, cisterne, ziduri de uzină !

Uneori, sare cîte o lăcustă dintre pietre și dispare nu știu unde. N-am stîrpit încă nici botanica, nici zoologia locului. Iarba crește cu furie, oriunde mai prinde două degete de pămînt liber. Zilele trecute, Marin Drontu a zărit o veveriță pe casă și s-a crucit. („De unde, mă, de unde ?")

Este deocamdată ereditatea, cîteva secole de vegetație. Va trece, va trece și asta... Nimic nu rămîne nemodificat unde descalecă Ralph T. Rice...

Nopțile sînt de aici largi, calme, amicale. Nu mă îndur să mă culc. Citesc puțin, mă plimb puțin și stau mai mult întins pe șezlong, „la stele", cum zice ironic Dronțu. Era vorba să trec astă-seară pe la tinerii Dunton, să facem muzică. Le-au venit discuri noi din Anglia. Dar mi-e lene, mi-e lene.

Cred că Dronțu are o întîlnire de amor în Uioara. O cucerire nouă. „Este niște fete, mă, ca trandafirii". „Ai să ajungi spaima muierilor, Marine". „Păi să ajung, de ce n-aș ajunge ? Putere este ? Este".

De două ori pe săptămînă, dă fuga la oraș, de cumpără pudră și parfumuri pentru „fete și neveste". Are un amor special pentru pudră roz și parfum-tabac. Toată Uioara Nouă miroase a colonie proastă.

Ar fi ușor de stabilit, după miros, care anume sînt casele pe unde a trecut și a cucerit Marin al nostru.

„Foaie verde-a bobului
Mult ești mic și-al dracului"

Îl aud cum cîntă dincolo, la el în odaie, și sînt vesel de veselia lui. Peste cîteva minute va ieși „gătit", cu guler tare, cu cravată roșie, cu baston la mînă și-mi va mai spune o dată, înainte de plecare :

„Mă, nu-mi pun eu mintea cu Marjoria aia a voastră, după care leșinați cu toții, nu-mi pun eu mintea cu ea, că praf aș face-o. În trei zile, n-am ce alege. O fac să se ție scai de mine. Da' nu-mi place, cucoane, nu-mi place, că e spălăcită și are ochii de pisoi. Bărbați sînteți voi ? Fleacuri, niște fleacuri".

Mi-a trebuit timp ca să-l cunosc și să-l iubesc pe Marin ăsta. La început, n-am priceput deloc ce caută el în biroul maistrului. Nu știu să fi făcut mari isprăvi în arhitectură. Băiat de inimă, cu studii tocmai atîtea cîte i-au trebuit pentru diplomă, era fără îndoială de folos biroului. Mai puțin în atelier, unde nu-i plac calculele și planșele, și mai mult pe șantier, unde vede tot și face tot. Oricum,

mirarea mea n-a fost mai mică, întîlnindu-l în biroul celui mai subțire om din cîți cunosc.

Mircea Vieru e un cartezian rătăcit în București.

Marin Drontu este un seminarist rătăcit în arhitectură. Seminarist prin fel de a gîndi, prin superstiții, prin încăpățînări. „Un om dintr-o bucată", cum se zice elogios — elogiu pe care Mircea Vieru trebuie să-l deteste, el, care a făcut din o mie de bucăți, adică din o mie de nuanțe.

Totuși, pe Marin îl acceptă bucuros. Iar Marin (de la care am învățat să-i spun lui Vieru „maistre", căci la început mi-era greu să-i spun altfel decît „domnule") îl iubește cu supunere, ca pe un stăpîn. „E un boier", mi-a spus el cu nu știu ce respect înfiorat odată despre maistru, și cuvîntul acesta mi l-a făcut simpatic, căci am înțeles că, dacă Vieru e într-adevăr un boier, Drontu este, la rîndul lui, un țăran, nu un mahalagiu, cum se silește să pară, cu bădărăniile lui, cu umorul lui cam gros, cu cravatele lui tricolore.

Mai tîrziu, cînd am aflat, de la alții, istoria acelui paraclis pe care l-a ridicat la el în sat, în Gorj, cu bani adunați, zi cu zi, din sărăcie, cînd am aflat orgolioasa inscripție pe care a săpat-o acolo în piatră, m-am gîndit că este totuși în el ceva care îi întrece nemăsurat vocația de fante cu succes la „nește fete mari", cum spune tot el, mîndru de propriile-i cuceriri.

„Paraclisul ăsta l-am ridicat eu Drontu Marin, feciorul lui Niculae Drontu, care s-a născut aici în sat și taică-su aici și bunic'su tot aici și neam de neamul lui aici".

Ajuns surtucar, Marin Drontu aduce cu el un dispreț străvechi pentru ciocoi. Cred că de aici vine și grosolănia lui într-adins afectată, ca să se vadă că își bate joc de „finețuri și tiriboambe", expresie cu care lichidează el pe vecie tot ce în viață nu se poate spune răspicat și în trei cuvinte. Mă obosește uneori insistența lui de a se recomanda : „eu sînt un opincar, bă". E și într-asta, prin exces, o cochetărie. A vorbi corect lui Drontu i se pare că e un început de ciocoism. Dezacordul gramatical în limbajul lui este aproape un act filial, prin care arată încă o dată și încă o dată că el a rămas la brazdă și că își bate joc de toate sensibilitățile noastre. „Este bune merele, este frumoase fetele, este reci vinurile". Cînd se surprinde vorbind, din neatenție, corect, se îndreaptă imediat.

Eleganța lui personală este mitocănia, ușor punctată de un surîs, ca să se vadă că, dacă ar voi, el s-ar putea purta și altfel, numai că nu vrea...

La toate astea, se adaugă extraordinarul lui prost gust, de un pitoresc în potriveli absolut fără pereche. Dacă îmbracă seara o haină neagră, este sigur că va încălța ghete galbene. Dacă cravata îi e albastră, batista îi va fi neapărat roșie. Dacă poartă manta de ploaie, își alege fără greș o pălărie melon. E un prost gust inventiv și viguros. Cred că e un semn de sănătate și de împăcare cu sine. Marin Dronțu n-are îndoieli, nu-și pune întrebări, nu caută secrete. La București, are nenumărate „amănți", în fiecare cartier cîte una, le duce la cinematograf, le tratează cu alune americane și, de ziua lor, le duce garoafe roșii și un borcan de cremă Flora. Aici, se culcă cu fetele și nevestele din Uioara. Cînd se întîmplă să-l pălească vreo tristețe de amor, îi „zice" un cîntec de la el, din Gorj, și pe urmă îi trece.

Duminică a fost la biserică, în sat, și a cîntat din strană, dăscălește. Are o voce caldă de copil mare. Cînta serios, din toată inima, pătruns de solemnitate. La ieșire, i-am strîns mîinile și i-am spus cît de frumos cîntase. S-a roșit tot și, pentru întîia oară, l-am văzut încurcat de măgulire.

*

La Cîmpina, în gară, așteptînd curierul pe care maistrul mi-l anunțase telefonic de la Brașov, am zărit-o la o fereastră de vagon pe Marga cu bărbatu-său. E mereu frumoasă, ceea ce îmi face plăcere pentru trecut — și amenințată de o ușoară obezitate, ceea ce îmi face plăcere pentru viitor.

Cum îmi răspundea la salut cu aceeași atentă înclinare a capului, pe care i-o cunoșteam pe vremuri, mi-am amintit *deodată* că pe fata asta am iubit-o și m-a surprins ca ceva cu deosebire comic faptul că acum sîntem atît de străini, despărțiți de o fereastră de tren, ca de o margine de lume.

Curierul a venit abia cu trenul al doilea. L-am înjurat teribil. A trebuit să discut două ceasuri politică cu șeful gării.

*

Marjorie Dunton a trecut pe la schele dimineaţa. Eram prăfuit, cu mîinile murdare, cu părul în dezordine, şi n-am vrut să cobor. Mi-a strigat de jos bună dimineaţa.

— Te-am aşteptat aseară cu noile plăci. Eşti un dezertor.

— Am avut de lucru, iartă-mă. Dacă mă primeşti, vin deseară.

— Deseară nu se poate. Mergem la Nicholson. Phill a promis un bridge. Vino şi dumneata.

E îmbrăcată iar în alb. Marin Dronţu are dreptate: albul n-o prinde. Cum e inimaginabil de blondă — blondul alb al firului de porumb tînăr —, culorile deschise o fac inexpresivă. În soare, ochii, care îi sînt verzi, devin vineţi, obrajii îşi pierd conturul care de obicei se umbreşte spre colţul buzelor, linia gîtului nu se mai vede în arcuirea fină pe care i-o cunosc.

Am privit-o multă vreme cum se depărta, sărind fără precauţie de pe o piatră pe alta, între cărămizi, moloz şi var.

M-am întrebat de multe ori ce fel de viaţă este asta pe care o duce Marjorie Dunton. Pe bărbatu-său nu-l iubeşte, şi nici el pe ea. Cel puţin, lucrul acesta este definitiv lămurit între ei. Au cîteva pasiuni comune, care le fac menajul plăcut: muzica, înotul, schiul. În plus, mai au cîte preferinţe strict personale, el bridge-ul şi ea romanele.

Destul într-o căsnicie între doi oameni aşa de inteligenţi. Totuşi, îmi vine greu să cred că din atîta lucru se poate face o existenţă. Cel puţin, lui Phill îi rămîne laboratorul rafinăriei, unde poate să-şi continue lucrările şi experienţele. Dar Marjorie?

Junele Dogany suferă zadarnic. Nu cred că Marjorie îl va iubi. Nu cred că va iubi vreodată pe cineva. O spun cu oarecare tristeţe, dar şi cu destulă plăcere, căci mă întreb dacă n-aş suferi puţin ştiind-o în braţele unui străin. Nu ştiu cum să explic asta, căci n-am aşteptat niciodată nimic peste buna noastră camaraderie.

Acum trei ani, cînd Duntonii au venit aici, prima întîlnire cu Marjorie mă intimidase. Mă temeam de ce s-ar fi putut întîmpla. Aveam atîta de lucru, şi Dumnezeu

știe că numai complicații amoroase nu-mi trebuiau. Lucrurile s-au lămurit de la sine. Marjorie e o camaradă excelentă.

Citeam pe atunci *The Wuthering Heights* a Emilyei Brontë. Țin minte că i-am vorbit cu aprindere despre carte, despre pasiunile ei, despre halucinanta poezie a eroilor. Ea cunoștea cartea, dar nu-i plăcuse.

— Nu-mi plac cărțile cu febră, mi-a spus. Dacă te interesează surorile Brontë, ți-o recomand pe Charlotte. E mai simplă, mai „gospodină", mai liniștită.

Mi-a împrumutat *Shirley*, romanul Charlottei Brontë, pe care l-am iubit atîta atunci, la întîia lectură. Era odihnitor, limpede, de oarecare naivitate juvenilă, în care încercam s-o recunosc pe Marjorie Dunton. Am felicitat-o pentru buna ei alegere, pe care mai tîrziu aveam s-o verific de mai multe ori în literatură și în muzică.

O dată am întrebat-o dacă n-are de gînd să scrie. A rîs. „Ce idee!" Totuși, cînd îmi trimite iarna vreo scrisoare la București, sînt uluit de animația cu care știe să povestească o întîmplare de nimic, să evoce o imagine, să scape cu neglijență, între rînduri, o ușoară confesiune.

*

Muncisem toată ziua și, obosit cum eram, n-aș fi crezut să stau așa de tîrziu la Nicholson. Oamenii ăștia au izbutit să creeze aici, în Prahova, la Uioara, o mondenitate veritabilă.

E stilul rasei probabil. La început, mi s-a părut oarecum comică stăruința cu care își păstrează maniile mondene în acest colț pierdut. Marjorie se îmbracă fantezist numai diminețile. Ținuta de seară o respectă însă cu pasiune. Bărbații sînt totdeauna la cină în haină neagră. Am încercat să fac o revoluție în favoarea cămășii fără mîneci și cu gulerul deschis — dar am fost învins.

Eva Nicholson mi-a spus o dată, în privința asta, un lucru stupid și emoționant :

„Faci rău că rîzi de lucrul acesta. Nu e o frivolitate. E ceva mai grav ; o chestiune de demnitate ; mai mult chiar : o chestiune de salvare. Dacă, pentru motivul că sîntem singuri, pentru motivul că nu ne vede nimeni, am ceda azi un detaliu din ce numești dumneata maniile

monstre sociale, şi mîine altul şi poimîine altul, ne-am trezi într-o zi trăind în cea mai groaznică promiscuitate. Ar fi insuportabil. Fără haină neagră şi fără rochie de seară, nimeni nu poate fi cu adevărat singur. Singurătatea este un lucru tare delicat şi care merită sacrificii".

Trebuie să recunosc că, deşi nu pricep în totul raţionamentul doamnei Nicholson, serile lor aşa de stricte sub raportul obligaţiilor vestimentare sînt comode şi ospitaliere. Ai o impresie de libertate, de bună stare, de eleganţă simplă.

Marjorie a cîntat la pian din Déodat de Séverac, debussystul pe care l-a descoperit de curînd. Era amuzant să-l priveşti pe junele Pierre Dogany ascultînd-o rezemat de colţul pianului, vizibil de trist şi de fericit. Ciudat capul lui cu trăsături semite şi mongole în acelaşi timp. E într-adevăr frumos băiatul ăsta, şi iubirea lui descurajată pentru Marjorie îl face profund simpatic. Marjorie îl priveşte drept, cu loialitate, ca şi cum i-ar spune : „Nu-i nimic, Pierre, o să treacă, ai să vezi că o să treacă". La sfîrşitul lui septembrie trebuie să se întoarcă la Budapesta, pentru examene, şi îl simt de pe acum umbrit de gîndul ăsta.

Am plecat tîrziu, împreună, şi i-am condus pe Duntoni acasă. Pe urmă, a mai făcut cîţiva paşi cu mine, spre cabană. Mi-a spus cîteva versuri din Andrei Ady*, pe care n-a vrut să mi le traducă. Îi tremura glasul şi simţeam că e furios pe sine însuşi din cauza asta.

Intrînd în cameră, l-am trezit probabil pe Dronţu, care, de dincolo, luptîndu-se cu somnul, nu s-a îndurat să nu-mi strige încă o dată :

„Vezi cum îţi pierzi nopţile ? O să vă topească Marjoria asta. Şi nu se găseşte unul care să-i vie de hac. Cică sînteţi bărbaţi..."

Ce surpriză întîlnirea cu S. T. Haim în cazinou la Sinaia. Pleznise o conductă pe şantier, exact în colţul în care lucrez eu, şi m-am trezit dintr-odată liber pe cîteva ceasuri. N-aveam chef nici de vorbă, nici de lectură, şi,

* Ady Endre. *(Nota red.)*

cum Hacker, neamțul de la contabilitatea generală, pleca cu Fordul lui spre Predeal, unde are o fetiță bolnavă, l-am rugat să mă lase în drum la Sinaia.

Neschimbat vechiul meu S. T. H. Blond, mărunt, cîrlionțat, cu ochii mobili, extraordinar de inteligenți, cu urechea trează, gata să audă orice, zgomotul unui zîmbet sau bătaia unui puls ; cu mîinile agitate, zvîcnind de prea multe gesturi ce se îmbulzesc să fie exprimate. „Are prea multe gesturi și numai două mîini", spunea pe vremuri Winkler.

Dispăruse cu totul în ultimii ani. Nu-mi aduc aminte să-l fi zărit de mai mult de două-trei ori, la mari distanțe, pe stradă. A lipsit din țară, a umblat mult, a avut cîteva istorii de amor, a făcut cîteva afaceri fericite. Lucrează acum cu cîteva case străine de articole tehnice foarte rentabile, cred. Teza lui de matematici la doctorat a stîrnit oarecare senzație în universitate, dar de atunci sînt trei sau patru ani și mi se pare că matematicile nu-l mai preocupă.

„Sînt și eu ca fetele de ovrei, care cîntă cu emoție Beethoven și Schumann, pînă ce într-o zi se mărită, lasă pianul, uită muzica, se îngrașă și fac copii".

Am simțit că-mi spune asta anume ca să previn întrebarea mea, dar că, în realitate, nu crede nimic din ce spune. De altfel, era nedrept cu sine, căci banii, oricît i-ar avea de mulți, nu i-au alterat cu nimic aerul lui de om liber, în stare să piardă totul și să ia totul de la început, aerul puțin copilăros și aiurit pe care oamenii cu viață interioară îl păstrează în bogăție, semn că această bogăție, dacă nu le este indiferentă, în nici un caz nu le este indispensabilă pentru a fi ceea ce sînt. Neglijența este umorul eleganței, și nu cunosc intelectual veritabil care, fiind elegant, să nu aibă acest umor. S. T. H. în orice caz îl are. Cămășile de mătase, hainele de flanelă londoneză, pantofii fini și masivi, cravata cu desen subțire, de toate acestea nu numai că nu se lasă intimidat, dar le tratează cu bonomie, ca pe niște fleacuri amuzante.

Ne-am plimbat prin sălile de joc și prin parc, foarte bucuroși amîndoi de revedere. S. T. H. cunoștea lucrările de la Uioara și părea bine informat.

— Foarte interesant tot ce a încercat Vieru acolo. Voi lucrați pentru noi. Proletarizați o întreagă regiune.

Da faceţi un lucru şi mai grav : dizolvaţi antinomia ţăran-proletar. Încă o superstiţie care se duce. Nu există, domnule, nu poate exista în lupta deschisă pentru revoluţie o reacţiune rurală. Nu cunosc rurali. Cunosc muncitori şi posedanţi. Ce muncesc şi ce posedă, nu importă. În fabrici sau la cîmp, problema de clasă e aceeaşi.

N-am încercat să-i răspund, dar am surîs regăsindu-l, în ciuda atîtor ani, la fel de tenace în ticurile lui marxiste. I-am spus doar în treacăt că lucrurile nu sînt chiar aşa de simple, că dacă ar fi de faţă la Uioara ar înţelege că procesul e mai complex şi mai adînc, că antinomia ţăran-proletar nu mi se pare a fi numai o superstiţie şi că, în orice caz, noi sîntem departe de a o fi dizolvat, aşa că n-are de ce să ne felicite. Aş fi vrut să-i vorbesc despre „punctul de vedere al prunilor" la care am fost silit să meditez de atîtea ori, de cînd am descins la Uioara, dar ştiam că se va înfuria, şi eu nu aveam chef de discuţie. Îmi făcea prea mare plăcere să mă plimb cu el şi nu voiam să-mi stric plăcerea asta. Am trecut la altele — cărţi, femei — şi m-am bucurat să văd cît de sensibil şi deschis e băiatul ăsta din momentul în care îl scoţi din marxism şi dialectică. L-am rugat să mă viziteze într-o zi la schele, dar mi-a spus că nu e sigur dacă va veni, fiindcă nu e singur la Sinaia. Era probabil vorba despre o femeie, dar nu i-am cerut detalii. Judecînd după ezitarea cu care vorbea, m-aş mira să nu fie un amor la mijloc. El însuşi simţea, se vede, nevoia să se explice, căci mi-a spus deodată, cu oarecare obosceală în glas :

— Cărţi, amoruri, bani, toate sînt provizorii. M-aş plictisi fără ele. Eu aştept altceva, altceva... Dar n-a venit încă momentul indicat. Sîntem într-un an stupid, an de prosperitate. Aştept criza. Acolo toate cad, toate se răstoarnă. Acum sînt prea mulţi bani, prea multe excedente, prea mult optimism. Să-i vedem în 1930, în 1931. Atunci o să se aleagă într-un fel. Pînă atunci, mă odihnesc. Nu sînt nici sentimental, nici martir. N-o să mă duc la Jilava pentru poezie. Ceasul eficace e un ceas de spasm. Acum şase ani, cînd ne-am cunoscut noi, a fost unul, dar a trecut şi l-am ratat. O să revină într-o zi, şi pe ăla nu-l mai pierdem.

Se înserase. Soarele incendia ferestrele mari ale cazinoului într-o lumină violetă de jar. Ne-am gîndit amîndoi, se vede, la acelaşi lucru, la semnificaţia acestui roşu de văpaie, căci am ridicat în acelaşi timp ochii unul spre altul.

— Cred că te înşeli. Şi, dacă nu te înşeli, cu atît mai rău.

Erau o mulţime de femei frumoase în parc, o mulţime de rochii albe. Ne-am despărţit prieteni.

S. T. H. are vocaţia ideilor generale. Le pierdusem obişnuinţa de multă vreme. Cît să fie de cînd n-am mai susţinut o discuţie cu argumente, cu probleme, cu principii ?

S-ar spune că mă abrutizez. Dar viaţa e aşa de simplă acum, aşa de netedă...

Mi-am amintit de caietul meu albastru din 1922. Pe unde o mai fi ? Acasă, poate, prin sertare, prin lăzi. Am să-l caut într-o zi, deşi cred că va fi jenant să-l recitesc. Cîte copilării, Doamne, cîte copilării trebuie să fi scris acolo... Dar poate nu cu totul din vina mea. S. T. H. are dreptate : era un moment de spasm. Aşteptam din stradă orientări — şi în stradă nu erau decît confuzii, stupidităţi nebuloase, ameţeli. Mă refugiam atunci în problemele de conştiinţă, obscure şi ele, dar consolatoare. Jocul era uşor şi-mi da în plus iluzia nu ştiu cărei superiorităţi intime. Reduceam totul la drama de a fi evreu, ceea ce este poate mereu o realitate, dar nu atît de precumpănitoare încît să anuleze şi nici măcar să depăşească dramele şi comediile strict personale. Eram, cred, la doi paşi de fanatism. A fost o bună întîmplare aceea de a-mi fi întrerupt jurnalul. Scriind, îmi întreţineam febra. Din ziua în care am aruncat acel caiet şi am lăsat zilele să treacă în voia lor, fără comentarii, fără refugii, lucrurile s-au aşezat cu încetul, simplificîndu-se, liniştindu-se.

*

Bătrînul Ralph a sosit joi din străinătate şi a venit direct de la gară la schele. Avea, se vede, presimţiri. A făcut un scandal enorm, de a produs panică pe o rază de un kilometru.

Mi s-a spus mai tîrziu că la sonde și în birouri toată lumea tremura de teamă. „Patronul e furios", trecea vestea din șoaptă în șoaptă. Am avut noroc că era și Marin Dronțu de față, așa că mi-am putut permite să tac, fără ca tăcerea asta să pară insolentă. Bătrînul nu mai voia să termine. Cum ? Vila lui ? Propria lui vilă ? A lui, care e stăpîn ? A lui, care cheltuiește o avere ? Vila lui personală să nu fie așa cum a vrut-o ? Așa cum a ordonat-o ? Cum ne-am permis ? Cu ce drept ? Cu ce îndrăzneală ? Să se termine odată debandada asta ! Să te termine cu bătaia asta de joc ! Nu mai merge ! Nu, nu, nu mai merge ! Va lua măsuri ! Va dărîma tot ! Va reface tot !

L-am lăsat să vorbească, știind că va obosi — și, într-adevăr, a obosit. De două zile n-a mai dat pe aici. L-am văzut pe la sonde și mi-a răspuns la salut bombănind. Săptămîna viitoare, cînd vine maistrul, va mai avea un acces de indignare, și pe urmă îi trece.

*

Astă-seară, la club, recepție în onoarea bătrînului Ralph T. Rice. Recepție de gală la Uioara Prahovei ! Atîtea fracuri, atîtea rochii lungi de mătase — e aproape neverosimil în ținutul ăsta cu țiței și pruni. Din tot ce a clădit maistrul aici, clubul îmi place mai mult. Are ceva solemn și cordial în același timp. E britanic și e prahovean în egală măsură. Sala de dans și cea de biliard sînt liniare și sobre ; terasele și sălile de lectură au un fler de mică grădină interioară. Aproape în fiecare seară, înainte de cină, mă întîlnesc aici cu Phillip Dunton să ne jucăm partida de șah.

La recepția lui Rice nu mă duc. Sîntem încă „en froid", în urma scandalului de joi, și pe urmă n-am frac, ceea ce e indispensabil. Rămîn bucuros la cabană să ascult discurile, pe care mi le-a împrumutat Marjorie. Aș fi vrut să-l conving pe Dronțu să nu se ducă nici el, dar n-a fost chip.

— Ce ? o să mă sperii eu de un american, trei nemți și cinci englezoaice ? Zici că n-am frac ? Lasă, cucoane, că știu și eu ce e aia să fii elegant.

S-a pudrat, s-a parfumat și, cu foarte multă grijă, și-a construit o ținută triumfătoare : haine albastre deschise, pulovăr cafeniu, guler tare, papion cu buline și ghetre albe. Un moment m-am întrebat dacă Marin ăsta nu este în realitate un umorist, îndeletnicindu-se cu ultragierea voluntară a prejudecăților. În felul ăsta, intrarea lui la club ar fi o lovitură de geniu.

Scump băiat ! A plecat fericit, învîrtindu-și bastonul lui noduros între degete și l-am invidiat pentru sănătatea lui de fier, în vecii vecilor inatacabilă.

*

Am lucrat toată ziua pe frînte. Poimîine vine maistrul și vreau să găsească lucrurile în ordine. Marin Dronțu a venit foarte tîrziu la schele, obosit de noaptea nedormită și, cum a venit, mi-a spus că are să-mi vorbească.

— La prînz, Marine ! Acuma n-am timp.

Dar la prînz am rămas să mănînc pe șantier, în grabă, căci îi convinsesem pe oameni să facem doar o pauză de jumătate oră, așa că Marin nu mi-a putut vorbi. Am înțeles că trebuie să fie ceva foarte grav, după aerul lui îngîndurat. Făcea ce făcea, și tot pe lîngă mine îl găseam, sucind și învîrtind în sinea lui nu știu ce taină de care voia să fie dezlegat.

— Du-te, Marine, și te culcă ! Ai fi bolnav.

A rămas pînă seara tîrziu, cînd a sunat de schimbul al treilea, jos, la sonde. Cum și eu eram foarte ostenit, ne-am dus drept la cabană, să mîncăm ce-om găsi.

— Mă, a vorbit el în sfîrșit cu un oftat greu, mă, tu una s-o știi, eu toate le fac ; dar de femeia prietenilor nu mă leg. Asta nu.

Nu pricepeam nimic și așteptam să mă lămurească.

— Uite cum a fost : azi-noapte băusem vreo două pahare și-am ieșit pe terasă să mă răcoresc. Am găsit-o acolo pe Marjoria voastră. Bărbatu-său era la cărți. „Nu mergi să te plimbi ?", am zis eu. „Ba merg", a zis ea. Și ne-am dus. Cînd am trecut pe la ei pe acasă, ea a zis „hai înăuntru, că mi-e sete, să beau un pahar cu apă". Am intrat și, pă întuneric, am dat s-o sărut, și ea n-a zis nimic. Pă urmă ne-am culcat și ea zicea că să nu-i

botesc rochia. Pă urmă ne-am întors la club, şi bărbatu-său era tot la cărţi.

Marin Dronţu a tăcut şi mă priveşte aşteptînd un răspuns, un semn. Cîteva clipe tac şi eu, neştiind ce trebuie să fac. Sînt atîtea de făcut...

Primul gînd e să mă ridic, să alerg pînă jos la vila Duntonilor şi s-o întreb pe Marjorie. Ridicol. Marin Dronţu nu minte niciodată în materie de femei.

Dar ar trebui să-l mai întreb pe el, să spună, să vorbească tot, să povestească pînă la urmă cu detalii. Să mă ridic de la masă, să mă plimb agitat prin cabană, să dau o fugă pînă la junele Dogany, să-i spun lui Dronţu că e un porc.

Am ridicat capul.

— Bravo, Marine. Şi pentru atîta lucru te frămînţi tu o zi întreagă, mă ? Te-ai culcat cu ea, halal de tine.

— Care va să zică nu eşti supărat ?

— De ce să fiu ? Ce mi-e mie ? Neam ? Nevastă ? Iubită ? Treaba ei şi a ta. Hai mai bine să mîncăm.

Am băut o sticlă de vin şi Marin a zis nişte cîntece de foc.

— Lasă mă, că aşa este toate. Neşte dămuri.

Mă consola.

*

Continuăm lucrările. Vizita maistrului a pus lucrurile la punct. Întrevederea lui cu Rice a fost totuşi mai gravă decît o aşteptam.

Contasem pe o ceartă de cinci minute. A durat un ceas. Maistrul a plecat de la direcţie trîntind uşa şi a venit de-a dreptul la schele, unde a rămas cu noi pînă seara, alergînd de la un colţ la altul, revizuind totul, scrutînd totul. L-am simţit încruntat, şi toată lumea a lucrat în tăcere, cu îndîrjire. Era parcă un consemn tacit de solidarizare cu el. Cred că a înţeles.

Bătrînul Ralph a venit şi el pe la ceasurile patru cu o faţă lungă, consternată. I-a dat tîrcoale lui Vieru, neştiind cum să redeschidă vorba, dar acesta se încăpăţînase să nu-i uşureze cu nimic penitenţa. Pînă la urmă, bătrînul a trebuit să-şi ia inima în dinţi : a retractat

totul, a cerut pe ocolite scuze și s-a legat să nu se mai amestece aici.

Noaptea, maistrul a dormit cu noi, la cabană. Am stat tîrziu de vorbă, cu vin și tutun, toți trei. Se auzeau de departe bubuituri scurte, larg răspîndite apoi pe toată valea, ca și cum fiecare sunet s-ar fi fărîmițat în mii de cioburi mărunte. Este o sondă care a răzbit de vreo două zile la Steaua Română. Parcă ar fi fost undeva, în noapte, o respirație de animal prizonier.

*

Aseară, m-a căutat la cabană Pierre Dogany. Am fost surprins, căci nu venise niciodată pînă atunci.

Bietul băiat! Simte că s-a întîmplat ceva, dar nici nu știe precis ce, nici nu are curajul să bănuiască.

Dacă aș fi sigur că are în suferința lui destulă libertate de spirit, i-aș povesti și, cu puțină inteligență, ar trebui să fie consolat.

Ne-am dus împreună spre sonda Stelei să privim cum se lucrează. Erau făclii multe, ca la un fel de ciudată retragere cu torțe. Umbrele oamenilor creșteau imense în jur, pînă departe, pe dealuri.

Mi-a vorbit despre plecarea lui care se apropia, și se silea să pară indiferent.

— În definitiv de ce pleci dumneata? Crezi că ai o universitate mai bună la Budapesta decît la București?

— Nu știu dacă e mai bună. E universitatea mea însă.

— Te credeam evreu.

— Sînt maghiar. Evreu, desigur, dar și maghiar. Tata a optat pentru România. Treaba lui. S-a născut la Satu-Mare, vrea să moară la Satu-Mare. Votează, plătește dări, citește ziare din București. Pe mine toate astea nu mă interesează. Nu sînt ale mele, nu le pricep. Eu am crescut cu Andrei Ady. Rămîn cu el. Am impresia că m-aș înăbuși dacă n-aș trăi acolo, în atmosfera aceea, cu oamenii aceia. Și dacă n-ar fi părinții, pe care trebuie să-i văd în vacanțe, dacă n-ar fi mai ales altceva — a tăcut, a ezitat... —, cred că aș rămîne mereu acolo. Trebuie să înțelegi: sînt amintirile mele, e limba, e cultura mea.

— O cultură care, după cîte am auzit, nu te revendică chiar cu atîta bucurie cu cîtă o revendici d-ta.

— Aşteptam obiecţia. Mă şi miram că nu-mi aminteşti că la Budapesta, în universitate, e numerus clausus. Desigur, nu e plăcut. Uneori, e umilitor. Dar cînd iubeşti ceva cu adevărat, iubeşti cu ce e bun şi cu ce ce rău la un loc. O să treacă şi asta, într-o zi. Nici dumneata n-ai fi altfel.

Ne-am întors spre casă, pe drumul Ursului. La Duntoni, era încă lumină, şi Dogany a tăcut brusc. S-a despărţit repede, cu un salut grăbit. Un moment, am vrut să-l strig din urmă şi să-i spun ceva, nu ştiu bine ce, ceva care să nu-l lase aşa de singur.

•

Marjorie a trecut azi pe la schele. Purta o rochie verde de fular şi o eşarfă albă.

Eram groaznic de ocupat, dar am rămas anume mai multă vreme de vorbă, ca să nu mă creadă supărat. Se rezemase de nişte bîrne, cu braţele lăsate moi de-a lungul trupului, cu genunchii uşor îndoiţi, de se vedeau desenîndu-se rotunzi sub rochie. Are oasele fine şi lungi. Vorbea cu multă animaţie şi foarte serioasă, dar mi-era imposibil să-mi dau seama despre ce, căci, deşi mă sileam s-o urmăresc sau cel puţin să par atent, gîndul meu trecea alături. Marin Dronţu s-a apropiat de noi, dar ea a continuat să-mi vorbească, fără nici o schimbare, deloc surprinsă, deloc încurcată. El a tuşit de vreo două ori, s-a învîrtit cînd pe un picior, cînd pe altul şi, pe urmă, s-a îndepărtat, ridicînd plictisit din umeri.

„O face pe nebuna", mi-a spus mai tîrziu.

•

Nu aşteptam vizita profesorului, şi telegrama prin care îmi anunţa sosirea a fost o adevărată surpriză.

„În sfîrşit, capitulează", mi-am spus. L-am rugat de atîtea ori să vie la Uioara şi, de fiecare dată, a refuzat cu violenţă.

„Ce faceţi voi acolo e o barbarie, un atentat. Nimic nu s-a făcut mai artificial în România de la 1848".

De cînd am început lucrările exploatării Rice, multe rezistențe au căzut. Singură rezistența lui Ghiță Blidaru a rămas neclintită. Vieru nu spune nimic, dar cred că în sinea lui suferă de această dizidență, pe care o suportă cu atît mai greu, cu cît este de ordin strict intelectual. Dacă „profesorul Ghiță" — cum îi spune el — ar fi un tehnician în materie, cred că obiecțiile lui l-ar necăji mai puțin. Unei cifre i se pot oricînd opune alte zece. Dar adversitatea profesorului împotriva lucrărilor de la Uioara trece dincolo de argumentele tehnice și economice. El gîndește din „punctul de vedere al prunilor", punct de vedere în care ar fi gata să recunoască axa întregii sale cugetări.

„Oriunde se dezbate o luptă între un fapt de viață și o abstracție, eu sînt de partea vieții, împotriva abstracției".

Maistrul e dezolat de tăria acestei poziții, inatacabilă, căci transcrie problema pe un plan și pe o scară de valori cu care el n-are nici o legătură.

„Ce mă scoate din sărite în profesorul Ghiță este metafizica. Într-o chestiune în care sînt în joc atîtea fapte și lucruri concrete, bani, pietre, petrol, lucrări de drenaj, de canalizare și de construcție, el intervine cu probleme de conștiință. Eu gîndesc în concret, el în metafizic".

„Concret, concret ! răspunde disprețuitor profesorul. Nu există decît un singur lucru concret : omul".

Cearta asta durează de mai bine de cinci ani, din ziua în care afacerea Rice a fost încheiată. Ghiță Blidaru a refuzat demonstrativ să ne viziteze la Uioara, refuzînd astfel să ia cunoștință de ceea ce pentru el este mereu o „crimă organizată".

„În sfîrșit, capitulează", mi-am spus cu prea multă grabă primindu-i telegrama. M-am pripit. Departe de a capitula, e decis să formuleze public critica împotriva lucrărilor noastre.

Cursul lui de anul ăsta va trata despre economia românească și deformările ei europene. Lecția de deschidere se va ocupa anume cu cele două Uioare : Veche și Nouă, ca punct de plecare al întregului curs. Pentru asta a venit aici : să-și ia oarecari informații directe.

Nu m-a lăsat să-l însoţesc în plimbările lui prin sat. Mă bănuia de complicitate cu Vieru.

— Tu rămîi la schele şi vezi-ţi de treabă. Eu umblu singur.

Pe seară a venit să mă ia de la lucru. Eram în bocanci, salopetă, cămaşă fără mîneci şi fără guler. Se pare că m-am înnegrit teribil în ultimele săptămîni, de soare.

— Ai un cap de pietrar, mi-a spus el. Îmi face plăcere să te văd.

Un cap de pietrar... Nu ştiu. Mă simt însă liber, împăcat, gata să primesc lucrurile ce vin şi trec, să aştept dezlegarea lor cu supunere, să le privesc fără spaimă, să le pierd fără deznădejde. Mă gîndesc la marile mele probleme personale de pe vremuri şi nu le pricep. Nu le pricep, şi pace bună.

Viaţa este simplă, viaţa este imens de simplă.

*

A plouat două zile la rînd şi drumul de la cabană spre Uioara Veche e plin de noroi. Am făcut un foc împărătesc în sobă şi am citit în amîndouă serile, pînă după miezul nopţii. Miroase a toamnă — şi nu sîntem decît la începutul lui septembrie. Azi-dimineaţă, se înseninase puţin şi am crezut că se îndreaptă vremea, dar pe urmă ploaia s-a dezlănţuit din nou, mai puternică.

Pe la cinci, am primit o vizită care m-a uluit. Marjorie Dunton, în manta de ploaie, cu capul gol, udă, zgribulită şi gălăgioasă. (N-o mai văzusem în ultimile zile. O singură dată, miercurea trecută, mi se pare, am întîlnit-o spre Prahova. Ea era cu Dronţu, care părea teribil de încurcat, aşa că le-am spus doar în trecere bună ziua.)

— Am venit să te scot din vizuină.

I-am căutat o pătură uscată, pantofi de pîslă, un halat de casă şi am instalat-o lîngă foc, să-şi usuce părul, care, de ud ce era, încetase să mai fie blond.

Am făcut ceai şi am silit-o să-l bea cu mult coniac.

Pe urmă, am vorbit de una, de alta... I-am spus că plec în două-trei zile la Bucureşti.

— Ştiu. Anul trecut tot pe vremea asta ai plecat.

Îmi place felul ei de a vorbi, net, fără pauze, fără căutări, puțin băiețesc.

Mai tîrziu, a venit și Marin de la schele, deloc mirat că o găsește la mine. Am condus-o amîndoi acasă și, de cîteva ori, unde noroiul era prea mare, am luat-o pe sus, „la groapa cu furnici".

Ea cînta, învîrtind triumfal basca pe care i-o dădusem să și-o pună în cap.

It's a long way to Tipperrary
It's a long way to go...

II

„Der Querschnitt" pe noiembrie are un lung studiu despre Mircea Vieru, cu fotografii, machete și reproduceri. Un capitol special pentru lucrările de la Uioara.

Succesul așadar, succesul definitiv, inatacabil, trecînd dincolo de orizontul Bucureștilor. Cine ar fi spus, cu ani în urmă, că va veni așa de repede ?

Cînd m-a dus profesorul prima dată la el, l-am găsit în cel mai grav moment al carierei. Nu lipsea mult să renunțe la luptă. Dacă nu s-ar fi ivit din senin Ralph T. Rice, Vieru ar fi fost un om terminat. Nici azi nu pricep cum a suportat atîtea.

Nu deschideam ziar să nu găsesc o informație, o perfidie, o farsă. Pretutindeni, la rubrica ecourilor, la „viața veselă", în revistele de umor, în caricaturi, la „chestia zilei", pretutindeni Mircea Vieru, numai Mircea Vieru, în fiecare zi Mircea Vieru. Toate gafele îi erau atribuite, toate prostiile le spunea el, toate păcălelile le suporta el. În vară, în revista de la Cărăbuș, Tănase, cu o mistrie și o cărămidă în mînă, spunea un cuplet în care explica toată „chestia". Se rîdea teribil, și eu însumi țin minte că m-am amuzat atunci. Mai tîrziu, am aflat că Vieru nu plecase în vara aceea din București, anume ca să nu se spună că evită a fi văzut. Ce clipe crunte trebuie să fi trăit, el, atît de orgolios, atît de susceptibil în cele mai mărunte lucruri, atît de copil în supărări și răzbunări.

Propunerea profesorului de a mă recomanda lui ca să mă primească în atelier o acceptasem mai mult din curiozitate. Student în anul II, nu mă aşteptam la cine ştie ce isprăvi personale într-un birou de arhitectură, în care nici cunoştinţele elementare nu le aveam pentru a mă orienta în lucrările curente. Dar mă interesa omul, omul acesta care deschisese atîtea atacuri, se angajase în atîtea lupte, îşi născocise atîtea adversităţi. Avea împotriva lui presa, confraţii, şcoala, oficialitatea, ministerele, tot Bucureştii, toată România, toată planeta.

— O să-l cunoşti pe cel mai detestat locuitor al pămîntului, îmi spunea profesorul, urcînd scările cu mine, spre atelier.

Cel mai detestat locuitor al pămîntului ! Blond, ochi albaştri-verzi, surîs deschis în plină lumină, ţinută modestă, cu tresăriri neaşteptate de orgoliu, mîini nervoase, voce scăzută, egală, care nu urcă niciodată, deşi îţi dă atît de des impresia de vehemenţă, prin accent, prin fel de a puncta cuvintele, prin tăceri...

Fiorosul Mircea Vieru semăna jumătate a licean, jumătate a botanist amator. Abia mai tîrziu, cunoscîndu-l, mi-am dat seama că violenţa lui, despre care se vorbea atîta, nu este imaginară, ci, dimpotrivă, foarte precisă, foarte ascuţită. E o violenţă de intelectual, o violenţă obiectivă în lumea valorilor, în lumea ideilor, ceea ce nu are absolut nimic de-a face cu bunătatea lui personală, cu nesfîrşita lui generozitate. Vieru este violent, cum numai oamenii buni pot fi, violent cu dezinteresare, cu pasiune, cu libertate. Acum înţeleg foarte uşor acea strălucită vîltoare din 1923, care trebuia cu orice preţ să-l suprime.

Cînd, imediat după război, Mircea Vieru strecura în studiile lui de arhitectură şi urbanistică oarecari insolenţe de gîndire, lucrul acesta îl făcea mai degrabă simpatic. „Al dracului Vieru", gîndeau camarazii lui de breaslă, vag admirativi, vag neîncrezători.

„Arhitectura nu e o afacere privată între un om cu bani şi unul cu diplomă. Arhitectura este o problemă de viaţa socială. Toate libertăţile sînt posibile, numai libertatea prostului gust, nu. O casă prost gîndită este un atentat la liniştea publică".

„Al dracului Vieru!"

Dar, cînd, de la acest umor de generalităţi, Mircea Vieru a trecut la fapte precise, la exemple directe, citînd nume şi lucrări, punînd în cauză oameni şi opere, nu numai idei şi opinii, istoria s-a schimbat. Se clătinau cîteva siguranţe personale — şi asta era foarte grav.

Vreo trei ani, omul ăsta n-a făcut altceva decît să denunţe. Nu se ridica o construcţie mai mare căreia să nu-i facă procesul, în public, în scris. Amănunţit, cu fotografii, cu detalii, cu cifre, cu nume, urmărea pas cu pas tot ce se făcea, verificînd, contestînd, atacînd. Propriile lui lucrări nici nu-l mai interesau. Îl pasionau în arhitectură numai orientările, erorile, locurile comune, falsele revoluţii. Încetase să fie un arhitect şi devenise un pamfletar. Cîte concursuri n-au fost tulburate de intervenţia lui inoportună, cîte concesionări n-au fost puse în primejdie de el, cîte aranjamente artistice n-au căzut din indiscreţia lui! Se mai rîdea şi acum, pe ici pe colo, de îndrăznelile lui, de extraordinara lui vervă polemică, dar se rîdea galben. Căci nimeni nu ştia la ce se poate aştepta din partea acestui omuleţ blond, nervos şi intolerant, care îşi cheltuia puţinii lui bani tipărind reviste de artă şi critică, pe care le scria, le corecta, le administra singur, istovit de muncă, dar îndîrjit de pasiune.

Nedumerirea a fost maximă cînd a apărut pamfletul lui *Pompierismul academic şi pompierismul revoluţionar.* Pînă atunci toată lumea ştia că Vieru e „modernist". Acuma nu mai ştia nimeni ce este. Toate surprizele erau posibile şi nici o formulă nu te punea la adăpost. Vieru dispunea de liniştea ta, de libertatea ta, de micile tale aranjamente. Trei ani s-a ocupat el nestingherit cu această poliţie artistică, răspîndind panică şi provocînd sarde duşmănii, care deocamdată nu aveau cum să se arate, dar care aşteptau cu răbdare momentul bun. Momentul acesta n-a întîrziat prea mult. Întîia imprudenţă a lui Vieru a fost semnalul. Căci era cu adevărat o imprudenţă din partea lui să accepte în acel timp lucrările din parcul inginerilor. I se dădea dintr-odată pe mînă ridicarea unui întreg cartier de oraş. Recunosc că întreprinderea era ameţitor de frumoasă pentru omul acesta, care toată viaţa lui nu visase decît să poată construi o dată ceva mare, larg, nou, de la început, pe unica

lui răspundere, după unica lui voință. Dacă ar fi fost mai prudent, ar fi înțeles însă că ceasul acela nu-i îngăduia asemenea noroc. Un om pîndit de atîtea răzbunări nu avea dreptul la liniștea de a crea. Un Vieru arțăgos putea fi tolerat atîta timp cît era sărac. În ce să-l fi lovit? În inteligența lui? În pasiunea lui de a lupta? În bucuria lui de a nu poseda nimic, care să-l condamne la compromis, la frică, la prudență? Dar un Vieru angajat într-o mare lucrare, un Vieru pe cale de a realiza o operă de mari proporții, un asemenea Vieru devenea, din primejdios, primejduit. Mai ales primejduit. În prima zi în care fostul pamfletar călca pe șantier, în prima zi, soarta lui trebuia lichidată: erau palme vechi de întors, atacuri de plătit, violențe de răzbunat.

Ce a fost, Doamne, ce a fost! Nu numai articole de gazetă, nu numai discuții de cafenea, nu numai scrisori anonime consorțiului care îl angajase pe Vieru. Pe acestea toate le-ar fi învins poate el singur, care știe să scrie, să discute și să și semneze. Dar întruniri cetățenești de cartier au protestat împotriva „sluțirii Capitalei noastre, prin cedarea iresponsabilă a unui întreg parc de construcții unui cîrpaci pretențios".

Dar interpelări la Cameră, dar telegrame la ministerul artelor, dar manifestații „spontane" la Primăria Capitalei, dar dezertări colective de la lucru...

Țin foarte bine minte acele placarde imense atîrnate de un cărucior, pe care îl trăgea pe Calea Victoriei și pe Bulevardul Elisabeta un măgăruș, repede ajuns popular.

„Bucureșteni! veți răbda voi ca, în această Capitală a României întregite, primul venit să facă experiențe riscate pe seama orașului vostru? Veți îngădui voi sacrificarea celui mai pitoresc colț al cetății lui Bucur?"

Nu-l cunoșteam în acel timp pe maistru, și toată istoria aceasta mi-ar fi fost indiferentă, dacă n-aș fi avut din instinct un început de simpatie pentru omul care întrunise acea unanimitate de dușmănii. Urmăream din ziare mersul afacerii și am fost serios mîhnit în ziua în care am citit că *„în sfîrșit bunul simț triumfînd, contractul arhitectului Mircea Vieru a fost reziliat și lucrările din parcul Inginerilor întrerupte, spre satisfacția generală"*.

L-am cunoscut cîteva luni mai tîrziu, în toamnă.

Era un birou deșert. Prietenii dezertaseră cîte unul, clienți nu se vedeau, vara trecuse fără lucrări, iarna venea fără proiecte. Vieru scria un memoriu-pamflet, în care „punea la punct" trista afacere a contractului reziliat. Noaptea scria, pentru ca dimineața să ne citească febril, cu gesturi, cu izbucniri. Se războia cu tot universul : cu guvernul, cu parlamentul, cu primăria Capitalei, cu partidul liberal, cu poporul român. Cînd găsea o expresie tare, se lumina : „Am să le arăt eu". Ce o să arate și cui o să arate — era greu de spus.

Un singur om rămînea mereu lîngă el, înfuriindu-se de furiile lui, suferind de înfrîngerile lui : Marin Dronțu. Purta bîtă și își scosese permis de armă. Ținea cu tot dinadinsul să împuște pe unul din „golanii" care scriau la gazetă împotriva maistrului și, dacă nu a făcut-o, cred că a fost numai din dificultatea alegerii : nu știa cu care să înceapă. Au fost însă cîteva bătăi suspecte noaptea, din care au ieșit cîteva capete sparte și nu m-aș mira să fi fost pe acolo mîna lui Dronțu. Și astăzi, cînd îl întreb, rîde misterios. „Nu știu, n-am văzut".

Mai erau însă și zilele de renunțare, cînd Vieru își pierdea și febra, și gustul de luptă, cînd se plimba prin atelier obosit, cînd totul i se părea vid, fără sens, fără valoare, cînd planșele îl dezolau, polemica îl plictisea, oamenii, dușmani sau prieteni, îi erau totuna.

„Într-o zi, o să închidem prăvălia", spunea cu indiferență, ostenit, după zeci de cafele și sute de țigări fumate nervos, pînă la carton.

Uneori, venea pe la noi Ghiță Blidaru și intrarea lui de om viforos îl scutura pe maistru din apatie. Găseau totdeauna un subiect de ceartă, căci nu există fapt sau idee asupra căreia acești doi oameni, care se cunosc de atîta vreme, să se poată înțelege. Apariția profesorului era întotdeauna înviorătoare. După plecarea lui, revenea cheful de muncă, revenea îndrăzneala de a înjura soarta și de a spera în ea.

„Lasă, mă, că o să le arăt eu".

Și, uite, că le-a arătat. În primăvară, cerul l-a trimis pe Rice, care nu avea, ce e drept, un cap de trimis ceresc, dar avea bani mulți și un dram de scrînteală, adică exact ceea ce îi trebuia ca să se poată înțelege cu Vieru. Iar acum, după aproape șase ani, „Der Querschnitt" prezintă

la Berlin lucrările unui mare arhitect de la Uioara Prahovei.

Am stat azi-noapte tîrziu de vorbă cu Marin Dronțu la un pahar de vin și ne-am amintit de toate cîte au trecut.

„Unde sînt, mă, ăia de-l înjurau, unde sînt, că-i mănînc !"

Ce mă apropia mai mult atunci de maistru era cred orgoliul lui rănit. Eu însumi aveam atîtea umiliri înșirate de vindecat, încît vecinătatea acestui om lovit din toate părțile mi se părea stimulatoare. Avea sclipiri de mînie și dezgust, care răzbunau totul ca o flacără, ca un vîrf de cuțit. Păstrez din amintiri, din obligații ereditare, probabil, o inevitabilă simpatie pentru omul însingurat, pentru omul învins. Singura durere pe care o înțeleg direct, din instinct, fără explicații, este durerea descurajării.

Trăisem și eu în otrava difuză a ostilității, știam și eu ce se cheamă o înjurătură peste umăr, un pumn aruncat în trecere, o ușă trîntită provocator.

Le cunoscusem pe toate, zi de zi, respirasem mereu atmosfera adversității, care te oprimă de pretutindeni, anonimă, încăpățînată, fără început și fără sfîrșit. Astăzi, în amintire, drama asta îmi pare puerilă și exagerată. Atunci, însă, cu experiența primilor lamentabili ani de universitate, sufeream de apăsarea ei. Fiecare om întîlnit putea fi un dușman, fiecare mînă întinsă putea fi o lovitură.

Nici spre Blidaru n-am venit fără teamă. Scandalurile din facultate, bătăile de stradă, tensiunea aceluia an de dușmănie îmi întrețineau ca pe o rană veșnic deschisă conștiința păcatului de a fi evreu. Duceam cu mine acest sentiment pînă la obsesie, pînă la manie, și acum îmi dau seama că era un abuz în neliniștea mea, abuz care pe străini trebuie să-i plictisească de moarte. Naivitatea oamenilor care au de ascuns ceva — o crimă, o rușine sau o dramă — este de a se închipui suspectați. În realitate, există o formidabilă doză de indiferență în lume, indiferență care ți-ar da dreptul să crăpi în pace, fără ca să bage cineva de seamă. În ce îi privește pe evrei, eroarea lor este de a observa prea mult și, mai ales, de a se crede

observați. Mi se părea pe atunci că orice privire îndreptată asupră-mi este o întrebare. Mă simțeam urmărit de o permanentă somație. Simțeam nevoia stupidă, comică, urgentă de a mă denunța : sînt evreu. Altfel, știam că mă voi înăbuși în compromis, că voi cădea din minciună în minciună, că voi mutila tot ce este în mine dor de adevăr. Nu o dată am invidiat viața simplă a evreilor din ghetou, care purtau o pată galbenă, umilitoare poate ca idee, dar comodă și tranșantă. Căci ei terminau odată pentru totdeauna cu oribila comedie de a-și rosti numele ca pe un denunț.

N-am stat niciodată de vorbă cu cineva fără să mă întreb cu teamă dacă știe sau nu știe că sînt evreu și dacă, știind acest lucru, mi-l iartă sau nu mi-l iartă. Faptul mi se părea o adevărată problemă, de care sufeream și care mă încurca pînă la absurd. În privința asta, mă decisesem de mult să renunț la orice abilitate și să clarific din capul locului chestiunea, mărturisind totul cu bruschețe, neîntîrziat, ceea ce pare a fi de multe ori un semn de orgoliu agresiv, dar nu este în fapt decît unul de orgoliu înjunghiat.

Cu Vieru, am încercat de aceea, din chiar prima zi, să mă explic asupra acestui lucru, dar el a retezat convorbirea de la primele cuvinte.

— Nu mă interesează, dragă. E o chestiune personală a dumitale și te rog să ți-o păstrezi. Vrei să-ți spun dacă sînt antisemit ? Nu știu. Nu cunosc chestia, nu mă interesează, nu mă poate interesa. Un lucru însă îți voi spune : orice judecată globală despre o categorie de oameni mă înfioară. Eu nu sînt mistic. Am oroare de adevăruri generale. Eu nu pot judeca decît de la caz la caz, de la om la om, de la nuanță la nuanță.

Am crezut că vrea să fie amabil. Mai tîrziu, însă, cunoscîndu-l, mi-am dat seama cît fusese de sinceră declarația aceasta de la început, care nu era anume potrivită pentru mine, ci răspundea unei gîndiri statornice. Am verificat-o pe urmă nu numai în atitudinea lui Vieru față de antisemitism — chestiune la urma urmelor de amănunt pentru el —, dar în atitudinea lui de artist, de critic, de arhitect.

Mi se pare că era în primul an al lucrărilor de la Uioara, cînd a venit acolo într-o bună zi cineva să-i ceară

un răspuns la o anchetă din „Universul" despre „specificul național". Răspunsul îl mai păstrez și astăzi, decupat.

„Specificul național" există fără îndoială. În artă, el este întrunirea tuturor locurilor comune. Gradul de specificitate indică astfel și gradul de platitudine. De aceea a crea înseamnă mereu depășirea acestui specific.

Un artist este el însuși — sau nu e nimic. Dar a fi el însuși înseamnă a trăi adevărurile sale, a suferi de experiențele sale, a inventa stilul său. Toate acestea nu se făptuiesc însă decît prin renunțarea la facilitate, iar cea mai funestă dintre facilități o constituie așa-zisele valori specifice care se formează prin sedimentarea mediocrității colective și pe care le găsești de-a gata. Specificul național este în definitiv ceea ce rămîne dintr-o cultură după ce i-ai luat efortul personal de gîndire, experiențele de viață individuală, izbînzile singurătății creatoare. Asta este".

Au urmat două săptămîni de înjurături, polemici și revolte, la care Vieru n-a răspuns nimic. Dar de la Berlin, unde plecase să facă o comunicare la Institutul de conjunctură, profesorul Ghiță i-a telegrafiat ritos :

„Citit ancheta din «Universul». Ești un sinistru dobitoc". La asta a răspuns :

„Sînt poate un dobitoc sinistru. Nu sînt în nici un caz un dobitoc specific. Am și într-asta stilul meu personal".

III

Ieri, lecția de deschidere a profesorului. Atmosferă de mare eveniment, cu un înfiorat aer de festivitate și încordare, ca într-o arenă, în care, dintr-un moment într-altul, trebuie să se dezbată ceva decisiv. Zgomotul pupitrelor care se ridică și se lasă, vocile care se strigă de la un colț al sălii la altul, saluturile explozive de revedere, fețele cunoscute, fețele străine — totul învălmășit, confuz, vibrînd de curiozitate și nerăbdare.

Vieru singur, în băncile din fund, enervat, bătea toba cu degetele pe bancă. Mă temeam să nu fie recunoscut,

ceea ce ar fi făcut oarecare senzație plictisitoare în timpul lecției, în care avea să se vorbească atîta de el.

Marin Dronțu lipsea. „Nu viu, mă. Mie îmi face rău. Uite, recunosc că nu pot fi obiectiv cînd e vorba de maistru. Eu nu sînt critic și nu mă pricep la asta. Îl iubesc pe maistru și cred în steaua lui. Peste asta ce vrei să-mi spună lecția lui Ghiță Blidaru ? Orice o spune, dacă o avea dreptate, dacă n-o avea, pe mine o să mă amărască. Și n-am chef să fiu amărît".

În fond, lecția profesorului — deși el o anunța violentă — n-a fost violentă. Se vedea bine că e numai pragul unui întreg sistem de explicații și încadrări mult mai vaste decît cazul particular al Uioarei.

Transcriu din notele pe care am izbutit să le iau în grabă :

„Să fim bine înțeleși : nu e vorba să punem aici în cauză valoarea lucrărilor arhitectului Vieru la Uioara. Ele reprezintă poate un fapt de geniu. E de discutat însă semnificația lor în raport cu spiritul românesc și, pentru lecția noastră, în raport cu economia românească. Întrebarea mea este dacă cineva are dreptul de a avea geniu împotriva necesităților pămîntului pe care trăiește. Mai precis : dacă cineva, prin fapta sa individuală, poate interveni în procesul latent al forțelor de viață colectivă, spre a le modifica, impunîndu-le un obiectiv străin lor, deși eventual superior. În fapt, acest argument al superiorității este cu totul fals atunci cînd e vorba de două structuri. O ploaie nu este superioară unui burlan, și nici un burlan nu este superior unei furculițe. Nu poți stabili o scară de valori între fenomene distincte. Crima unui tigru imbecil care ar rîvni să devină infuzor n-ar fi mai mică decît crima unui infuzor de geniu care ar tinde să devină tigru. Și într-un caz, și într-altul, este o trădare, o degradare, și nu e nicăieri scris că, din punctul de vedere al vieții, degradarea infuzorului este mai puțin tragică decît a tigrului.

La Uioara, în cinci ani, un om îndrăzneț a substituit unei așezări de podgoreni o așezare de industriali. În virtutea cărei socoteli ? În virtutea unei prejudecăți după care un coș de fabrică are drepturi mai mari decît un butuc de viță. Ei bine, această judecată e monstruoasă. Nici coșul

de fabrică, nici butucul de viță, luate de unul singur, nu înseamnă nimic. Ele nu prind sens decît încadrate într-o familie, într-o structură. Dincolo de această structură, ele rămîn simple și moarte abstracții. Abstracție coșul de fabrică la Uioara și nu mai puțin abstracție butucul de viță la Manchester.

Această ignorare a legilor specifice de viață, această ignorare a formelor specifice de trăire este o pervertire ale cărei rădăcini istorice ar trebui urmărite departe de tot, prin tot secolul al XIX-lea, spre izvoarele revoluției franceze și, mai departe, spre izvoarele reformei. Cursurile noastre din anii trecuți au schițat cadrele mari ale problemei. Îmi propun să studiem anul ăsta, în această lumină, cîteva aspecte speciale ale economiei românești, desfigurată de pașoptism și de liberalism pînă la sufocarea celor mai elementare orientări locale..."

A fost o lecție frumoasă, și Vieru a trebuit s-o recunoască. M-am plimbat cu el după curs.

„Hotărît, nu mă voi înțelege niciodată cu profesorul Ghiță. E un seminarist, un teolog. Un om care e fericit cînd se poate supune la ceva, nu importă la ce. Cu o mie de moldoveni ca el și cu o mie de munteni tot ca el, nu mă mir că aici a stăpînit veacuri de-a rîndul cine a vrut : și turcii, și rușii, și fanarioții. Toată viața lui e făcută din supuneri. «Supuneri la realități», cum zice el. Supunere la tot ce te depășește. Eu, unul, în ziua în care aș crede că prin simpla mea condiție de om sînt condamnat să fiu depășit, m-aș împușca. Sînt un om liber, sau nu mai sînt nimic. Liber să gîndesc, liber să stabilesc valori și să fixez ierarhii. Lumea se poate înțelege prin discriminări critice și prin cercetări severe. Și, dimpotrivă, se poate întuneca definitiv prin renunțări la gîndire și prin refugiu la intuiții mistice".

Între Ghiță Blidaru și Mircea Vieru este o întreagă istorie de rezolvat, o întreagă cultură de înțeles. Dacă n-ar fi pitorescul personal al fiecăruia, capul de faun blond al lui Vieru, capul de lup viforos al lui Ghiță Blidaru, dacă n-ar fi viețile lor atît de vii și de diverse, cu pasiuni, cu lupte, cu amoruri, ce personaje de dialog platonician ar face acești doi, ce stîlpi opuși de teoremă ! „Drama isto-

riei românești moderne", jucată și susținută de doi eroi. Nimic mai schematic și totuși nimic mai just.

Grosolan vorbind, cultura românească n-a depășit încă stadiul problemelor de conștiință, pe care i le punea la 1860 apariția drumului de fier. Cu apusul sau cu răsăritul, cu Europa sau cu Balcanii, cu civilizația urbană sau cu spiritul rural, întrebările sînt mereu aceleași.

Le formula cu naivitate Vasile Alecsandri — le formulează cu spirit critic Ghiță Blidaru și Mircea Vieru. Tipul rural și tipul urban rămîn totuși singurele categorii mereu valabile în cultura românească. Cred că se pot stabili filiații foarte sigure într-unul sau altul din aceste două sensuri, oriunde, în literatura românească, în politică, în muzică, în jurnalism... Nici o dificultate pentru Vieru. Este tipul urban prin excelență. Unul din acei europeni din care cartezianismul, revoluția burgheză și civilizația citadină au izbutit să facă o nouă națiune, peste toate granițele continentului.

„Cred într-o identitate umană. Cred în valori universale și permanente. Cred în demnitatea inteligenței".

Sînt convins că aceste trei scurte propoziții îl rezumă pe Vieru în tot ce gîndește fundamental. L-am întrebat odată dacă războiul, din care s-a întors cu două răni prost închise, nu i-a dat peste cap certitudinile lui intelectuale.

„Nu. Aș putea spune, dimpotrivă. Am luptat cu seriozitate, fiindcă îmi place să fac orice cu seriozitate. Dar am știut mereu cîtă valoare avea treaba asta. După a doua rană, m-am trezit într-o noapte la un post de ambulanță, trîntit pe targă, într-un colț, lîngă un caporal neamț, rănit și el, care nu avea mai mult de 19 ani și care mi-a spus că așteaptă să se termine războiul ca să poată pleca la Paris, unde voia să pregătească o teză despre raporturile dintre Goethe și Stendhal. Am vorbit toată noaptea despre asta și ne-am ajutat amîndoi să reconstruim din memorie harta peregrinărilor lui Beyle prin Europa de la 1812 la 1840. A doua zi dimineață, urma să ne despărțim pe totdeauna, eu spre un spital, el spre altul, amîndoi spre moarte poate — dar, deocamdată, în acea noapte, problema noastră cea mai urgentă asta era. Din doi ani de război, întîlnirea aceasta a fost cel mai frumos lucru".

•

Pe cît mi-e de lesne să-l văd pe maistru trăind între hotarele acestei gîndiri liniare, cu așa de simple legi, pe atît mi-e de greu să înțeleg nu gîndirea lui Ghiță Blidaru și nici viața lui, ci gîndirea și viața lui la un loc. Mi se par atît de contrazicătoare !

Omul acesta, care a trecut prin biblioteci, prin universități, prin metropole, se îndîrjește să rămînă în cugetarea lui un plugar. „Nici nu sînt altceva", îmi spune. Se poate. Se poate să nu fie decît un plugar. Dar în aceeași seară am ascultat la el al doilea concert brandenburgic de Bach, la patefon, și, pentru ca trădarea să fie completă, *Les folies françoises* a bătrînului Couperin. Are o înțelegere pentru artă de o finețe care merge pînă la cele mai ușoare nuanțe, pînă la cele mai subțiri umbre. Și însuși acest Breughel, unic tablou din camera lui de lucru, ce caută în casa unui plugar din Vîlcea, cum nu ostenește a-mi aminti că este ?

Ghiță Blidaru trăiește astfel într-un cadru pe care gîndirea lui îl refuză, trăiește cu valori de care se dezice, se bucură de victorii pe care le contestă.

„Europa e o ficțiune" o spune de șase ani în universitate, la curs, dar el n-a încetat un moment de a iubi spiritul acestei ficțiuni. Căci Breughel acestei ficțiuni îi aparține, și Bach de asemeni, și Couperin nici vorbă.

Totuși, după ce a trecut prin toți și i-a iubit pe toți, Ghiță Blidaru se întoarce invariabil la butucul de viță, în numele căruia vorbea deunăzi la facultate.

Rămîne mai departe neînțeles pentru mine, prin ce miracol omul acesta gîndește totuși, fără efort, fără simulare, ca un țăran. Viziunea lui de viață pare să se deschidă spre atîta cer și atîta pămînt, cît se vede între coarnele plugului. De mai mult nu are nevoie. El crede în legi de viață care se fac și se desfac deasupra capului nostru, crede în ierarhii pe care nimeni nu are dreptul să le spargă, crede în stăpînirea fără control a pămîntului asupra omului. „Ești ceea ce pămîntul tău te obligă să fii, și nimic mai mult".

În ce mă privește, obosit de a fi crezut prea mult în dreptul meu de a spune vieții „eu !" cum i-aș fi spus

„stai !" — gîndirea aceasta de lene, de supunere, de renunțare a fost și o lecție de modestie și o chemare la pace.

Dar mă întreb cum nu se revoltă propriul său orgoliu, pe care îl bănuiesc imens, cum nu protestează dorul lui de aventură, cum nu se ridică instinctul lui de vehemență, de luptă, de pribegie și cum se resemnează toate să stea supuse sub renunțarea unei inteligențe care a început sacrificiul prin sine însăși ?

Căci inteligența aceasta, care are atîtea flăcări cîte trebuie pentru un început de revoluție, pare decisă a le opri mereu sub cenușă, pentru a muri într-o zi cu simplitatea unei minți de țăran care n-a trecut niciodată mai departe de linia securei * lui cu care a tăiat iarbă șaptezeci de ani, din optzeci.

IV

L-am întîlnit pe Phillip Dunton, la Exploatare, în Piața Rosetti. Venise cu cîteva rapoarte pentru Rice și se grăbea să nu piardă trenul de 2 pentru întoarcere. Ne opriserăm pe scară să ne strîngem mîna.

— Și Marjorie ce mai face ?

— Citește și stă la sobă. E un frig teribil la Uioara. A înghețat ca în plină iarnă. Dar n-ai văzut-o pe Marjorie săptămîna trecută aici ? A fost și ea la lecția de deschidere a lui Ghiță Blidaru. A venit anume : zicea că nu poate să lipsească. Era vorba de Uioara, nu-i așa ?

N-am apucat să-i răspund. Mai avea numai cinci minute pînă la tren. Mi-a strigat din josul scării :

— Vino într-o duminică la Uioara. Marjorie o să se bucure.

Așadar a fost săptămîna trecută aici. Altădată ar fi năvălit în atelier de dimineață și mi-ar fi strigat din prag : „Te confisc ! Ești al meu pînă la orele 22 și 17 minute".

...Și minciuna asta stupidă a lecției de deschidere, la care nici n-a fost. Nu e stilul dumitale, Marjorie, minciuna.

Și în adulter aș fi pus rămășag că vei rămîne sportivă, simplă, fără lașități.

* Seceră ; greșeală de tipar în ediția de bază. Vezi și vol. de față pag. 309. *(Nota red.)*

Înțeleg acum și durerile de inimă ale lui Dronțu, care nu se simțea capabil să suporte lecția profesorului Ghiță, de teamă să nu fie prea aspră pentru maistru.

Azi, la birou, i-am spus lui Marin în treacăt :

„A fost ieri Phillip Dunton. M-am văzut cu el la Exploatare".

Cîteva secunde, bunul meu Marin a stat pe gînduri : să audă sau să nu audă ce-i spun ? A optat pentru surzenie.

— Cine mi-a luat echerul ?, a zbierat din senin. Ieri l-am lăsat aici și acuma nu mai e. Parcă umblă stafii. E nemaipomenit. Nu se poate lucra în casa asta.

Pe măsură ce zbiera, își dădea el singur seama cît e de falsă izbucnirea și, pentru că nu mai știa cum să termine, zbiera și mai tare.

Pe urmă a tăcut dintr-odată, îmbufnat, sumbru. Icnea din cînd în cînd, ridica din umeri, înjura de toți sfinții.

La plecare, s-a luat după mine și m-a ajuns din urmă, pe stradă.

— Nu mergi să luăm o țuică ?

— Ba merg.

— Haidem.

Și, mai încolo, pe drum, fără nici o legătură.

— Arză-le-ar focul de muieri. Numai ele, mă, numai ele face ale mai mari buclucuri.

•

Lungă scrisoare dezolată de la junele Dogany. Lucrurile nu merg deloc bine la Budapesta. Universitatea e din nou închisă, au fost scandaluri mari, bătăi de stradă, arestări. El însuși a fost lovit destul de rău la cap.

„Toate ar fi bune și pe toate le-aș îndura, dacă cel puțin aș izbuti să rămîn. Joi trebuie să mă prezint cu actele mele la secretariatul facultății, pentru o nouă verificare. Voi fi menținut ? Voi fi eliminat ? Tata mă amenință că-mi taie pensiunea dacă nu mă întorc la Satu-Mare. Dar nu pot, nu pot. Ce vrei să fac acolo, într-o țară care nu e a mea ? Dar este Ungaria țara mea ? Da, de o mie de ori da, orice ar spune tata și oricît ai rîde dumneata. Un singur om m-ar înțelege, dacă ar trăi : Andrei Ady. I-aș scrie și sînt convins că m-ar înțelege".

I-am răspuns : „Dragă Pierre Dogany, rămîi unde te afli. Va trece, vei uita. Ce ţi se întîmplă dumitale acum mi s-a întîmplat şi mie cu şase ani în urmă. A trecut şi, într-o zi, voi uita. Te-au bătut ? Nu e nimic. Au să te mai bată de zece ori, şi pe urmă vor obosi. Dacă rîd de d-ta ? Da, mărturisesc că rîd şi că fervoarea d-tale maghiară mi se pare comică. Asta nu înseamnă că nu te înţeleg. În locul d-tale aş face acelaşi lucru. În locul d-tale, am făcut acelaşi lucru.

Astăzi, totul e aşezat, cuminte şi amical. Mi se întîmplă să-mi amintesc de desperările mele trecute şi să nu le înţeleg. Mi se par ruşinos de copilăreşti.

Sileşte-te să nu suferi. Să nu te laşi adică pe seama plăcerii de a suferi. Există o mare voluptate în persecuţie şi a te simţi nedreptăţit este probabil una din cele mai orgolioase bucurii intime. Fii atent aici şi nu-ţi îngădui asemenea orgoliu. Încearcă să primeşti cu oarecare umor tot ce ţi se întîmplă. Gîndeşte-te cît am fi de ridicoli dacă ne-am alarma de fiecare ploaie care ne udă. Crede-mă, ceea ce ţi se întîmplă dumitale acum, oricît ar fi de trist, nu e mai mult decît o ploaie".

*

Am încercat să-mi amintesc de unde îl cunosc pe Arnold Max şi mi-a fost cu neputinţă să-mi aduc aminte. Nu mai ţin minte nici unde, nici în ce împrejurări l-am văzut întîia oară.

Mi-am făgăduit de atîtea ori să-mi controlez relaţiile şi bag de seamă că sînt incapabil să pun ordine în privinţa asta. E intolerabilă lenea cu care rabd să se îngrămădească în jurul meu diverse cunoştinţe şi amiciţii, care la început nu sînt nici calde, nici reci, nici albe, nici negre, dar care într-o zi, fără să ştiu, devin obligatorii, existente, sufocante.

Am stat într-o seară să cuget la diversele mele legături cu diverşi oameni şi m-am înspăimîntat aflînd cît de multe sînt prieteniile mele inutile, fără necesitate, fără interes. Te trezeşti pur şi simplu înconjurat de drame şi comedii care au crescut în umbra indiferenţei tale şi care, de la un moment dat, încep a avea drepturi asupra ta şi împotriva ta. De ce ? Cum ? Cînd ? E prea tîrziu ca să mai afli şi, în orice caz, e prea tîrziu ca să mai îndreptăţi ceva.

Ar trebui o vigilență neiertătoare, de fiecare ceas, pentru a tăia din rădăcini toate tentativele de cordialitate, căci, mai curînd sau mai tîrziu, vei deveni victima lor. Visez o viață redusă la cîteva legături sever alese, trei-patru, atîtea cîte îmi sînt absolut necesare, atîtea cîte răspund exact obligațiilor mele interioare. Restul ținut la distanță, în zona bine păzită a salutului scurt pe stradă, de unde nici o efuziune, nici o confesie, nici un sentimentalism nu trebuie să treacă dincoace spre tine. Întîia concesie, întîia slăbiciune e fatală.

Uite-l pe acest Arnold Max. Mi-a stricat toată după-masa de ieri, ducîndu-mă cu el în lung și în lat pe străzi, ca să-mi povestească nesfîrșitele lui probleme de artă și de viață.

„Interesant tip". Dar eu nu sînt, domnule, un romancier și să-i ia dracul pe toți tipii „interesanți", că n-am ce face cu ei.

Încă un om cu febră și ăsta. La 33 de ani pare de 22, mic, slab, cu capul lui de viezure speriat, cu mantaua de ploaie fluturînd în vînt, cu buzunarele pline de hîrtii (note de la spălătorie, versuri, începuturi de poeme, scrisori de amor, manifeste moderniste). M-ar interesa să știu după ce logică se construiesc în conversație asociațiile lui de idei.

„Salutare... Bine că te întîlnii, vino joi seară la Costaridi, vine toată lumea... Știi, am descoperit un mare romancier ; cel mai mare romancier, e formidabil... Leon Troțki. Episodul cu mortul din Finlanda în *Mein leben* e de Dostoievski, absolut Dostoievski... Imbecilul ăla de Costaridi mi-a vorbit iar de Moréas al lui. Nu mai poți respira de ăștia pompieri s-au îngrămădit în generația asta. Auzi, d-ta, Moréas... Eu ți-o spun limpede : Tardieu s-a curățat. Urmează o combinație Herriot și pe urmă vine revoluția socială... Mie mi-a spus odată Stănescu că el poartă ciorapi de 300 de lei perechea.

Vorbește enorm, cu o stranie volubilitate nervoasă, în care simți bîlbîindu-se zece gînduri deodată, zece idei, zece amintiri. Nu duce nimic pînă la capăt, își lasă gîndurile să atîrne după el, ca niște hîrtii rupte, se agață de primul cuvînt, se lasă tîrît de întîia imagine.

Am impresia că vorbește din spaima de a tăcea, din spaima de a nu se trezi singur.

— La ce te gîndeşti tu, cînd eşti singur ?
— Cum cînd sînt singur ?
— Adineauri, de exemplu, înainte de a mă întîlni pe mine. Umblai pe stradă — nu ? Şi nu aveai pe nimeni lîngă tine. Erai singur, prin urmare. Ei bine, la ce te gîndeai ?

Se opreşte o clipă în loc, ca să-şi amintească.

— Stai puţin... La ce mă gîndeam... Nu ştiu.

Arnold Max, omul-căruia-nu-i-se-întîmplă-nimic. Nu iubeşte, nu merge la teatru, nu iese în lume, nu-l interesează oamenii, nu-l interesează cărţile. Nici o femeie în viaţa lui, nici un prieten, nici un fapt, nimic, nimic. Un pustiu cu temperament, un pustiu cu probleme.

Scrie mereu, corectează, adaugă, şterge. Mă întreb dacă şi-a ascultat vreodată liniştit, răbdător, propriile sale versuri. N-are timp. Trebuie să le scrie. Trăieşte cufundat în ele, înăbuşit, asediat. Din senin, în mijlocul vorbei, scoate din nu ştiu ce buzunar o hîrtie cît o carte de vizită, din care citeşte jumătate de ceas, cu un fel de furie sau de entuziasm în stare să devore totul, poem şi hîrtie. Dacă-l ascult sau nu — îi e totuna. El citeşte mai departe cu nu ştiu ce rece iluminare, gata să înfrunte un ocean de indiferenţă. Propria lui indiferenţă în primul rînd, care e mai tare decît pasiunea pentru poezie, pe jumătate simulată spre a da un sens groaznicului vid în care trăieşte şi de care fuge.

Este o poezie de om singur, tulbure, ameţită cu neaşteptate izbucniri de melodie curată, dureros de simplă pentru acest om complicat. Din tot ce a scris, îmi plac cele „cinci basme pentru voce mică". Restul e obositor şi întortochiat. Are talent, ştiu, are talent, toată lumea o spune, dar vreau o viaţă fără otrăvuri, fără artificii, fără probleme, o viaţă de „bună ziua", „bună seara", „pîinea e albă", „piatra e tare", „plopul e înalt".

*

Am zărit-o pe Marjorie Dunton într-un tramvai. Cred că nu m-a văzut. A mai fost şi joia trecută o dată. (O adusese Hacker de la contabilitate cu automobilul şi am aflat asta chiar de la el.) „Spune-i salutări, dacă vă întoarceţi

împreună deseară". „Nu, mi-a răspuns Hacker, mă întorc singur. Doamna Dunton rămîne la noapte în București".

Vineri, la atelier, l-am pîndit într-una pe Dronțu. „Ai dormit bine astă-noapte, Marine ?"

Stupidă întrebare.

•

M-a căutat la atelier Sami Winkler, ca să-mi ceară o scrisoare de recomandație pentru Ralph T. Rice.

— Nu cumva vrei să te faci miner ?

— Nu e vorba de mine. Sînt cîțiva băieți pe care îi pregătim să plece în Palestina. Și ar trebui să aibe cîteva luni de practică într-o rafinărie. M-am gîndit că tu le-ai putea înlesni intrarea în Exploatare. Fără salariu, se înțelege.

L-am condus pe Winkler în Piața Rosetti și i l-am prezentat bătrînului Ralph. Cred că se va face.

Ne-am întors pe urmă amîndoi spre atelier.

— Nu te supăra, Winkler, și iartă-mă că te întreb. Ți-ai trecut teza ?

— Nu. Am părăsit-o de mult. Nu mă mai interesează. Mai am de stat doi-trei ani și pe urmă plec. Mă fac agricultor într-o colonie oarecare.

— De ce agricultor ? De medici nu e nevoie acolo ?

— De medici, poate da, dar de diplome nu. Voi lucra pămîntul undeva, într-o colonie și, cînd o fi nevoie de un medic, voi face pe medicul. La un pansament tot mă mai pricep eu.

Ceea ce spune Winkler e foarte serios. De patru ani lucrează din primăvară pînă în toamnă la o fermă din Basarabia, organizată de sioniști pentru pregătirea pionierilor.

— Fără să mă laud, sînt un foarte bun plugar.

Îmi spune asta cu simplicitate, fără bravură, aproape indiferent, ca și cum nimic n-ar fi mai firesc.

— Explică-mi, te rog, de ce pleci ? În 1923 ar fi fost de înțeles. Dar acum, cînd lucrurile s-au calmat ? Am impresia că în cinci ani toate s-au schimbat. E mai multă siguranță, mai multă bunăvoință, mai multă înțelegere. Se poate respira, se poate sta de vorbă.

— Posibil. Dar eu plec, nu fug. Plec nu pentru că aici ar fi rău şi acolo bine, ci pur şi simplu pentru că nu pot trăi nicăieri în lume, decît acolo. Eu sînt sionist, nu transfug. Vezi, în 1923, în plin scandal antisemit, sionismul era la apogeu, iar astăzi, cînd în lume e linişte şi prosperitate, sionismul se află în criză. Eu prefer însă acest sionism în criză, pentru că este al unor oameni hotărîţi, în timp ce sionismul din 1923 era al unor oameni speriaţi.

Seară la Costaridi. Lungi dezbateri despre nelinişte, nevroză modernă, Gide, generaţia războiului, Berdiaev... Sînt uimit cu cîtă vervă se poate vorbi despre nelinişte, la cafea. În 1923, pe timpul caietului meu verde, aş fi fost probabil pasionat de discuţie. Încerc astăzi o jenă foarte precisă faţă de orice problemă globală, nelinişte, destin, criză... E un abuz de termeni care mă descurajează.

Iată-l pe Radu Şiriu, spătos, sportiv, roz şi bucălat, declarînd fără ridicol, ca într-un roman rusesc :

— Nu ştiu nimic, nu înţeleg nimic : sînt în criză.

Cum nu se înăbuşă în prostul gust al unei asemenea declaraţii ? „E trivial", observ pentru vecini.

— Da, trivial, prinde replica, din colţul opus, Pîrlea D. Ştefan. Da, e de prost gust. Ei şi ? De asta ne arde nouă ? Să fim delicaţi, să fim spirituali, să fim sceptici ? Cultură de bune maniere : mi-e silă. Să nu te doară, pentru că nu şade bine. Să nu zbieri, pentru că „ce-o să zică vecinii ?" Să nu trăieşti, pentru că nu e gentil. Lăsaţi, oameni buni, stupidităţile astea. Am avut zece generaţii de sceptici, care s-au uitat mereu în oglindă, sub pretext că au spirit critic. Eu vreau să dăm în mama lor toate eleganţele astea şi să trăim. Furtunos, fără bun gust, fără selecţie, fără nazuri, dar cu strigăte personale, cu drame autentice.

Pîrlea mă priveşte drept, cu o violenţă abia stăpînită. Şi-a şters nervos ochelarii, ca să mă vadă mai bine, şi ochii îi scapără de fulgere de mult adunate pentru zdrobirea mea. Frumoasă frunte : orgolioasă, înaltă, provocatoare, luminată de sclipirea ochilor, cărora miopia le dă un supliment de intensitate. Uite o adversitate la care ţin ca la o prietenie. Nu mi-o explic, n-o înţeleg, dar din prima zi am simţit în omul ăsta o rezistenţă pe care nimic nu o doboară. Şi, cînd toate simpatiile sînt atît de facile,

nu e puțin lucru să cîștigi fără trudă o dușmănie serioasă, una pe care să poți conta în zile bune, o dușmănie aspră, de om sănătos.

De altminteri, e singurul pentru care vorbele acestea vagi — criză, neliniște, autenticitate — au un înțeles viu. Eseul lui din „Gîndirea" — „*Invocație pentru o cît mai urgentă năvălire a barbarilor*" — lămurea pentru prima oară putința unei poziții spirituale de la care să se poată spune cu oarecare îndreptățire : „Noi, ăștia, tinerii, care am venit după război". Pentru mine, Pîrlea gîndește prea liric, iar eu pentru el trebuie să fiu prea sceptic. Aș vrea numai să-l fac a înțelege că nu e posibil să fii desperat și să ții conferințe la Fundație despre desperare, să fii neliniștit și să conversezi despre neliniște. Aș vrea să-i spun că lucrurile acestea, dacă sînt adevărate, sînt o dramă și că dramele se trăiesc, nu se discută. E în firea lui Pîrlea nu știu ce demon retoric care îl împinge spre manifest, lucru de care sînt cu desăvîrșire incapabil eu, care n-am răfuieli decît cu mine însumi. Să discuți pînă la două din noapte la Mișu Costaridi despre „anxietate" și pe urmă să te duci la culcare e o comedie supremă. Păcat că Pîrlea n-are umor.

S. T. Haim (bun prieten cu Pîrlea — de cînd ?) și-a plasat micul cuplet marxist :

„O generație de «neliniștiți»... Nostimi sînteți, amicilor. Altundeva e cheia voastră. Sînteți o generație de proletari fără conștiință de clasă. Slujbele s-au rărit, bursele sînt mici, toate locurile sînt ocupate. Ați rămas pe dinafară și, atunci, ca să nu vă pierdeți timpul, faceți metafizică. Într-o zi, o să înțelegeți că statul democrat și burghezia nu vă mai pot încadra — și atunci o să veniți spre revoluție. Să vedeți cum se topesc acolo neliniștile".

V

Abia seara, ieșind de la birou, mi-am amintit că e 10 decembrie. Eram cu Marin Dronțu și am luat-o pe jos spre Calea Victoriei. Ningea somptuos, cu fulgi imenși, ca într-un ajun de an nou, și era într-adevăr pe stradă o

forfoteală festivă, o rumoare cordială de duminică frumoasă. La Capşa, în colţ, ne-a tăiat drumul cortegiul studenţilor coborînd dinspre Universitate.

„Ce-o mai fi şi asta ?", s-a mirat Dronţu. „Zece decembrie", ne-âm amintit amîndoi deodată, şi am rîs. Trebuie să recunosc că toată manifestaţia avea un aer de petrecere, un aer de început de vacanţă, fără gravitate, jumătate glumă, jumătate entuziasm. Ne-am oprit, ca toată lumea, la marginea trotuarului să primim defilarea.

„Jos ji-da-nii ! Jos ji-da-nii !"

Strigătul se transmitea de la coloană la coloană, silabă cu silabă, într-un fel de lungă şi şerpuită scară sonoră. Era frumos : mă întreb dacă nu e ridicol s-o spun, dar zău că era frumos. O mulţime de băieţi tineri — cei mai mulţi din anul întîi, desigur —, o teribilă voie bună, o atmosferă de recreaţie într-o curte de liceu. Nimic grav.

Ne-am amintit de primul 10 decembrie, Dronţu cu chef, eu cu o umbră de amărăciune.

— Mă, ce-am pocnit în ziua aia, mărturiseşte el.

— Te pomeneşti că tu ai fost ăla care m-a pălmuit.

— Te pomeneşti. Unde s-a întîmplat asta ?

— În sala mare de la drept.

— Nu, n-am fost acolo. Noi, de la arhitectură ne-am dus la medicină, că la noi nu erau evrei destui.

E aproape înduioşat. Aş fi nedrept dacă nu l-aş înţelege : sînt amintirile lui de juneţe. Şi ale mele — dar mai puţin vesele. În orice caz, e grotesc să mă revolt acum de aceste lucruri moarte. Nu mai e nimic grav, nimic agresiv. Acest „jos jidanii" de azi este aproape inocent, aproape simpatic.

Ne-am plimbat pînă tîrziu şi ne-am istorisit nenumărate lucruri de atunci. Marin mi-a vorbit măgulit despre isprăvile lui.

— Mă, aveam atunci un retevei, ce nu s-a văzut. Fugeau ovreii de mine, de la o poştie. La medicină devenisem celebru. „Dronţu de la arhitectură". Cine nu mă ştia ? Mă mir că nu auziseşi de mine... Nebun eram, mă !

Nu e ciudat că mă găsesc astăzi în bună prietenie cu triştii eroi ai caietului din 1923 ?

N-aş putea spune exact cum s-au stabilit aceste păci succesive care ne-au dus pe unii spre alţii. În orice caz,

primul nostru an de facultate ne aruncase în colțuri opuse, iar ziua de azi ne găsește adunați la un loc. Nu e puțin.

E alt ceas care bate, alte întrebări care se pun. Scandalul în universitate era foarte frumos, dar insuficient. Cu atîta lucru nu se face o viață. Nici viața lor, care duceau o „luptă de revendicări". Nici viața noastră, care duceam una de „probleme interioare".

Bag de seamă, ca după o potolire de furtuni, că vînturile ce ne băteau erau aceleași și că naufragiul în care ne scufundam era comun. „Huligani" e un strigăt simplu și care rezolvă multe. Aproape tot atît de simplu ca „jos jidanii". Să nu fi fost decît atîta lucru în mica noastră dramă ?

De pe atunci bănuiam că mai e ceva. Astăzi o știu cu certitudine. Nu e vorba de Marin Dronțu, haiduc prin vocație. Dar e Pîrlea. Marin Dronțu lovind cu ciomagul nu e interesant. Manifestantul pur și simplu. Cazul e mai grav pentru Pîrlea și, cu gîndul la el, mă întreb dacă a fi huligan este totdeauna mai comod decît a fi victimă. N-am nici o îndoială că Pîrlea ăsta a suferit serios în vîltoare. Nihilismul lui politic, inocentele lui revolte, formidabilele lui imprecații sînt poate puerile ca gîndire, dar nu valoarea lor interesează, ci sinceritatea cu care le trăiește, drama prin care le trece. Nici vorbă, cînd îți dă cineva cu parul în cap, ți-e totuna dacă a fost un bandit sau un erou, și eu n-am să duc delicatețea pînă acolo, încît să prefer a muri de un revolver cu idei, în locul unui revolver analfabet.

Dar, socotindu-mi situația personală la fel de proastă, îmi pot permite să meditez puțin la agresorul meu. Ei bine, în cazul în care el se numește Ștefan Pîrlea nu-l invidiez deloc. Dacă scandalurile studențești au fost pentru mine o tragedie, nici pentru el n-au fost altceva. L-am provocat într-o seară să vorbească despre rolul lui în mișcare. Mi-a răspuns cu voită brutalitate.

— Nu-mi pare rău de ce a fost. Îmi pare rău de cum s-a terminat : în indiferență, în uitare... A sparge geamuri e un lucru excelent. Orice faptă violentă este o faptă bună. Că „jos jidanii" e o dobitocie, de acord ! Dar ce importanță are asta ? Totul este să poți zgudui ceva în țară. Începe cu ovreii — dacă altfel nu se poate —, dar sfîrșește sus, într-un incendiu general, într-un cutremur

care să nu cruțe nimic. Aveam pe atunci ambiția asta, aveam mai ales nădejdea asta. Dar să știi că eu unul n-am terminat. Mă sufoc, dacă nu începe altceva.

Ștefan Pîrlea poate gîndi liric, cu simboluri, cu mituri, dar tumultul acesta nu e pentru el mai puțin o cugetare politică. Cine mă asigură că ideile sau cifrele lui S. T. Haim sînt mai aproape de adevăr decît iluminările lui Ștefan Pîrlea ? Mă reconfortează în băiatul ăsta totala lui incapacitate pentru scheme. El gîndește printr-un fel de iureș care dărîmă, răstoarnă, îmbrățișează, fără metodă, fără criterii, după ritmul accesclor lui de frenezie. Urmăresc în vocabularul lui persistența cîtorva termeni pe care nu i-a precizat suficient nici în scris, nici în vorbă, dar care au nu știu ce valoare magică pentru el. I-ar fi probabil greu să spună exact ce înțelege prin „năvălirea barbarilor" pe care o tot invocă, sau prin „sîmburele de foc" despre care spune că îl avem cu toții latent în noi, dar că e nevoie să-l creștem pînă la proporțiile unui incendiu. Toate acestea sînt atît de vagi, atît de inconsistente, atît de ridicole uneori... Totuși, Ștefan Pîrlea le duce pînă la act, pînă la cele mai răspicate acte. Plecarea lui din Universitate, de exemplu, pe care toată lumea o socotea o imensă ușurare, căci cu puțină răbdare ar fi fost în cîțiva ani conferențiar, plecarea aceasta nu putea fi numai atîta.

„Singurul lucru pe care-l pot face pentru Universitate este să-i dau foc", se zice că i-ar fi scris decanului în scrisoarea de explicații.

Chiar dacă fraza e exactă, încă nu mi se pare gravă. O imprudență de băiat tînăr. Un om sărac trebuie să-și răscumpere față de sine însuși sărăcia, trîntind la vreme cîteva uși. Altfel nu va învăța niciodată să deschidă în viață porțile mari. Dezertarea lui Pîrlea de la catedră era desigur o prostie, dar mi-am spus că e una salutară. Putea în orice caz fi.

A fost cu totul altceva. Căci după asta au urmat altele și, dacă pentru prima se puteau găsi scuze, pentru celelalte era greu. Mărturisesc că n-am priceput nimic din aventura lui de la domenii. Subarhivar la ministerul de domenii ? Fie. Fie, deși e stupid să accepți asemenea meserie, subalternă, prost plătită și mizeră, cînd lași

în drum o carieră de profesor sau cînd refuzi un loc de redactor la o mare gazetă. Dar, odată aflat aici, să continui experienţele tale de mutilare mi se părea copilăros, cabotin.

În septembrie a fost trecut pe tabelul de înaintări; urma să i se mărească leafa şi să fie mutat în direcţia centrală. A refuzat. A înapoiat pur şi simplu casierului diferenţa de bani şi a declarat că nu primeşte peste 3300 de lei nici o para mai mult. „E nebun", s-a spus trei zile la minister, unde vestea trecea din birou în birou, din om în om. Secretarul general l-a chemat la el în cabinet, anume ca să vadă cum arată la faţă „omul care refuză bani".

— D-ta eşti în toate minţile, domnule ?

— Cred că da — a răspuns fără alte explicaţii Pîrlea.

Dar a izbucnit seara, între noi, cînd i-am reproşat că face experienţe „pour épater les bourgeois".

— Ai refuzat 1200 de lei şi ai uluit în schimb un întreg minister, adică vreo 600 de oameni. 2 lei de cap. Niciodată nu s-a cumpărat mai ieftin o reputaţie.

— Sînteţi nişte caraghioşi. Ce voiaţi să fac ? Să primesc azi o mie de lei mai mult şi, peste un an, altă mie ? Să fiu azi subarhivar, mîine arhivar, poimîine arhivar-şef, supraarhivar, arhivar-general ? De asta am fugit de unde am fugit ? Nu înţelegeţi că fiecare slujbă acceptată în statul ăsta e o complicitate ? Fiecare succes în cultura asta, o abdicare ? Eu vreau să dărîm. Vreau să pun foc. Şi pentru asta trebuie să-mi păstrez mîinile libere. Nu vreau să am nimic de păstrat, nimic de pierdut, nimic de apărat. Nimic care să mă întîrzie în ziua în care o fi să vie marele tăvălug. Accepţi o catedră cu gîndul să poţi lucra şi, într-o zi, te trezeşti că cei 15000 de lei pe care ţi-i dă ţi-au devenit indispensabili, că ţi-ai creat cu ei necesităţi, că ţi-ai impus obligaţii. Cresc obişnuinţele în jurul tău ca ciupercile şi te sufocă, te paralizează, te fac prudent, te fac laş, te îmbătrînesc. Marea perfidie a ordinii în care trăim e să facă din fiecare din noi un servitor inconştient al ei. Şi ne cumpără ieftin, pe nesimţite. Mă uit la voi şi mă înspăimînt, mă, înţelegeţi ? mă înspăimînt. Aveţi cu toţii situaţiile voastre, micile voastre situaţii, micile voastre chestii, micile voastre aranjamente. Mi-e silă, mă, mi-e silă de anii voştri pierduţi. Aş vrea

să vă crească burta mai repede, să vă cadă părul mai în grabă, ca să se termine și cu voi. Focul cel mare vine fără voi, n-are ce face cu voi, n-are ce arde în voi...

Ce mi se pare interesant în problematica lui Pîrlea este că ea descinde din mișcarea de la 1923. Așadar, pe urma acelor ani nu rămîn numai cîteva capete sparte, cîteva cariere făcute și o lungă serie de compromisuri antisemite, ci mai rămîne un spirit de revoluție, un germene de răsturnare sinceră a lumii în care trăim. Acest sîmbure de revoluție nu se putea vedea din nefericita noastră cameră de la căminul din Văcărești, iar amintirile mele triste nu sînt poate unica mărturie valabilă pentru înțelegerea acelor ani. Nu-mi poate desigur nimeni reproșa nimic, căci nimeni nu-mi putea cere atunci exerciții de obiectivitate morală, spre a dizerta asupra rațiunilor superioare, pentru care eram bătut cam de două ori pe săptămînă, în medie. A fi persecutat nu este numai o nefericire fizică, ci, mai ales, una de ordin intelectual, căci faptul acesta te deformează cu încetul și îți atacă, înainte de orice, simțul măsurii. Nu e timpul să-mi fac astăzi reproșuri de a nu-i fi înțeles la timp pe bătăușii mei. Ar fi un exces de obiectivitate și întîrziat, și grotesc. Dar mă bucur că vremurile s-au întors astfel încît să pot medita în liniște la justificările bătăilor primite. Situația de martir de altfel nu mi-a convenit niciodată integral, deși recunosc în mine suficiente înclinări pentru această îndeletnicire, deosebit de iudaică.

Pîrlea reprezintă cîmpul advers, în care multă vreme n-am putut privi nimic și n-am putut înțelege nimic, din cauza nesfîrșitelor rețele de sîrmă ghimpată ce ne despărțeau. E așa de comod și, mai ales, așa de consolator să-ți socotești adversarii răi și imbecili, încît, în lamentabila mea disperare de atunci, era singurul suport posibil, ultimul orgoliu nedărîmat. E mult de atunci. Mai mult chiar decît relativ puținii ani trecuți. Apele tulburi s-au limpezit în ce aveau superficial agitat și s-au tulburat mai tare în ce aveau profund furtunos. Oamenii s-au ales, ideile s-au sedimentat și ele, prostiile s-au strîns laolaltă, adevărurile au început să se precizeze. E mai multă ordine în totul. Ar fi poate timpul de scris istoria mișcării antisemite. Mai exact spus, „comedia

umană", nu istoria propriu-zisă, adică oamenii și gîndurile lor, nu faptele goale, pe care le știu și care n-au nimic nou de relevat. Sînt convins că după ce aș da deoparte imbecilii, după ce aș face partea scandalagiilor de profesie, partea agenților provocatori, partea nu mică a lui pierde-vară și a lui gură-cască, după ce aș identifica pe rînd brutalitatea, prostia și intriga, ar mai rămîne ceva care poate fi o dramă sinceră. L-aș întîlni atunci pe Ștefan D. Pîrlea.

VI

Cursul lui Ghiță Blidaru a devenit un fel de mică „problemă de stat". Vinerea trecută, un deputat majoritar a interpelat guvernul, la cameră, dacă va tolera ca universitatea să se transforme într-un centru de perturbări politice.

„Autoritatea de stat nu poate fi tulburată, domnule ministru, sub masca teoriilor generale" (Ziarele de seară au reprodus în „manșetă" această fază.)

În fapt, nu s-a întîmplat nimic grav. Au fost doar cîteva lecții despre legiuirile economice liberale din 1924. Lecții foarte calme prin ținută, foarte violente prin cifre și concluzii. Pornind de la legea minelor a lui Vintilă Brătianu, Blidaru a refăcut procesul liberalismului român. Partidul e alarmat, guvernul plictisit. Vintilă Brătianu ar fi făcut scandal la ultimul consiliu de miniștri : „Să înceteze, domnilor, să înceteze".

Blidaru n-a încetat deloc. Pentru săptămîna viitoare, a anunțat o cercetare a proiectului de stabilizare și a mecanismului împrumuturilor ce se pregătesc. Ce e ciudat în tot acest război este că, în timp ce ziarele sînt sub cenzură și deci orice opoziție exclusă, un profesor de economie politică poate să atace deschis, fără putința de a fi oprit, orice vrea.

Situația profesorului Ghiță este excelentă. Își face cursul, își urmează programul, și nimic mai mult. În același timp, însă, catedra lui a devenit ultimul refugiu al antiliberalismului. Se înghesuie la curs un întreg public de incinte. Blidaru, neschimbat, conversează cu studenții lui. I s-au propus cu discreție cîteva misiuni în străină-

tate : prezidenţia delegaţiei economice la Paris sau, eventual, o mică legaţie undeva, prin vecini. Le-a refuzat pe toate. „Să vedem, mai tîrziu, în vacanţa mare. Deocamdată, trebuie să-mi termin lecţiile".

Mi-e greu să pricep pasiunea lui pentru politică. N-are ambiţii personale de împlinit, nu are lupte de cîştigat. Nu este în nici un caz un luptător. E un leneş de geniu, care nu va călca niciodată înaintea vieţii ca s-o întîmpine, ci o va aştepta să vină la el.

Dacă am învăţat ceva de la Ghiţă Blidaru, a fost tocmai această lipsă de agresivitate în faţa existenţei. Lenea lui e o lene de plantă, o lene de copac. Viaţa se face şi se desface, furtunile vin şi trec, moartea creşte undeva, în umbră, armonios. Am credinţa că nimic nu-l va surprinde vreodată pe Blidaru, nu-l va descumpăni, nu pentru că ar fi sigur de sine, ci pentru că este sigur de pămîntul pe care umblă, de cerul sub care se află.

„Nelinişti ? De unde luaţi voi nelinişti în lumea asta plină de certitudini ? Simplul fapt al soarelui care se ridică şi apune nu ajunge pentru pacea noastră ?"

Lemnar să fi fost, tăietor de piatră, barcagiu pe Dunăre, plugar în Vîlcea, n-ar fi gîndit altfel de cum gîndeşte astăzi. E singurul om pe care îl cunosc şi împotriva căruia simt că soarta nu poate nimic, fiindcă e singurul să primească această soartă, supunîndu-i-se bucuros, oricare ar fi ea.

Cu formidabila lui lene, cu voluntara lui lipsă de iniţiativă („eu n-am nimic de făcut cu viaţa, viaţa are totul de făcut cu mine"), acest Blidaru ar fi în stare să rateze toate ocaziile mari, să piardă toate rendez-vous-urile decisive, pe care norocul sau nenorocul i le-ar fixa. Va găsi totdeauna o carte de deschis în ultimul ceas, o femeie de iubit. Nu există lucruri urgente pentru el. Mi-a spus-o de nenumărate ori. Fiecare bucurie îşi are anotimpul ei, fiecare durere pe al ei. Să aşteptăm trecerea anotimpurilor. Inutil să alergi, căci nu vei alerga mai repede decît iarna, care vine şi te va ajunge. E o toamnă pentru fiecare speranţă, e o primăvară pentru fiecare deznădejde. În această cursă nu poţi veni nici prea tîrziu, nici prea devreme : vii totdeauna la timp, fie că vrei, fie că nu vrei.

Nu știu peste cîte dureri reprimate, peste cîte morți ascunse, peste cîte căutări fără răspuns se ridică liniștea lui Ghiță Blidaru. Le bănuiesc însă. Sînt în el nesfîrșite renunțări la inteligență, la orgoliu, la victorie, la aventuri. Fiecare dintre noi este un om baricadat în sine, dar cei mai mulți ne silim să întărim aceste baricade, să izolăm redutele noastre interioare, în timp ce el conlucrează cu viața spre a le dărîma, predat înainte de luptă, învins înainte. Învins ? Nu. Propriul său învins, cel mult.

VII

Am fost la Uioara să văd cum stau lucrurile. Rice ne plictisește într-una, la fiecare accident de calorifer, de ascensor sau de lumină. Maistrul voia să aibă un referat de la fața locului.

Aș fi vrut să stau la cabană, unde, cînd se face foc ca lumea, nu e frig deloc. Dar Duntonii nu m-au lăsat cu nici un preț. Marjorie mă aștepta în gară cu Eva Nicholson.

„Sînt fericită că ai venit", mi-a spus. Pe urmă, în sanie a tăcut tot timpul. Eva mă întreba de toate și eu îi răspundeam cu destulă voie bună, dar am avut impresia că Marjorie nu ascultă nimic. Era neînchipuit de gravă, în costumul ei albastru de schi, care îi dă acest imposibil aer de adolescentă. La colțul Ursului, i-a cerut vizitiului să oprească și mi-a arătat din cap sondele înzăpezite, în depărtare.

— Vezi, ce pustiu...

Mie, peisajul mi s-a părut mai mult calm, decît pustiu.

După-masă, am lucrat la rafinărie și am făcut o plimbare la sonde, să văd ce ar fi de făcut pentru liniștea bătrînului Ralph. Alarma lui e neserioasă. Mici fleacuri inevitabile.

Am stat mult de vorbă seara cu Marjorie.

Regăsesc surîsul ei serios, tîmplele luminate de blondul părului, mîinile tinere și vii, dar ascultînd parcă de cineva care le-a spus să stea cuminte. Tot ce îmi place mai mult în fata asta este mersul, ținuta, felul ei de a se

rezema de perete, lenea uşoară cu care se aşază în fotoliu, tresărirea parcă speriată cu care se ridică. E un ciudat amestec de stîngăcie şi siguranţă în toate mişcările ei, în felul ei de vorbă, în atenţia cu care te ascultă, în rîsul ei loial.

Mi-a vorbit despre ultimele cărţi citite, mi-a cîntat diverse lucruri la pian, mi-a expus o mică lecţie de schi şi m-a făcut judecător între ea şi Phillip, să decid cine coboară mai repede din Uioara la colţul Ursului.

— Facem mîine dimineaţă un concurs, am propus eu.

— Nu, mîine dimineaţă e alt program pentru dumneata. O surpriză.

Surpriza a fost o plimbare la cabană. Am găsit totul în ordine, curat, ca şi cum n-aş fi lipsit niciodată. Pe căminul de zid, două fotografii înrămate : a lui Marin Dronţu şi a mea. Între ele, o fotografie mică, în care abia am recunoscut-o pe Marjorie de astă-vară, în sandale şi rochie de tenis.

— Cine a pus pozele astea aici ?

— Eu. Vin uneori la cabană să citesc. Nu ştiu, mi se pare mai frumos aici. Parcă nu mai sînt singură. Spun unui om de la rafinărie să-mi facă din timp foc în sobă şi pe urmă viu să stau un ceas, două. Uite, acolo, în dulap, e ceai, rom şi zahăr. Nu-ţi poţi imagina cît mă bucură să fac gospodărie aici, la voi. Şi ia te uită ce frumoşi sînteţi amîndoi, dumneata şi Dronţu, cum vă priviţi din fotografii.

Rîde. Se apropie de cămin şi duce un braţ după stîlpul din stînga, cum l-ar duce după gîtul unui bărbat.

E cald, apa de ceai sforăie în ceainic, butucul de stejar uscat trosneşte în foc. Ferestrele sînt albe de zăpadă şi am impresia că sîntem amîndoi tare departe, într-un bordei de munte, surprinşi de o avalanşă, care ne-a tăiat toate drumurile de întoarcere. Un moment, mă întreb dacă n-am să mă ridic de la locul meu şi n-am să mă duc spre Marjorie s-o iau în braţe şi s-o sărut. Ne privim multă vreme unul pe altul, ca în jocurile de copii, cînd pui rămăşag să nu clipeşti. Închid ochii şi mă întreb fără răspuns : da ? nu ? da ? nu ?

PARTEA A PATRA

I

Lungă noapte cu Maurice Buret la „Coupole". În fața bockurilor noastre deșarte de 1 franc 25, defilează o întreagă umanitate, zîmbete, strigăte de surpriză, scurte scene familiare, amoruri, trădări, drame... Spectacolul îmbată încet, prin trecerea insensibilă a timpului.

„Coupole" nu e o cafenea, este un continent, și Maurice Buret nu e un privitor, este un explorator. Observă totul pînă la cele mai vagi detalii, înțelege spectacolul, îl organizează. Are o intuiție fără greș. Dintr-un grup în aparență banal, ochiul lui va descoperi, după minime indicii, toate pasiunile posibile și va surprinde, sub luminile indiferente ale globurilor electrice, micile semne imperceptibile care ascund într-un consumator de cafenea o viață intimă, cu cine știe ce comedii sau cataclisme înecate într-un zîmbet fără expresie. Femeia adulteră, amanta nefericită, tînărul pederast debutant, blonda anglo-saxonă, castă deocamdată și buimăcită de luminile Parisului, aventurierul adolescent, cinicul cărunt, bruna femeie fatală în căutare de femei sau de eter...

Fiecare om întîlnit poate fi un erou, fiecare gest un început de dramă. De la masa noastră, Maurice Buret urmărește răbdător desfășurarea filmului și îi notează momentele decisive. Nimic în această imensă sală, nimeni în această agitată mulțime care să scape vigilenței lui. Spectacolul e complex, dar ordonat. Un surîs pornit de la a treia masă din stînga primei coloane și aruncat oarecum în van nu va fi totuși pierdut pentru Maurice, care i-a urmărit traiectoria și a descoperit, în colțul opus, personajul căruia i se adresează.

Geografia „Coupolei" Maurice Buret o cunoaşte, pentru că a construit-o. Vechi băutor al bockului de seară, el şi-a plătit cu 1 franc şi 25 un post de observaţie, de la care a descifrat noapte de noapte misterele cartierului şi ale populaţiei lui. Această populaţie se împarte pentru Maurice în cupluri, familii, societăţi, aşa încît de la o masă la alta, de la o boxă la altă boxă, de la etaj la parter şi de la parter la terasă, există un întreg şir de reţele şi rapoarte, care dau unitate, ordine şi logică acestei lumi ameţitoare în tumultul culorilor, al luminilor şi al vocilor.

Cîte aventuri au circulat pe aici Maurice Buret le-a cunoscut. Unele bănuite numai, altele surprinse într-un strigăt sau o paloare, altele, în sfîrşit, pîndite metodic de la zi la zi, de la eveniment la eveniment. Are o singură mare pasiune acest băiat, dar ascuţită : curiozitatea.

(Tot curiozitatea l-a adus spre medicină, desigur, căci, în afara gustului de a provoca şi primi confesiuni, nu ştiu ce altceva a făcut din el un medic.)

A observa este pentru el o voluptate care o întrece cu mult pe aceea de a trăi. Lui personal nu i se întîmplă nimic care să-l preocupe altfel decît ca o experienţă în plus. Propria lui viaţă nu trebuie să fie în fond pentru el decît un alt spectacol, asemănător acestei vaste „Coupole" prin care oamenii vin şi trec, într-o cursă a cărei deşertăciune o răscumpără numai ascunsa bucurie de a privi şi înţelege.

Din cei cîţiva Maurice Buret pe care îi cunosc (căci omul ăsta are suficiente resurse pentru patru-cinci personaje reuşite), cel mai interesant este acest Maurice de la „Coupole", cu hainele lui gri convenabil şifonate, cu pălăria nici nouă, nici veche, cu ghetele drese, dar nu prea bune, ţinută ştearsă de trecător banal, pierdut în mulţime, nici urît, nici frumos, fără nimic aspru, insolent sau seducător în înfăţişarea sa, care i-ar da dreptul să umble toată viaţa fără să întoarcă nimeni capul după el, un om între o mie, între o sută de mii, instalat în faţa unui pahar, dincolo de care cortina se ridică spre un teatru cu eroi involuntari, jucînd în faţa acestui martor vigilent şi perfid.

„O vezi pe bruna aceea patetică, de lîngă oglindă ? mă întreba acum vreo două săptămîni. Are un precis cap de «gousă». M-aş mira să nu deteste bărbaţii şi să nu iu-

bească femeile. Ori aşteaptă o amantă, ori îşi caută o amantă. Ia priveşte ce cap speriat, ce cap de catastrofă face".

Peste vreo două seri, Maurice şi-a completat „fişa" de observaţii.

„Hotărît, «bruna patetică» îşi caută o parteneră. Ce zici de blonda din dreapta ? Nu, nu cea de la masa mare. Uite întîia, a doua, a treia, da, a treia pe dreapta. Drăguţă, nu ? Şi-au surîs de vreo două ori astă-seară. N-ar fi o pereche rea, să ştii".

Diagnosticul a continuat în serile următoare. Mica blondă a devenit — nu ştiu pentru care motiv — în limbajul lui Maurice, „blonda Aline", iar schimbul de surîsuri şi invitaţii între cele două mese progresa vizibil. Mă îndoiam totuşi de rezultat. „Bruna patetică" era singură şi din partea ei n-ar fi fost poate nici o dificultate, dar numita Aline se afla regulat într-un cerc numeros de fete şi băieţi.

— Te înşeli, Maurice. Dumneata inventezi pretutindeni romane. Ai spiritul detectiv.

— Se poate să mă înşel. Menţin însă că e o pereche posibilă şi cu şanse de a se face.

N-am mai dat pe urmă cîteva zile pe la „Coupole". (Am lucrat între timp cîteva schiţe pentru maistru şi i le-am trimis la Bucureşti. S-ar putea să începem într-adevăr în vară lucrările de la Le Havre pentru Exploatarea Rice. Nu e încă decis, dar este probabil.) Am lipsit deci cîtva timp din Montparnasse. Azi-noapte, intrînd la „Coupole", primul lucru pe care l-am băgat de seamă, nu fără o sinceră tresărire de surpriză, au fost cele două fete — „bruna patetică" şi „blonda Aline" —, convorbind amîndouă singure la aceeaşi masă, cea dintîi sumbră şi pasionată, cealaltă supusă, cu o evidentă înfiorare.

Maurice, la locul lui obişnuit, îşi degusta victoria cu modestie, dar nu fără un vag surîs de triumf. Avea cred un soi de sentiment patern, o mîndrie de autor faţă de acest cuplu amoros, pe care îl prevăzuse de la cele dintîi indicii.

— Eşti fericit, orgoliosule !

„Fericit" e prea mult spus. Sînt bucuros că mi-am verificat o observaţie. E un succes de laborator, dacă vrei.

N-am nici un chef pentru exerciții de psihologie. Și, dacă aș avea, exemplul lui Maurice Buret m-ar lecui radical.

În ce mă privește, singura calitate certă pe care o recunosc oamenilor este indiferența lor, ceea ce constituie nu numai o politețe supremă, dar o garanție de securitate și de liniște. Nu m-a dezolat niciodată așa-zisa dramă a neputinței de a ne cunoaște unul pe altul și gîndul că doi oameni pot viețui laolaltă fără a înțelege nimic din ce se petrece esențial în sufletul celuilalt ; gîndul acestei impenetrabile singurătăți în care sîntem prin firea noastră condamnați, departe de a mă îndurera, mă bucură. El satisface în mine o veche nostalgie după o sănătoasă, solidă și certă ignoranță, singurul lucru durabil în această lume, în care adevărurile sînt instabile și riscate. Să nu cunoști cu sinceritate e un început de salvare. O spun fără ironie, cel mult cu un grăunte de exagerare, tocmai pentru a dezaproba mai sever experiențele psihologului Maurice Buret.

*

„Ça fait toujours une petite expérience", spune Maurice Buret despre ultimul lui succes de la „Coupole". Experiențe, mereu experiențe, numai experiențe. Viața pentru băiatul ăsta n-are alt merit decît de a putea fi observată. Duce mereu cu el un registru invizibil, în care notează cu băgare de seamă o mulțime de concluzii sistematice. Fiecare om are fișa lui, fiecare sentiment capitolul lui. *„Du jardinage"* numește el exercițiul acesta, „grădinărit", pentru care posedă tot ce-i trebuie.

— Ești un cartezian, bietul meu Maurice, unul din cea mai nefericită speță.

— A ? Nu știam. L-am citit pe Descartes în liceu și l-am uitat.

Îi citesc din *Discours de la méthode* cîteva rînduri. Le ascultă interesat.

— Într-adevăr se potrivesc. Dar nu Descartes e maestrul meu. Prea abstract. Pe mine mă interesează anecdota și numai prin anecdotă adevărurile. Eu nu sînt filozof. Sînt numai un om curios. Cel mult — și asta numai ca să-ți fac dumitale plăcere —, cel mult un psiholog.

Îl văd neregulat. Se întîmplă să lipsească două-trei săptămîni şi să pice într-o bună dimineaţă, din senin, cu o vastă recoltă de evenimente, descoperiri, senzaţii. Operează pe mai multe fronturi, între care nu permite nici o confuzie. Trăieşte în cîteva cercuri, pe care nu le amestecă, întreţine cîteva prietenii, pe care le izolează cu grijă una de alta, cultivă cîteva amoruri bine păzite.

— Vezi, bunul meu amic, viaţa ar fi imposibilă, dacă n-am organiza-o cum trebuie. N-am decît un singur pat, şi există o mie de femei frumoase, n-am decît un singur număr de telefon, şi sînt o mie de conversaţii interesante. Trebuie foarte mult tact, ca să alegi just, să procedezi rapid şi să rişti puţin.

Cu relaţiile şi amorurile lui Maurice Buret, s-ar putea fără îndoială ocupa trei vieţi de om. El le duce pe toate trei şi le ţine o foarte severă contabilitate. E în primul rînd viaţa lui universitară, de laborator şi clinică, foarte serioasă.

De doi ani de cînd a trecut concursul de internat, a tipărit cîteva rapoarte şi studii care fac autoritate. Există deci un Maurice Buret „tînăr savant" sobru, aspru şi închis. În calitatea aceasta, are un amor „complex" cu o tînără asistentă „brună şi pasionată" cu care s-a culcat prima oară din entuziasm, după o lungă discuţie tehnică asupra sărurilor de aur.

Există pe urmă un al doilea Maurice Buret, monden şi facil, un Maurice parizian, instruit, inteligent şi galant, bine primit în mondenitatea diplomatică şi cu foarte mare succes în saloanele mari. În această a doua calitate, amorurile sînt mai multe şi mai variate, de la adulter la inocenţă, de la iubire fatală la mică idilă.

Vine, în sfîrşit, la rînd, moralistul Maurice Buret, regizor al primilor doi, observator şi critic, cititor de cărţi, judecător de oameni, căutător de cazuri psihologice interesante. Este varianta pe care am cunoscut-o eu întîi şi pe care o prefer. Nu-l oboseşte această navigaţie continuă între cîteva psihologii ? Judecînd după excelenta lui sănătate, nu.

— Eşti un maestru, Maurice.

— Să nu exagerăm. Orice joc e complicat cînd nu-l cunoşti şi, dimpotrivă, e foarte simplu cînd îl ştii. Eu

îmi cunosc jocul — asta e tot. Știu totdeauna ce vreau și știu unde să găsesc ceea ce vreau. Îmi trebuie un amor cinic ? Bruna Christine se află totdeauna între 5 și 7 la laborator, unde poate fi găsită. Vreau, din contră, un mic ceas sentimental ? Alba Alice Vignac răspunde la Central 14—99. Simt nevoia unei convorbiri tumultuoase, cu imprecații metafizice ? Robert Grevy e la redacție în fiecare noapte de la 12 la 2. Mă interesează problemele sociale ? Bertrand e totdeauna informat. Vreau în sfîrșit să pun oarecare ordine în toate istoriile astea, să le clasific, să le gust, să le judec ? Dumneata ești aici să-mi dai replica cea mai exactă.

— Dar e monstruos ce spui. Unde ești dumneata în toate aceste experiențe ? Care ești dumneata ? Cinicul ? Sentimentalul ? Scepticul ? Mă tem că nu ești nimic. Trăiești prin reflexul celorlalți. Ești ceva foarte artificial : ești raisoneurul comedici.

— Nu-mi displace rolul și îl accept — minus compasiunea pe care mi-o oferi. Căci sînt încîntat de tehnica mea de a trăi. Ea constă în a cere fiecărui om exact ceea ce îți poate da. Gîndește-te bine la toate dramele pe care le cunoști și vei vedea că ele pornesc fără excepție de la o exigență deplasată. Toată filozofia mea se reduce la un precept, pe care ți-l recomand călduros : „e inutil să călărești un viței, în speranță că va deveni armăsar."

*

Cel mai „tare" lucru în Maurice Buret nu este totuși pasiunea pentru psihologie, ci, înainte de orice, lipsa lui de sensibilitate morală. Mai mult chiar : simpatia pentru viciu, curiozitatea pentru deformări. Personal este un băiat sănătos, ordonat și cu un tenace simț a ceea ce se cuvine, simț de echilibru pe care l-a moștenit din familia lui de burghezi provinciali. E un breton, dintr-o ginte de negustori și marinari.

Asta nu-l împiedică să caute și, la nevoie, să provoace diverse „cazuri scandaloase". Două luni a iubit-o pe Germaine Audoux — spre uluirea mea —, căci a fost unul din cele mai lungi amoruri ale lui, și nimic nu justifica asemenea constanță față de o fată nu urîță, poate, dar în nici un caz frumoasă. Am aflat secretul

într-o zi în care Maurice își completase capitolul Germaine cu toate datele necesare : este eteromană.

„Nu-ți imaginezi cît e de instructiv. La clinică n-am întîlnit decît cazuri de intoxicări grave, iar în manuale numai generalități. Fără Germaine, eterul ar fi fost o abstracție. Cu Germaine este o dramă".

Aș vrea să izbucnesc : „Dar ce ești dumneata, domnule, o mașină de înregistrat drame ? Un detectiv ? Un agent secret psihologic ? Un amator de suflete ?". Mă opresc însă la timp. Singurul sentiment pe care Maurice Buret e incapabil să-l priceapă este indignarea.

E probabil cel mai inteligent om pe care l-am cunoscut, fiindcă este numai inteligent. Nimic altceva : nici moral, nici imoral, nici bun, nici rău. Inteligența îi ține loc și de sensibilitate. Sînt emoții, sînt nuanțe pe care trebuie să le simți. El le înțelege. Nu are instincte, nu are reflexe : se orientează prin luciditate. Mă întreb ce s-ar face el într-o mare pasiune, care devastează, consumă, doboară... Copilărie ! Asemenea pasiune nu riscă să înfrunte asemenea oameni. Maurice Buret ar fi în stare să pună ordine într-un ciclon.

Pretutindeni el e în căutarea punctelor de reper. Într-o mulțime de oameni sau într-o simfonie, într-un peisaj sau într-o carte, prima lui grijă e să stabilească nordul și sudul. Pe urmă, își permite să devină aventuros, căci cunoaște drumurile de întoarcere. („S'égarer est un plaisir délicieux, à condition que la route de Paris ne soit pas trop éloignée".)

*

Pentru moment, Maurice se ocupă cu afacerea Robert Grevy — Jacques Bertrand. „E un cuplu obligatoriu" a înscris în carnetul lui imaginar la rubrica lui Robert, în ziua în care i l-a prezentat pe Jacques.

— Dar Bertrand nu e homosexual, obiectez eu scandalizat.

— Va fi. Are toate calitățile.

— Și Robert Grevy ?

— A fost. I-au rămas toate nostalgiile.

Robert Grevy e însurat. Nevastă-sa, Suzanne, care știe oarecari lucruri din trecutul lui, nu-l pierde din ochi. E o soție aprigă și atentă.

„Cîtă vreme Suzanne e de față, nu e nimic de făcut", observă foarte just Buret. Apoi decide: „Suzanne trebuie să plece pentru cîtăva vreme".

Marți, dejun în familia Grevy.

— De ce mă privești așa, Maurice ? întrebă surprinsă Suzanne.

— Cum te privesc ?

— Nu știu bine ; îngrijorat parcă.

— O, nu e nimic. Am avut impresia că ai tușit.

— Da, mă înecasem.

— Vezi bine prin urmare că nu e nimic. Mi se părea o tuse suspectă.

— Suspectă zici ?

— Vai, cum te alarmezi ? Imprudent eu, că-ți atrag atenția. Acum n-ai să-mi mai dai pace. Sînt convins că te și vezi tuberculoasă.

— Nu, Maurice — dar, oricum, dacă zici...

— Știi ce ? Treci mîine pe la spital să facem o radiografie. Vei fi liniștită.

Peste trei zile, Suzanne pleacă în Savoia cu recomandația de a sta o lună la soare pe șezlong. Evident, placa radiografică arată două-trei leziuni.

Maurice Buret rîde modest.

E un corupător ? Nu. Nimic comun cu Gide, nici viciul, nici prozelitismul și nici neliniștea, mai ales neliniștea, nu. Oamenii — pierderea sau salvarea lor — îl interesează puțin pe Buret.

„Eu nu mă îngrijesc decît să-mi variez cît mai mult peisajele psihologice de care dispun. Am impresia că Robert și Jacques pot da împreună ceva foarte reușit. Încerc prin urmare să le facilitez apropierea, să le atenuez asperitățile, să le lămuresc propria lor vocație. E un travaliu modest, de culise".

Îl ascult pe Maurice Buret și fac serioase eforturi să nu mă scandalizez. Odată pentru totdeauna trebuie să înțeleg că omul ăsta nu are scrupule morale și că, deci, trebuie ori acceptat în totul, ori refuzat în totul, ceea ce mi-e mult mai greu.

Patronul lui spiritual (dacă „spiritual" e un termen posibil pentru el) nu este Gide, ci Laclos, iar ambianța morală în care trăiește seamănă enorm cu atmosfera din *Les liaisons dangereuses*, care nu este perversă, ci numai libertină, pentru că nu viciul primează, ci gustul inteligenței de a inventa pretutindeni jocuri variate.

*

Numai după o absență mai îndelungată (una din acele misterioase evadări, din care se întoarce cu surprinzătoare reportaje personale), numai după cîteva săptămîni de lipsă îmi dau seamă de valoarea prieteniei lui Buret. Aduce cu el sentimentul îndrăzneț că totul e posibil în viață, că toate femeile sînt de cucerit, toate ușile de deschis. Ciudat lucru : prevăzător, cum îl știu, metodic și reflectat în tot ce face, îți dă totuși impresia că trăiește cu spontaneitate.

— Și spontaneitatea o simulezi, bătrînul meu Maurice.

— Nu simulez : organizez. Îmi organizez spontaneitatea. Dumneata mă crezi un cinic, dar sînt un entuziast. Numai că entuziasmul meu este sistematic.

O convorbire de un ceas cu el e un examen personal de claritate. Trebuie găsit un termen pentru fiecare nuanță, un corectiv pentru fiecare confuzie. „Totul se poate defini", crede el cu încăpățînare și nu-și iartă nici un cuvînt impropriu, nici o distincție incomplet exprimată. Nu l-am auzit niciodată judecînd ceva, o femeie, o bucată de muzică, un tablou, prin jumătăți de impresie. Îmi va spune totdeauna precis ce îi place și ce nu, despărțind cu strictețe o nuanță de altă nuanță.

În tovărășia lui, viața devine liniară, proporțiile juste, orizonturile limpezi.

II

Birourile Ralph T. Rice din bulevardul Haussmann sînt abia o agenție modestă pe lîngă sediul din Piața Rosetti de la București. Cîteva odăi, cîteva mese de scris, o mică arhivă în curs de organizare. Nu știu precis

ce vrea să facă bătrînul Ralph aici : un simplu birou de desfacere sau o adevărată societate anonimă. Depinde de hotărîrea lui dacă vom începe sau nu lucrările de la Le Havre. (Eu aş prefera, în orice caz, Dieppe, care mi se pare comercialmente mai comod, iar, din punctul de vedere al terenului de construcţie, nesfîrşit mai deschis, mai încăpător. I-am trimis destule schiţe maistrului, care va decide.) S-ar putea pînă la urmă să renunţe la tot. Nu e timpul să se facă investiţii mari într-o afacere care, oricum, în cele mai fericite condiţii, n-ar deveni rentabilă decît în cîţiva ani. La sfîrşitul lui 1929, cînd Exploatarea Rice S.A. începea să realizeze planul mai vechi al bătrînului Ralph de a organiza o secţiune franceză, întreprinderea părea posibilă. Astăzi, în 1931, ea este cel puţin riscată, dacă nu aventuroasă. Petrolul suferă de o criză pe care numai agricultura o egalează. Rice este în afaceri un om îndrăzneţ, dar nu un jucător de bursă.

De altfel, maistrul n-a luat niciodată prea în serios „expediţia în Franţa", cum glumeam noi în birou, dar, pe de o parte, i-ar fi plăcut să poată clădi aici, iar, pe de altă parte, nu avea nici un motiv să-l descurajeze el pe Rice. În plus, se bucura să ne dea, lui Dronţu şi mie, posibilitatea de a pleca din ţară pe cîte un an. Am tras la sorţi şi am ieşit eu cel dintîi.

— Bine : anul ăsta te duci dumneata, anul viitor Dronţu.

Zilele acestea s-a împlinit anul. L-am aşteptat pe Marin să-mi ia locul, dar n-a mai venit. Mi-a scris o scrisoare de exact patru rînduri, primele pe care le primesc de la nunta lui.

„Nu pot să viu. Om însurat, am prea multe bucluri. Rămîi sănătos acolo. Mi-e dor de tine, mă, şi aş vrea să te văd. Marjorie îţi trimite salutări. Are să-ţi scrie şi ea într-o zi".

Marjorie are să scrie... Nu, Marjorie n-are să scrie, o ştiu şi eu, o ştie şi Marin.

Deci încă un an aici.

•

La Exploatare, în bulevardul Haussmann, îl întîlnesc cîteodată pe Pierre Dogany. Îşi face doctoratul de drept

public și economic aici. S-a luptat cît s-a luptat la Budapesta și, cînd a văzut că nu mai merge, a plecat. Are intenția însă să se întoarcă acolo îndată după teză. E decis să rămînă ungur cu orice preț, cu orice efort. Mă și plictisește excesul lui de zel. Am impresia că regretă scrisoarea pe care mi-a trimis-o acum doi ani la București. Nu-mi iartă faptul că-mi amintesc atît de bine deziluziile lui maghiare. Ar vrea să nu mi se fi plîns niciodată de persecuțiile suportate, să nu se fi denunțat niciodată, oprimat, gonit, contestat în ce are mai violent maghiar. Mie mi se pare excesiv acest devotament cu de-a sila.

M-a invitat la facultate săptămîna trecută, să-i ascult o lucrare la seminarul de drept internațional al lui Lapradelle. Vorbea despre latura juridică a afacerii optanților și, cum Lapradelle a fost avocatul consilier al ungurilor la Haga, toată ședința a fost un rechizitoriu contra tezei românești. Mă simțeam prost și, deși elementele tehnice, cifre, date, statistici îmi lipseau, simțeam nevoia unei replici. A dat-o, spre bucuria mea, un student român din sală, care, după ce Dogany și-a terminat referatul, s-a instalat la catedră și a vorbit de-acolo, jumătate de oră încheiată, cu niște flăcări în ochi și o febrilitate în gesturi cum nu s-a văzut probabil niciodată în această rece sală de curs.

M-am apropiat de el la ieșire să-l cunosc.

Mi s-a recomandat și am aflat că îl cheamă Saul Berger. Aproape mi-a fost necaz de facilitatea simbolului, prea evident, ca să nu se impună, dar prea melodramatic pentru mine : doi evrei luptîndu-se unul cu altul pentru două victorii care nu sînt decît două abstracții. Destin, inevitabil destin.

*

Blidaru mă întreabă în ultima scrisoare cînd am de gînd să mă întorc în țară. Și-a oprit prin „Casa corpului didactic" un loc de construcție la Snagov și ar vrea să-i clădesc eu o vilă.

I-am răspuns *par avion* :

„Nu știu cînd mă întorc, dar, oricînd m-aș întoarce, vila eu o clădesc și nimeni altul. Veți aștepta, domnule profesor, va trebui să așteptați. E o prea mare bucurie ca s-o pierd".

III

Maurice Buret s-a întors ieri din Normandia, unde a avut, la Oizy-sur-Glaive, un ramplasament de 25 de zile. E fericit de recolta cu care se întoarce, atît de fericit, încît a renunțat la micul zîmbet de modestie cu care de obicei își scuză victoriile. A dat la Oizy două lovituri, amîndouă frumoase, și mi le istorisește acum animat, dar metodic, pe capitole numerotate.

1) Doctorul Sibier. .

2) Registrul de încasări.

1) Doctorul Sibier este medicul pe care l-a înlocuit. Pleca în sudul Franței pentru vacanță și atunci a cerut de la Paris un intern care să-l înlocuiască.

Întîmplarea i l-a trimis pe Buret.

„Din capul locului, povestește Maurice, am înțeles că nu e un tip oarecare. Avea în casă două tablouri, un Braque și un Marie Laurencin, ceea ce la Oizy nu este numai un act de curaj, dar unul de provocare. Parizian, 36 de ani, inteligent — ce caută omul ăsta aici, într-o gaură de provincie, într-un tîrg de 8000 de oameni, singur, fără relații, fără amintiri, fără așteptări ? L-am întrebat pe șofer, am întrebat-o pe infirmieră, i-am întrebat pe diverși bolnavi veniți la consultație. Nimeni n-a știut să mă lămurească. Am recurs atunci la mijloace de investigație personală și am deschis sertarele de jos ale biroului. Nu-mi lăsase cheile, dar m-am servit foarte ușor de cuțit. Am găsit un teanc de scrisori fără prea mare interes, cîteva poze banale și, în sfîrșit... un jurnal intim. Vreo 600 de pagini. Le-am citit pe toate în două nopți. Ei bine, este extraordinar. Am zis, ex-tra-or-di-nar, și mențin. Ai să citești și dumneata și ai să vezi.

— Cum ? Ai luat caietele ?

— A, nu. Ce sînt eu, un brigand ? Le-am citit doar, şi am transcris pasajele esenţiale. Oricum, serile nu prea aveam ce face. Le-am transcris şi, pe urmă, le-am pus la loc în sertar. Cu două zile înainte de înapoierea doctorului, am chemat din tîrg un lăcătuş să repare broasca stricată. Nimic suspect, în definitiv, totul în ordine.

2) Doctorul Sibier s-a întors la Oizy seara, pe la 10, eu trebuia să plec a doua zi în zori. I-am predat registrul de încasări în care erau trecute consultaţiile şi banii primiţi. I-am numărat 18 hîrtii de o mie şi cîteva hîrtii de o sută. I-am numărat 18, deşi nu erau decît 17. O mie rămăsese în portofelul meu. Nu mă întreba de ce. Mă amuza să fac asta, lăsînd deoparte consideraţia că o mie de franci este o mie de franci.

— Putea să te prindă.

— „Să mă prindă !" Ce urît te exprimi. Vrei să spui că putea să observe o mică eroare în socoteli. Posibil, dar n-a observat.

— Mai are timp.

— Evident. Aştept pe azi, mîine o scrisoare de la el.

— Şi ce ai să faci ?

— Nu ştiu deocamdată. Depinde de scrisoare.

Într-adevăr, scrisoarea doctorului Sibier a venit.

„Am impresia că s-a strecurat o mică eroare în calculul nostru. Nu ştiu bine şi, crede-mă, îmi vine greu să te plictisesc pentru atîta lucru, dar nu-mi ies o mie de franci la socoteală. Nu cumva am omis ceva sau, dimpotrivă, am notat o cifră de două ori ?"

Maurice a răspuns imediat. Nu ştie dacă a fost vreo eroare, dar, dacă a fost vreuna, atunci el e răspunzător, aşa încît e gata să trimită imediat suma care lipseşte. „Nu interesează cît, 1 000 sau 10 000 de franci, nu va fi prea scump pentru a păstra o încredere care mi-e mai scumpă decît orice".

În 18 ore, a primit un răspuns telegrafic.

„Nu trimite nimic, nu lipseşte nimic. Nici un moment n-a fost vorba de dumneata. Mii de scuze".

„Iată ce se cheamă o solidă bună creştere", a concluzionat Buret, fluturînd telegrama doctorului.

Deşi cunosc absoluta absenţă morală în care trăieşte, am încercat din nou să capăt explicaţii. Maurice Buret nu e un desfrînat doar şi nici un impulsiv. Ceea ce face, face cu toată liniştea şi pe întreaga lui răspundere. Vreau să ştiu, deci, dacă în actele lui nu intră realmente nici un alt criteriu decît cel al securităţii personale. E jenant să vorbeşti despre „conştiinţă", dar mă interesează să aflu cum funcţionează mecanismul interior al acestui băiat, sistemul lui de reflecţii şi convorbiri intime, unde fiecare ne judecăm, ne absolvim sau ne condamnăm pe noi înşine.

— O, funcţionează excelent. Ca un bun plămîn, ca un bun stomac. Am o conştiinţă în stare să digere cele mai grave crize. Asta, pentru că nu mă păcălesc pe mine însumi şi nu schimb într-o problemă morală ceea ce nu este decît o problemă tehnică. Ai jucat vreodată fotbal ? Eu am jucat. Cunoşti în orice caz principiul general : să introduci balonul rotund în poarta adversarilor, respectînd însă anumite reguli. Cea mai importantă e să nu atingi mingea cu mîna. Perfect. Dacă vrei să joci fotbal, trebuie neapărat să accepţi această regulă şi să i te supui. Dacă nu accepţi, nu joci. E simplu. Dar una e a respecta o regulă şi alta este *a crede* în ea. Că atingi sau nu atingi mingea cu mîna, acest fapt *în sine* nu are absolut nici o valoare, nici o semnificaţie. El capătă un sens numai în cadrul jocului. Un moralist iniţiat în fotbal n-ar întîrzia însă să decreteze natura transcendentală a loviriі cu mîna. Ei bine, acest lucru este o afacere la care nu „marchez". Vezi, noţiunea de „păcat" este pentru mine o abstracţie. Nu există „păcat". Există doar „lipsă de tact".

*

N-am fost decît de vreo două ori la Buret acasă, pe vremea în care locuia cu maică-sa, în apartamentele din rue Vouillet. În amîndouă rîndurile, am avut impresia că îl stingheresc. Închidea cu precauţie uşile şi mă conducea grăbit prin coridor, spre odaia lui. O singură dată am zărit, printr-o uşă întredeschisă, o doamnă pe care am salutat-o încurcat, neştiind dacă trebuie sau nu să

mă prezint. El i-a spus doar în treacăt, cu neglijență : „Nu e nimic, un prieten" — și a trecut mai departe.

El, care vorbește despre atîtea, nu mi-a vorbit mai nimic despre familia lui. Există o zonă de intimități care rămîne închisă. Despre femei, despre cărți, despre prieteni, cele mai copioase conversații. Dar nici un cuvînt despre ceea ce rămîne dincolo, stratificat, inalterabil, tenace, în spiritul familiei lui de bretoni transplantați la Paris, unde n-au încetat să fie bretoni. Cu aparența lui cordialitate, cu teribila lui discreție, cu pasiunea lui pentru conversație și „documente", Maurice Buret rămîne totuși un om închis, stăpînit și rezervat. Nu l-am surprins niciodată într-un moment de depresiune sau de bucurie care să-l facă a vorbi liber, imprudent poate, dar liber, fără control, fără reticențe. Ceea ce se cheamă „necesitatea de a te dărui", pentru Maurice Buret este un lucru complet străin. El nu are efuziuni. Are cel mult simpatii deliberate. Undeva, în viața lui intimă, funcționează un oficiu de cenzură, care verifică fiecare cuvînt, suspectează orice elan, readuce la rece orice entuziasm. Un cerc de fier păstrează inatacabile secretele lui strict personale.

Mi-a spus săptămîna trecută din senin : „M-am mutat de acasă. Locuiesc singur acum. Am decis, de acord cu mama, să ne despărțim".

Eram surprins. Mai puțin de vestea pe care mi-o comunica, decît de faptul că mi-o comunică.

— De ce ?

(Îl întrebam din politețe, ca să nu-l las fără replică, dar nu credeam că are să răspundă. De altfel, n-am nici un talent să solicit confesiuni. Mi-a răspuns, totuși, spre surprinderea mea, cu explicații și amănunte.)

— Nu știu cum s-a întîmplat. Simțeam de la un timp că nu mai merge. Era o presiune tăcută, care impieta lent nu asupra faptelor mele, dar parcă asupra gîndurilor mele. Cine spune că e liber în casa părinților lui se înșală.

Vezi, cu tata cred că aș putea ușor trăi împreună. El este un om rece, iar mie îmi e indiferent. Nu cred să fi vorbit vreodată cu el mai mult de cinci cuvinte la rînd. Nu mă interesează, nu-l iubesc, nu mă iubește. Cu mama însă e nesfîrșit de greu. Ne iubim, și asta e

intolerabil. Eu pot suporta foarte bine o adversitate, dar nu suport o mare afecțiune. Adversitatea mi se opune și mă definește. Iubirea, dimpotrivă, e conciliantă, gata de tranzacții sentimentale, gata de false supuneri. Iubirea în familii, mai ales, unde legăturile sînt vechi, durabile și nevăzute. I-am explicat toate acestea mamei. Nu știu dacă a înțeles, dar, în orice caz, a primit. Am încheiat un tratat de bună înțelegere : ne vom vedea de două ori pe săptămînă".

Fără prezența fizică a lui Maurice Buret, fără surîsul lui modest și atent, fără inteligența lui care simulează așa de ușor sensibilitatea, uneori emoția, el ar fi un personaj oribil. Claritate, ordine... E de ajuns pentru a face un om ? Dumnezeu știe cît am umblat după această ordine, cîte umbre au răpus pentru această claritate. Nu este însă o victorie prea secetoasă, prea aridă ?

Transcriu din Descartes ca să mă răzbun.

„...ne recevoir jamais aucune chose pour vraie que je ne la connusse évidemment être telle, c'est-à-dire éviter soigneusement la précipitation et la prévention et... ne comprendre rien de plus en mes jugements que ce qui se présenterait si clairement et si distinctement à mon esprit que je n'eusse aucune occasion de la mettre en doute".

Săracă lege.

IV

În bulevardul Haussmann, la Rice, mă aștepta un personaj senzațional : Phillip Dunton. Nu m-am putut opri să-l îmbrățișez, efuziune care l-a buimăcit puțin, căci rămăsese cu pipa în gură, neașteptîndu-se la asemenea explozie de entuziasm.

— Iartă-mă, Phill, dar îmi face atîta plăcere să te văd...

Vine de-a dreptul de la București și, nu știu prin ce resort întors de memorie, apariția lui deșteaptă dintr-odată o mie de imagini de acolo, oameni, străzi, ziare, cinematografe, cafenele, totul, tot ce s-a stins aici, încet, prin suprapunerea atîtor imagini recente. Phillip Dunton

e un băiat meticulos, care vorbește rar (tic pe care îl are, sînt convins, de la șah, unde îi trebuie un sfert de oră de meditație pentru fiecare mișcare). L-am asediat cu întrebări și nu știe la care să răspundă întîi.

Va rămîne cîteva zile aici în așteptarea bătrînului Ralph, care și el trebuie să pice de la o zi la alta. Pe urmă, nu știe exact ce va face. În nici un caz nu se mai întoarce la Uioara, unde nu mai are ce lucra. Va încerca să obțină un concediu de un an de la Exploatare, ca să plece în America, să-și pună la punct cîteva experiențe și observații personale de laborator. Poate să tipărească acolo lucrarea pe care în schemă a terminat-o la Uioara. După un an va pleca oriunde îl va trimite Rice. Oriunde : el ar prefera în Rusia.

Am dejunat împreună, eu nerăbdător să-l ascult vorbind, el domol și potolit, cum îl știu de totdeauna. Ardeam de dorință să-l întreb despre Marjorie, dar mi-era teamă să nu deschid o rană prea bine ascunsă. Teamă inutilă. Mi-a vorbit despre Marjorie cînd și-a adus aminte de ea, fără nici un efort și, mai ales, fără jenă. Ceea ce s-a întîmplat, i se pare lui, a fi fost extrem de simplu. S-au despărțit foarte buni prieteni. El a asistat la cununia ei civilă, iar, în schimb, mai tîrziu, peste trei săptămîni, ea l-a condus la gară.

„Nici nu mi-am închipuit vreodată că aș putea avea dificultăți cu Marjorie. E într-adevăr inteligentă și, vezi, ăsta e singurul lucru care a făcut posibilă căsnicia noastră timp de atîția ani. Mai mult nu-i puteam cere. Știam că într-o zi are să plece și multă vreme m-a preocupat doar întrebarea cu cine are să plece. Cînd am venit la Uioara și te-a cunoscut, mi-am spus că ai putea fi dumneata. Te urmăream cu destulă curiozitate și — vrei să mă crezi ? — cu destulă simpatie. Nu s-a întîmplat însă nimic, nu știu de ce. Pe urmă, cînd a apărut Pierre Dogany, am crezut că va fi el. Mărturisesc că numai la Marin Dronțu nu m-am gîndit. Cînd mi-am dat seama, am rîs : mi se părea grotesc. Acum, însă, pe măsură ce a trecut timpul, observ că a fost o întîmplare fericită. Bietul Pierre Dogany avea marele dezavantaj de a o iubi pe Marjorie, dar ei nu-i trebuia să fie iubită, ci să iu-

bească. Pe Dronțu îl iubește. Ar fi trebuit s-o vezi ieșind la brațul lui de la primărie : strălucea.

E o bună camaradă. Cred că n-am s-o uit niciodată și nu jur că într-o zi nu mă voi întoarce în România s-o văd și să vorbim de cîte au trecut.

•

Bătrînul Ralph T. Rice a venit de vreo două zile și mi-a adus răspunsul maistrului la raportul meu. În teorie, punctul meu de vedere e acceptat. Dacă se va lucra, se va lucra la Dieppe. Avantajele de teren sînt evidente, iar dezavantajele comerciale în raport cu Le Havre nu există. Dar se va lucra ? Greu de spus, pentru moment. Rice e mai degrabă înclinat să spună „nu". Criza l-a speriat serios. Mai mult decît criza, l-a speriat starea de spirit din România.

„Lipsești numai de un an, mi-a spus, dar, dacă te-ai întoarce acum, cred că multe lucruri nu le-ai mai recunoaște. Nu știu : se întîmplă ceva acolo, fierbe ceva în ascuns".

O decizie definitivă asupra soartei exploatării în Franța nu va lua decît mai tîrziu, spre toamnă, cînd speră să posede elemente de judecată mai exacte. Pare însă de pe acum decis să restrîngă mult dimensiunile întreprinderii, așa cum fuseseră plănuite la început. Va face poate o rețea de mici depozite de distribuție și vînzare în toată Franța și va încerca să impună în lumea automobilelor benzina și uleiul Rice. Destul de puțin, pentru ce avea pe vremuri intenția să facă.

Am încercat să știu mai precis de unde vine alarma bătrînului, de obicei atît de calm și voluntar. L-am chestionat îndelung, dar n-a știut să-mi dea informații. Nici Phillip Dunton, mult mai placid și mai sceptic cu „gravele evenimente", nici el nu știa prea mult.

Se pare că la Uioara au fost în ultimul an cîteva momente dificile : cîteva greve parțiale, nu serioase, dar repetate, cîteva mici ciocniri între lucrători și direcție, o serie de tratative încordate cu privire la salarii. În plus, eternele răbufniri ale oamenilor din Uioara Nouă, cu privire la eternii lor pruni, ori de cîte ori răzbate o nouă

sondă și se abate vreun nou val de spălung. Atîta lucru însă parcă tot nu e destul ca să clatine liniștea unui bărbat de specia lui Ralph Rice. Trebuie să fie altceva, mai din adînc. Am să-i scriu maistrului, să-l întreb.

Am impresia că lucrurile europene se văd prost de la Paris. Observ cu surprindere, și nu pentru întîia dată, de cînd sînt aici, că Parisul e un prost post de supraveghere al continentului. Sînt prea multe certitudini aici, prea multe deprinderi solide de gîndire, iar în Europa sînt prea multe convulsii și descompuneri pentru ca peisajul să nu fie falsificat, dacă îl privești dinspre Paris. Ar trebui introdusă o „cotă de neliniște" în problemele pe care le rezolvăm pe țărmul Senei. Securitatea e o rea ambianță de gîndire.

V

Am văzut în rue La Boétie cîteva pînze de Chagall. Ce tumult ! Florile sînt albe, de vis, dar sub ele, din umbră, se desprind capetele ostenite ale amanților cu frunțile palide, cu mîinile lungi, cu privirea ca un fum. Totul, culorile, pomii, cerul, totul pare trecut prin alte lumini decît ale zilei, prin alte umbre decît ale nopții. De unde vin aceste plante stranii, acești arbori stinghericiți de nemișcare ? Soarele e difuz, stins, ca sub povara cîtorva oceane suprapuse.

Dinspre ce munți coboară acest car cu fîn, albastru ca în pozele de scos, neverosimil și solemn ? E un anotimp obosit, cu lumini amintite, cu cîmpii visate, cu ferestre ce se deschid înăuntru. Pe alocuri, iarba e de un verde brutal, cu un exces de culoare și cu un efort de viață care trădează o disperată nostalgie după soare.

Timiditatea evreului în fața cîmpului deschis. Stîngăcia lui în fața plantelor, rezerva lui în fața animalelor ! Dintre singurătăți, aceasta este cea mai grea. E atît de dificil să te apropii cu simplitate de un pom, cînd n-ai trăit niciodată lîngă el.

Chagall iubește iarba, fînul, arborii, dar nu știe cum să-i iubească. E prea multă fervoare în această iubire și pe urmă prea multă tristețe. Sînt elanuri oprite, sînt efuziuni care n-au curajul să meargă pînă la capăt, sînt strigăte care se împiedică de un zîmbet. Umor ! Poate. Dar, mai ales, incapacitatea de a evada, de a renunța la tine, de a te rostogoli printre pietre și buruieni, de a trage oblonul de seară peste prăvălia ta cu probleme intime și a intra în plin soare fără amintiri, fără nostalgii.

Sinagoga mea din copilărie avea geamuri mici, albastre și roșii la ferestre. Lumina tablourilor lui Marc Chagall de acolo vine. Țin foarte bine minte cei doi lei de bronz care propteau din dreapta și din stînga tablele lui Moise. Îi revăd întocmai în desenele lui Chagall. E o nouă zoologie, trecută întîi prin aur, prin bronz, prin țesături, un folclor de ornamente. Chagall descinde din această veche tradiție de sinagogă. E un talmudist sătul de abstracții, un hasid care a ieșit la cîmp, unde va privi tulburat pasul leneș al boilor, va simți mirosul pămîntului ud, va urmări zborul scurt al vrăbiilor, dar nu va uita, nu va izbuti să uite clătinarea eternă a cititorului din sinagogă, deasupra cărților deschise.

* * *

Am revenit în rue La Boétie cu Maurice Buret. E un bun privitor de pictură, dar Chagall nu-i place. L-am simțit în fața tablourilor ostil, ostilitate obligatorie pentru un om care toată viața lui nu și-a îngăduit decît emoții sever măsurate. În autobuz, la întoarcere, mi-a explicat :

— Nu-mi place tumultul. Pe dumneata te emoționează poate, pe mine însă mă contrazice. Simboluri greoaie, visuri neterminate, imagini confuze, ce vrei să fac cu ele ? Simt ceva crispat aici, care mă neliniștește, mă incomodează.

— Ești un om comod.

— Sînt. E rușinos ? Orice om singur e un om comod, orice om care își respectă propria lui demnitate. Sînt

într-adevăr un om comod și nu vreau să fiu la discreția tuturor acceselor de lirism, din viață, din cărți sau tablouri. Nu-mi suport propriile mele leșinuri, de ce le-aș suporta pe ale altora? Viața nu e posibilă decît între oameni stăpîniți, care își controlează ideile, își verifică sentimentele și își păstrează pentru ei crizele interioare. Sînt francez. Mai mult, sînt breton. N-am înțelegere pentru teutoni și pentru iudei.

— Antisemit?

— Da. Nu în politică, dar în psihologie fără îndoială. Trebuie să înțelegi și să nu te superi.

— Dragă Maurice, am cunoscut în cariera mea de evreu atîția antisemiți furioși, încît dumneata, care ești, în materie de antisemitism, numai un diletant, un amator, departe de a mă supăra, îmi faci plăcere.

— Mulțumesc pentru amabilitate, dar te previn că nu o merit. Fiindcă, primejdios sau nu, eu rămîn totuși un antisemit. Sau, ca să vorbesc exact, rămîn un adversar al cîtorva ticuri de sensibilitate și de psihologie iudaică. E un spirit evreiesc agitat, convulsiv și febril, pe care îl detest. Este o anumită optică ebreie, care schimbă proporțiile lucrurilor, tulbură simetria lor, atacă realitatea lor. Înclinarea spre vis, pe care o lăudai la Chagall, iată ce denunț în primul rînd. Eu sînt un om de veghe. Nu-mi plac oameni treziți numai pe jumătate. Chagall al dumitale umblă pe hotarul dintre somn și trezie, ceea ce îl descalifică pentru artă. Un evreu clar e un fenomen. Marea majoritate sînt somnambulici.

— Ar trebui, poate, înainte de a-ți răspunde, să ne înțelegem asupra termenului „claritate". Există un singur fel de a fi clar, crezi? Clar poate fi și un notar, și un poet, dar mi se pare că nu e totuna.

— Se poate. Eu optez însă pentru claritatea notarului. Acela gîndește pe cea mai pură linie de tradiție franceză: un cuvînt pentru fiecare idee.

— Ei și? Asta e cel mult un merit de stil, nu unul de viață. Claritatea poate fi stearpă, iar tumultul poate fi fertil. Sînt lucruri care se creează în învălmășeală, la mari temperaturi, acolo unde ochiul înghețat al clarității nu mai rezistă. Sînt lucruri care se înțeleg cu sîngele, sau nu se înțeleg deloc.

— Protestez, protestez cu energie. E o gravă eroare anatomică ceea ce afirmi dumneata. Organul cu care omul înțelege este capul. Sîngele servește la alte treburi. Aberația asta cu „sîngele gînditor" este teutonă, slavă sau iudee. Un francez n-ar spune-o niciodată. Un anglo-saxon, cu atît mai puțin. Văd cu durere că devii patetic, ceea ce este sinonim cu evreu. Păcat : sînt în primejdie de a pierde un prieten.

Iată-mă așadar apărînd drepturile tumultului spiritual împotriva lucidității. Ștefan Pîrlea, dacă ar ști, ar jubila. Pentru el eram un monstru sceptic. Pentru Maurice Buret, devin, dimpotrivă, un metafizician.

Există cred în spiritul iudeu o luptă mereu deschisă între biologie și inteligență, luptă de extreme, pe care nimeni dintre noi nu le-a împăcat. De aceea putem fi pentru unii monstruos de lucizi, iar pentru alții monstruos de patetici. Se va găsi mereu un Ștefan Pîrlea să ne denunțe spiritul critic. Se va găsi mereu un Maurice Buret să ne deteste spiritul tragic. Ar trebui găsită linia de mijloc, dar e greu de găsit, și, o dată găsită, e greu de păstrat. Ne angajăm cu imprudență, cu patimă pe un drum sau pe altul, exces pe care îl plătim mai tîrziu, cu oboseala noastră și cu adversitatea celorlalți.

Naiv, Maurice Buret, care își imagina a-mi spune lucruri noi. Mi le-am denunțat de cîte ori mai sever ? Este în mine un personaj care iubește tensiunea, vîltoarea, tumultul marile vînturi dezlănțuite. Și este un altul care iubește ideile reci, distincțiile precise, rezerva, așteptarea. Între acești doi oameni, acordul e dificil, dar toate eforturile mele personale sînt în căutarea acestui acord, care trebuie încheiat și menținut.

„Antisemitismul" lui Maurice Buret nu este, în fond, decît o rezervă psihologică, singura formă de antisemitism posibilă în Franța. În același sens pot fi eu antifrancez sau, mai just vorbind, anticartezian. Este o definire de poziții intelectuale, nu o adversitate. Există între spiritul evreu și valorile franceze o zonă de izolare pe care timpul o poate desigur atenua, iar trecerea generațiilor o poate suprima, dar care la prima luare de contact se do-

vedește foarte serioasă. A străbate această zonă de răceală este o problemă de ordin individual, fiecare avînd de învins dificultățile propriului său temperament.

În ce mă privește, cred că drumul nu mi-ar fi greu dacă el ar trece prin Montaigne și Stendhal.

*

I-am spus lui Maurice Bureț :

„Nu ți-a fost niciodată silă de inteligența dumitale ? Nu ți s-a părut niciodată că e obositoare, prezumțioasă, insuficientă ? Că, după ce ai discutat tot, ai limpezit tot și ai înțeles tot, a rămas dincolo de lucruri o umbră sau o lumină pînă la care n-ai ajuns ?

Ce îți reproșez dumitale și spiritului francez este excesul de memorie. Prea le țineți pe toate bine minte, prea le aveți pe toate sub control, ca într-un laborator, în care fiecare eprubetă închide o formulă, o serie de reacții cunoscute, o serie de certitudini limitate. Orizontul acesta e sterp. Sigur, dar sterp.

Viața dumitale este fără mister și eu mă întreb cum nu te plictisești trăind-o. Ea în orice caz trebuie să se plictisească groaznic în tovărășia dumitale. Ești un om fără surprize. Dumneata zici «un om cu tact». Fie. Nu vei răcni niciodată, nu vei sparge niciodată nimic, nu vei îmbrînci pe nimeni. Politețea este metafizica dumitale.

Te supraveghezi ca pe un edificiu public. Poliția este vocația dumitale. Ai etaje și apartamente interioare pentru fiecare sentiment sau gînd, ai scări și ascensoare care te duc precis de la o gîndire la alta. Ești portarul acestei clădiri : controlezi cine intră și cine pleacă, închizi ușile, stingi lumina, faci ordine. Îți crești cu atenție plantele de apartament, le tai ramurile care îndrăznesc să crească neregulat, propteșți tulpinile care se îndoaie, retezi coroanele ce se ridică prea înalt. Nu suporți pădurile, te simți bine numai în parcuri. Iar dumneata ești propriul dumitale parc.

Aș vrea să știu dacă n-ai întrezărit niciodată umbra morții dincolo de micile certitudini pe care le cultivi... Dacă nu te-a înfiorat vreodată sentimentul că ceea ce faci este mărunt, inutil, vid, că toate aceste «experiențe»

sînt deşarte, că viaţa trece peste capul dumitale... Aş vrea să ştiu dacă nu te-a cuprins niciodată dorul absurd şi urgent de a lăsa toate baltă şi a te duce la întîmplare, unde s-o nimeri, predîndu-te în seama norocului, care să facă din dumneata ce o voi...

Eşti un om sănătos şi echilibrat, dar eşti prea sănătos. Îţi lipseşte un mic punct de dezechilibru, fără de care viaţa nu se deschide niciodată în faţa noastră dincolo de zările imediate. Îţi lipseşte un simţ mai puţin exact decît văzul, dar mai esenţial decît el : «simţul tragicului»".

VI

S. T. Haim e la Paris de două zile. A descins în rue Daunou, în acel mic şi strălucitor hotel unde îmi promit în visurile mele, somptuos, să locuiesc cîndva. Are valiza plină de etichete multicolore, o valiză care a înconjurat de cîteva ori Europa. A mai fost la Paris în ultimele luni, dar niciodată singur. E o femeie în viaţa lui, fără îndoială, dar acest vorbăreţ S. T. H. devine închis şi sumbru ori de cîte ori este vorba despre asta.

Am umblat mult împreună, de la Luvru pînă la Abbesses pe jos şi de acolo am urcat spre Place du Tertre.

Mi-era teamă să nu-i displacă acest cartier, pe care îl iubesc între toate.

— Nu-ţi poţi imagina ce impresie de oraş provincial îţi face Parisul, dacă vii din Europa. Ai senzaţia că te-ai rătăcit într-o gară, unde trenurile exprese nu opresc. Miroase a 1924, a 1928 cel mult. Şi noi sîntem în 1931. Nu numai Berlinul sau Viena, unde încordarea este maximă, dar Bucureştii chiar sînt mai vii, mai actuali. Cînd treci graniţa la Bâle, spre Paris, ceasornicul înaintează cu o oră, iar timpul dă înapoi cu cîţiva ani. Ai să vezi şi tu la toamnă, cînd ai să pleci. Ai să găseşti în Europa, oriunde, o fierbere care aci nu se simte şi nici nu se bănuieşte.

— Nu ştiu dacă voi pleca la toamnă.

— Ba vei pleca. Lucrările de la Dieppe nu se mai fac. Vei vedea.

— De unde ştii ?

— Nu ştiu. Văd. Văd timpurile care vin şi înţeleg ce se poate şi ce nu se poate.

*

Am aflat cu surprindere că bătrînul Ralph Rice îl cunoaşte pe S. T. H., şi încă foarte bine. Au avut amîndoi o convorbire de două ore, sus, în biroul din bulevardul Haussmann. S.T.H. a lucrat în ultimul an pentru Exploatarea Rice, la Berlin, unde dispune de informaţii şi posibilităţi comerciale, pe care bătrînul Ralph le preţuieşte.

Mă amuza capul speriat al bătrînului, ascultîndu-l pe S. T. H., care măsura biroul în lung şi-n lat, descriind în aer cu degetul arătător scări grafice de catastrofă.

„S-a terminat, domnule, s-a terminat. Puteţi închide prăvălia.

Mergem spre revoluţie, cum te văd şi cum mă vezi. Germania nu mai ţine, Austria nici vorbă că nu, extremul Orient trosneşte. Nu mai e o criză de 7 sau 11 ani, din alea despre care scrie în cărţile de economie ; este un naufragiu general. Pot să ţi-o demonstrez cu cifre, dar nu vreau. Am mai multă încredere în mirosul dumitale de om de afaceri. Vii din Europa. Spune-mi : n-ai simţit o aromă de dinamită gîdilîndu-ţi nările cu care te-ai dus să miroşi petrol ?"

Bătrînul Ralph îşi privea încruntat călimara de parcă ar fi fost acolo, pe masa lui, prima doză din dinamita pe care o evoca S. T. Haim.

*

L-am prezentat lui Maurice Buret. Sătul de discuţii sociale, căci avusese cîteva cu mine şi cu Rice, S. T. H. a fost admirabil. Din momentul în care nu se mai ocupă de destinele universului, e un băiat cu umor.

Am fost toţi trei la concertul Colonne. În program *Horace victorieux* a lui Honegger, liniar, grav, concis, cu un înşelător aer de simplitate, care triumfa asupra celor mai ascunse dificultăţi. Am ieşit de acolo refăcut, limpezit. „Ordinea domneşte în lume — am reflectat în mine însumi — de vreme ce asemenea victorie este posibilă".

Ne-am continuat seara în Montmartre, unde descoperiserăm mai de mult un miraculos vin de Anjou. S.T.H. era într-o vervă de zile mari. Povestea dedesubturi despre scandalul Oustric, din care făcea un întreg roman cu femei, cu aventuri, cu lovituri de bursă, cu lovituri de alcov, toate regizate genial și expuse precipitat, ca într-un film. Știe o sumedenie de lucruri și, mai ales, știe să le pună în legătură, puțin abracadabrant, dar logic și greu de combătut. Explicațiile lui au ceva de Ponson du Terrail, melodramatic și senzațional, dar, dacă nu just, cel puțin plauzibil.

— Cu aptitudinile pe care le ai, vei termina la Intellingence Service.

— E singura meserie care m-ar interesa. Singura, într-adevăr, dacă n-ar fi altceva mai decisiv, mai tulburător. Să faci poliție în stil mare e desigur pasionant. Dar e puțin, e sărac. Este o meserie de raporturi, de legături, de subordine. Mie îmi trebuie altceva. Am să v-o spun la ureche, ca să nu ne audă vecinii.

S-a aplecat peste masă și a silabisit confidențial: *„ab-so-lu-tul"*.

„Rien que ça ?" a întrebat Buret.

*

Nu l-am văzut pe S.T.H. de patru zile. Azi-dimineață deschid ziarul și observ în pagina a treia: *Mari arestări de comuniști în România.* Numele lui S. T. Haim iese dintre rînduri cel dintîi. Sînt înmărmurit. Am telefonat la hotel. Da, este exact: S. T. H. a părăsit Parisul în ziua de 12. Azi sîntem în 18. Destul timp pentru ca să fi ajuns la București și să fi fost arestat.

Am scris în țară după veşti, lui Pîrlea și lui Marin. Nu înțeleg ce putea fi. Era atît de sigur de el, atît de calm în fond. Mi se pare că e ceva de roman polițist aici. Gîndul că omul cu care numai acum cîteva zile mă plimbam la Paris se afla astăzi la București între baionete mă neliniștește. E un alt curs de viață, o altă ordine de lucruri, o altă logică. Cum ? Am mers alături de el, am stat cu el la masă, am discutat, am fumat, am băut, și n-a fost nimic în el care să indice apropierea căderii ? Nici un semn

care să anunțe măcar pe departe că undeva, în acel ceas, i se hotărăște soarta ?

Mi-e cu neputință să accept această indiferență a lucrurilor și mă urmărește fiecare amănunt al serii noastre, ca și cum fiecare ar ascunde un fragment de explicație. Costumul lui gri, cravata albastră cu puncte albe, țigările Chesterfield pe care le cumpărase în drum, de la debitul de lîngă Châtelet...

*

Nici un răspuns de la Pîrlea, nici unul de la Marin. În schimb, un plic de băcănie, cu adresa scrisă de o mînă grăbită. Deschid : e de la S. T. H.

„Îți aduci aminte ceasul de spasm de care vorbeam odată. A venit".

Are o memorie extraordinară. Eu uitasem.

PARTEA A CINCEA

I

Pe Şerban-Vodă în sus, de unde încep a se rări casele, automobilul provoacă oarecare senzaţie, ca într-o mahala de provincie. Se văd capete curioase la geamuri, se aud porţi deschizîndu-se în urma noastră, se iau pîlcuri de copii după noi.

„Mergeţi spre crematoriu ?", l-a interpelat pe şofer o femeie proptită în pragul casei. „Mergem la dracu' să te ia", i-a răspuns el furios de gropile în care tocmai intrasem.

Maidanul se deschide pe stînga, trist, murdar, cu lăzi sparte, vechituri, cutii de tinichea, movile de gunoi arzînd mocnit. Pe alocuri, un petic de iarbă, care a rezistat începutului de noiembrie, un pom pe jumătate desfrunzit, un dulău fără treabă.

...Poate că e o greşeală vizita aceasta. Ce am să-i spun ? Ce are să-mi spună ? Nimic nu mă dezarmează mai complet decît o situaţie solemnă, căci vorbele obişnuite mi se par sărace, iar vorbele mari mă stingheresc. De trei zile, de cînd am căpătat biletul de liberă trecere, nu mă pot gîndi la altceva decît la momentul revederii.

Fiecare gest mi l-am imaginat de zeci de ori şi, de fiece dată, mi se părea cînd excesiv, cînd insuficient. Cutia de ţigări pe care i-o duc mă încurcă şi ea : nu ştiu cum să i-o dau. Aş vrea să găsesc gestul scurt şi pe trei sferturi neatent cu care întinzi cuiva tabachera să se servească. Aş vrea să-i pot strînge mîna simplu, cum i-aş strînge-o pe stradă, să-i dau impresia că nimic nu s-a schimbat, că întîlnirea noastră aici nu este excepţională, că apariţia lui între baionete nu este o catastrofă...

— Stai !

Şoferul a frînat brusc, zgîlţîindu-ne pentru o ultimă oară. „Am ajuns", îmi spune şi îmi arată cu degetul departe o linie imaginară, dincolo de care nu se văd decît vreo trei vîrfuri de baionetă.

— Jilava ?

— Da. E sub pămînt.

Clopotul care sună, strigătul repetat al santinelelor („caporal de schimb !"... „caporal de schimb !"...), controlul hîrtiilor, ochiul bănuitor al ofiţerului de serviciu, totul e simplu, totul e suportabil, numai această poartă mică de lemn şi fier din fundul gangului de piatră, numai acest prag peste care va păşi curînd, în cîteva minute, în cîteva secunde, vechiul meu S. T. Haim, numai acest prag este apăsător şi întunecat. Mi-e cu neputinţă să-mi abat privirea din acest punct. Paşii se aud de dincolo, depărtaţi, străini, din altă lume. Iată, se va deschide acum poarta. În clipa asta... Ar trebui să găsesc un zîmbet, cu orice preţ un zîmbet.

Fericit S. T. H. ! A izbucnit pe poartă furtunos ca totdeauna, blond, agitat, nerăbdător şi cu toată faţa luminată. S-a oprit un moment în prag să mă caute la douăzeci de metri, dincolo de bară. În cîţi paşi a fost lîngă mine ? Într-unul singur cred.

Vorbeşte repede, vioi, grăbit, cu ochii, cu mîinile, cu colţul de păr ce-i cade mereu pe frunte, cu toată fiinţa lui, pusă parcă la o formidabilă presiune interioară şi exultînd acum de bucuria exploziei.

— Dacă ai şti ce frumos e aici ! Oameni, mă, primii oameni pe care îi cunosc. Cîteva secole de închisoare sînt dincolo de poartă, ce zic ? cîteva mii de ani. Şi încă nu sînt destui, pentru ce pot duce oamenii ăştia în spinare, fără să crîcnească. Mi-ar fi ruşine de cei 12 ani ai mei de recluziune să mă vait. Dacă n-ar fi fost avocaţii şi mama, nici n-aş fi făcut recurs. Că, oricum, tot acolo ajung. Pe noi de aici nu ne scoate nici consiliul de revizie, nici casaţia. Eu cu asemenea glume nu mă amăgesc. Dar vine o casaţie mai mare decît toate — şi să ştii că vine repede. Nu ştiu cum o fi pe Calea Victoriei, dar aici, în cazemate miroase grozav a revoluţie. Nu rîde. O simt, o simt precis, fizic. Nu e noapte să nu mă culc cu gîndul că dimineaţa s-ar putea să găsim por-

ţile vraişte. Poate că întîia zăpadă nu ne mai prinde aici.

Absurda lui certitudine mă uluieşte. Nu, n-am să-l iau de umeri şi n-am să-l scutur ca să se trezească. La ce bun ? E mai bine să creadă şi să aştepte, chiar dacă ceea ce aşteaptă nu e decît o lamentabilă umbră, scornită de o fantezie care îşi urmăreşte zborul dincolo de zarea păzită cu mitraliere şi puşti.

Rămîi cu bine, S. T. H. Zece minute au trecut, şi ceasul Jilavei este mai exact decît ceasul istoriei. El măsoară cu minute şi secunde, tu măsori cu decenii şi veacuri.

*

Am trecut pe la „Central", unde eram sigur că-l voi găsi pe Ştefan Pîrlea. Nu se mişcă de aici din zori pînă după miezul nopţii. Are în fund, pe dreapta, lîngă bar, o masă pe care toată lumea o ştie proprietatea lui. La minister nu se mai duce de mult. A demisionat ca să fie liber. Liber pentru ce ? Nu ştiu. Liber pentru „seara cea mare". Aş fi vrut să-i spun că noua lui ţinută de nihilist — pletos şi neîngrijit — e o copilărie. Mi-era teamă însă că va izbucni, cu vechiul lui strigăt : „Dumneata să taci ! Dumneata eşti un estet !"

L-aş ocoli bucuros, dar e singurul care îmi poate spune mai lămurit care este situaţia lui S. T. H., de ce a fost arestat, de ce condamnat şi care îi sînt pe viitor şansele. La dosarul lui se află un raport al poliţiei germane, care l-a identificat la Berlin trei luni înainte de arestare, la o întrunire comunistă din cartier unde a luat cuvîntul. Se mai află mărturia unui funcţionar superior, care l-a auzit discutînd în Orient-Expres cu glas tare „importante secrete de armament". În plus, cîteva depoziţii, cîteva aluzii, cîteva presupuneri. Totul e vag, inconsistent, fără seriozitate. E drept însă că este vorba de S. T. Haim, revoluţionar disponibil la orice oră din zi şi din noapte. N-ar fi de mirare să fi fost prins cu nitroglicerină în buzunarul vestei. E omul capabil să ducă după el o bombă ca pe o umbrelă şi s-o lase foarte placid la garderobă : „pune, te rog, bomba asta la numărul meu ; atenţie însă să nu facă explozie".

Pe Pîrlea îl enervează întrebările mele.

„De ce l-a arestat ? De ce l-a condamnat ? Fleacuri, prostii. L-au arestat pentru că trebuia să-l aresteze. Ieri pe el, azi pe mine, mîine pe toți. Numai așa se face o revoluție : cu oameni trecuți prin pușcărie. E vinovat ? Nu-i vinovat ? Îi dă 5 ani ? îi dă 55 de ani ? Treaba lui. Pentru noi, nu există decît o singură întrebare : plesnește statul ăsta ori nu plesnește ?

— Nu te știam comunist.

— Și nici nu sînt. Ce e aia ? Comunist, reacționar, stînga, dreapta... Superstiții, domnule, sferturi de idei. Există doar o lume veche și una nouă. Atît. O lume care crapă și una care se naște. O să stau eu acuma să-l bocesc pe S. T. Haim ? N-am timp. Scurt. Noi umblăm cu toții prin noapte, de-a valma, unul cade, altul nu, fiecare după cum-i scris. Cînd s-o face zi, o să ne numărăm".

Nici aici, în cafenea, între două pahare deșarte de bere, dominînd cu vocea lui de bariton toate mesele dimprejur și intimidîndu-i pe auditorii tineri speriați, nici aici Pîrlea D. Ștefan nu este ridicol. Are o frunte inspirată și un pumn decis. Cînd vorbește, privirea lui trece de cei care îl înconjoară, parcă și-ar face loc spre nu știu ce nevăzute ținte. Sînt cîțiva adolescenți care îi fac o permanentă gardă, cu toții stînjeniți de hainele civile, pe care le poartă primele lor haine civile de cînd au părăsit liceul. Fumează mult și prost, cînd cu un vădit exces de bravură, cînd cu o tresărire de frică, trădînd amintirea recentă a closetului în care își aprindeau pe ascuns țigările. Circulă printre ei diverse foi de pamflet, pe care le citesc cu aviditate, comentînd cu glas tare, recitînd versuri, proclamații, manifeste. Se tutuiesc cu toții, se cunosc cu toții fără să-și fi dat mîna, fără să se fi văzut vreodată. Între 1 și 2, la ora prînzului, agitația crește brusc. Toată lumea e în căutarea celor 26 de lei necesari pentru „meniu". Monedele trec de la o masă la alta, azvîrlite amical sau cu o înjurătură. Fetele sînt mai puține, cîte una pierdută în mijlocul unui grup de băieți, mici zîne plictisite, în trencicoturi, cu capul gol, cu țigara stinsă la jumătate. Greu de definit identitatea lor : poate

studente, poate dansatoare de revistă, poate fete de stradă pur și simplu.

Iată una care seamănă surprinzător cu Louise Brooks, în Lulu. Toți băieții o strigă pe nume — Vally — și ea le răspunde tuturor cu același zîmbet drăguț și plictisit. Poartă un pulovăr verde strîns băiețește cu o centură și în cap un rest de bască tot verde, care îi descoperă trei sferturi din capul ei rotunjit de breton. A trecut pe la masa noastră și l-a salutat pe Pîrlea cu un vag gest de salut, ducînd degetul la cozorocul unui imaginar chipiu. M-a întrebat în trecere : „N-ai o țigară ?". I-am întins pachetul meu de regale, din care a scos una, strîmbîndu-se nu știu de ce.

— Semeni cu o eroină de Wedekind.

— Știu. Lulu.

— De unde știi ?

— Mi s-a mai spus.

A trecut mai departe, cu pasul ei nu leneș, dar nehotărît, indiferent.

Am aflat de ce s-a strîmbat Vally luînd regala oferită. La „Central" nu se fumează decît „funcționare", țigări de 50 de bani, cu tutunul negru. „Regala" e o țigară burgheză. Poeții, revoluționarii, oamenii liberi, oamenii de imaginație, vizionarii fumează numai tutun proletar. Bietul meu pachet de 30 de lei era o insolență, o provocare. Strîmbătura fetei care seamănă cu Lulu a lui Wedekind voia să spună destul de lămurit : „Am înțeles cu cine am de-a face".

Mai sînt și alte reguli de conduită la „Central". Să nu saluți decît cel mult cu un deget și în nici un caz, dacă porți pălărie, să n-o scoți din cap. Să nu spui nimănui „dumneata". Să nu te prezinți nimănui. Toată lumea se cunoaște aici, din oficiu. Nu e timp de politeți, minciuni, mofturi. Sîntem obosiți — nu-i așa ? —, sîntem sătui. Oamenii bogați, oamenii importanți, oamenii cu burtă se pot maimuțări cît vor. Au și timp, au și chef de glumit. Noi nu.

E o continuă fierbere la „Central" și, în același timp, un apăsător aer de plictiseală, de inutilitate. Băieții aștia sînt pasionați sau simulează pasiunea, sînt descura-

jați sau simulează descurajarea. Sînt cîțiva foarte tineri, agresivi, gălăgioși, cu exeme de pubertate pe frunte, juni incendiatori fără ocupație deocamdată. Printre ei, ici-colo, un cap frumos de adolescent. Sînt, de asemeni, cîteva perechi de bărbi și mustăți recente, într-adins neîngrijite, sumbre, profetice. (Ar trebui observată abundența bărbilor în perioadele de neliniște socială, în anii de revoltă sau de descompunere. Este primul refugiu în mister la îndemîna oamenilor.)

Odată intrat la „Central", e greu să pleci. Te ține aici lenea, gîndul nesincer că aștepți pe cineva, cînd în realitate nu aștepți pe nimeni, plictiseala de a umbla pe stradă, indiferența... Ușa circulară de la intrare se învîrtește într-una, introducînd aceiași tipi, care vin și pleacă, pentru ca să se întoarcă după cinci minute la masa de la care s-au ridicat. E ceva toropitor, somnoros, desfăcut în aer, un gust de cenușă, o amintire de scrum.

Uneori izbucnește o ceartă de idei sau de palme la vreuna din mese, ceea ce trezește pentru o clipă lenea tuturor, pînă ce mica senzație se pierde în rumoarea impasibilă de totdeauna.

Este un basarabean bărbos, de vreo 20 de ani, despre care se spune că e fiu de fierar și geniu. A tradus din Alexandru Blok și se trezește din cînd în cînd recitînd un vers din „*Sciții*" ca o chemare de trîmbiță.

Am găsit-o pe Vally singură, rezemată cu spatele de bar și privind cu ochii întredeschiși, ca printr-un fum gros de țigară, nu știu ce. (Se privește foarte mult în vag la „Central".) E o fată frumoasă, și bretonul ei lins îi păstrează un aer de cuminție pe care țigara nu-l înlătură cu totul. M-am apropiat de ea și i-am făcut o propunere care a surprins-o.

— Nu mergi pe stradă să te plimbi ?

La început părea că nu înțelege. („Pe stradă ? De ce ?") În prag, s-a oprit încă o dată, nehotărîtă. Ploua.

— Sper că nu te sperie doi stropi de ploaie.

Și-a ridicat fără grabă gulerul trenciului, și-a vîrît mîinile în buzunar și a pornit-o înainte, cu un mic gest eroic, înfruntător de vijelii.

Veche plăcere de a umbla prin ploaie ! Strălucirea asfaltului ud, pîlpîirea depărtată a reclamelor luminoase, graba trecătorilor, sunetul alarmat al claxoanelor de taxi,

căderea largă, generoasă, cuprinzătoare a ploii pe acoperişuri...

Am mers o bună bucată de vreme fără să ne vorbim. Îi auzeam bătaia pasului pe asfalt, puţin prea apăsat şi energic pentru ea, dar antrenat la mers ca pentru o cursă de cîţiva kilometri. Purta o manta de cauciuc subţire, pe care picăturile de ploaie cădeau cu zgomot exagerat, ceea ce îmi dădea o impresie de furtună, deşi nu era decît o foarte de treabă ploaie.

— De ce vii dumneata la „Central" ?

Nu mi-a răspuns imediat. Continua să meargă, puţin aplecată înainte, ca să-şi ferească obrazul de bătaia ploii. Într-un tîrziu a vorbit :

— Pentru că e ieftin. 26 de lei dejunul.

— Şi pentru motivul ăsta rămîi toată ziua acolo ? Am impresia că eşti studentă.

— Da. Oarecum. Sînt cu frecvenţa în anul trei şi cu examenele în primul. Dar mă plictisesc, mă plictisesc de moarte... Mi-e greu să stau singură acasă. De ce mă apuc îmi iese prost, mă plictisesc, mi-e silă.

— Şi „Centralul" te amuză.

— Mă amuză !... Nu... Adică, nu ştiu. Nu pot să plec de acolo, asta e. De oriunde aş veni, oriunde m-aş duce, trec pe acolo. Deschid uşa să văd ce mai e nou şi mă încurc în vorbă cu unul, cu altul. Şi uite aşa trece vremea.

Vorbeşte cu o voce albă, indiferentă, cu nu ştiu ce ton de neatenţie, care vine ori dintr-o imensă plictiseală, ori dintr-o la fel de imensă oboseală.

— N-ai încercat niciodată să pleci de-acolo ?

— Ba da, dar n-am reuşit. La urma urmelor, mă simt bine aşa cum sînt. Tu crezi că faci mare ispravă dacă nu vii la „Central" ?

— De ce-mi spui „tu" ? Mă cunoşti de trei zile. Nu ştii nici cine sînt, nici ce vreau.

— N-are nici o importanţă. Îţi spun „tu", pentru că m-am obişnuit să spun „tu" oricui. Cred că eşti destul de inteligent ca să nu te superi.

— Mersi pentru încredere. Dar e vorba de dumneata, nu de mine. Nu-ţi face rău abuzul de intimităţi ? „Dumneata" şi „dumneavoastră" nu e numai o politeţe ; este o armă de apărare personală.

— Foarte subtil, dar nu pricep. „Tu" e mai scurt şi mai simplu. „Armă de apărare personală". Eşti nostim, zău. Ce vrei să apăr eu ?

Am umblat mai departe, fără să vorbim. Mai târziu, am oprit o maşină.

— Unde mergem ?

— Nu ştiu. Unde vrei.

Am luat-o în braţe şi nu s-a împotrivit deloc. S-a lăsat sărutată şi m-a sărutat, dar fără convingere, nepăsătoare, absentă, cum ar fi fumat. Un moment m-am gîndit s-o duc la mine, dar şoferul o luase spre Calea Victoriei şi mi-era lene să-i spun să întoarcă. Am lăsat-o la „Central". Din prag, mi-a trimis salutul ei militar, cu degetul la acelaşi închipuit chipiu. Flutura un fel de surîs care nu spunea nimic.

Am revenit ieri la „Central" din curiozitate şi am rămas toată seara. Nu aveam nimic altceva de făcut, era prea devreme ca să mă întorc acasă, era prea urît afară ca să mă plimb. Cinci minute, încă cinci, încă cinci. A venit unul şi mi-a cerut 26 de lei, altul o ţigară, altul 3 lei pentru un ziar. Mi se părea că-i cunosc pe toţi şi poate că într-adevăr îi cunoşteam de pe stradă, din tramvai sau mai ştiu eu de unde.

„Ar trebui să plec", mi-am spus de cîteva ori, dar mi-era lene să mă ridic. Vally, în trecere de la o masă la alta, mi-a trimis peste umăr un salut de recunoaştere. „Tot aici ?" A trecut mai departe, fără să aştepte răspuns la vorba pe care o aruncase la nimereală.

În grupul lui Ştefan Pîrlea se vorbea despre „descompunere". Băieţii urmăreau discuţia cu o atenţie concentrată, de parcă ar fi urmărit fiecare în intimitatea lui fazele acestei descompuneri. Cum îi priveam predîndu-se discuţiei ca unui stupefiant, palizi unii, violenţi şi încordaţi alţii, aş fi vrut să lovesc cu pumnul în masă, ca să-i trezesc. „Trebuie puşi pe fugă — gîndeam eu —, trebuie scoşi urgent de aici ; singuri n-o să plece niciodată". Ca într-un început de somn, cu care te lupţi ostenit, mi-era însă cu neputinţă să mă ridic de la locul meu. „Oblomov", am reflectat, aducîndu-mi aminte de

lenea eroului slav. „O cafenea plină de Oblomovi. Şi eu, între ei, pe cale de a deveni unul în plus".

Am plecat tîrziu, în grup. Pe stradă, se despărţea pe la colţuri cînd unul, cînd altul, continuînd spre mahalale, în grupuri mai mici, dezbaterea care nu se mai sfîrşea. M-am trezit dincolo de Lipscani cu un tip care mergea lîngă mine.

— Locuieşti spre parcul Carol ?

— Da... oarecum...

Mi-era penibil să merg alături de un băiat pe care nu-l cunoşteam şi căruia n-aveam ce-i spune. Am încercat de cîteva ori să leg cîteva vorbe, fiindcă mi-era insuportabilă tăcerea, dar n-a mers deloc. Nici eu nu găseam mare lucru, nici el nu avea chef să răspundă.

La Sfinţii Apostoli, am luat-o la stînga, cu gîndul că el va continua drumul înainte pe Antim. A dat însă colţul odată cu mine. Am făcut o ultimă încercare pe strada Emigratului, prea mică şi necunoscută, pentru ca şi drumul lui să ducă pe acolo, odată cu al meu. M-a urmat. Eram furios pe el şi aş fi vrut să mă opresc deodată şi să-l întreb scurt încotro merge. M-am stăpînit însă, căci nu mai aveam oricum decît vreo două sute de paşi pînă la poartă, unde i-am întins grăbit mîna, gest care l-a surprins, căci a întîrziat să mi-o dea pe a lui, lăsîndu-mi astfel salutul pe jumătate neterminat.

— Cum ?... Te duci ?

— Da. Noapte bună.

Rămînea pe trotuar, în faţa porţii, rezemat de felinar, cu mîinile în buzunare, dezorientat parcă subit, ca în urma unui tren pierdut. Am făcut cîţiva paşi în curte, nehotărît, dacă trebuie sau nu să mă întorc. Aveam un sentiment vehement de uşurare, pe care un glas în mine îl rezuma fără ocol : „Dă-l dracului". Dar, în acelaşi timp, simţeam că ceea ce fac eu „nu se face". Aveam o senzaţie obscură de jenă, care prevedeam că n-o să-mi dea pace. Mă cunosc doar. Nu sînt incapabil de anumite mici infamii, pentru a-mi apăra liniştea mea personală, dar, odată comise, gîndul lor mă persecută ca un fir de praf în ochi.

M-am întors plictisit spre el şi l-am întrebat, răstindu-mă :

— Dumneata ce faci aici ? De ce nu te duci la culcare ?

A ridicat din umeri şi a zîmbit (probabil de naivitatea întrebării).

— Unde locuieşti ?

— Hm ! Unde se nimereşte.

Primul meu gînd a fost acesta : „Ce bine trebuie să fie acuma sus, în odaia mea ; singur în pat, să te întinzi cît vrei, să aprinzi lampa de pe noptieră, să citeşti". Mi se părea că niciodată n-aş fi fost mai fericit să fiu singur decît acum.

— Hai, să dormi la mine.

Am luat-o înainte, înjurîndu-l în gînd cu toată furia şi înjurîndu-mă pe mine însumi pentru ghinionul ăsta picat din senin. Ne-am dezbrăcat tăcuţi, eu furios, el indiferent.

Ce lucru ciudat un om necunoscut. Un om necunoscut care doarme lîngă tine. Îi aud răsuflarea cum i-aş auzi întreaga viaţă, cu procesele ei ascunse, cu palpitarea sîngelui în ţesuturi, cu miliardul de mici descompuneri şi arderi, ce se adună obscure ca să-l creeze şi să-l menţină.

N-am să dorm. Inutil să închid ochii, inutil să mă înfurii, n-am să pot dormi. E mai bine să-mi accept insomnia şi să mă resemnez a rămîne treaz. El e ostenit. Ce i s-a întîmplat astă-seară i se întîmplă probabil în fiecare seară. Nimic care să-l turbure, deci, nimic care să-l neliniştească.

Un om necunoscut doarme lîngă mine, ca o piatră lîngă o altă piatră.

E primul om care intră în viaţa mea fără să bată la uşă. Pe toţi cîţi îi cunosc, îi cunosc pe temeiul unui pact subînţeles de singurătate. „Iată, eu sînt ăsta, tu eşti ăstălaltul ; atîta îţi pot da eu, atîta îmi vei da tu ; ne-am strîns unul altuia mîna şi ne-am legat prin aceasta să punem în tovărăşie cîteva lucruri, cîteva idei, cîteva

amintiri — restul rămîne închis, restul rămîne în noi şi, cum sîntem bine crescuţi, nu vom păşi niciodată dincolo, nu vom deschide niciodată porţile noastre închise". Pactul e precis, părţile sînt definite : eu, tu.

Un singur om necunoscut doarme lîngă mine şi am senzaţia că e o întreagă mulţime care a intrat cu el. Nu mi-a spus nimic, nu i-am spus nimic, dar simt că nu mai am nici ce-i spune, nici ce-i ascunde.

*

„Revoluţie... Poate da. Într-o lună, în două, în trei" — spun băieţii de la „Central". Ştefan Pîrlea precizează : „De Sfîntul Gheorghe o să funcţioneze spînzurătorile". Se înşală poate asupra datei şi asupra instrumentelor. Nu se înşală însă asupra atmosferei, care e sufocantă.

De unde vin băieţii ăştia lunatici, fără casă, fără rost, cu capetele goale, cu mîinile goale, cu identitatea neprecisă, cu aşteptările dibuitoare !

Dorm astăzi aici, mîine dorm dincolo, poimîine nu mai dorm deloc. Viaţa se trece de la o masă la alta, în căutarea unui pol, în căutarea unei ţigări, în căutarea unui pat. Dintre ei, uneori, îşi face loc cu coatele cîte unul care îşi descoperă o chemare, un mesaj de comunicat tuturor, un adevăr absolut. După o zi sau două, după o săptămînă sau două, se pierd din plictiseala lor sau a celorlalţi.

„O să vă punem la zid". Am auzit vorba asta de o sută de ori, de o mie de ori. La fiecare colţ de stradă, întîlnesc un răzbunător.

Pe cine o să pună la zid ? Deocamdată nu sînt limpede fixaţi. „Pe burghezi, pe bătrîni, pe burtoşi, pe sătui". Totul e confuz, surd, învălmăşit. Cu toţii sînt descurajaţi şi febrili. Aşteptarea îi oboseşte, aşteptarea asta, care nu se mai satură, care nu se mai termină, care consumă ceasuri, zile, ani şi rămîne mereu flămîndă, aşteptarea fără ţeluri, fără termene, fără obiect, o aşteptare pură şi simplă, făcută numai din nervi şi tensiuni.

— Trebuie să plesnească, trebuie neapărat să plesnească...

— Ce ?

— Totul.

II

Am fost cu maistrul și cu profesorul Ghiță la Snagov să vedem parcelă profesorului. E un mic parc de construcții al casei corpului didactic, în care Blidaru și-a rezervat pe vremuri vreo 200 de metri pătrați, cu gîndul să-și construiască mai tîrziu o vilă. Nu pare deloc dispus s-o facă acum. Locul e fericit plasat, în partea opusă Bucureștilor, cu o deschidere de perspectivă ușor ridicată deasupra lacului, ceea ce ne-ar înlesni o terasă superbă. Aș vrea să construiesc casa numai pentru bucuria acestei terase. Și maistrul, și eu am încercat să-l convingem, dar profesorul pare hotărît să nu înceapă nimic.

„Nu insistați, vă rog, nu insistați. Am sentimentul că nimic nu e mai ridicol astăzi decît să construiești ceva — nu importă ce. Știu precis că mîine se va cutremura pămîntul, și eu astăzi mă pun să-mi ridic casă. Spuneți și voi dacă nu e comic. Nu se poate. Acuma e timp de dărîmat, nu de clădit".

*

Locuiește mereu în aceeași casă din 1923. Toate sînt cum le-am cunoscut întîi, geamul lung, dreptunghiular, fără perdele, patul de campanie, cărțile, micul Breughel din perete... El însuși, în haina lungă de casă, sub bătaia aceleiași lămpi de birou, pare a fi rămas neschimbat. Vorbește rar, despicînd lucrurile, verificînd toate ipotezele, dîndu-și singur replica, respingîndu-și singur obiecțiile. Calm și stăpînit cum e, cine ar spune cît de arzătoare sînt problemele care îl preocupă ? Am adesea, ascultîndu-l, impresia că mă aflu în fața unui chimist care, cu o fiolă de ecrazită în mînă, dizertează asupra calităților explozive ale corpului. Și omul acesta rece e cel mai pasionat și mai tumultuos om.

I-am amintit întîile noastre convorbiri aici, cursul din 1923 despre „evoluția noțiunii de valoare", indignarea specialiștilor, uluirea noastră, a studenților... Am scos din bibliotecă un atlas geografic și am deschis harta Europei să însemnăm cu creionul centrele de criză care verifică astăzi prevestirile lui de pe vremuri.

El mi-a luat creionul din mînă și i-a dus vîrful spre mijlocul hărții : Viena.

„Aici e nodul. De aici o să crape totul. Observă cum dintr-o chestiune în definitiv măruntă, ca Anschlussul, se creează un punct de rezistențe cu totul disproporționate. Toată lumea se angajează în jocul ăsta, toată lumea pontează și, cu cît deznodămîntul este mai fatal, cu atît încordarea e mai disperată. Pe urmă, cînd s-o destrăma, se destramă totul".

Aplecat peste hartă, părea un general urmărind fazele unei lupte neangajate, dar inevitabilă.

*

Cum nu este prea mult de lucru în atelier, mă duc aproape regulat la cursul lui Ghiță Blidaru. Căderea lirei în Anglia alimentează de trei săptămîni lecțiile cu o vivacitate de roman-foileton. De la o prelegere la alta, o nouă serie de certitudini monetare se prăbușește. Profesorul primește buletinul dezastrelor cu o seninătate de aprecieri tehnice sub care nu mi-e greu să ghicesc satisfacția de a urmări etapele descompunerii generale. Nu cred, de altminteri, că îl interesează fenomenul monetar în sine, ci numai ca simptom al lichidării și ca element al ei. O monedă tare înseamnă, în orice caz, o axă de valori, care garantează prin reflex stabilitatea tuturor valorilor, pe orice plan s-ar găsi ele, de economie sau de cultură. Stabilitate provizorie, evident, dar, deocamdată, reală. Dimpotrivă, o inflație monetară provoacă simultane inflații, pe toate planurile de viață, pe al psihologiei colective în primul rînd. (Germania revoluționară nu se datorește în bună parte anilor de inflație ? Întrebare de pus lui Blidaru.)

Am impresia uneori la cursul profesorului că sîntem adunaţi într-un fel de mic cartier general ideologic al unui imens război mondial şi că aşteptăm din ceas în ceas telegramele catastrofelor, pe cenuşa cărora visăm un nou pămînt.

Pentru moment, în adînc, straturi vechi se desprind insensibil. Ghiţă Blidaru are auzul fin.

III

Prima telegramă de la Uioara nu arăta să fie prea gravă. „Oamenii de la sonda A 19 refuză să lucreze". S-a mai întîmplat. Mi se părea numai ciudat că se telegrafiază, cînd sînt atîtea fire libere de telefon. La Exploatare, în Piaţa Rosetti, însă, toată lumea era calmă.

După masă, s-a încercat să se capete legătura cu Uioara, dar a fost imposibil. Oficiul Cîmpina a răspuns timp de un ceas invariabil : „Uioara nu răspunde. Probabil firele deranjate". Era foarte plauzibil, dar lucrul mi se părea suspect. „Dacă l-aţi preveni pe bătrînul Ralph", am propus eu cu jumătate de gură. Au rîs. „Unde vrei să-l găsim ? Ar trebui să-l căutăm prin toată Europa. Şi, pe urmă, n-o să-l deranjăm pentru orice fleac".

Seara, pe la 7, a năvălit la Exploatare Hacker de la contabilitate. Venea direct de la Uioara, cu două cauciucuri plesnite, cu motorul înfierbîntat, gata să ia foc, cu parbrizul sfărîmat, cu capota pe jumătate smulsă din încheieturi. Noi eram la atelier şi am fost imediat chemaţi în Piaţa Rosetti. Pe drum, maistrul era liniştit şi palid.

La drept vorbind, ştirile aduse de Hacker erau mai puţin disperate decît propria lui înfăţişare. Avusese imprudenţa să treacă prin Uioara Nouă, unde oamenii îi făcuseră o mică manifestaţie cu pietre, ceea ce într-adevăr nu este serios. Primejdia mare ar fi fost în Uioara Veche, la sonde şi la rafinărie, dacă ar fi fost. Dar acolo deocamdată nu era decît un început de grevă, mai enervată decît de obicei.

„Mi-e frică pentru rafinărie, spunea Hacker. S-au strîns cu toţii pe acolo, în grupuri mari, şi discută. Cei de la rafinărie mai lucrau cînd am plecat eu, dar cine ştie ce s-a mai întîmplat între timp ? Cel puţin dacă ar rămîne oamenii de la uzină, ca să avem lumină. Numai de întuneric să ne ferească Dumnezeu. Cred că nici nu aşteaptă altceva ţuicarii din Uioara Nouă. Firele de telefon tot ei le-au rupt".

Toată noaptea am aşteptat veşti. Nu de la Uioara, cu care orice comunicaţie era exclusă, dar de la Ministerul de Interne şi de la Prefectura Prahova. La Exploatare era o fierbere groaznică. Marjorie venise şi ea cu Marin, foarte îngîndurată, dar şi foarte stăpînită. Ţinea cu toi dinadinsul să plece imediat la Uioara, cu maşina lui Hacker, pe care spunea că o va conduce singură.

Maistrul părea absent. O singură dată mi-a spus : „Aş fi trist dacă ni s-ar distruge Uioara".

*

Ziarele de dimineaţă sînt alarmante şi confuze. Nimeni nu ştie exact ce se întîmplă. De la Exploatare au plecat pentru tratative doi directori, însoţiţi de un delegat al ministerului muncii şi precedaţi de cîteva plutoane de jandarmi. Lucrurile s-ar putea fără îndoială aranja, dacă ar fi numai un conflict de muncă. Este numai atît ? Nu cred.

Oricît de vagi sînt informaţiile pe care le avem pînă acum, se pare că la Uioara sînt două mişcări distincte, deşi învălmăşite în aceleaşi flăcări. Este, întîi, mişcarea lucrătorilor de la sonde, rafinărie şi uzină, toţi din Uioara Veche şi este, apoi, mişcarea podgorenilor din Uioara Nouă. Primii au revendicări de salariu, ceilalţi n-au nici un fel de revendicare, în afară de dorinţa de a coborî spre vechea Uioară şi a pune la pămînt totul. Revolta sondelor şi revolta prunilor.

La „Central" e un entuziasm unanim. Pe Calea Victoriei, o rumoare de război. Vine ! Vine ! Vine ! Cine vine ? Revoluţia, evident.

Ştefan Pîrlea părea transfigurat azi-dimineaţă vorbindu-mi.

„Mă, simt că a venit timpul nostru. Simt că ieşim din mediocritate. Prin sînge, prin flăcări, dar ieşim. Altfel nu se putea, altfel ne închirceam. Cînd te sufoci într-o casă inundată de gaz aerian, nu stai să deschizi ferestrele : le spargi".

*

Am încercat să plecăm în ascuns la Uioara maistrul, Dronţu şi cu, cu Fordul lui Hacker, care oricum nu mai are mult de pierdut. A fost însă peste putinţă. Ne-au întors jandarmii de la Cîmpina înapoi.

Ce s-a întîmplat dincolo ? Nimeni nu ştie. Umblă cele mai sinistre zvonuri. Că podgorenii din Uioara Nouă au pus foc rafinăriei, că au golit cisternele inundînd cu păcură întreaga linie interioară, că i-au baricadat pe americani în birouri, că i-au atacat cu pietre pe jandarmi, că jandarmii au tras, că sînt 60 de morţi...

Un ceas de spasm ! Un ceas de spasm ! Parcă aud glasul lui S. T. H.

*

Vieru e deprimat. A crezut în durabilitatea lucrurilor de la Uioara, şi acum izbucnirea neaşteptată a dezastrului îl dezorientează. Sînt atîţia ani de muncă ce se duc într-o noapte, într-o clipă. Dacă ştirile despre incendiu se confirmă, atunci ce va rămîne pe urma construcţiilor lui ? Cîteva planşe, cîteva fotografii...

Ghiţă Blidaru triumfă fără orgoliu. Cred că şi fără bucurie. A venit la atelier să-l vadă pe maistru şi m-a surprins expresia lui de încordare.

— Ai învins ? l-a întrebat Vieru, încercînd să rîdă.

— Din nefericire, încă nu. Cu un incendiu nu faci o revoluţie. Ce se întîmplă acum la Uioara este desigur în ordinea naturală a lucrurilor. Zece ani au vorbit sondele şi acum vorbesc prunii. Glasul lor vine mai de departe şi, de aceea, era obligatoriu să se facă auzit. Dar să nu ne înşelăm. Deocamdată e insuficient. Noi avem de ars o întreagă istorie, nu trei sonde. Rămîn de distrus atît de multe lucruri, încît Uioara nu termină nimic. Sîntem la început.

*

O apariție senzațională la Exploatare : Eva Nicholson. A venit singură, într-o mașină de două locuri și pleacă peste două ceasuri înapoi. Poartă un trening peste care a aruncat o manta albă de cauciuc. E palidă, calmă și foarte ostenită, dar complet lipsită de emoție.

— Am venit să cumpăr vată, tinctură de iod și bandaje. E nevoie acolo. N-am putut lua de la Ploiești, unde aș fi fost suspectă.

— Cum, doamnă, te-ai aliat cu răsculații ? a întrebat-o cineva de la direcție.

— Nu sînt răsculați ; sînt răniți.

Totuși, lucrurile la Uioara nu sînt chiar atît de grave. Eva Nicholson ne-a liniștit. În primul rînd, nu s-a distrus nimic, sau aproape nimic. S-a jefuit pe ici, pe colo, și s-a făcut scandal. Jandarmii au tras. Muncitorii s-au încuiat în uzină și rafinărie. Dacă în 24 de ore nu ies de acolo, jandarmii vor trage iar. Pînă în trei zile, totul va fi lichidat.

*

Liniște. Bătrînul Ralph T. Rice a sosit ieri. Ultimul buletin de la Uioara anunță evacuarea tuturor clădirilor. Se triază pentru moment „instigatorii" și se face instrucția. E posibil să se reia lucrul săptămîna viitoare la sonde și rafinărie. La uzina electrică, a și început lucrul, cu echipe reduse. Comunicatul Ministerului de Interne vorbește de 4 morți și cîțiva răniți ușor. Se șoptesc însă lucruri groaznice.

IV

Am încercat de cîteva ori să lucrez, dar totul mi se pare de prisos. Ești pe o corabie care se înecă. La ce bun să-ți mai păstrezi postul de veghe ? Dezastrele nu se organizează — ele se suportă.

Niciodată nu mi s-a părut mai intolerabilă camera mea, cărțile mele, hîrtiile mele. Am crezut mereu că singurele înfrîngeri și singurele victorii care decid în viață sînt cele pe care le pierzi sau le cîștigi singur, față de tine. Am crezut mereu în dreptul de a pune între mine și lume o ușă închisă, a cărei cheie să rămînă în păstrarea mea. Iat-o dată de perete, această ușă. Toate porțile vraiște, toate intrările libere, toate refugiile descoperite.

A fi singur este o demnitate pierdută. Poate un viciu lecuit. Ne vom aminti de obligațiile noastre de specie și vom trăi de-a valma, peste capul fiecăruia, strivindu-i pe unii, salvîndu-i pe alții, la întîmplare, reintegrați într-o ordine zoologică din care am evadat unul cîte unul. Cine știe ? Poate că un teren care nu a dat decenii de-a rîndul decît plante selectate, crizanteme și tuberoze are nevoie, pentru a-și regenera forțele creatoare, de o furioasă izbucnire de buruieni, urzici, măselariță, lauri sălbatici. E timpul plantelor amare.

Am jucat prea mult pe tabloul luciditații și am pierdut. Va trebui să-mi obișnuiesc ochii cu întunericul ce se lasă. Va trebui să cuget la somnul firesc al tuturor lucrurilor, pe care lumina le ordonează, dar le și obosește. Viața nu începe decît în întuneric. Puterile ei de germinare nu sînt decît obscure. E o noapte pentru fiecare zi, este o umbră pentru fiecare lumină.

Nimeni nu-mi va cere să primesc aceste umbre cu bucurie. E destul că le primesc.

Să te predai ploilor și vînturilor, să te supui nopții care vine, să te pierzi în mulțimea care trece, nimic mai odihnitor. Nu voi încerca să-mi mai caut drumul care duce spre mine. Dar nici nu pot aștepta să se desprindă din neant, zări care încă nu se văd. Desperarea e un entuziasm pe care l-am reprimat din vreme, știind cît de apăsător este într-o sensibilitate de evreu. Nu mă voi întoarce la nălucile de care m-am despărțit. „Seara cea mare" vine ? N-are decît. Dar pînă va veni îmi rămîne un lung sfîrșit de zi, pentru cele ce am iubit și încă iubesc.

Voi clădi casa de la Snagov. Neapărat. La nevoie, împotriva voinței lui Blidaru. Trebuie să fac o casă liniară, simplă, cu ferestre mari, cu terasa dreaptă, o casă pentru soare.

I-am vorbit profesorului îndelung și, fără să fie convins, va consimți. I-am cerut deplină libertate de alegere și de lucru. Mi-a făgăduit că nu va trece pe acolo pînă ce nu-l voi chema.

Ștefan Pîrlea vorbește mereu de un mare incendiu istoric ce se apropie. Cu atît mai bine. Voi avea ce să ofer acestui incendiu.

PARTEA A ȘASEA

I

Mă duceam spre atelier, să-l văd pe maistru. De cînd am început lucrările la Snagov, îl întîlnesc rar. M-am decis să nu mai vin în oraș decît o dată pe săptămînă, sîmbăta. Altfel va fi greu să termin pînă în septembrie.

În colț, spre bulevardul Elisabeta, era un grup de băieți în uniforme care vindeau ziare. „Misterele Cahalului! Moarte jidanilor!"

Nu știu de ce m-am oprit. De obicei, trec liniștit mai departe, fiindcă strigătul ăsta e vechi, [illegible] familiar. De astă dată, am rămas surprins [illegible] abia în acest moment aș fi înțeles pentru prima oară sensul acestor silabe. E ciudat. Oamenii ăștia vorbesc despre moarte, și anume despre moartea mea. Iar eu trec neatent pe lîngă ei, cu gîndul la alte lucruri, auzindu-i doar pe jumătate.

Oare de ce o fi atît de ușor să se arunce pe o stradă românească strigătul de „moarte!", fără ca nimeni să întoarcă măcar capul? Mi se pare că moartea este totuși un lucru destul de serios. Un ciine strivit sub roțile unui automobil — și încă e de ajuns pentru o clipă de tăcere. Dacă cineva s-ar instala în mijlocul drumului pentru ca să ceară — știu eu? — „moartea viezurilor", cred că tot ar deștepta oarecare uimire printre trecători.

Dacă mă gîndesc bine, grav nu este faptul că trei băieți se pot așeza la un colț de stradă ca să strige „moarte jidanilor", ci că strigătul lor poate trece neobservat, fără rezistență, ca un clopot de tramvai.

Mi se întîmplă uneori, cînd sînt singur acasă, să încep a auzi deodată tic-tacul ceasornicului. A fost mereu lîngă mine și a bătut desigur mereu, dar, din neatenție sau din

obișnuință, nu l-am auzit. Se pierdea, odată cu multe alte zgomote mărunte și vechi, într-un fel de tăcere, care suprimă rumoarea lucrurilor ce te înconjoară. Din această nemișcare, se desprinde brusc bătaia dințată a ceasornicului, cu o violență și cu o energie pe care nu i-o bănuiam. Tic-tacul lovește scurt, în bătăi retezate, ca niște pumni mici de metal. Nu mai este un ceas, este o mitralieră. Zgomotul lui acoperă totul, umple odaia, ciocănește nervii. Îl ascund în dulap — răzbate și de acolo. Îl înăbuș sub pernă — sunetul continuă, depărtat și vehement. Nu există alt leac decît resemnarea. Trebuie să aștept. După cîtva timp, nu știu prin ce miracol, atacul încetează, roțile se liniștesc, secundarul se îmblînzește. Nu se mai aude nimic : tic-tacul a reintrat în tăcerea generală a casei, s-a topit în vacarmul insensibil al tuturor obiectelor.

Se întîmplă exact același lucru cu acest străvechi strigăt de moarte, care umblă mereu pe străzile românești, dar care nu se aude decît în răstimpuri. Ani de-a rîndul trece pe la urechea omului de treabă, indiferent, grăbit, preocupat de alte gînduri, ani de-a rîndul flutură și se agită pe toate drumurile — și nimeni nu-l aude. Într-o bună zi, din senin, iată-l brusc trezit din tăcerea care-l învăluia, iată-l răzbind din toate ascunzișurile, de sub toate pietrele.

Din senin ? Exagerez. Trebuie pentru asta un timp de oboseală, de enervare, un timp de așteptări extenuate, un timp descurajat. Atunci, vocile care nu se auzeau se aud.

*

La Snagov, pe șantier, pe schele, între oameni care lucrează, între pietre, ciment și bîrne, nu există probleme. Problemele încep de cum mă întorc în oraș.

S-a întîmplat ceva în ultimele luni. S-a spart nu știu ce invizibil resort care menținea așteptarea. Văd numai oameni osteniți, întîlnesc numai oameni predați. Revoluția trebuia să vină și n-a venit. Episodul celor două Uioare a fost un scurt moment de izbucnire, o scurtă flacără.

Se spunea :

„Aici se sfîrşeşte totul — de aici începe totul". Iată, nu s-a sfîrşit nimic, n-a început nimic.

Sfîntul Gheorghe a trecut de mult. Spînzurătorile pe care le visa Pîrlea, de ziua sfîntului, n-au intrat în funcţiune. Toate soroacele se dovedesc mincinoase, toate scadenţele se amînă.

Trebuie făcut ceva pentru nervii care nu mai rezistă, trebuie deschisă o nouă fereastră acestor aşteptări sufocate.

Sînt cîţiva băieţi care strigă pe stradă „moarte jidanilor". Nu e rău pentru moment.

*

E aşa de greu să urmăreşti de la zi la zi încordarea progresivă a ostilităţilor. Te trezeşti deodată încolţit din toate părţile, fără să ştii nici cum, nici cînd. Mici fapte răzleţe, mici gesturi fără însemnătate, mici ameninţări aruncate în vînt. Astăzi o ceartă în tramvai, mîine un articol de gazetă, poimîine un geam spart. Toate par întîmplătoare, fără legătură, pe jumătate glumeţe. Într-o bună dimineaţă, simţi că nu mai poţi respira.

Ce este mai greu de înţeles e că nimeni, absolut nimeni nu are în povestea asta nici o vină.

*

Un moment groaznic la atelier. M-am certat cu Dronţu. Ne ciorovăiserăm. Nu e pentru prima oară, căci el e un om care le spune verde pe toate şi nici eu nu-mi aleg zece ceasuri cuvintele. De obicei, terminăm repede, el cu o înjurătură, eu cu alta — şi pe urmă ne strîngem mîna în semn de pace.

De astă dată, nu ştiu din ce ne luarăm. Cred că era vorba de sticla cu tuş, pe care o ascunsesem eu nu ştiu unde şi de care Marin avea neapărat nevoie. Ne-am îmbrîncit puţin, în glumă, desigur, ne-am cam răstit unul la altul şi, fără să-mi dau seama cînd, ne-am trezit faţă în faţă, furioşi de-a binelea. Marin mă privea cu nişte ochi pe care nu-i recunoşteam. O clipă, o singură clipă, m-am gîndit că glumeşte şi că dintr-un moment

într-altul îl va pufni rîsul. Aș fi vrut să-i întind mîna, dar, din fericire, n-am avut timp să schițez nici un sfert de gest, căci el a izbucnit :

„Nu umbla cu ovreisme ! Eu sînt oltean. Cu mine să nu vorbești ovreiește".

Am pălit. Nu mai era nimic de făcut ; totul între noi doi, amintiri, prietenie, tovărășie de lucru, totul cădea dintr-odată. Simțeam cu violență că omul din fața mea devenise pe loc și total străin, așa cum se zice, unii oameni albesc într-un singur minut. Devenise așa de străin, așa de îndepărtat și de inaccesibil, încît a-i răspunde mi s-ar fi părut un lucru la fel de nebun ca a sta de vorbă cu o bucată de piatră.

Ar trebui să fiu trist. Mă și mir că nu sînt. E ca și cum aș fi primit un glonte în umăr — și acum aștept să mă doară. Și nu mă doare.

Am ciudata impresie că Marin Dronțu este un nume străin, dintr-o carte. Nu mi-am închipuit vreodată că se poate uita un om, așa de profund, așa de brusc, așa de absolut.

Am dormit liniștit, fără vise. Toată ziua am lucrat.

*

A fost Marjorie la Snagov. Eram pe schele și cînd am văzut-o de departe, în alb, am tresărit, de parcă aș fi revăzut cu ani în urmă, la Uioara, imaginea Marjoriei Dunton. Am invitat-o în odaia mea, la o sută de pași de construcție, lîngă lac. Abia acum îmi dădeam seama cît de bine seamănă încăperea asta cu vechea noastră cabană de pe vremuri.

Marjorie vine din proprie inițiativă.

— Ce s-a întîmplat ieri a fost atroce. Marin mi-a povestit totul. E absurd. Doi oameni serioși ca voi... Trebuie să înțelegi. Un moment de enervare, un moment de neatenție. Nu se rupe o prietenie de zece ani pentru atîta lucru. Nu-i așa că înțelegi ? Spune-mi că înțelegi !

— Scumpă Marjorie, înțeleg. Am înțeles din primul moment.

— Nu-i așa că o să vă împăcați ?

Am ridicat din umeri.

— Evident, ce Dumnezeu ! Ai spus-o singură : nu sîntem copii.

Seară pe lac, cu Marjorie și cu Marin. Am fost stinghe-riți o bună bucată de vreme. Ne-am strîns mîinile fără explicații. E mai simplu.

De pe lac, se vedea foarte frumos casa lui Blidaru, din care în întuneric nu se mai desprindeau decît zidurile drepte. Schelele, căruțele cu var, mormanele de piatră dispăruseră în umbră. Mă odihnește casa asta numai privind-o. Aș vrea s-o termin tîrziu, cît mai tîrziu.

Tăcuserăm prea mult, și Marjorie a înțeles acest lucru. I-a cerut lui Marin să vîslească spre mal.

— Sînt obosită, băieți. Hai, luați-mă pe sus. Țineți minte ? Ca la Uioara.

Dacă ținem minte... Am luat-o „la groapa cu furnici", și Marjorie, aducîndu-și aminte un gest din acea trecută zi de septembrie, și-a scos pălăria din cap și, fluturînd-o ca pe un steag, a prins să cînte ca atunci :

It's a long way to Tipperrary,
It's a long way to go.

Îmi dădeam foarte bine seama că nu era decît un efort de a readuce între noi umbre trecute, dar asta nu m-a împiedicat să tresar la chemarea unei emoții pe care o recunoșteam.

Cînd i-am condus spre autobuz, Dronțu mi-a spus, cu oarecare lene, cu oarecare silă și cu un accent de tris-țețe, care răscumpăra multe :

— Mă, viața e o porcărie. Ne silește să facem o mul-țime de mizerii și nici nu ne întreabă. O porcărie, să știi. N-are nimeni nici o vină.

Într-adevăr, nimeni nu are nici o vină. Toate sfîrșesc aici, într-o zi sau altă. Știu așa de bine, din amintiri, din sentimentul adînc al inutilității oricărui efort, știu așa de bine că lucrurile nu se pot întîmpla altfel...

II

A plecat Sami Winkler. În bluza lui de lucrător, cu capul gol, cu micul sac de călătorie prins de umeri, părea, la fereastra vagonului de clasa a treia, un excursionist pornind în munți pentru două zile.

L-am întrebat glumind :

— Nu este un echipament prea sumar pentru un făcător de istorie ?

— Nu. Este exact ce îmi trebuie. Restul a rămas aici.

— A fost greu ?

— Destul de greu. De asta am și tăiat-o scurt. E mai simplu să te desparți de toate lucrurile grămadă, decît de fiecare în parte.

Era singur în gară. Rudelor le interzisese să vină, iar tovarășii de drum erau plecați înainte la Constanța, unde trebuiau să-l aștepte pe vapor. Joia viitoare vor fi la Haifa.

— Și pe urmă ?

A răspuns cu o deschidere de braț, care voia să cuprindă probabil un răspuns prea mare pentru un singur cuvînt : „totul", „viața", „victoria", „pacea"... Era foarte liniștit, fără emoție, fără grabă.

Au trecut pe lîngă noi doi băieți care vindeau o gazetă cuziștă, „Luați, domnilor, e contra jidanilor". Am surîs amîndoi de oportunul lor strigăt. Simbolurile vin uneori cu facilitate.

Winkler i-a strigat pe cei doi băieți și le-a cumpărat o gazetă.

„Tot nu aveam de citit nimic pe drum".

Într-adevăr nu și-a luat nici o carte cu el, nici una. E adevărat că nu l-au interesat niciodată prea mult cărțile.

Ne-am strîns mîinile. Aș fi vrut să-l îmbrățișez, dar mă temeam de tulburarea pe care ar fi adus-o această efuziune în stăpînita noastră despărțire. Ne-am strîns mîinile.

*

Aș vrea să învingă, dar mi-e greu să cred în victoria lui. Aș vrea să găsească între portocalii lui palestinieni

pacea pe care fiecare o căutăm unde ne-a fost scris; S. T. Haim la Jilava, Abraham Sulitzer pe drumuri şi în cărţi, Arnold Max în poezie, eu pe şantier, clădind. Vaporul care-l duce spre Haifa va despica printre valuri un drum ce suie poate către o nouă istorie iudee. Duce el spre o pace iudee? Nu ştiu, nu cred, nu îndrăznesc să cred.

Două mii de ani nu se pot totuşi suprima cu o plecare. Ar trebui uitaţi, rana lor arsă cu fierul, melancolia lor retezată cu coasa. Sînt însă cu adevărat prea mulţi pentru a ne rupe de ei. Trăim mereu cu amintirea lor tulbure, venind de departe şi mărginind cu un cerc de negură orizonturile viitoare. Foarte rar, străbate prin ceaţa lor o lumină dintr-o istorie de arme, de victorii, de regate. Se mai poate face cu atîta lucru o istorie?

*

Winkler are foarte multe lucruri de cucerit — şi le va cuceri. Dar are unul de pierdut, şi pe acesta nu ştiu dacă va izbuti să-l piardă. Are de pierdut obişnuinţa de a suferi, are de pierdut vocaţia pentru durere. Este o aptitudine prea dezvoltată, un instinct prea sigur, ca să cedeze în faţa unei vieţi oricît de simple. Această rădăcină amară rezistă tuturor anotimpurilor şi niciodată nu va fi prea tîrziu ca să-şi dea fructele ei triste, în cea mai calmă vară a sufletului tău păcălit de o linişte mereu înşelătoare. Vei regăsi într-o zi un ceas de spaimă şi vei învăţa iar ceea ce mereu ai învăţat şi mereu ai uitat: că de oriunde poţi evada, numai din tine, nu.

III

Aş vrea să pot reproduce textual, stenografic, convorbirea pe care am avut-o aseară cu Mircea Vieru.

Venise să mă vadă la lucru. Casa lui Blidaru îl interesează şi pe el. Îl interesează mai ales construcţia mea, prima pe care o fac singur. Nu vrea să-mi comunice nici o obiecţie. Ţine foarte mult să mă vadă ducînd totul la sfîrşit, pe unica mea răspundere — ceea ce pe de o parte

mă încintă, dar pe de altă parte mă intimidează. Nu știu bine dacă sînt cu adevărat pe drumul cel bun. Uneori, totul mi se pare însuflețit, limpede, articulat. Alteori, dimpotrivă, totul e inert, rece, schematic. L-am chemat pe profesor, dar n-a vrut să vină.

— Nu. Vezi-ți de treabă, fă ce vrei, lucrează cum vrei. Așa ne-a fost vorba. Cînd ăi fi gata, mă vei chema. Deocamdată este casa dumitale.

De la schele, m-am dus cu Vieru să cinăm pe șosea, spre București. Iată cinci săptămîni încheiate de cînd n-am trecut dincolo de Snagov.

— Nu te mai vezi deloc în oraș. De ce ?

— Pentru că mi-e silă. Mă otrăvește enervarea de acolo. La fiecare colț de stradă, un apostol. Și, în fiecare apostol, un distrugător de ovrei. Mă obosește, mă deprimă.

Nu mi-a răspuns. A rămas o secundă pe gînduri, ezitînd, puțin jenat, ca și cum ar fi vrut să schimbe vorba. Pe urmă, probabil după o scurtă deliberare intimă, mi s-a adresat, cu acel gest de hotărîre pe care îl au oamenii cînd vor să-și ia „o piatră de pe inimă".

— Ai dreptate. Totuși există o problemă evreiască, și ea trebuie rezolvată. Un milion opt sute de mii de evrei nu se pot suporta. Dacă aș avea putere, aș încerca eliminarea cîtorva sute de mii.

Cred că nu mi-am putut opri o tresărire de surpriză. Singurul om pe care l-am crezut cu desăvîrșire incapabil de a fi antisemit era el, Mircea Vieru. Așadar și el... A băgat de seamă tulburarea mea și s-a grăbit să se explice.

— Să ne înțelegem. Eu nu sînt antisemit. Ți-am mai spus-o și mențin. Dar sînt român. Și, în calitatea aceasta, tot ce mi se opune îmi este primejdios. Există un spirit evreiesc iritant. Împotriva lui trebuie să mă apăr. În presă, în finanțe, în armată, pretutindeni îi simt apăsarea. Dacă organismul nostru de stat ar fi rezistent, puțin mi-ar păsa. Dar nu e. E păcătos, corupțibil și slab. Și, de aceea, trebuie să lupt împotriva agenților de descompunere.

Am tăcut cîteva secunde, ceea ce l-a mirat. Aș fi putut să-i răspund ceva, din politețe, ca să întrețin convorbirea, dar n-am izbutit.

— Te surprind ?

— Nu. Mă deprimi. Vezi, eu cunosc două feluri de antisemiți. Antisemiții pur și simplu — și antisemiți cu ar-

gumente. Cu cei dintîi mă mai pot înțelege, căci totul între ei și mine este limpede. Cu ceilalți, însă, e greu.

— Pentru că ți-e greu să le răspunzi ?

— Nu. Pentru că e inutil să le răspund. Vezi, dragă maistre, greșeala dumitale începe exact de unde încep și argumentele dumitale. A fi antisemit este un fapt. A fi antisemit cu argumente — este însă o pierdere de vreme, o păcăleală. Căci nici antisemitismul dumitale, nici antisemitismul românesc nu au nevoie de argumente. Să zicem că aș putea să le răspund acestor argumente. Ei și ? Crezi că am lămuri ceva ? Gîndește-te că toate învinuirile posibile împotriva evreilor din România sînt numai fapte locale, în timp ce antisemitismul este universal și etern. Antisemiți nu sînt numai românii. Antisemiți sînt germanii, ungurii, grecii, francezii, americanii — toți, absolut toți, în cadrul de interese, cu metodele lor, cu temperamentul lor. Și antisemiții n-au existat numai acum, după război, ci și înainte de război, nu numai în veacul ăsta, ci și în veacul trecut și în toate veacurile. Ce se întîmplă acum în lume e o glumă în comparație cu ce se întîmpla în 1300.

Ei bine, dacă antisemitismul este într-adevăr un fapt atît de persistent și de general, nu este inutil să-i cauți cauzele specific românești ? Astăzi cauze politice, ieri cauze economice, alaltăieri cauze religioase — toate sînt prea multe și prea particulare ca să explice un fapt de o asemenea generalitate istorică.

— Ești abil dumneata, m-a întrerupt Vieru. Nu cumva pentru că antisemitismul o fi etern vrei să-l scoți inexplicabil ? Și pe evrei inocenți ?

— Doamne ferește ! Nu numai că antisemitismul mi se pare explicabil, dar evreii mi se par singurii vinovați. Aș voi doar să recunoști că esența antisemitismului nu este nici de ordin religios, nici de ordin politic, nici de ordin economic. Cred că este pur și simplu de esență metafizică. Nu te speria. Există o obligație metafizică a evreului de a fi detestat. Asta este funcția lui în lume. De ce ? Nu știu. Blestemul lui, destinul lui. Dacă vrei, treaba lui.

Nu o spun, te rog să crezi, nici cu orgoliu, nici cu înfruntare. O spun, dimpotrivă, cu tristețe, cu oboseală, cu

amărăciune. Dar cred în implacabilitatea acestui fapt și am conștiința că nici dumneata, nici eu, nici nimeni nu poate schimba nimic de aici. Dacă am putea fi exterminați, ar fi foarte bine. Ar fi, în orice caz, simplu. Dar nici asta nu se poate. Obligația noastră de a fi mereu în lume o verifică atîtea mii de ani, care știi că nu au fost cruțători. Și atunci trebuie să accepți — iată, eu accept — această alternanță de masacru și pace, care este pulsul vieții evreiești. Individual, fiecare evreu se poate întreba cu panică ce are de făcut. Să fugă, să moară, să se sinucidă sau să se boteze. Chestie de aranjament personal, în care intră nesfîrșite dureri, desigur, pe care dumneata, om simțitor, nu le ignorezi — dar nimic mai mult totuși decît o „chestie de aranjament personal". Colectiv, însă, nu există decît o singură cale : așteptarea, supunerea la destin. Și nu cred că asta înseamnă o dezertare din viață, ci, dimpotrivă, o reintrare în biologie, cu conștiința că viața continuă peste toate morțile acestea individuale, care, și ele, tot un fapt de viață sînt, după cum fapt de viață este căderea frunzelor pentru copac, uscarea copacului pentru pădure, moartea pădurii pentru flora pămîntului.

— Ești încă o dată abil, mi-a replicat el. Deplasezi cu totul discuția. Nu te supăra, dar pe mine nu mă interesează problema neamului ovreiesc. Treaba lui, cum bine spuneai. Pe mine mă interesează pur și simplu soluția problemei evreiești din România. Nu din punct de vedere metafizic, unde refuz să te urmăresc, ci din punct de vedere politic, social și economic, oricît te-ai speria dumneata de asta. Eu pretind că primejdia ovreiască din România este o realitate — realitate care trebuie înțeleasă și încercuită cu tact, cu moderație, dar și cu hotărîre.

Dumneata îmi răspunzi vorbindu-mi despre pogromurile de la 1300. Ei bine, asta înseamnă o fugă de discuție, căci una era antisemitismul acela, fenomen religios, și alta este așa-zisul meu antisemitism, fenomen politic și economic. Nu există absolut nici o relație între una și alta. Sînt planuri distincte. Mă mir că faci cu bună

știință asemenea confuzii logice. Să ne întoarcem mai bine la ceea ce se cheamă limpede „chestia evreiască" în România. Există un milion opt sute de mii de evrei în România ? Ce faci cu ei ? Asta e.

— Să ne întoarcem, dacă vrei, cu o mică, foarte mică observație pentru confuziile mele logice. Îmi dai voie ?

Ți se pare într-adevăr atît de deosebit ca semnificație antisemitismul de azi de cel de acum 600 de ani ? Religios atunci, politic astăzi, crezi că ele sînt într-adevăr două fenomene fără raport ? Vai, cît te înșeli. Gîndește-te bine și spune-mi dacă nu sînt, la drept vorbind, două fețe ale aceluiași lucru. Desigur, antisemitismul din 1933 este economic, iar cel din 1333 era religios. Dar asta pentru că ordinea esențială a veacului aceluia era religia, în timp ce ordinea acestui veac este economia. Dacă mîine structura socială se va centra nu pe religie, nici pe politică și nici pe economie, ci — să zicem — pe apicultură, evreul va fi detestat din punctul de vedere al creșterii albinelor. Nu rîde, că așa e. Ceea ce schimbă în antisemitism, ca fenomen etern, este planul pe care se manifestă, nu însă și cauzele lui prime. Punctele de vedere, da, ele sînt altele, mereu altele : esența fenomenului este însă aceeași, mereu aceeași. Și ea se cheamă, oricît ai protesta, obligația iudaică de a suferi.

— Nu te supăra, te rog nu te supăra, dar refuz să răspund. Esențe, cauze prime, metafizică — nu primesc nimic din toate acestea. Te chem la ordine. Eu sînt un gînditor : dumneata te arăți a fi un vizionar. N-o să ne înțelegem dacă continui.

— O să ne înțelegem și mai puțin dacă nu continuu. Uite, îți fac pe plac și vin la argumentele dumitale. Să vezi că abia acum se încurcă lucrurile. Ceea ce dumneata numești „argumente" nu sînt, în realitate, decît „scuze". Dumneata nu ești antisemit pentru că crezi în anumite primejdii ovreicști, ci crezi în aceste primejdii ovreiești pentru că ești antisemit.

— Observă, te rog, că asta seamănă puțin cu istoria oului și a găinii. Ce a fost întîi ? Oul sau găina ? Antisemitismul sau primejdia ovreiască ? Talmudism, prietene, talmudism.

— Fie și talmudism, dacă vrei. Ascultă-mă, totuși. Și, ca să nu mai discutăm cu idei generale, să luăm un exemplu concret. Spuneai adineauri că există în România un milion opt sute de mii de evrei. De unde deții cifra asta ?

— Cum de unde ? O știu. Se știe.

— „Se știe" e cam vag. De unde se știe ? Cine a fixat-o ? Cine a controlat-o ? Nimeni, evident. După socotelile evreilor, ei nu sînt decît vreo 800—900 de mii. În nici un caz un milion. După versiunea autorităților, fisc, primării, liste electorale — sînt puțin peste un milion : cîteva zeci de mii mai mulți. Dumneata zici însă deodată, simplificînd controversa, un milion opt sute de mii. De ce ? Nu cumva pentru că acest plus de șapte-opt sute de mii satisface sentimentul d-tale antisemit, preexistent oricărei cifre și oricărei primejdii ?

— Faci rău că abuzezi de argumentul ăsta. Eu n-am desigur mijlocul să precizez cîți evrei sînt. Să zicem că nu sînt decît un milion. Ei și ? Ți se pare că fiind un milion, n-ar fi destui ca să fie primejdioși ?

— Vezi, scumpe maistre, e rîndul d-tale să fii abil. Căci nu de asta e vorba. Nu de cîți sînt ei, ci de cîți crezi d-ta că sînt. De ce d-ta, care în arhitectură și în critică ești atît de riguros cu ficcare dată, cu fiecare afirmație, de ce d-ta, atît de sever cu propria d-tale gîndire și cu propria d-tale conștiință, atunci cînd e vorba de știință sau de artă, în momentul în care e vorba de evrei, devii dintr-odată neglijent și grăbit, acceptînd cu ușurință o aproximație de 90 la sută, cînd în orice altă ordine de idei o aproximație de 0,01 la sută te-ar înspăimînta ? De ce probitatea dumitale intelectuală, pe care de atîtea ori am socotit-o și prea aspră, și prea riscantă, căci ți-ai jucat pentru un adevăr minim o situație materială capitală, de ce această probitate nu mai funcționează aici, în discuția noastră despre evrei ?

—

N-a răspuns nimic cîteva clipe. S-a ridicat de la locul lui, a făcut cîțiva pași pe terasă, s-a oprit în fața mea, a vrut parcă să spună ceva, s-a răzgîndit și pe urmă și-a continuat plimbarea pe terasă, măsurat, pe gînduri. În cele din urmă, a vorbit, foarte calm, fără bruscheța obișnuită a replicilor lui.

— Ai avut dreptate adineauri. E foarte greu să ne înțelegem. Toate astea se pot tălmăci și răstălmăci în o mie de chipuri. Pentru un fapt există zece, pentru zece o sută. Pentru un argument cinci, pentru cinci, cinci sute. Și nu se mai termină.

— Vezi, dacă refuzi explicațiile metafizice ?

— Nu, lasă gluma. Adevărul e că noi nu sîntem statisticieni. Dacă am fi, ar fi simplu ca bună ziua. Am spune : există atîția români și atîția evrei. Atîția evrei buni și atîția evrei primejdioși. Și am fi deplin edificați. Dar cum nu-i putem nici număra, nici judecă pe toți, trebuie să ne mulțumim cu anumite indicații, cu anumite intuiții. Eu știu bunăoară că în România există doi bancheri evrei care dispun de oamenii noștri politici, de forțele noastre publice, de aparatul nostru de stat. Ei bine, am sentimentul că aceste două exemple exprimă o întreagă mentalitate evreiască dominatoare și intolerantă. D-ta îmi ceri cifre, cînd e vorba de o intuiție ? Ce sîntem noi ? Oameni care numără, sau oameni care gîndesc ?

— Nici una, nici alta de astă dată. Sîntem oameni care simțim. Ai spus-o singur : „am sentimentul că..." Vezi, aici sîntem de acord. E vorba de un sentiment, nu de o judecată. De aceea mi se pare de prisos discuția. Ține minte că eu am încercat s-o evit. Dar m-ai învinuit de metafizică: Sînt așa de convins că acest sentiment al dumitale, această „intuiție" dacă preferi, este inatacabilă, încît știu dinainte că toate argumentele, bune sau rele, vor cădea. Aș putea opune celor doi bancheri evrei de care vorbeai douăzeci, două mii, două sute de mii de meseriași evrei nefericiți, mizerabili, zbătîndu-se între pîinea zilnică și foamea zilnică. Ei și ? Ți-ar zdruncina asta intuițiile ? Doamne ferește ! Nu vezi că ceea ce dumneata numești „intuiția" și ceea ce eu numesc „antisemitismul" dumitale își alege anume exemplele care îl pot alimenta și le ignorează pe cele care îl pot contrazice ?

A fost totdeauna în sensibilitatea românească ceva care a îndemnat-o să ne numere dezertorii și să ne nesocotească morții și răniții. Din rea-credință ? Nu. Sînt convins că nu. Din neîncredere, din bănuială, din obișnuința unui vechi sentiment de repulsie.

Crede-mă, nu-ți reproșez nimic. Cu mîna pe inimă ți-o spun : nu-ți reproșez nimic. E aici o fatalitate împo-

triva căreia nu este nimic de făcut. Întîmplător, argumentele dumitale sînt injuste. Ar putea fi excelente — şi tot acolo am ajunge. Cred cu multă linişte, cu o foarte tristă linişte, că în toate acestea nu e nimic de făcut. Că oricîtă bunăvoinţă ar pune unii şi oricîtă bunăcredinţă ceilalţi, cauza este dinainte pierdută. Mi-e penibil să vorbesc despre mine însumi, dar aici, unde am ajuns, e bine să vorbim fără rezerve. Uite, sînt convins că într-o zi, dacă va fi nevoie, voi muri în prima linie pe un front românesc. Eroism ? Nu, desigur. Cred însă că nu sînt poltron şi că nu sînt făcut să fug dintr-un loc în care se dezbate ceva decişiv. Că oriunde, în viaţă, în război, în iubire, voi rămîne să-mi împlinesc destinul. Atîţia ani de prietenie şi de cunoaştere îmi dau dreptul să-ţi spun asta cu simplitate. Ei bine, crezi că acest ceas din urmă va dovedi ceva ? Că aşa sau altfel nu voi rămîne mereu străin, mereu suspectat, mereu ţinut deoparte ?

Nu, nu, crede-mă, toate sînt totuna şi, de altminteri, asta, sentimentul acestei zădărnicii face şi singura mea consolare.

A tăcut iar, mult, pe gînduri. Nu-mi mai dădeam seama dacă mă urmărise în tot ce spusesem sau dacă, absent, îşi continuase propriile-i reflexii. Pe urmă mi s-a adresat, cu oarecare oboseală.

— Mă descurajezi. Nu ştiu de ce, dar am impresia că fiecare poartă pe care o închizi deschide alte zece. Hotărît, mi-ar fi greu să-ţi răspund. Ne-am pierde tot mai mult de sîmburele chestiunii. De sîmburele dramei, dacă vrei, ca să-ţi fac plăcere. Eşti cu prea multă pasiune evreu şi eu sînt cu prea multă stăpînire român, ca să ne înţelegem. În discuţie, bineînţeles, căci altfel, în viaţă, dă-mi voie să nu fiu atît de sumbru ca dumneata şi să-ţi spun că cu evrei ca dumneata pacea va fi oricînd posibilă. Mai mult chiar decît pacea : iubirea.

— „Cu ovrei ca dumneata..." Am mai auzit vorba asta. „Dacă toţi evreii ar fi ca tine...". E o amabilitate aşa de veche. Şi aşa de umilitoare. Sînt obosit, crede-mă.

— Obosit şi intolerant. Nu mă laşi să termin, nu mă laşi să mă lămuresc. Recunoaşte că nu eşti un convorbitor comod. Eu cred cu încăpăţînare că dezolarea dumitale „metafizică" aduce prea multe complicaţii într-o chestiune

practică, grea poate, dar rezolvabilă. Faptul că o cred este un început de soluție. Ar rămîne să o mai crezi și dumneata — să o mai credeți și voi — și treaba ar fi făcută.

— Ai spiritul ingenuu.

— Ai spiritul tragic.

Am aprins amîndoi țigări, am încercat să schimbăm vorba, ceea ce n-a mers — și ne-am despărțit tîrziu, în noapte, puțin jenați, cu o strîngere de mînă într-adins călduroasă.

IV

Conferința lui Pîrlea D. Ștefan la Fundație despre „Valorile de aur și valorile de sînge". Imens de multă lume, în balcoane, pe scări, pe treptele tribunei. Pîrlea și-a făcut loc cu greu pînă la catedră. Era palid și decis, strivit parcă de apăsarea mulțimii, dar izbucnind cîteodată într-un gest atît de violent și de direct, încît răsuflarea tuturor părea agățată de brațul lui deschis, pentru nu știu ce chemare.

Nu știu ce a spus. Am încercat de cîteva ori să mă scutur din înecul în care ne pierdeam cu toții sub valul vorbirii lui, pe jumătate șoptită, pe jumătate strigată, am încercat să găsesc o singură insulă în acest naufragiu, să opresc o clipă năvala de întrebări, somații și tunete, să reții un gînd, o judecată, o direcție. Totul părea covîrșitor, urgent, iremediabil, ca într-un cutremur, în care nici o zecime de secundă nu-ți mai rămîne pentru a-ți aduna gîndurile. Nu-l mai recunoșteam pe omul care vorbea. Era o privire de departe, o prezență tulbure, din somn, un braț din legendă.

M-au trezit tîrziu aclamațiile, strigătele, tunetul de aplauze. Din galerii, venea un cîntec pe care îl recunoșteam :

Căci străinii și jidanii
ne tot sug, ne sug mereu.

Evident.

*

Un ceas de spasm, un ceas de spasm... O lume care moare, o lume care se naște... Istoria care se împarte în două... un ev mort... un ev viu...

Să nu vă speriați, bătrînii mei domni. Nu veți pierde nimic, nici ce ați crezut, nici ce n-ați crezut, nici capul, nici banii, nici micile voastre certitudini, nici micile voastre îndoieli. Toate rămîn pe loc, toate vor fi cum sînt. Există întîmplător un strigăt care revine la timp, ca să calmeze marile indignări și să cumințească marile revoluții. Există o moarte ieftină, care se cere mai ușor decît moartea voastră scumpă. Există un neam de oameni gata să plătească la timp pentru voi, pentru sătui, pentru flămînzi, pentru albi, pentru roșii, pentru slabi, pentru grași. Nu spuneți că e un neam de bancheri ? Să plătească deci.

*

Nu, nu, nu, de o mie de ori nu. Nu trebuie să reiau de la capăt caietul din 1923. Dacă nu-mi retez imediat gustul meu de martiraj — sînt pierdut.

Știu : e nesfîrșit mai ușor să-mi adun deziluziile și să trăiesc din jarul lor, să mă cufund în apele stătătoare, în apele calde ale tristeții, să cred în orgoliul acestei tristeți — e mult mai ușor decît să rămîn de veghe, înțelegător cu ceilalți și aspru cu mine. Voi sta de pază, chiar dacă va fi paza ultimului meu ceas.

(„Paza ultimului meu ceas" este încă prea retoric. Aproape un strigăt. Iubitul meu amic, oameni care strigă sînt destui. Tu încearcă să vorbești sau să taci.)

*

L-am întrebat pe Pîrlea :

— Nu-ți-e teamă că vei sfîrși din nou cu cîteva capete și geamuri sparte ? Nu te întrebi dacă nu vei ajunge iar la un scandal antisemit, fără să treci dincolo ? Nu crezi că „revoluția" ta este un cuvînt prea nou pentru o mizerie prea veche ?

S-a încruntat și mi-a răspuns :

— Mă, e secetă, și eu aștept să vină ploaia. Iar tu stai deoparte și-mi spui : „Ploaia bună o fi și bine ar fi să vie. Dar dacă vine cu grindină ? Dacă vine cu furtună ? Dacă-mi strică semănăturile ?“ Ei bine, eu îți răspund : nu știu cum va veni ploaia. Vreau doar să vină. Atît. Cu grindină, cu furtună, cu trăsnete, dar să vie. Să strice, să înece, să dărîme, dar să vie. Din potop tot o să scape unul, doi. Din secetă nu scapă nimeni. Dacă revoluția cere un pogrom — facă-se pogrom. Nu e vorba de mine, de tine, de el. E vorba de toți. Cine crapă și cine nu, puțin îmi pasă, chiar dacă cel care crapă sînt eu. Nu-mi pasă decît de un lucru : că e secetă și că trebuie ploaie. Dincolo de asta, nu vreau nimic, nu aștept nimic, nu întreb nimic.

I-aș putea răspunde. I-aș putea spune că o metaforă nu ajunge totuși pentru un măcel. Că dispoziția platonică de a muri nu egalează hotărîrea foarte serioasă de a omori. Că n-a existat de-a lungul vremurilor nici o mare porcărie istorică pentru care să nu se poată găsi un tot atît de mare simbol, spre a o acoperi. Că, prin urmare, s-ar cădea să fim atenți cu marile certitudini, cu marile porunci, cu marile „secete“, cu marile „ploi“. Că puțină, foarte puțină descurajare n-ar strica celor mai violente efuziuni ale noastre.

I-aș putea răspunde. La ce bun ? Am simpla, împăcata, inexplicabila senzație că tot ce se întîmplă este în ordinea normală a lucrurilor și că aștept un anotimp, care va veni și va trece — pentru că a mai venit și a trecut.

*

„Ești un om primejdios, îmi spune Pîrlea. Prea lucid pentru noi. Nouă ne trebuie o generație de oameni care să se fi săturat de a tot fi inteligenți. O mînă de oameni capabili să calce în strachini“.

Pîrlea nu glumește. Ca orice misionar, nu suportă pozițiile de așteptare, de observație. M-a zgîlțîit de cîteva ori : „Răspunde, domnule, alb sau negru ? Da ori ba ?“ Intoleranța oamenilor inspirați e cumplită. O credeam un defect evreiesc, dar m-am înșelat : este un defect de for-

voare. S. T. Haim, pe vremuri, nu-mi reproșa altceva decît Ștefan Pîrlea astăzi : lipsa voluntară de entuziasm. Dacă le-aș spune că și eu am nălucirile mele, nu m-ar crede. Deosebirea dintre noi este doar că ei stimulează propriile lor febre, în timp ce eu mi le supraveghez.

Voi rezista mereu invitațiilor la fervoare, și le voi rezista cu atît mai îndîrjit, cu cît sînt mai pline de ispită. E o prea mare voluptate aceea de a te lăsa în voia valurilor, pentru ca să nu fie suspectă.

Norocul meu a fost de a crește lîngă Dunăre, unde cel din urmă barcagiu, mînuind lopata, mînuiește un instrument de continue verificări. Nu cunosc barcagii inspirați, ci numai atenți. Două duzini de intuiții nebuloase nu fac pe Dunăre nici cît un sfert de hotărîre limpede.

Dacă nu m-ar speria o prea lungă meditație intimă, aș încerca să precizez în ce măsură sînt eu un om de la Dunăre înainte de a fi orice altceva. Acolo e patria mea. Mi-a fost întotdeauna greu să spun aceste două vorbe, cu simplitate : „patria mea". Am fost de mic deprins să mi se bănuiască buna-credință și, cum sînt sensibil la propriul meu ridicol, n-am stăruit în a face afirmații pe care nimeni nu era dispus să le primească.

Noi, românii... Era aproape inevitabil în liceu, la lecția de istorie, povestind un război, să întrebuințez acest plural de persoana întîi : *noi, românii...* („care români ?", mi-a strigat odată unul din bancă, interzicîndu-mi pe multă vreme să mă solidarizez cu istoria lui Ștefan cel Mare). Ocoleam cu precauție termenii pentru care aș fi putut fi bănuit de prefăcătorie, deși era o vîrstă la care cuvintele solemne fac oricui plăcere. Țară, patrie, neam, eroi, un întreg vocabular interzis. Ca exercițiu intelectual, n-a fost rău, căci am fost astfel obligat de timpuriu să-mi supraveghez vorbele și să le cer a spune exact ceea ce trebuie. Dar, oricîtă consolare îți dă sentimentul nedreptății care ți se face, jocul nu e totdeauna vesel. O umbră de tercoare cade peste toate amintirile mele de școală și de copilărie.

Astăzi îmi scrutez cu destulă asprime eventualele mele dispoziții de a mă simți persecutat și nu-mi prea iert accesele de patetism, dar mi-ar fi greu să uit prima noapte de gardă, la regiment, cu ani în urmă, cînd mi s-a comu-

nicat că postul numărul 3, de la adjutantură, nu-mi poate fi încredinţat. („Există ordin special pentru evrei", explica puţin jenat sublocotenentul.) Aşadar, în conştiinţa lor, eu dacă nu eram un trădător dovedit, eram în orice caz unul posibil. Un ordin „special" suprima dintr-odată viaţa mea pe acest pământ, viaţa părinţilor mei, viaţa bunicilor şi a străbunilor mei, un ordin „special" ştergea cu un număr de înregistrare aproape două veacuri de amintiri într-o ţară care, fără îndoială, nu era „patria mea", de vreme ce puteam s-o vînd într-o noapte de gardă.

Scriind, am impresia că mă înduioşez asupra „tristei mele soarte", cum s-ar zice, ceea ce nu e deloc intenţia mea. E bine să-mi amintesc din nou că m-am decis odată pentru totdeauna să nu fiu un martir, rol prea grav pentru mine. Îmi explic doar aici sincera mea inaptitudine pentru anumite cuvinte mari, pentru anumite noţiuni festive. Îmi va fi probabil totdeauna imposibil să vorbesc despre „patria mea română" fără un sentiment de pudoare bruscată, căci nu-mi pot cuceri cu de-a sila un drept pe care nu mi l-au putut cuceri timpul răbdător, buna-credinţă neluată în seamă, sinceritatea tăgăduită. Dar voi vorbi despre o patrie a mea, şi pentru ea voi înfrunta şi riscul de a fi ridicol, iubind ceea ce nu mi se dă dreptul să iubesc. Voi vorbi despre Bărăgan şi Dunăre, ca de ceva care îmi aparţine nu juridic şi abstract, prin constituţii, tratate şi legi, ci trupeşte, prin amintiri, prin bucurii şi prin tristeţi. Voi vorbi despre un spirit al acestui loc, despre o anumită inteligenţă specifică acestui climat, despre luciditatea pe care am deprins-o aici din lumina albă a soarelui de şes şi despre melancolia pe care am descifrat-o în peisajul Dunării, care se leneveşte la dreapta oraşului, în baltă.

E timpul să mă opresc. M-am înduioşat de tot şi am devenit retoric. Vom relua mîine, mai puţin sentimental.

*

Este în sensibilitatea românească o regiune morală în care mă simt acasă : Muntenia. E postul de observaţie în cultura ţării, postul de control, de verificare, de judecată.

Moldova e mai fertilă, dar și mai confuză : resursele ei de creație sînt nesfîrșit mai complexe, dar inegale, învălmășite, tumultuoase. Spiritul muntean are o răceală în care recunosc cu bucurie jocul puțin steril, dar ordonator al inteligenței. E mai mult metal dincoace de Milcov.

În ostilitatea lui Pîrlea cred că nu este numai dezacordul român—evreu, ci și opunerea moldovean—muntean. I-am spus-o, și asta l-a făcut să rîdă. „Iată-te acum și valah". Am primit gluma fără supărare și am acceptat să meditez serios asupra ei. Dacă Valahia înseamnă nu atît un despărțămînt geografic, cît unul psihologic, și dacă un neam valah nu există, ci numai un climat valah, atunci da, eu sînt, în ordinea valorilor românești, un valah, un muntean. Învălmășeala gîndirii lui Pîrlea, obscuritățile acestei gîndiri, salturile ei, naivitățile ei generoase, toate vin dintr-o sensibilitate desplctită, lirică, retorică, cu care S. T. H., fălticenean, poate simpatiza direct, dar care, în lumina de zi a șesului dunărean, apare ca un fel de zadarnică alergare după umbre ce nu există.

*

Nu voi înceta desigur niciodată să fiu evreu. Asta nu e o funcție din care să poți demisiona. Ești sau nu ești. Nu e vorba nici de orgoliu, nici de jenă.

E un fapt. Dacă aș încerca să-l uit, ar fi de prisos. Dacă ar încerca cineva să mi-l conteste, tot de prisos ar fi. Dar nu voi înceta, de asemeni, niciodată să fiu un om de la Dunăre. Și ăsta tot un fapt e. Că mi-l recunoaște sau nu mi-l recunoaște cine vrea sau cine nu vrea, treaba lui. Exclusiva lui treabă.

Dificultatea nu stă și n-a stat niciodată în recunoașterea juridică a situației mele, chestiune de amănunt, care nu mă privește pe mine, fiindcă eu n-am revendicări și nu-mi recunosc drepturi. (Mă gîndesc la un miting al sălciilor din Balta Brăilei, revendicîndu-și dreptul de a fi sălcii.) Eu știu ceea ce sînt, și dificultățile, dacă există, nu pot fi decît în ceea ce sînt eu, nu în ceea ce scrie în registrele statului. Liber statul să mă decreteze vapor, urs polar sau aparat fotografic, eu nu voi înceta prin

aceasta să fiu evreu, român și dunărean. „Prea multe lucruri deodată", șoptește vocea mea antisemită (căci am și eu o voce antisemită, cu care conversez în orele de meditație). Desigur, prea multe. Dar toate adevărate. Nu spun că aliajul lor este scutit de disonanțe, nu prevăd că pacea lor este imediată. Dimpotrivă, știu că acest acord este lent, că această viețuire împreună are greutăți interioare, intime. A discuta despre soluția politică a problemei ovreiești este pentru mine ceva cu totul deșert. Mă interesează o singură soluție, și anume cea psihologică, cea spirituală. Cred că singurul chip în care se poate lămuri ceva în această foarte veche durere este să încerc a rezolva eu, de unul singur, pentru propria mea viață, nodul de adversități și conflicte ce mă leagă în viață românească. Și nu cred că această însingurare este o fugă, o lipsă de solidaritate cu ai mei, ci dimpotrivă, căci nu se poate ca experiența unui singur om care acceptă și trăiește cu sinceritate o dramă să nu lămurească pentru toți ceilalți un îndreptar. Mi se pare mai urgent și mai eficace să realizez în viața mea individuală acordul valorilor iudaice și al valorilor românești din care această viață este făcută, decît să obțin sau să pierd nu știu ce drepturi civice. Aș vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre și de a iubi acest ținut.

A avut cineva mai multă nevoie de o patrie, de un pămînt, de un orizont cu plante și animale ? Tot ce este abstracție în mine a fost corectat și, în bună parte, lecuit de o simplă priveliște dunăreană. Tot ce este febră a fost liniștit, a fost ordonat. Nu știu cum aș fi fost dacă m-aș fi născut în altă parte. Sînt numai convins că aș fi fost altul. Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime fluviul i-a ridicat împotrivă exemplul indiferenței lui regale. Complicațiilor mele interioare i-a opus simplitatea peisajului. Și nesiguranței, neliniștii i-a arătat jocul valurilor efemer și etern.

Simbolul e ieftin. Dar, ieftin sau scump, nu e mai puțin consolator.

V

Am stat aseară foarte tîrziu la Snagov, pînă ce s-a terminat totul, lustruitul parchetelor, ștersul geamurilor, fixarea broaștelor în uși. Am așteptat să plece oamenii unul cîte unul și am rămas singur în prag, cel din urmă.

E casa pe care am visat-o. O casă pentru soare. Cînd se face seară, umbra i se culcă pe întinsul lacului, ca o umbră de plantă.

Ghiță Blidaru a trecut fără o vorbă prin toate încăperile. Ne-am oprit pe terasă, de unde dimineața de septembrie se deschidea pînă departe, dincolo de lac, albă în soarele potolit de toamnă și ușor ostenită parcă de propria sa splendoare.

Eram fericit că nu-mi spune nimic și înțelegeam după tăcerea lui că se recunoaște acasă.

Este o bucurie să clădești și este una mai mare să te despărți de ce ai clădit.

Ne vom uita alba mea vilă de la Snagov, tu pentru a-ți primi în fiecare zi soarele prin ferestrele tale largi, eu pentru a ridica alte ziduri, bune și ele de dat uitării.

Iată, aici ni se despart drumurile : ești ceea ce mereu am visat să fiu — un lucru simplu, curat și calm, cu o inimă egală deschisă tuturor anotimpurilor.

Cum am devenit huligan

Texte, fapte, oameni

Mihail Sebastian, *Cum am devenit huligan*,
Editura „Cultura Națională", București, 1935

CAPITOL ÎN CARE E VORBA DESPRE NIȘTE INSULE HEBRIDE

Războiul pe care l-a provocat în cultura bucureșteană apariția cărții mele *De două mii de ani* va mai dura poate multă vreme. La noi, unde lumea obosește repede, aceste cinci luni de discuții și certuri în jurul unei singure cărți formează un ciudat caz de tenacitate. Ostilitățile continuă cu verva și violența din primele zile. Noi pamfletari și ideologi intervin în fiecare săptămînă, noi fronturi se deschid mereu. Uneori, conflagrația pare că se potolește, beligeranții par plictisiți, liniștea restabilită. Dar n-au trecut trei zile calme și, pe unde nici cu gîndul n-ai gîndit, năvălește dintr-odată un nou cruciat, mai dispus decît toți înaintașii săi să facă praf și pulbere cîteva perechi de probleme. Atmosfera e dintre cele mai periculoase. Arareori o dezbatere publică a grupat laolaltă atîtea temperamente nervoase, atîția idealiști viguroși, atîția vizionari irascibili.

Aveam intenția să aștept potolirea lucrurilor pentru a spune un ultim cuvînt în această crîncenă poveste, de care, cu voie sau fără voie, sînt răspunzător. Aș fi vrut să ascult mai întîi toate vocile ce au de spus sau de țipat ceva, pentru a le răspunde o dată tuturor.

Îmi pare rău, dar ar fi să aștept prea mult. Mi-au trebuit aproape patru ani pentru a scrie această hulită carte. Nu pot pierde alți patru pentru a-i citi comentariile. De altminteri, cred că ce a fost de spus s-a spus și că, de aici încolo, nu mai e loc decît pentru variații verbale asupra acelorași chestii, vînturate în primele cinci luni cu atîta nobilă pasiune intelectuală. Mai rămîn proba-

bil cîteva răcnete de pus la punct şi nu mă îndoiesc de succesul lor. În esenţă, însă, problemele (se va vedea ce „esenţă" şi ce „probleme") au fost formulate.

Este poate timpul să cobor în mijlocul lor.

Am eu acest drept ?

Întrebarea e justă. Un scriitor nu mai are nimic de spus din momentul în care cartea i-a trecut în vitrina primei librării.

Nimic nu mi se pare mai grotesc decît ceea ce se numeşte un „autor neînţeles". În materie de critică literară, nu există apel, ci numai aşteptare şi — dacă e posibil — umor. Cine nu e în stare să citească detaşat un pamflet sîngeros scris împotriva lui şi să surîdă citindu-l n-are nici gustul, nici sensul jocului intelectual. În ce mă priveşte, consider faptul ce se numeşte vulgar „a nu fi înţeles" drept o mare bucurie intimă şi drept una din cele mai sigure verificări personale.

E bine deci s-o spun din capul locului : nu am de replicat nici un cuvînt criticilor literare aduse ultimului meu roman. Iubesc prea mult exerciţiul criticii ca să nu-i respect drepturile. L-am practicat eu însumi şi pun prea mare preţ pe vehemenţa lui intelectuală pentru a nu-i primi cu voie bună rigorile. Un critic se defineşte mai mult prin aversiunile, decît prin adeziunile lui. Personal, ţin foarte mult la aversiunile mele critice, pe care le-am formulat totdeauna fără ocol, şi sînt fericit să le stimez pe ale celorlalţi, chiar cînd, întîmplător, mi-ar fi incomode *.

Nu am nimic de răzbunat şi nu de aceea scriu aceste pagini. Am însă cîteva lucruri de lămurit, lucruri exterioare literaturii şi care au fost cu de-a sila implicate în cazul *De două mii de ani.*

* D. Ionel Teodoreanu mi-a trimis odată, în urma unor repetate atacuri împotriva literaturii sale, o carte cu două rînduri emoţionante, scrise pe pagina de gardă : *„fără dragoste, cu stimă, salutul meu de arme"*. Îi cer iertare pentru indiscreţie, dar acest *„salut de arme"* este unul din cele mai frumoase mesaje pe care le datorez literaturii. Termenul trebuie păstrat. El înnobilează meseria de scriitor.

Ce am putut face pentru acea carte am făcut : am scris-o. Restul o privește. Să se descurce cum știe.

Orice carte este într-un fel o încercare de a forța necunoscutul. În ce mîini va cădea, ce acorduri va stabili, ce dezacorduri va provoca — nu știi. Există o nesfîrșită serie de necunoscute, care îi vor decide destinul. Sînt rezistențe, opacități, accidente, și numai dincolo de ele speri să găsești anumite întrebări cărora cartea ta le răspunde. Va ajunge ea pînă la aceste întrebări ? Le va răspunde ? Va izbuti ea să grupeze în jurul lor mica și nesigura familie de inteligențe și de inimi pentru care ai crezut că scrii ? Poate da, poate nu. Este o chestiune de hazard. Mesajul tău, trimis oarecum în necunoscut, poate ajunge, dar poate și cădea în drum. Sînt multe șanse să-l pierzi. Cine nu știe însă să piardă cu inima împăcată n-are de ce să scrie cărți.

De altminteri, lucrurile se întîmplă la fel și în altă ordine decît în literatură. Viața toată e făcută din galerii prost încrucișate, prin care poți umbla pînă la moarte fără să întîlnești pe cine trebuie, deși uneori nu vă desparte decît un zid, un pas, o umbră. Ți s-a întîmplat oare să te gîndești că pe acest larg pămînt se poate afla în chiar această clipă un om care să repete viața ta, așteptările tale, întrebările tale ? Nici o singurătate nu are sens fără acest sentiment, fără această nostalgie după cineva, pe care încerci să-l rupi din mulțime, ca să răspundă semnului tău, chemării tale.

O carte este o chemare. Sînt chemări care rămîn fără răspuns. Asta e tot.

Spun aceste lucruri pentru a se înțelege că nu fac din cazul *De două mii de ani* o chestiune personală. Cartea aceasta a fost scrisă pentru a fi pierdută, ceea ce a reușit de minune. Nu am nimic să adaug, nimic să retractez. „Așa este jocul", cum zice versul lui Arghezi — și jocul trebuie lăsat în pace.

Dar scandalul a răscolit fapte și probleme ce se așază nu numai dincolo de carte, ci și dincolo de literatură. Plecată de la un fapt literar, bătălia și-a descoperit în scurtă vreme obiective politice.

Este aici o flagrantă confuzie de planuri şi puncte de vedere, care nu surprinde şi, cu atît mai mult, nu indignează pe cine cunoaşte legile simple ale culturii româneşti. Confuzia este în discuţiile noastre publice aproape o metodă.

Pentru un spectator calm, felul în care o dezbatere de idei se degradează la noi, pierzîndu-şi liniile directoare şi agăţîndu-se de două-trei fleacuri incidente, este o distracţie curentă.

Nimic nu e stringent pentru intelectualul bucureştean. El nu judecă pe probleme definite, ci pe oarecari dispoziţii personale, lirice şi confuze. În genere, de oriunde ar pleca, îi este foarte uşor să ajungă acolo unde are chef. Nici o problemă nu este destul de strictă, pentru a-l opri să evadeze. De la o teorie de matematici superioare, va trece în linie dreaptă la schimbarea guvernului.

Obişnuit, cultura noastră de fiecare zi este dominată de două-trei idei nervoase, care bîntuie o zi, o săptămînă sau o lună prin reviste, cafenele şi redacţii, pînă la uzare sau plictiseală. Sub bătaia lor se aşază, cu voie sau fără voie, orice faptă, orice carte, orice om.

În iunie 1934, la apariţia romanului *De două mii de ani*, ideile ce preocupau verva intelectuală românească erau două : antisemitism *, dictatură. Calitatea ideilor bucureştene este de a fi nu numai nervoase, dar şi exclusive. Ele nu rabdă o trecere pe alt plan decît al lor. De vreme ce întrebările urgente ale conştiinţei bucureştene erau dictatura şi antisemitismul, *acestor* întrebări, şi nu altora, trebuia să le răspundă inoportuna carte. Astfel, acel volum de 350 de pagini a fost somat să se rostească în diverse chestiuni grave, pentru care era violent tras la răspundere. El a fost supus unui aspru interogatoriu, pentru a declară din ce partid este, ce opinie are în chestia constituţională şi cu cine votează. „Cu cine votează", mai ales, aceasta fiind întrebarea românească majoră. (Vezi Caragiale : *Scrisoarea pierdută, Atmosferă încărcată* etc.)

* În genere, antisemitismul românesc este o stare de fapt. Din cînd în cînd însă se transformă în idee.

Din tot ce s-a scris cu acest prilej, numai cîteva articole au plecat de la obiectivele cărții *. Restul, un întreg dosar, au vorbit despre democrație, comunism, ortodoxie creștină, fascism, revoluție corporatistă, etc., etc., etc. — tot lucruri capitale, desigur, dar străine de această carte, pe seama căreia erau abandonate din lene, din indiferență sau din vervă, dar în nici un caz din patimă, cum s-ar putea crede, căci ar fi păcat să stricăm acest cuvînt frumos.

Patru luni s-au schimbat peste umărul cărții — răbdător umăr — nenumărate focuri de polemică religioasă, politică și socială, care mă onorau nespus, dar nu mă priveau deloc. Nu recunoșteam în acest măcel nimic din ce gîndisem, nimic din ce scrisesem.

Într-un roman de Virginia Woolf, există un personaj care, scriind biografia romanțată a unui poet, face ca un întreg episod din viața acestuia să se petreacă în insulele Hebride.

„De ce în Hebride ? întreabă cineva. Poetul d-tale n-a fost niciodată acolo".

„Știu. Dar insulele Hebride îmi plac foarte mult".

Am impresia că intelectualul român are și el niște insule Hebride „care îi plac foarte mult" și pe care le plasează, după o geografie fantezistă, unde se nimerește. „Hebridele" lui actuale sînt democrația și fascismul, antisemitismul și revoluția marxistă.

„Dar eu n-am fost niciodată în Hebride !", aș exclama odată cu eroul Virginiei Woolf, dacă n-aș ști că e inutil. „Polemica de idei" se face cu obsesii, nu cu adevăruri — și între ele lupta este profund inegală. De aceea nici n-o încerc.

Nu vreau să spun că problema democrației, bunăoară, este fără interes. Nimic din ce e privitor la destinul omului nu este fără interes. Observ doar că nu această problemă era în cauză și nici una din cîte au fost arbitrar aruncate în discuție.

* Șerban Cioculescu în „Adevărul" și „Revista Fundațiilor Regale", Pompiliu Constantinescu în „Vremea", Octav Șuluțiu în „Reporter", N. Carandino în „Facla", I. I. Cantacuzino în „Criterion".

Dar e desigur prea tîrziu pentru a stabili această discriminare. Lucrurile au mers mult prea departe ca să mai încercăm astăzi o readucere a lor la punctul de plecare. A distinge, a limita, a încadra — sînt operațiuni de metodă reci și fără ecou, în timp ce a confunda este un seducător procedeu.

Cazul *De două mii de ani* numără cîteva irevocabile confuzii.

Le primesc.

UN DOSAR CU PROBLEME

Îmi va fi greu, probabil, mai tîrziu să evoc atmosfera de incendiu prin care a trebuit să răzbată cartea. Am textele în față — cîteva sute de pagini, decupate cu grijă din ziare, reviste și pamflete —, dar, recitindu-le, bag de seamă că au devenit aproape inexpresive. Violența termenilor, brutalitatea injuriei, sălbăticia insultelor se dovedesc azi cu totul sub impresia de mic cataclism ce rămînea pe urma lor în primele zile.

Nici vorbă, ceea ce s-a scris a fost foarte grav. Grav chiar pentru o societate ca a noastră, în care se înjură atît de lesne. Totuși, elementele scrise ale procesului *De două mii de ani* mi se par blajine și politicoase, în raport cu elementele sale orale. Furia polemică a fost precedată și întregită de o întinsă campanie verbală, pe străzi, prin cafenele, prin redacții, prin librării, prin cinematografe, prin case particulare, prin instituții publice — rumoare surdă și clocotitoare ca la teatru cînd din culise se apropie figurația —, femei, soldați, popor. Nu știu de unde, nu știu cum, nu știu prin ce subită zguduire morală, s-au trezit cîteva voci răzbunătoare, cîteva conștiințe pure, cîțiva misionari indignați. Exemplul a fost primejdios, căci gustul de asprime morală este una din cele mai irezistibile ispite. Trei zile după apariție, romanul meu avea ridicat înainte-i o divizie de conștiințe intransigente.

Nu vă pot povesti ce a fost. Ar fi prea greu, prea lung, prea complicat. Ca în farsele proaste de cinematograf, prin care circulă o întreagă serie de personaje, care nu se știe de unde vin, pe cine caută și ce vor, a răsărit în această încăierare o legiune de tineri pitorești, recru-

taţi din cele mai diverse medii, venind să răzbune cele mai diverse chestii. Organizaţi pe echipe, împărţiţi pe sectoare, distribuiţi pe ore de zi şi de noapte, băteau străzile şi bulevardele în căutare de auditori.

Nu glumesc. Sau, dacă glumesc, nu exagerez. Pînă la obsesie, pînă la extenuare, pînă la idee fixă a fost urmărită această carte. Indignarea se hrănea din propria sa substanţă, în vid, cu fiecare zi, cu fiecare ceas.

E iritant să lupţi cu o carte. Tăcerea ei este apăsătoare. În genere, e iritant să lupţi cu cineva care nu reacţionează. Orice om care urlă devine ridicol dacă urletul lui cade în gol şi, atunci, dintr-o exasperare legitimă, e obligat să urle mai departe, să urle mereu, ca să-şi acopere propriul său glas.

Numai primul pas spre dezordinea morală e greu : restul vine de la sine, din inerţie, din exasperare. O singură minciună te obligă la un întreg sistem de minciuni, o singură invectivă, la o ploaie de invective. Mi-am urmărit zi de zi, în tăcere, combatanţii şi m-a interesat ritmul deznădăjduit cu care le creştea furia, pînă la forme convulsive. S-ar fi spus că e un concurs de devastări intelectuale, o probă de huliganism moral, o goană după cuvîntul cel mai tare, după falsul cel mai violent, după insulta cea mai cruntă. N-a rămas piatră nearuncată, n-a rămas injurie nerostită.

Scriu aceste pagini cu foarte mult calm, fără melancolie şi fără regrete. V-am spus că nu am nimic de răzbunat. Cine a fost vreodată între atîtea focuri nu se poate să le fi primit fără un just sentiment de orgoliu. Nu bănuiţi ce excelent exerciţiu de singurătate este o asemenea întîmplare. Dintr-o dată se restabilesc distanţele, se lărgeşte în jurul tău cîmpul de vedere, se detaşează pe un ecran circular siluetele oamenilor — prieteni, cunoscuţi, inamici, camarazi —, fiecare verificat în laşităţile, în curajul, în dezertările, în loialitatea şi în compromisurile lui. Este o comedie amplă, cu infinite aspecte, cu involuntare revelaţii, cu scene, fapte, replici şi gesturi pe care niciodată nu le-ai fi cunoscut, dacă scandalul n-ar fi aruncat asupra lor o bruscă lumină. Datorez cazului *De două mii de ani* o lecţie de viaţă foarte vie şi foarte complexă. Ea răscumpără un pumn de deziluzii.

Şi mai e un lucru, care mă opreşte să iau în tragic acest război publicistic : cunosc oamenii care l-au purtat. Îi ştiu pe toţi, cu mica lor biografie culturală, cu micile lor aşteptări, cu micile lor combinaţii, cu micile lor şantaje, cu micile lor „pile", „învîrteli", „chestii". În şapte ani de gazetărie, am ocupat un bun loc de observaţie în această lume de idealişti, pentru a nu primi astăzi cu un surîs subita lor criză etică. Pe cei mai mulţi i-am văzut trecînd prin faţa biroului meu de la „Cuvîntul", care pentru a-mi cere un articol, care pentru a-şi plasa o notă, care pentru a solicita o critică amicală, fiecare cu un năduf, cu o rugăminte, cu o intervenţie. Îi regăsesc azi cu piatra în mînă şi îmi spun că viaţa n-ar avea haz fără ei.

Indignarea lor nu e indignare, adversitatea lor nu e adversitate, entuziasmul lor nu e entuziasm, nimicul lor nu e nimic. Dacă ciocnirea lor cu o carte sau cu un om ar fi o adevărată ciocnire — adică o luare de poziţie —, dacă duşmănia lor ar porni de la conştiinţa unor valori adverse, dacă violenţa lor ar fi o reacţie de gîndire, totul ar fi salvat. Dar nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zîmbitori. Mai ales nimic nu este incompatibil. Iată o noţiune care lipseşte total vieţii noastre publice, pe toate planurile ei : incompatibilul. În cultură, ca în parlament, oamenii se înjură la tribună şi se împacă la bufet. Compromisul este floarea violenţei. Avem de aceea o cultură de brutalităţi şi tranzacţii.

Léon Pierre-Quint, criticul francez care a fost în anul 1933 la noi, a rămas uluit întîlnind la o reuniune intelectuală bucureşteană cîţiva comunişti şi cuzişti, membrii aceleiaşi grupări. L-am auzit cerîndu-i explicaţii unui gardist de fier notoriu, pe care îl găsise în tandreţe intelectuală cu un marxist, şi el notoriu *. Pierre-Quint nu înţelegea cum e posibilă o asemenea frăţie între doi oameni pe care, teoretic, ar fi trebuit să-i despartă zece lumi. Ţin foarte bine minte candidul răspuns al celor doi extremişti amici.

* Nu vreau să credeţi că e vorba de o fabulă, inventată pentru trebuinţele cauzei. Scena s-a întîmplat întocmai. Cei doi eroi erau Mihail Polihroniade şi inginerul Belu Silber, unul militant de extremă dreaptă, celălalt de extremă stîngă.

„Vedeți, noi nu sîntem decît prieteni. Asta nu ne angajează la nimic".

Acest „decît" este un breviar de psihologie bucureșteană. El explică foarte multe lucruri, el scuză totul.

„Comment, ça ne vous engage à rien ? Mais un seul geste engage, Monsieur".

Léon Pierre-Quint se înșela. Pe oamenii aceștia nu-i angajează cu adevărat nimic : nici ura, nici iubirea, nici viața, nici moartea. Orice fac, orice spun rămîne mereu undeva, într-un colț de conștiință, un zîmbet care anulează ce au făcut, retractează ce au spus. Rigoarea, sub orice formă, nu este de resortul lor. Sînt niște oameni liberi. Poate singurii oameni liberi din Europa, căci faptele nu-i leagă, iar ideile nu-i obligă.

Iată de ce atacurile cele mai sălbatice nu mă emoționează. Simt dincolo de ele renghiul, chiulul, indiferența și, cel mult, enervarea. Vor trece. Totul trece în această piață intelectuală, totul trece fără urmă, fără consecință, fără memorie. Ăștia sînt oamenii...

Să-i lăsăm și să revenim la „probleme". Nu cred că va fi prea greu. Dosarul meu cuprinde, e drept, nenumărate piese fulminante, dificil de mînuit. A le desface una cîte una, a le cerceta „la rece" și a încerca să degajezi din praful lor de pușcă „ideea" este o întreprindere plină de primejdii. Din fericire, însă, în acest dosar de 500 de pagini tipărite, ideile nu abundă. Sînt vreo două-trei, înecate într-un ocean de invective. Poate că n-ar fi lipsit de interes — și în nici un caz lipsit de farmec — să le reproducem pe toate.

Voi fi, însă, silit, din cauza abundenței de materie, să nu opresc aici decît textele optime și accentele superlative ale dezbaterii. Ele vor indica nivelul ridicat al preocupărilor și abuzul general de talent și spirit pus în slujba lor.

E poate prima oară cînd, în viața publică românească, se înregistrează o unanimitate de cuget și simțiri. Mai mult chiar : o unanimitate de vocabular. Erau momente în care nu se mai deosebea cine vorbește : „Adevărul Literar" sau „Apărarea Națională" ? „Porunca Vremii" sau „Viața Românească" ? Gazetele sioniste întindeau o mînă frățească ziarului d-lui Cuza, revistele marxiste se înțelegeau de

minune cu cele huliganice, dreapta și stînga, democrații și reacționarii, antisemiții și revizioniștii — toată lumea, în sfîrșit, cunoștea un singur dușman, denunța o singură crimă. În plus, făcînd legătura între redute și tranșee, se mai zbătea pe străzi un mic cotidian de 5 parale, care devenise monitorul meu oficial, publicînd zilnic scurte buletine de pe cîmpul de luptă.

Doamne ! Ce nu s-a spus ? Fiecare articol era o sentință de curte marțială, fiecare băiat de redacție un justițiar. N-au lipsit nici chemările la ordine, nici condamnările la rug, nici îndemnurile la asasinat *. Le-am strîns pe toate, liniștit, cu hotărîrea de a înrăma pasajele decisive și de a le expune mai tîrziu în camera mea, în jurul mesei de scris. E o lectură care stimulează gustul de a trăi.

Îmi pare rău că nu pot transcrie totul. Caut însă printre documentele dosarului o pagină care să rezume cît mai mult și să cuprindă, dacă nu toate injuriile — ceea ce ar fi greu —, cel puțin toate problemele. Ezit între cîteva texte, dar pînă la urmă cel mai sintetic mi se pare următorul. Are avantajul de a fi apărut în „Viața Românească" și de a adăuga deci furiei juvenile cu care a fost scris prestigiul bătrînesc a 26 ani de glorioasă apariție. Iată-l :

ÎNTRE UMILINȚĂ ȘI IMPERTINENȚĂ

Mihail Sebastian era un domn publicist de la ziarul ortodox-reacționar „Cuvîntul" de o neobișnuită insolență. Se declara pe vremuri triumfător, „burghez", adora pe tîrcovnicii de-acolo (G. Racoveanu, Nae Ionescu), dădea lecții de naționalism intransigent, scuipa pe democrație și drepturile omului etc.

Spre stupefacția noastră, aflăm că acest luptător întru Hristos, Rege și Națiune este un tînăr... evreu pe nume Iosif Hechter, de prin bălțile Brăilei.

Factura sa intelectuală era eminamente huliganică. Argumentele subtile ale profesorului său Blidaru se transformă la Hechter în aluzii cu otgonul, jocul pe muchii de

* *„Dar îți voi dovedi, Mihail Sebastian, că tu nu ai voie să-ți asumi nici măcar dreptul la respirație, nicidecum acela de-a scrie... căci trebuie curățită literatura de oameni ca tine, Mihail Sebastian".* („Credința", anul II nr. 171)

cuțit în tînguire nătîngă. Cînd un evreu se nimerește prost și renegat, apoi să ferească Dumnezeu...

De la impertinența de odinioară, Mihail Sebastian a trecut la o umilință dostoievskiană...

Grupul de la „Cuvîntul" a trecut cu arme și bagaje în tabăra antisemită.

Trebuia Iosif Hechter să se retragă ?

Evident că da. Totuși, Iosif Hechter a rămas. A mai primit și o lovitură de picior la spate : prefața profesorului Nae Ionescu la romanul ultim De două mii de ani, *unde se fundamentează cu argumente teologale existența antisemitismului.*

Îl dai afară pe ușă și el vine pe fereastră ?

Iată-l : impertinent și umil, înjurînd și lingînd mîna care l-a lovit...

Cazul „moral" poate n-ar interesa : evreu huliganic, izgonit de la o tabără antisemită, făcînd plecăciuni pentru loviturile primite...

Dar romanul este lipsit total de talent și de limbă românească : „taie iarba cu secura", și alte uriciuni. Nimic fluid. Totul scorțos, împăiat ca un animal vînat, dezgustător prin pretenții, sfertodoct în idei, stupid ca semnificație. Acesta e romanul De două mii de ani *al d-lui Mihail Sebastian.*

P. NICANOR & Co.

Trebuie să admirați excepționalul spirit de sinteză cu care „Viața românească" rezumă în aceste 36 de rînduri tot ce s-a spus, denunțat și discutat în cinci luni. Nu lipsește nimic : nici gravul delict al colaborării mele la „Cuvîntul", nici crima de a fi cerut o prefață profesorului Nae Ionescu, nici oroarea de a o fi publicat, nici trădarea mea de neam, nici atentatul meu împotriva democrației...

Îi sînt recunoscător bătrînei reviste că a știut să adune într-un singur pumn ătîtea idei, simplificîndu-mi munca.

Să procedăm însă metodic și să numerotăm „problemele". Sînt, dacă nu mă înșel, trei probleme principale și cîteva conexe.

1) O problemă antisemită (*„...factura sa intelectuală era eminamente huliganică").*

2) O problemă democrată (*„...scuipă pe democraţie şi drepturile omului etc.“*).

3) O problemă gramaticală (*„...romanul este lipsit total... de limbă românească“*).

Aceste trei chestiuni formează punctele cardinale ale dosarului. Ele au condus şi orientat cazul *De două mii de ani*, grupînd în trei mari cicluri ideile, conflictele de conştiinţă, textele, anecdotele, oamenii...

Voi lăsa deoparte „ciclul problemelor de gramatică“, deşi a cunoscut un răsunător succes de presă. Cîţiva mari stilişti şi-au spus cuvîntul*.

Să ne păstrăm atenţia exclusiv pentru problemele supreme...

* Vezi pentru detalii anexa I, de la sfîrşitul volumului, pag. 300.

„PRIMUL ROMAN RASIST ROMÂNESC"

„Cartea cuprinde puternice accente antisemite. În gîndire, în metoda filozofică, în notaţii psihologice — găsim cele mai autentice documente rasiste. Sînt fragmente parcă luate direct din Alfred Rosenberg.

Ne aflăm, deci, în faţa unui caz de evreu devenit antisemit. Cazul este, orice s-ar spune, senzaţional.

(„Adevărul Literar", anul XIII, nr. 713, 5 VIII 1934)

Textele pentru care *De două mii de ani* a devenit un „roman rasist", iar autorul său un periculos „renegat" sînt puţine. Cam 16 rînduri de tipar, culese dintr-o carte de 350 de pagini. Aceste texte au circulat din mînă în mînă, de la cronicar la cronicar, subliniate cu litere de foc şi denunţate indignării unanime. Lectura cărţii ajunsese inutilă, de vreme ce rîndurile criminale fuseseră expropriate şi zvîrlite în domeniul public, pradă curiozităţii generale şi simţului obştesc de onoare.

După cum, din complexul unei crime, nu ajung pe masa judecăţii decît corpurile delicte — un cuţit însîngerat, o sticluţă cu otravă, un revolver descărcat —, tot astfel din această subversivă carte n-au ajuns în discuţia publică decît cîteva fraze. Sînt corpurile mele delicte. Mi-e foarte greu să le discut. Aş putea răspunde că sînt toate, *fără excepţie*, falsificate — unele direct în cuprinsul lor material, altele în sensul şi spiritul lor. Nu voi spune că aceste falsuri mă indignează. Nu am „indignarea facilă". Am cunoscut în profesiunea mea de ziarist atîţia visători şi atîţia martiri, încît mi-am tocit, în tovărăşia lor, fibrele revoltei morale. Dar, în cazul de faţă, s-a procedat cu o aşa de radicală lipsă de scrupule, încît de multe ori ezitam între dezgust şi amuzament. Ba chiar am avut şi un moment de melancolie — singurul — în ziua în care d. Petre Chiricuţă, intervenind şi d-sa în dezbatere, a măsluit alte două-trei fraze, pentru a-mi demonstra, iar şi iar... renegarea*.

* Vezi anexa II.

Cu un dram de vervă şi un car de rea-credinţă ce nu se poate dovedi ? Totul, absolut totul.

A cita un text este o operaţie de răspundere intimă. Alte sancţiuni decît propria ta conştiinţă — cînd dă Dumnezeu să fie — nu există. Iar cînd nu dă Dumnezeu, libertatea ţi-e întreagă şi abuzul inocent. Ştergi un cuvînt, suprimi o paranteză, greşeşti o virgulă — şi iată că nefericita pagină care ţi-a picat în mîini spune exact ce ai vrut tu să spună.

Jocul acesta n-are limite. Oricine poate dovedi orice, plecînd de la nu importă ce text. Dacă vreţi şi dacă vă amuză, vă pot găsi în Eneida lui Virgiliu hexametri despre revizuirea tratatului de la Versailles, iar în Infernul lui Dante terţine despre stabilizarea monetară. E o chestiune de punct de vedere, iar punctele de vedere sînt nişte animale docile, care merg unde le duci.

O carte este un lucru organic, în care fiecare detaliu este luminat de contextul său, fiecare pagină condiţionată de întregul cuprins, fiecare afirmaţie precizată de nuanţele ei. Nimic mai lesne decît să o ciunteşti măcelăreşte, cu toporul.

Evreii sînt deprinşi cu asemenea procedee, căci toate cărţile lor au fost în toate vremurile măcelărite, spre a spune diverse lucruri monstruoase. Arma antisemită cea mai gravă n-a fost nici revolverul, nici piatra, ci cu totul alta : *citatul*. Nu cu citate s-a dovedit omorul ritual ? Nu cu citate au dovedit d-nii Cuza şi Codreanu că neamul lui Israel se hrăneşte cu sînge de creştin ?

De ce nu s-ar dovedi tot cu citate că *De două mii de ani* este un roman rasist, iar autorul său un feroce antisemit ?

Singurul lucru nou este că între mînuitorii de citate se găsesc acum şi evrei, ceea ce dovedeşte că au învăţat oarecari lucruri de la adversarii lor huligani.

În ce mă priveşte, n-am nimic de răspuns corpurilor delicte de lez-iudaism. Ţin foarte mult să evit orice cuvînt tare — căci s-au aruncat prea multe în acest nefericit caz —, dar cred că cine nu este nici imbecil, nici de rea-credinţă va găsi în *De două mii de ani* răspunsul. Singurul posibil.

„Renegat" şi „antisemit" pentru unii, romanul *De două mii de ani* este numai „asimilist" pentru alţii. D. Şerban Cioculescu vorbeşte despre *„setea de asimilare ce animează romanul"**. Puţin înainte, d. Pompiliu Constantinescu formulase altfel aceeaşi idee : *„D. Sebastian este ce se cheamă un asimilist"***.

Afirmaţia mi se pare gravă şi — în măsura în care pot avea o opinie despre cartea mea — inexactă. Nu e vorba să polemizez cu d-nii Cioculescu şi Pompiliu Constantinescu, de care mă leagă o veche stimă intelectuală. În plus, le datorez recunoştinţa de a fi vorbit calm şi autoritar, într-o învălmăşeală în care atîta lume şi-a pierdut capul.

Dar sînt convins că, a cugeta asupra raporturilor dintre spiritul iudeu şi spiritul local nu este, nu poate fi, un act de profesiune asimilistă.

Cred, de altfel, cu toată tăria că un scriitor nu poate fi „asimilist". Acest lucru l-ar anula în însăşi fiinţa lui. Scrisul este un act de prezenţă — asimilismul un act de evaziune.

Mai grav decît o sinucidere, el e o mutilare.

Acest lucru este just nu numai pentru evrei, dar pentru toată lumea. Urmăresc bunăoară cu un viu sentiment de compasiune şi de satisfacţie situaţia grecilor, a bulgarilor şi a polonezilor din mişcările noastre de dreapta. Excesul lor convulsiv de „credinţă" nu le va acoperi niciodată viciul de origine.

Totuşi, comedia asimilistă este nesfîrşit mai apăsătoare pentru evrei. Un grec care renunţă la neamul lui face cel mult o bună afacere. Un evreu făptuieşte însă o trădare. *Căci e mult mai greu să fii evreu* — şi sentimentul de a fi fugit de unde „e greu" anulează nu numai rădăcinile orgoliului tău personal, dar şi orice putinţă de a crea.

Mă feresc să fiu patetic şi, de aceea, nu judec asimilismul sub aspectul său moral. Nu voi spune, nici că este odios, nici că este laş. Asemenea cuvinte — şi altele

* „Revista Fundaţiilor Regale," anul I, nr. 10, octombrie 1934.
** „Vremea", anul 7, nr. 347, 22 iulie 1934.

mult mai tari — le-am primit eu însumi și știu cît de ușor se pot arunca*. Asimilismul însă, onorabil sau dezonorant, creează un grav complex de inferioritate, care este un pas spre disoluție, spre sterilitate, spre moarte.

Sînt convins că a minți este un fapt foarte grav, cu riguroase pedepse interioare. El îți ia nu dreptul, dar posibilitatea organică de a-ți mai trăi cu sinceritate viața și de a mărturisi adevărul. Cu ce ar putea răscumpăra asimilismul groaznica minciună inițială, la care te obligă și sub care te strivește ?

Nu-i cer vieții decît dreptul de a o privi cu totală sinceritate în față. Acest lucru, astfel spus, poate părea grandilocvent sau pretențios. Nu mă interesează. Vi-l repet și îl mențin. De aceea scriu. De aceea sînt.

*

Nu e mai puțin adevărat că în fața valorilor iudaice se ridică o serie de valori locale — românești în România, franceze în Franța, germane în Germania. A confrunta aceste două cicluri paralele de valori, a le gîndi, a încerca să stabilești relații între ele este, mi se pare, o obligație interioară dintre cele mai normale.

Există oare un scriitor, evreu prin origine și francez, german, italian sau maghiar prin cultură și formație, care să nu-și pună această problemă ?

Jakob Wassermann scria încă din 1920, cînd hitlerismul nu exista, o carte plină de lucidă tristețe : *Mein Weg als Deutscher und Jude*. Acest dublu drum orice evreu trăit într-o altă cultură decît cea ebraică sau idiș trebuie să-l parcurgă și să-l gîndească — Ludvig Lewisohn în America, Benjamin Crémieux în Franța, F. Aderca în România.

De două mii de ani nu este în cultura românească prima carte care să fi formulat această dramă. L-ați uitat pe Ronetti-Roman ? L-ați uitat pe Ion Trivale ?

Ce e ciudat este că amîndoi rezolvau dificultățile la fel de simplu : prin asimilism. *Manasse* este o limpede pledoarie asimilistă. Lea să se mărite cu Matei Frunză,

* „...lichea, ticălos, dejecție a ghetoului evreiesc..." (I. Ludo).

Lazăr să se însoare cu Natalia Frunză — şi problema s-a terminat.

Astăzi, după atîtea decenii, *Manasse* rămîne o admirabilă piesă de teatru, dar soluţia lui Ronetti-Roman pare mai puerilă şi mai tristă decît oricînd.

Cît despre Ion Trivale, după ce a definit în „Noua Revistă Română" noţiunea de „a fi român", s-a dus să moară pe front, în fruntea plutonului său. Îşi închipuia, murind cu capul pe mitralieră, că moare român. S-a înşelat. În 1930, se dezvelea la Predeal un monument al scriitorilor căzuţi în război, şi numele lui Ion Trivale nici nu era pomenit. Nici moartea nu l-a „asimilat" pe Iosef Netzler pămîntului pentru care a murit.

Nu e prima oară cînd evoc această moarte de două ori tragică*. Ar trebui să li se vorbească mereu tinerilor evrei din România despre acest Ion Trivale, a cărui întreagă viaţă a fost un îndîrjit act de adeziune la realităţile româneşti şi a cărui moarte a fost o frumoasă inutilitate.

Umbra lui Trivale închide irevocabil poarta iluziilor asimiliste. Dar nu şi poarta oricărei înţelegeri. Evreu fiind şi rămînînd evreu, vei încerca totuşi să-ţi defineşti locul în societatea şi în cultura românească, faţă de care obligaţiile tale sînt cu atît mai pasionante, cu cît nu mai păstrezi nici o iluzie.

Am crezut acest lucru înainte de a fi tipărit *De două mii de ani*. Îl cred şi astăzi, după toate cîte s-au întîmplat.

* Am scris despre Ion Trivale în „Cuvîntul" „antisemit" şi „hitlerist" din noiembrie 1933.

„IUDA TREBUIE SĂ SUFERE"

> ...are foarte multe lucruri de cucerit — și le va cuceri. Dar are unul de pierdut, și pe acesta nu știu dacă va izbuti să-l piardă. Are de pierdut obișnuința de a suferi, are de pierdut vocația pentru durere.
>
> *(De două mii de ani,* pag. 211)

„Iuda trebuie să sufere", formula d-lui Nae Ionescu, a făcut repede populară una din paginile romanului: aceea care vorbea despre „obligația iudaică de a suferi".

Era o afirmație cu multe riscuri, căci pe temeiul ei cronicarii ingenioși puteau construi o serie de consecințe antisemite. Ceea ce s-au și grăbit să facă.

Dacă suferința lui Israel este congenitală, dacă ea face parte din structura rasei, nu-i așa că antisemitismul devine necesar? Nu-i așa că îl justifici, îl aprobi și — cum spunea „Viața Românească" — îl „fundamentezi"?

Nu știu dacă acest raționament foarte logic e o glumă polemică sau o prostie sinceră. Știur însă că este o înfiorătoare confuzie. Eu vorbeam despre o suferință metafizică, nu de una politică. Mă refeream la o dramă spirituală, nu la una publică. *Acestei* drame, pe *acest* plan, nu-i găseam într-adevăr nici un sfîrșit, nici un remediu. Dar e o dramă care n-are absolut nimic de-a face cu dreptul de vot al evreilor sau cu regimul lor în universități, cu bunul lor trai sau cu prostul lor trai. E ceva cu desăvîrșire independent de condițiile în care trăiesc, ceva care depășește dreptatea sau împilarea, egalitatea sau persecuția, pîinea sau mizeria.

Nu spun că această dreptate, egalitate și pîine sînt fără importanță. Nu pretind că a lupta pentru cucerirea lor este inutil. Nu susțin că *în această ordine de fapte* nu există soluții.

Cred însă că aceste soluții nu sînt, în ultima analiză, esențiale. Cred că ele nu vor merge niciodată pînă la rădăcina dramei. Nu pentru că n-ar fi eficace, ci pentru că operează pe alt plan, în altă direcție, cu altă semnificație.

*

Există soluții pentru drama politică evreiască ? Probabil. Evreii au un partid, o uniune și cîteva organizații, care se ocupă cu găsirea lor.

Poate că nu este himeric să nădăjduiești că, într-o bună zi, existența acestui neam va fi scutită de adversitățile care o înveninează azi. Cu puțin curaj și cu puțină exagerare, îți iei libertatea de a crede că această zi va răsări cîndva și în România. E o speranță naivă, dar nu absurdă. Românii din America sînt foarte buni americani, deși au rămas cu o admirabilă tenacitate români, păstrîndu-și și limba, și folclorul, și tradițiile familiale, și legăturile cu comunitatea românească. Nimeni nu-i învinovățește de a forma la Cleveland sau la Ohio un „stat în stat". Ne este deci îngăduit, sprijiniți pe acest exemplu, să așteptăm cu răbdare un timp care să lichideze și la noi definitiv ceea ce profesorul Nae Ionescu numea, încă în martie 1928, *„o politică de huligani, agitatoare, aţiţătoare şi oprimantă"*. Timpul care a adus, orice s-ar spune, în mai puțin de o sută de ani, mai multă dreptate în această țară, dînd libertate țiganilor robi, pămînt țăranilor iobagi și oarecare vagă omenie în fabrici și mine va aduce cîndva și acestor evrei, pradă tuturor diversiunilor de stat, un dram de liniște.

„Timpul" este desigur o soluție înceată, iar „cîndva" un termen nesigur. Nu există alte soluții mai grabnice, mai radicale, mai active ? Ba da. Există soluția sionistă și — la polul opus — soluția marxistă. Amîndouă au fost enunțate în bătălia *De două mii de ani*. Amîndouă se cunosc.

Pentru sioniști, drama evreiască se termină odată cu reclădirea statului iudeu în Palestina. Suferim azi pentru că sîntem în exil. Nu vom mai suferi mîine, pentru că vom fi reintegrați istoriei noastre naționale. E un punct de vedere impresionant, care răspunde celor mai

vechi nostalgii iudaice. E în același timp o experiență de viață capitală.

Pentru marxiști, lucrurile sînt și mai simple. Drama evreiască n-are de ce să se termine, pentru bunul motiv că... nu există.

Există în lume o singură dramă, și aceea este „lupta de clasă". Evreii — și anume numai evreii proletari și săraci — suferă întîmplător, din cauza suprastructurii burghezo-capitaliste, care, de cîte ori se află în criză, lovește în ei, după cum lovește de altfel în întreg proletariatul*. Cînd va dispărea această suprastructură, va dispărea și suferința evreilor.

Nu discut aceste soluții. Ele pot fi juste, fiecare în parte sau amîndouă laolaltă. Presupun că sînt excelente și că prin realizarea lor problema evreiască va lua sfîrșit, înțelegînd prin „problema evreiască" complexul economic, politic și juridic al antisemitismului. Presupun că sionismul sau marxismul, sau orice alt sistem, dacă vreți, va izbuti să suprime total persecutarea evreilor, sărăcia lor, pribegia lor, întreg lanțul de nefericiri care i-a gîtuit în două mii de ani. Și, presupunînd acest norocos și radical deznodămînt, mă întreb dacă drama iudaică nu rămîne totuși intactă...

*

Evreii sînt un neam tragic.

De ce ? Nu știu de ce. Pentru aceleași motive pentru care elveții sînt un neam placid. E o chestiune de destin, de vocație, de necesitate intimă. E, mai ales, o realitate care își depășește explicațiile.

Un marxist nu va înțelege acest lucru, el, care vede lumea în raporturi simple, schematice și reductibile la o singură cauză. Unde începe ireductibilul, acolo se sfîr-

* Recunoscînd lupta de clasă ca o realitate a vieții — pentru „Cuvîntul Liber" nu există Iuda, nu există neam evreiesc. Există exploatatori și exploatați. Exploatatorii — români, evrei, greci, turci, armeni etc. — sînt totdeauna exploatatori. Exploatații — români, evrei, greci turci, armeni — sînt totdeauna exploatați.

Muncitorul evreu trăiește aceeași viață mizerabilă ca și muncitorul român. Exploatatorul evreu încasează aceleași beneficii injuste ca și exploatatorul român". („Cuvîntul Liber" nr. 44, septembrie 1934)

şeşte cîmpul de vedere marxist. Îmi dau deci seama că cel puţin pe acest front înţelegerea este exclusă.

Faptul de a gîndi prin „imponderabile", de a vedea adică lucrurile direct, în ceea ce ele scapă unui sistem mecanic de cauze, este susceptibil de cele mai savuroase ironii. Se poate glumi la nesfîrşit pe tema asta, şi s-a şi glumit*.

Evreii sînt un neam tragic. Cred în acest adevăr, oricît ar fi el de trist, de obositor sau de primejdios. Desigur, ar fi mai comod şi mai plăcut, şi pentru ei, şi pentru toată lumea, să fie un neam vesel, nostim, bine dispus şi hazliu. Viaţa ar fi un chef permanent dacă globul n-ar fi populat decît de domnii Ion Pribeagu şi I. Ludo, multiplicaţi în două miliarde de exemplare. Din nefericire, există oameni tragici şi există neamuri tragice. Există anumite sensibilităţi înclinate spre dramă, anumit climat moral care adăposteşte şi fecundează rădăcinile amare ale vieţii.

Lucrurile şi faptele nu spun nimic prin ele însele. Aceeaşi întîmplare poate fi o farsă sau o tragedie, după omul care o trăieşte. Nu lucrurile sînt măsura noastră, ci noi măsura lor. Sînt oameni sterpi sau indiferenţi sau insensibili care trăiesc în vecinătatea catastrofelor fără să le vadă. Sînt alţii care simt din depărtare, după un semn, după o umbră, după un nimic, apropierea dramei. Pe unii, un măcel sau un naufragiu îi lasă cum i-a găsit, fără să le fi clintit nepăsarea. Pe alţii, o îndoială, o întrebare, o amintire îi devastează. E altă rezonanţă, alt material uman, altă temperatură.

Iudaismul este în faţa existenţei o poziţie tragică. Nu prin istoria lui zbuciumată, ci prin lumina pe care o proiectează asupra acestei istorii, prin rezonanţa pe care i-o dă. Mă întreb dacă pe umerii altui popor aceeaşi istorie de masacre şi incendii n-ar fi cîntărit mai uşor.

---

* „Imponderabil se cheamă ceva ce nu se poate spune — nu că ar fi un lucru de ruşine, dar pentru că nu ştii cu ce să începi. E un fel de ă—ă—ă — în vorbă şi gînd, care, în desperare de cauză, se refugiază în gesturi cu mîna. Ori cu pumnul. Vrei să spui ceva, îţi stă vorba pe limbă, dar nu poţi s-o emiţi. De aceea, boul nu vorbeşte, ci rage nu pentru că ar avea limbă groasă, ci fiindcă mintea şi sufletul îi sînt pline numai de imponderabile. Im-pon-de-ra-bi-le !" (I. Ludo, *Iuda trebuie să sufere, pentru că e suferind*, pag. 23. Editura Adam. 96 pagini, 20 lei). Vezi anexa III.

E în iudaism o tensiune în stare să dea celui din urmă fapt un sens dramatic.

Conştiinţa iudaică închide în sine o antiteză pe care nu o va rezolva vreodată, pe care în orice caz pînă azi n-a rezolvat-o. Ea întruneşte într-un paradox fără soluţie inteligenţa în formele ei cele mai reci şi pasiunea în formele ei cele mai despletite. Cerebral şi patetic, iudaismul oscilează între luciditatea şi febra lui, una exasperată de vecinătatea celeilalte, una încercînd să o anuleze pe cealaltă, amîndouă prinse într-o luptă care nici nu le suprimă, nici nu le împacă. E un popor de critici şi de vizionari. Contrazicerea acestei duble vocaţii neliniştește întreaga lor viaţă, întreaga lor cultură. Critici prin facultatea lor excepţională de abstracţie, vizionari printr-un simţ direct al misterului. Tot ce se spune despre evrei este contradictoriu, pentru că se referă cînd la un pol, cînd la altul al structurii lor.

Sînt evreii sceptici ? Sînt, desigur.

Sînt ei misionari şi profetici ? Nici vorbă. O spune toată lumea.

Cum se împacă atunci profunda lor îndoială cu arzătoarea lor credinţă ? E un val de profetism care străbate istoria iudaismului, proiectînd mari umbre fantastice de-a lungul ei şi e, în acelaşi timp, în sens opus, o continuă rezistenţă raţionalistă şi abstractă. Această permanentă tensiune între o sensibilitate tumultuoasă şi un simţ critic neîndurător este rana vie a iudaismului, e nervul său tragic. Sinagoga însăşi creşte deasupra acestei contraziceri violente, sinagoga mistică şi talmudică, bătută de mari vînturi interioare şi înclinată spre severe exerciţii logice.

Sînt evreii un neam orgolios ? Evident. Antisemiţii o spun şi evreii o confirmă. Sînt într-adevăr orgolioşi. Şi totuşi nici un popor nu s-a bicuit pe sine însuşi cu mai multă sălbăticie, nici un popor nu şi-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pîndit mai aspru şi nu s-a pedepsit mai rău.

Profeţii biblici sînt cele mai năprasnice voci care au răsunat vreodată în lume. Prin ce efort de umilinţă un popor orgolios suportă asemenea flagelări ?

Şi nu e aceasta ultima contradicţie a spiritului iudeu. Abstract şi pasionat, mistic şi sceptic, orgolios şi umil, el cunoaşte o altă dramă, la fel de ascuţită : a singurătăţii.

Se vorbeşte mereu de solidaritatea evreiască. E o realitate. Se vorbeşte, în acelaşi timp, de individualismul evreiesc. E şi aceasta o realitate. Dar cum trăiesc ele împreună ? Ce punte leagă şi face posibilă existenţa simultană a două direcţii sufleteşti atît de ostile ?

Evreul e un om singur. Îl duce spre singurătate orgoliul lui, luciditatea, îndoiala. Şi totuşi e în el un sentiment de participare la forţele colective, sentiment ce animează toată istoria evreilor. Un om, unul singur, este un întreg univers. Şi pe urmă, în acelaşi moment, un om singur nu este nimic.

Mă gîndesc la alarma cu care se aşteaptă seara în sinagogile de provincie strîngerea unui grup de zece evrei pentru rugăciune. Trebuie neapărat zece, cel puţin zece. Lipseşte unul singur şi ceilalţi nouă sînt neputincioşi, dezarmaţi : Dumnezeu nu-i ascultă. Dar cînd sînt zece, e tot poporul acolo.

Pretutindeni în iudaism bănuiesc efortul de a trece de la „eu" la „noi" şi drama de a nu putea niciodată realiza deplin această trecere.

Iată, acestea sînt antinomiile spiritului iudeu. Pe adversitatea lor, pe violenţa lor interioară, iudaismul trebuie să existe, să creeze şi... să sufere. Întreaga lui istorie nu e poate decît o încercare desperată de a găsi linia de mijloc între pasiune şi inteligenţă, între mistică şi îndoială, între orgoliu şi umilinţă, între solitudine şi colectivitate.

E posibilă această linie de mijloc ? E posibil acordul atîtor drumuri contrarii ? Nu ştiu ! Ceea ce ştiu însă e că în mai multe mii de ani — nu în două mii, ci în toate miile de ani ale existenţei sale — iudaismul n-a izbutit să facă pace între marile sale adversităţi interioare. Dacă ele sînt ireductibile, Iuda va suferi, „Iuda trebuie să sufere".

Are antisemitismul vreun raport cu această tragedie ? Poate da. Dar un raport cu totul exterior şi neesenţial. Este un fel de „lege a celei mai mici rezistenţe", care canalizează spre evrei diversiunile de ură ale organisme-

lor în criză. Rînd pe rînd, biserica, feudalismul, burghezia, în ceasurile lor de descompunere, au îndreptat momentan spre evrei forțele latente ce le subminau. Dar nu acest antisemitism determină tragicul iudaic. Îl alimentează, dar nu-l explică și nici nu-l provoacă. El rămîne la periferia suferinței evreiești, care își are autonomia ei spirituală.

Prin ce sînt tragice misterele dramatice ebraice? Prin antisemitism? Dar nici nu există acolo. Prin ce e tragică drama lui Anski, *Dibuk?* E o dramă *între evrei*, fără nici un ecou din afară. Nu e vorba nici de pogromuri, nici de numerus clausus, nici de d-nii Cuza și Codreanu — și este, totuși, o cutremurătoare tragedie iudaică, arzînd în propriile ei flăcări.

V-ați gîndit vreodată că momentele de cea mai înaltă tensiune ale dramei sale neamul lui Israel le-a trăit sub profeți? Mi se pare că hitlerismul nu exista pe atunci. Și cred că într-o bună zi, nu prea depărtată, va înceta să existe. Dar „Iuda" va continua să sufere. Cine vrea să rîdă de acest lucru are toată libertatea. Cine poate să rîdă e în plus un om fericit *.

*

Trebuie să întîrziem asupra simțului comic la evrei și să observăm că nici el nu e altceva decît o altă formă a sentimentului tragic? E nevoie să vorbim despre sensul ideii de umor, despre grimasă, despre satira care se întoarce înapoi, ca un glonte ricoșat, și ne lovește tot pe noi?

Sînt lucruri cunoscute. Șalom Alehem, Marc Chagall, Charlie Chaplin au dus în literatură, în plastică și în pantomimă această tristă cruzime a rîsului evreiesc. Ea nu păcălește pe nimeni și nici pe noi.

---

* Ce poți să faci? Dacă trebuie, trebuie. Așa-i, pe semne, scris de la Dumnezeu. Să sufere. Iuda trebuie să sufere. Nu din pricina oamenilor, care vai de mine, nu sînt nici răi, nici nedrepți, ci fiindcă așa *trebuie*. Oricît de buni și drepți am fi cu Iuda, oricît de drăguț ne-am purta cu el și cu ai lui — el tot va suferi, pînă în adîncul veacurilor. Pupă-l ori bate-l, e totuna la el. Va plînge și așa, și așa. (I. Ludo. *Iuda trebuie să sufere* etc. pag. 50)

Scriam în *De două mii de ani :*

„Adversitatea lor, a antisemiților, ar fi la urma urmelor suportabilă. Ce ne facem însă cu adversitatea noastră, cu propria noastră adversitate ?

Cu ei ne vom împăca poate — cine știe ? — într-o zi. Cu noi, însă, cînd ?

Cînd ? Probabil, niciodată.

Nici revoluția marxistă, nici sionismul nu vor ajunge pînă aici. E un punct de foc, pe care nu-l vor surprinde și pe care, mai ales, nu-l vor suprima. Toate victoriile sînt posibile, în ordine politică, economică și socială. Sub toate aceste victorii însă va rămîne probabil aceeași ireductibilă „vocație pentru durere".

Este acesta un destin deprimant ? Nu cred. E un destin mare, de zbucium și de neliniște, care aruncă umbre și lumini pînă departe, în fundul veacurilor.

Popoarele fericite n-au istorie, spunea cineva. Poate că au, dar n-o simt, n-o trăiesc, n-o transfigurează. Fecunditatea și durerea merg mereu împreună, și însuși faptul de a da viață este un fapt de suferință.

„Iuda trebuie să sufere" înseamnă probabil „Iuda trebuie să creeze". De ce vorbiți despre „frig" și „întuneric" ?

DESPRE ARTA DE A FI ÎN ACELAȘI TIMP REACȚIONAR ȘI BOLȘEVIC

Scaipă pe democrație și drepturile omului...

„Viața Românească".

Insultă siguranța națională și sentimentele patriotice.

„Porunca Vremii"

De două mii de ani nu este numai, cum s-a văzut pînă acum, un roman rasist și renegat, ci, în plus, un roman reacționar și bolșevic. „Reacționar" pentru „Adevărul literar", „Viața Românească", „Șantier" etc. — „bolșevic" pentru „Apărarea Națională", „Porunca Vremii" etc.

Este un „exces de onoare", cum se spune în *Cidul* lui Corneille, care mă emoționează. Iată-mă realizînd într-o singură carte un fel de „uniune națională" între extrema dreaptă și extrema stîngă, un fel de „front comun" între burghezie și proletariat.

Se procedează și aici — evident! — tot cu citate. O serie de citate „reacționare" pentru „Adevărul Literar" — și altă serie de citate, „bolșevice" acestea, pentru „Apărarea Națională".

Îmi iau și de astă dată libertatea de a nu le răspunde.

Ca și pentru „citatele antisemite", cred că simpla lectură a cărții ajunge ca să restabilească adevărul. Iar dacă nu ajunge, cu atît mai rău pentru carte. V-am spus că n-am de gînd s-o apăr. Mă interesează doar să lămuresc anumite fapte *în afară* de carte și să discut cîteva atitudini *în afară* de literatură. Ele au fost pierdute în toiul luptei cînd de un bătăuș, cînd de altul, și nu e rău să le adunăm azi la lumină.

Bunăoară această chestiune a democrației și a reacțiunii. O găsesc în „dosarul cu probleme", atacată pe mai multe zeci de pagini.

Oricît ar fi ea de străină romanului, prilejul de a explica un punct de vedere și o poziție nu vreau să-l pierd. Nu e pentru întîia oară cînd mă aflu la mijloc, între mitralierele ideologice ale extremei drepte și ale

extremei stîngi. Aşteptîndu-le pe celelalte : mitralierele pur şi simplu.

Este infinit probabil că din frămîntările pe care le trăieşte azi omenirea va ieşi o nouă ordine socială. Este aproape sigur că nu ne aflăm într-o simplă criză de conjuncturi, ci într-o vastă criză de structură. Fundamentele politice şi economice ale actualei lumi nu mai ţin. Intră în jocul istoriei alte forţe.

Proletariatul ? Ţărănimea ? Probabil. Nu e greu de văzut că istoria se face printr-o serie de cercuri concentrice, din ce în ce mai mari, cuprinzînd mase de oameni mereu mai numeroase şi chemînd la viaţă straturi de umanitate mereu mai largi şi mai profunde. Cu o imagine retorică, s-ar putea spune că istoria îşi desface, cu fiecare ev, mai largi braţele pentru a cuprinde cît mai mulţi oameni. Cercul feudal îmbrăţişa foarte puţini, cercul burghez apreciabil mai mulţi, cercul proletar sau ţărănesc ori — dacă se poate — proletar şi ţărănesc va îmbrăţişa enorm de mulţi.

Sumar vorbind, aceste tendinţe revoluţionare, astăzi încă obscure, se pot rezuma şi se rezumă cu o singură idee : primatul colectivului asupra individualului.

Este o idee patetică şi cu mare succes. Dar este, mai ales, o idee justă. Colectivitatea trece înaintea individului. Accentul istoric se deplasează de la „om" la „masă".

Acest adevăr prea global ascunde însă nenumărate primejdii şi un groaznic artificiu. De la o realitate se ajunge uşor la o abstracţie : moartea individului. O anunţă cu mult entuziasm şi extrema dreaptă, şi extrema stîngă, această moarte care poate foarte uşor deveni un asasinat.

Comuniştii şi fasciştii îşi fac din „spiritul de cazarmă" axa acţiunii lor politice. Mai mult decît atît : justificarea lor morală. „Omul în uniformă" este tipul de grandoare umană, pe care experienţele extremiste de dreapta şi de stînga încearcă să-l impună timpului nostru. Cămăşile negre, brune, albastre şi verzi simplifică violent ideile, atitudinile şi sentimentele, reducîndu-le la o culoare, la un semn, la un strigăt.

Se retează astfel dintr-odată toate îndoielile posibile, se strivesc nuanţele, se teşesc sub o formidabilă presiune nivelatoare poziţiile personale de gîndire. Nu rămîn în

joc decît două-trei adevăruri absolute şi nebuloase, asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară.

Da, nu — alb, negru. Atît. Restul e suprimat, şters din conştiinţa noastră, sterilizat în sensibilitatea noastră. Cu o cămaşă, cu un imn, cu un salut şi cu o insignă, ai rezolvat toate problemele, ai găsit toate răspunsurile. Vrei o religie ? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică ? Iată un imn. Vrei o pasiune ? Iată un şef.

Este enorm de simplu. Cheia adevărului, cheia tuturor adevărurilor stă în această cămaşă care îţi va ţine loc de conştiinţă, de inteligenţă, de simţire şi de acţiune. Omul în sacou este supus erorilor. Omul în uniformă este infailibil. Rareori umanitatea a avut înaintea ei atîtea comodităţi de a-şi rezolva problemele interioare. O cruce cu cîrlige, un mănunchi de nuiele, un ciocan şi o seceră rezumă, rezolvă şi suprimă totul.

Ar fi prea uşor să rîdem de această mistică a omului în uniformă. Să recunoaştem că ea răspunde unui gust natural pentru ceremonie, unei voluptăţi reale de a crede în ficţiuni şi de a te supune lor. Omul e un animal cu instinctul spectacolului, iar dintre spectacole cel mai ameţitor este al mulţimii. O sută de mii de tineri care ridică într-o arenă braţul drept în sus, o sută de mii de braţe tresărind parcă dintr-un singur umăr este o maşină care flatează nu ştiu ce instinct de putere, nu ştiu ce senzaţie biologică.

Să nu dispreţuim această voluptate. Este cu mult prea periculoasă. Un corsar de geniu, un sergent-major îndrăzneţ surprinde într-o bună zi această slăbiciune sentimentală, şuieră dintr-un ţignal, strînge în jurul lui zece mii de băieţi, îi pune să ridice braţul drept în sus... şi face o revoluţie.

Să nu rîdem de această slăbiciune naturală, dar să o suspectăm. Este o beţie de putere şi o beţie de supunere, care se sprijină reciproc, se excită una pe alta şi merg mînă în mînă pînă la cele mai dezordonate forme de demenţă. „Demenţa de putere" a făcut prea multe masacre în lume, şi masacrele ei au fost totdeauna triste, sterpe, lăsînd pe urma ceasurilor de ameţeală şi voluptate, un iremediabil gust de cocleală.

Am văzut adesea bărbaţi puternici, incapabili să lupte şi să reziste pentru că erau... gîdilaţi. Iertaţi-mi comparaţia, dar am impresia că marii corsari ai istoriei, marii ei haiduci, „bunii tirani" au procedat totdeauna prin căutarea punctelor sensibile ale mulţimii. Din momentul în care au găsit aceste puncte sensibile, din momentul în care au ştiut „unde să gîdile" — partida era cîştigată. Reacţia maselor a fost totdeauna anulată prin excitarea voluptăţilor sale simple. Corurile, marşul în cadenţă şi simbolurile vagi, aceste beţii psihologice, sînt materia primă a oricărei dictaturi. Că sînt dezonorante sau nu, puţin interesează. Ele sînt însă eficace, şi asta e de ajuns.

Există un singur duşman care le poate sta împotrivă : spiritul critic. De aceea orice dictatură, fascistă sau comunistă, debutează prin suprimarea lui. „Abjectul spirit critic", pe care alcoolul şi dictatura îl îndepărtează după primele excese, din pudoare uneori, de frică totdeauna... Este şi această renunţare la luciditate o voluptate în plus, căci atenţia nu este comodă, severitatea cu tine însuţi nu e plăcută, iar veghea nu e odihnitoare. Noaptea de chef va trece însă, şi în zori va veni dezgustul. Nopţile de chef ţin uneori foarte mult în istorie : ani şi decenii, dacă nu veacuri. La sfîrşitul lor, dezgustul însă vine fără greş.

„Moartea individului" este moartea spiritului critic. Nu cred în acest deces. El ar însemna moartea omului, pur şi simplu.

Nu ştiu încotro ne vor duce revoluţiile de azi sau de mîine. Nu ştiu unde se va sfîrşi procesul de descompuneri pe care incontestabil îl trăim. Ştiu însă că există anumite valori umane indestructibile. Ele vor rămîne.

Nici o revoluţie nu va anula în noi conştiinţa opunerii dintre „eu" şi „lume". Nici o revoluţie n-a suprimat-o pînă azi. Progresul este posibil pe orice plan, numai pe acesta nu.

Sînt cîteva drame esenţiale, care i-au fost date omului şi pe care el le va păstra, indiferent de condiţiile lui materiale. Nimeni nu ne poate da o dispensă generală de a trăi aceste drame şi de a le răscumpăra fiecare cu viaţa noastră. Nici un sistem social nu va escamota realităţile de conştiinţă, prin care sîntem oameni şi trecem cu un cap mai sus de zoologie.

„Eu și lumea" este o dramă pe care omul în uniformă nu o cunoaște. E un fericit. Fericit ca o albină, ca o furnică. Locul lui în lume e sigur, orizontul precis, funcția strictă. Dar umanitatea nu poate trăi prea mult din ignorarea propriilor ei legi. Că tinde uneori spre stup și furnicar, este explicabil, stupul fiind regimul certitudinilor absolute și deci odihnitoare. Dar condiția noastră naturală este libertatea, stare dificilă, dramatică și obligatorie. E mai ușor să fii albină decît om. Din nenorocire însă nu există putință de a opta. Vom rămîne oameni, chiar dacă vom încerca să nu mai fim. Libertatea nu este o revendicare și nici un ideal, ci o puternică obligație structurală, împotriva căreia ne revoltăm din cînd în cînd, invidioși de fericirea furnicilor.

„Omul în uniformă" are gata un răspuns zdrobitor pentru omul civil : *individualist !* Este o teribilă invectivă, dar și o inabilă confuzie.

Nu. A rezista spiritului de stup nu este o atitudine individualistă, ci, dimpotrivă, o afirmare a ideii de om, care trebuie menținută. Nu e nimic abstract și nimic iudaic în această rezistență. Nu este, mai ales, nimic egoist.

Așa-zisul nostru „individualism" nu are nimic de împărțit cu o societate în care nouă zecimi din oameni sînt ținuți în zdrobitoare condiții de inferioritate. Omenirea își va pune, mai curînd sau mai tîrziu, problema săracilor și a bogaților. Așa-zisul nostru „individualism" nu stă de-a curmezișul acestui drum. Dar e un drum care nu poate trece peste viața noastră interioară, nu poate nesocoti singurătatea noastră și drepturile acestei singurătăți, singură creatoare de valori umane. Toate rugurile, toate mitralierele, toate ocnele din lume sînt insuficiente pentru a suprima din rădăcină aceste drepturi, aceste obligații. Pentru a le ucide, ar trebui ucis mai întîi omul însuși. Într-un cimitir, problema ar fi simplă.

Marxismul și fascismul pot cuprinde o sută de adevăruri politice și economice decisive, dar amîndouă pornesc de la o groaznică ignorare a omului. Este și în marxism, și în fascism o lipsă de viață și un abuz de scheme care le face din capul locului artificiale. Acest lucru se va răzbuna astăzi sau peste o sută de ani, dar se va răzbuna.

Recunosc că această poziție între extreme nu este ușor de menținut. Cînd jumătate din oameni strigă „da", și cealaltă „nu", pus între aceste două intransigențe, ești amenințat să fii de două ori lovit. Se circulă greu astăzi prin lumea ideilor, fără uniformă. Spiritul critic n-a avut niciodată uniformă. E un civil.

M-am ferit mereu de adevărurile absolute, pe care le pui în buzunar ca pe un permis de armă. Am încercat să-mi păstrez dreptul modest, dar tenace de a înțelege lucrurile în nuanțe și în distincții. Nu sînt un partizan: sînt mereu un dizident. N-am încredere decît în omul singur, dar în el am foarte multă încredere.

Acest lucru nu-l spun și nu-l plătesc pentru prima dată. Am fost „fascist" cînd am vorbit despre marxiști; am fost „marxist" cînd am vorbit despre fasciști. Astăzi sînt și reacționar, și bolșevic.

Îmi dau seama că orice precizare e inutilă. Oamenii ăștia nu aud decît ce vor; nu văd decît ce li se pare.

De două mii de ani nu punea problema decît incidental, și numai în măsura în care eroii cărții o trăiau. Dar am scris în acest sens nenumărate articole de ziar și revistă, am ținut, în același sens, cîteva conferințe. Inutil. Rămîn un huligan și un bolșevic.

În 1932, ideologii dintre Capșa și Corso anunțau iminenta instaurare a comunismului. Intelectualii bucureșteni se converteau pe capete. Am vorbit atunci la Fundație despre „individ și colectivitate" în fața cîtorva sute de marxiști bănuitori și indignați. Spuneam acolo ceea ce scriu astăzi, ceea ce mereu am scris. *„Burghez!"*, au strigat amicii mei de la extrema stîngă. Fascist și burghez. Știam că nu se poate lupta cu judecata lor rapidă. Dar am publicat în „Cuvîntul" un articol de precizare, pe care îl recitesc astăzi cu bucurie, surprins de actualitatea lui *.

În noiembrie 1933, după aproape doi ani, lucrurile se întîmplau exact pe dos. Între Capșa și Corso, tinerii ideologi se converteau la gardism de fier. Revoluția fas-

* „...și *eu sînt burghez*" („Cuvîntul" nr. 2449, 15 februarie 1932). Vezi anexa IV.

cistă trebuia să vină de la o zi la alta. Dacă nu marți, miercuri, dacă nu miercuri, vineri dimineață cu siguranță.

S-a întîmplat să vorbesc din nou la Fundație, într-o dezbatere publică despre democrație și dictatură.

„În noiembrie trecut, orizontul politicii românești era în adevăr întunecat. Se adunaseră norii din toate părțile. În Germania, hitlerismul bătea în plin. La noi, sub influența directă a Berlinului, extremismul de dreapta își pregătea cele mai îndrăznețe asalturi. A vorbi despre democrație sau chiar mai puțin : despre omenie *— era o naivitate uneori, o cutezanță cîteodată".*

T. Teodorescu-Braniște, („Cuvîntul Liber" nr. 52)

Da, e adevărat. A vorbi despre omenie era o cutezanță. Aveam înainte-mi din nou cîteva sute de tineri înflăcărați — aceiași poate ca în februarie 1932, dar convertiți acum la hitlerism — și trebuia să vorbesc împotriva lor, despre libertate. Și, de vreme ce cu doi ani în urmă fusesem pentru ei un „burghez", deveneam acum un „bolșevic". E o sinceră mîndrie să te afli mereu în contratimp cu asemenea oameni.

Recapitulez tot ce am scris în atîția ani și sînt fericit că de pe urma efortului de a defini în fiecare rînd o poziție de veghe și de critică nu au rămas în piața publică decît două strigăte sumare : bolșevic ! burghez ! Restul va fi mers poate către puținii oameni pentru care scriu și fără de care scrisul mi s-ar părea un act pustiu.

Pentru ceilalți, voi rămîne mereu „un gazetar burghez de la ziarul naționalist ortodox și huligan «Cuvîntul»".

Căci, să nu uităm, a doua sau a treia mea crimă (le-am cam pierdut numărul) aceasta este : „Cuvîntul" !

„CUVÎNTUL"

„Mihail Sebastian, care a fiert şapte ani în cazanul cu smoală antisemită de la „Cuvîntul".

Reporter, iunie 1934

Nu e decît un an de cînd, pentru serbarea unui deceniu de apariţie, scriam cronica vieţii şi luptelor „Cuvîntului". Aş vrea ca paginile acelei cronici să-şi păstreze mereu îndîrjirea şi pasiunea cu care le-am scris. Ele rezumă zece ani de înfrîngeri şi victorii, dincolo de care cine n-a fost de faţă nu va şti niciodată cîte eforturi se ascund, cîte crîncene suferinţe, cîte orgolioase tăceri.

Recitesc astăzi acea cronică pe care nu ştiu ce ironică potriveală o lăsase în sarcina mea, o recitesc şi o confrunt cu tot ce s-a scris despre „Cuvîntul" în ultima vreme.

Caut bine în amintirile mele din trecut, revăd zi cu zi anii mei de la „Cuvîntul", reconstitui perioade întregi, lupte, campanii, pamflete, retrăiesc toată zbuciumata existenţă a ziarului de-a lungul unor vremuri în care s-au întîmplat atîtea şi s-au schimbat atîtea, încerc să evoc toţi oamenii care au trecut pe acolo, toate dramele şi comediile al căror martor am fost, mă silesc să strîng într-o imagine timpul scurs între noiembrie 1927 şi noiembrie 1933 şi încerc să descopăr în acest lung film, care a fost în bună parte filmul primei mele tinereţi, încerc să descopăr acel „Cuvîntul" huligan, antisemit, reacţionar, provocator de pogromuri şi agent de persecuţii, despre care vorbeşte astăzi literatura bunilor mei polemişti.

Să lăsăm pentru moment deoparte acţiunea „Cuvîntului" din noiembrie şi decembrie 1933, în ultimele 45 de zile care i-au precedat suspendarea. Şi să lăsăm, de asemeni, deoparte prefaţa d-lui Nae Ionescu la romanul meu. Vă rog să credeţi că nu-mi ocolesc dificultăţile. Voi vorbi

despre aceste lucruri în alt capitol, oricît mi-ar fi de penibile sau tocmai pentru că îmi sînt penibile.

Îngăduiți-mi însă să mă opresc deocamdată la „Cuvîntul" dinaintea tristelor fapte de la sfîrșitul anului 1933. Acestui „Cuvîntul" i-am aparținut și îi voi aparține mereu în amintire. Sînt bucuros să primesc toate insultele pentru această faptă și pentru această mărturisire.

*

Era „Cuvîntul" un ziar de dreapta ?

Întrebarea mi se pare fără sens. Întîi fiindcă termenii — „stînga" și „dreapta" — sînt, cel puțin la noi, lipsiți de orice realitate. Considerați numai faptul că „stînga" noastră actuală este reprezentată de tinerii liberali și spuneți dacă acest simplu fapt nu reduce la ridicol asemenea categorisiri.

Cuvinte deșarte, fără obligații corespunzătoare, „stînga" și „dreapta" românească adăpostesc cele mai variate compromisuri, cele mai fanteziste contradicții. Lipsei lor de conținut politic li se adaugă o gravă lipsă de sinceritate personală, care le golește de orice înțeles real. E o discrepanță strigătoare între ceea ce spun oamenii și ceea ce fac ei, e un dezacord total între scrisul lor și viața lor. Democrați cu scandaloase averi, socialiști cu strălucitoare carieră mondenă, teologi cu chef și temperament — e prea plină societatea noastră de asemenea exemplare pentru a ne mai osteni să credem în „democrația", în „socialismul" și în „ortodoxia" lor. Ce valoare și ce sens poate avea „democrația" unui director de gazetă care încasează 200 000 de lei pe lună, în timp ce în subsolul tipografiei lui se sting de tuberculoză corectori și muncitori înfometați ?

Nu spuneți că acest fel de a judeca este sentimental. Dimpotrivă, el e singurul în stare să verifice autenticitatea unei atitudini și adevărul ei. O atitudine pe care nu o trăiești tu cel dintîi este, în cel mai bun caz, o iluzie, cînd nu este de-a dreptul o escrocherie.

Să lăsăm deci termenii gata făcuți, judecățile globale, jumătățile de adevăr ratificate de cafenea.

De „stînga" sau de „dreapta", „Cuvîntul" este, dincolo de aceste inutile scheme, o faptă vie care trebuie judecată în realitatea ei.

Faceți o socoteală a politicii românești în ultimii zece ani și veți găsi „Cuvîntul" angajat mereu de partea forțelor radicale, împotriva forțelor de reacțiune.

Sub direcția lui Nae Ionescu, „Cuvîntul" a fost mereu „bolșevic" și „subversiv". El a fost mereu „anumita presă". Nu văd care este campania acestui ziar pînă în noiembrie 1933, nu văd care este lupta sa la care un om de stînga n-ar fi obligat să subscrie.

Acțiunea constant antiliberală ? Lupta pentru național-țărăniști în 1927—1928 ? Campania pentru conversiune și revizuirea datoriilor ? Campania pentru orientarea către Rusia sovietică ?

Poate campania pentru restaurație ? Dar recunoașteți că dincolo de teoriile asupra principiului monarhic, *în fapt*, restaurația a fost în 1930 un act radical, realizat împotriva tuturor inerțiilor reacționare.

N-a fost problemă, n-a fost situație, n-a fost moment politic pe care „Cuvîntul" să nu-l fi înțeles și luminat sub unghiul de vedere al revoluției. Și nu e vorba, n-a fost, cel puțin pînă în noiembrie 1933, despre o falsă revoluție, variantă a unui huliganism camuflat în genul hitlerismului sau al gardismului de fier. „Cuvîntul" nu se lăsa păcălit de diversiunile antisemite pe care le montau vizibil cînd liberalii, cînd averescanii, cînd național-țărăniștii. Ce s-a întîmplat după noiembrie 1933 este altă istorie, și voi reveni asupra ei fără ezitare. Dar, pînă atunci, „Cuvîntul" a fost o serioasă redută împotriva antisemitismului. Mișcările studențești n-au primit cuvinte mai aspre decît cele pe care le scria profesorul Nae Ionescu în „Cuvîntul", fără grija de a menaja susceptibilități sau de a cîștiga simpatii. Recitesc astăzi „Duminica" de la 12 decembrie 1927, scrisă în urma devastărilor de la Oradea Mare * :

„Studenții arată că pentru ei creștinismul e o firmă polemică și politică — nu o realitate spirituală".

* Vezi anexa VI.

Dar acesta a fost mereu creştinismul antisemiţilor : o firmă polemică şi politică. Împotriva ei „Cuvîntul" s-a ridicat hotărît, refuzînd orice demagogie, dar, mai ales, demagogia antisemită. Voi arăta pe larg, într-un capitol special, care a fost atitudinea acestui ziar faţă de iudaism.

Ar trebui poate să schiţez întreaga sa politică faţă de problema minorităţilor, politică liberă şi curajoasă, reclamînd cele mai largi drepturi pentru evrei, maghiari sau ucrainieni şi negînd cu vehemenţă *„teoria statului naţional în absurditătile ei poliţiste"* (Nae Ionescu, 2 martie 1928). Este aceasta o atitudine de ziar reacţionar ?

Dacă „dreapta" şi „stînga" ar fi altceva decît două vorbe goale, aş spune că ziarul „Cuvîntul" era un ziar de stînga. Prefer însă să spun, mai simplu, că era un ziar de omenie. Este mai mult şi mai greu. Poate pentru că el însuşi era oprimat şi fugărit, „Cuvîntul" mergea din instinct către cei oprimaţi. Nu credea în drept, dar credea în dreptate. Nu credea în legalism, dar credea în omenie. Vi se par aceste cuvinte vagi ? Mai vagi decît „stînga" şi „dreapta" ? Pentru „Cuvîntul", dreptate şi omenie nu erau termeni sentimentali, ci foarte serioase criterii. Dincolo de formule, abstracţii şi idei generale, erau singurele lui puncte cardinale. Şi nu greşea.

Poate mă înşel. Poate sînt prea aproape de tot ce s-a întîmplat pentru ca să văd just. Nu cred, dar e posibil. Poate „Cuvîntul" nu reprezenta decît o poziţie contrarevoluţionară, travestită în diverse echivocuri. Poate „statul ţărănesc" este realmente o formulă fascistă, pentru uzul marii industrii şi al burgheziei în derută. Mărturisesc că acest vocabular marxist nu mi se pare că spune mai mult decît vocabularul fascist. Mereu abstracţii, scheme şi idei fixe.

Dar nu numai pentru noi, care ne aflam în casa „Cuvîntului" şi care ne puteam deci lăsa — să zicem — păcăliţi de iubirea sau părtinirea noastră, ci şi pentru cei din afară, ziarul acesta era un post înaintat de luptă. I se puteau cere „Cuvîntului" acte de curaj sau de simplă omenie, care nu se cereau nici unui alt ziar ? Oamenii,

adversari sau prieteni, dar mai ales adversari, veneau la „Cuvîntul" în momentele lor grele. Ce îi aducea acolo ? Probabil, sentimentul că intră într-o casă de bună înţelegere şi de omenie. Cîte note, informaţii sau proteste proletare, după ce făcuseră ocolul tuturor redacţiilor unde din prudenţă erau refuzate, n-au găsit găzduire în paginile „Cuvîntului" ? Cîţi fioroşi comunişti n-au urcat treptele acestui ziar huligan, ca să se plîngă de o arestare, de o brutalitate sau de o primejdie şi să ceară o mînă de ajutor ?

Mă întreb dacă printre ei nu se află nici unul care să-şi amintească şi — amintindu-şi — să aibă o îndoială, o reticenţă, o ezitare... Ştiu foarte bine că un revoluţionar n-are timp să fie sentimental — şi bine face. Dar nu e vorba de sentimentalism, ci de memorie*.

*

Acesta a fost huliganismul „Cuvîntului", pentru care sînt astăzi direct şi personal tras la răspundere. Este o onoare pe care n-o declin, deşi n-o merit.

„Cuvîntul" era o faptă mai mare decît condeiele noastre personale. Mi-ar fi lesne să-mi limitez responsabilitatea la propria mea semnătură. Dar nu vreau. Prezenţa mea acolo nu era un accident. Poate o eroare, dar nu un accident. Indiferenţii plecau repede din redacţia „Cuvîntului", unde dreptul de a scrie era atît de aspru şi, de multe ori, fără nădejde. Prea descoperit, prea bătut de vînturi potrivnice, prea expus loviturilor, „Cuvîntul" nu era un adăpost. Cine căuta adăpost pleca mai departe. Cîţi am rămas din triştii ani 1928, 1929 — strînşi în jurul omului în care credeam ?

N-aş sfătui pe nici un tînăr intelectual să facă gazetărie. Voi spune altundeva şi altădată de ce. Aici ar fi prea lung. Dar dacă nenorocul sau un noroc înşelător îl duce spre această primejdioasă meserie, i-aş dori să înceapă într-un jurnal tînăr şi zbuciumat, care nu are

* Nu vreau să dau nume şi nici detalii. Ele nu-mi aparţin. Sînt totuşi două întîmplări pe care le voi povesti, căci eroii lor au pierdut de mult dreptul la tăcere. — Vezi anexa VII.

„siguranța zilei de mîine", nu vrea să aibă „siguranța zilei mîine", n-are mare lucru de apărat pentru sine însuși, nu așteaptă nimic de la victoriile sale, nu-și oglește înfrîngerile și nu-și suspectează imprudențele. Numai într-o asemenea casă va găsi omul care să-i spună ce mi s-a spus mie într-o seară de noiembrie 1927 : „scrie ce vrei".

NAE IONESCU

Iar dacă d. Nae Ionescu mi-ar fi răspuns grav ca un profesor, dacă ar fi încercat să-mi facă teorii şi să-mi schiţeze o predică solemnă, i-aş fi spus... :
— Las-o dracului, şefule ! Să nu mă duci cu zăhărelul, că nu se prinde ! Vezi de altul...

Tudor Teodorescu-Braniştc

Pe profesorul Nae Ionescu l-am văzut prima oară la Brăila prin 1923 sau 1924, la o conferinţă. Vorbea, într-un ciclu al Ideii Europene, despre criza religioasă în Germania, dacă ţin bine minte. Eram în clasa a cincea de liceu şi toate acestea mi se par astăzi nesfîrşit de îndepărtate.

L-am revăzut însă trei ani mai tîrziu, la examenul meu de bacalaureat, ca preşedinte al comisiei. Prezenţa lui în acest liceu, de unde cu vreo 15 ani înainte fusese eliminat pentru „republicanism naţional", producea acum printre profesori şi elevi un val de rumoare.

Cel puţin pentru noi, care îl aşteptam în bănci, în faţa colilor albe, cu atîta frică, dar, mai ales, cu atîta curiozitate, intrarea lui Nae Ionescu în clasă era un fapt răzbunător. Ni se părea că acest tînăr, căruia bara energică a sprîncenelor îi dădea nu ştiu ce privire aprigă, era „aliatul" nostru.

Ne-a dictat subiectul lucrării de limba română şi am intrat în el ca într-o pădure : „poezia lirică românească". După două ceasuri, cînd mi s-a luat tocul din mînă, scriseserm vreo 10 coli mari, dar abia ajunsesem la Alecsandri. Mă simţeam pierdut. Mă rătăcisem, vorbisem de cîte în lună şi în soare, uitasem subiectul. Două pagini despre folclor, vreo două despre poezia populară scandinavă, nu ştiu cîte despre alte năzbîtii... De unde le scosesem, Doamne !

Am crezut că e o glumă cînd, a doua zi, bunul meu profesor d. Gheorghe Banea m-a oprit pe stradă. „M-a chemat Nae Ionescu să-mi arate teza ta. I-a plăcut mult, dar zice că eşti un mare zăpăcit".

Un mare zăpăcit ? Numai atîta ? Eram salvat.

Un an mai tîrziu, în august 1927, cînd trimiteam la „Cuvîntul" primul meu foileton, îl trimiteam la întîmplare. Ştiam bine că un manuscris într-o redacţie este mai puţin decît o picătură într-un ocean. Cu ce uşurinţă, cu ce plictiseală, cu ce indiferenţă se aruncă un plic, uneori înainte de a fi deschis. O clipă, fusesem ispitit să-l trimit lui Nae Ionescu. Dar omul mă intimida. La gîndul că vor fi citite de el, paginile mele mi se păreau dintr-odată puerile, fără interes. Îi ţineam minte privirea şi mă temeam.

Am trimis articolul „Redacţiei Cuvîntul", fără nici un alt adaos, semnat cu primul pseudonim găsit. Ar fi fost de ajuns să nu apară pentru ca aceşti şapte ani de viaţă să se fi petrecut altfel. Altfel, cum ? Nu ştiu.

Dar a apărut.

Am aflat mai tîrziu că era cineva în redacţie care se interesa îndeaproape de acele plicuri galbene ce veneau de la Brăila, aducînd lungi foiletoane confuze : Nae Ionescu. Mă întreb cu sinceritate ce anume îl putea interesa în scrisul unui băiat de 19 ani, obsedat încă de lecturile sale de adolescent.

Ţin foarte bine minte prima seară la „Cuvîntul". Venisem neliniştit, nesigur, plin de întrebări, pe care ştiam bine că nu voi avea curajul să le pun, intimidat de acele lumini care mi se păreau ireale, de acei oameni pe care îi credeam legendari. Totul mi se părea extraordinar în jurul meu, totul transfigurat de tot ce o copilărie petrecută între cărţi visase despre acest lucru miraculos : o redacţie.

Din colţul de fereastră unde mă refugiasem în aşteptarea profesorului, cred că nici n-am tresărit cînd l-am văzut. A venit spre mine cu acel zîmbet grav, pe care mai tîrziu aveam să-l cunosc în atîtea clipe fericite sau tragice, a venit spre mine fără surpriza de a descoperi

în Mihail Sebastian pe fostul său elev de la examenul de bacalaureat Hechter M. Iosef *.

Mi-a spus foarte multe lucruri în seara aceea și toate mi se păreau mari, decisive, copleșitoare, ca într-un ceas în care se pecetluiește o soartă sau se deschide un drum. Vorbea cum vorbește totdeauna : animat și închis, cu acea stăpînită tensiune care îi străbate ca un fir de foc înșelătoarea lui nepăsare.

Am coborît în stradă uluit, absent, cu sentimentul că toată strada — lumini, vitrine, trăsuri, femei — trecea pe lîngă mine stinsă, cu vocile acoperite de strigătul revelației pe care o trăisem.

Veți surîde poate citind aceste lucruri. Mi-ar părea rău să nu surîdeți. Ar însemna că le-am povestit prost, că le-am evocat insuficient.

Îi plîng pe tinerii care n-au întîlnit la timp, în viața lor, un astfel de om în care să creadă, un om în stare să-i pasioneze pînă la a le modifica viața. E un noroc pe care merită să-l plătești cu toate entuziasmele, oricît ar părea ele de excesive, imprudente sau ridicole în ochii străinilor.

Nici Jacques Rivière nu cred că s-a despărțit altfel de Paul Claudel, cînd l-a cunoscut întîia oară.

Iertați-mi apropierea. O fac pentru Claudel, cu care Nae Ionescu are multe trăsături comune, și nu pentru Rivière, care nu e pentru mine decît un îndepărtat și inaccesibil model.

Sînt unii oameni destinați să comunice direct cu tinerii, prin anumite valori pe care le realizează viața lor, prin anumite sensuri de gîndire sau de sensibilitate pe care le exprimă scrisul lor. Înțelegerea între generații este aproape totdeauna grea, dacă nu imposibilă, din lipsa de generozitate a bătrînilor și din excesul de fervoare al tinerilor. Este ceva opac între ei, este o incapacitate reciprocă de a se înțelege, ceea ce constituie une-

* Mai este oare nevoie să spun că pe eroul cărții *De două mii de ani* nu-l cheamă Iosef Hechter, că nicăieri în decursul romanului acest nume nu este scris, că aducerea lui în discuție este ori o dovadă de lectură neglijentă și a cărții, și a prefeței, ori o simplă armă polemică ? Vezi anexa VII.

ori un conflict surd, domol şi suportabil, dar duce alteori spre foarte grave şi adînci lupte.

Oamenii care pot birui aceste eterne rezistenţe sînt puţini. A vorbi tinerilor, a-i înţelege şi a te face înţeles de ei este un lucru dificil şi rar. Trebuie să fie cineva purtătorul unui mesaj personal, purtătorul unor experienţe capabile să lumineze nu numai propria sa viaţă, ci şi viaţa celorlalţi, trebuie să trăiască el însuşi o dramă de idei sau de pasiuni, pentru ca glasul său să treacă dincolo de sine, către ceilalţi. Claudel, Péguy, Gide au realizat, pe planuri de sensibilitate deosebită şi în direcţii sufleteşti opuse, acest miracol. Nu sînt singurii, dar sînt cei mai aproape de noi. Fiecare dintre ei, într-un cerc descris şi limitat de inteligenţa şi simţirea lui, a exercitat şi continuă să exercite asupra tinerelor elite franceze sau europene un control de valori morale care făcea din fiecare un adevărat „director de conştiinţă".

E o funcţie spirituală care nu ţine de talent, nici de inteligenţă, nici de geniu, poate, Valéry nu o va împlini niciodată, Anatole France nici vorbă că nu. Ea cere o anumită acuitate intimă, anumită vehemenţă a vieţii interioare, anumită înclinare de a gîndi viu asupra problemelor morale şi a face din ele veritabile drame. Ea cere mai ales altceva : curajul de a lua viaţa în serios, de a o lua în foarte serios.

Gluma şi ironia pot fi fermecătoare atitudini în lume. Dar nu prin ele se pot mişca tinerii. France e un mare artist, mai mare desigur decît Gide, dar France nu va abate niciodată o viaţă de om din mersul ei, nu va ridica o întrebare esenţială, nu va revela nimănui o durere, o neînţelegere sau o aşteptare.

Tinerilor nu le-au plăcut niciodată oamenii — oricît ar fi ei de geniali — care s-au dezinteresat de marile întrebări.

„Las-o dracului, şefule, vezi de altul" este o prea mare uşurinţă de a rezolva dificultăţile pentru ca ei s-o primească. Nici unul din cei care au însemnat vreodată ceva în conştiinţa unui timp n-au profesat o asemenea învăţătură, care, prin comoditatea ei, îl micşorează pe om.

•

Nae Ionescu a fost directorul nostru de conştiinţă. Noi eram vreo douăzeci de tineri care veniserăm spre „profesor" (cum ne-am obişnuit să-i spunem scurt), fiecare pe alt drum, fiecare aşteptînd răspuns altor întrebări, strînşi într-o familie, în care drumurile personale rămîneau totuşi distincte şi singuratice, dacă nu — cum se întîmpla uneori — adverse.

Scrisul lui clarifica pentru noi unele lucruri esenţiale, pe care fără el le-am fi gîndit confuz. Prezenţa lui ne ajuta să ducem pînă la capăt un control intim, care altfel ar fi fost lipsit de criterii. Era un om care vorbea cu simplitate despre iubire, despre viaţă, despre moarte, ca despre nişte lucruri reale şi decisive. Era şi în scrisul lui şi în viaţa lui o continuă silinţă de a comunica direct cu ceea ce este viu, spărgînd tiparele, formulele şi schemele. Era, în sfîrşit, un om dramatic, fără certitudini asupritoare, fără intoleranţe, gata să înţeleagă o viaţă de om în toate îndoielile şi umbrele ei.

Tinerii veneau din instinct spre el. Nu numai noi, care îl cunoşteam îndeaproape, printr-un noroc poate nemeritat, dar mulţi prieteni necunoscuţi, răspîndiţi în cele mai depărtate colţuri de ţară. Zona de radiere a gîndirii lui Nae Ionescu trece cu mult dincolo de orizontul celor două sute de oameni agitaţi care alimentează astăzi „cultura română" cu polemicile, confesiunile, ideile şi obsesiile lor.

Sînt, cred, puţini tineri pe care scrisul şi vorba lui Nae Ionescu să nu-i fi „marcat". Existenţa lui este un fapt ce nu se poate eluda. Poţi lupta cu el, i te poţi opune — dar nu e cu putinţă să treci cu ochii închişi, pe alături.

Nu toţi tinerii italieni sînt cu Papini, nu toţi tinerii francezi sînt cu Gide, dar nu e unul care să nu fi simţit apăsarea acestor două esenţiale momente de conştiinţă, faţă de care orice atitudine e posibilă, numai indiferenţa nu. Nae Ionescu este din familia lor.

Nu voi vorbi despre valoarea acestui om, care mi se pare excepţională în toate domeniile în care a lucrat. N-am căderea s-o fac şi, în orice caz, n-aş face-o aici, unde mă pregătesc să spun o serie de lucruri foarte triste.

De altminteri nu valoarea culturală sau politică a lui Nae Ionescu determină profunda noastră legătură cu el. E un om care ne-a învăţat foarte multe în filozofie, în economie politică şi în artă *. Sînt fără număr problemele pe care le-a ridicat, cărţile pe care ni le-a pus în mînă, prejudecăţile pe care ne-a silit să le lichidăm. Jurnalismul i-a dat prilejul să mediteze şi să scrie asupra celor mai variate aspecte de viaţă, în toate aducînd nu numai o armătură documentară completă, dar, mai ales, o viziune personală, nouă şi organică, ce surprinde în cele mai obişnuite fapte marile linii de mişcare ale vieţii. Din scrisul lui zilnic de-a lungul a opt ani, s-ar putea construi un vast dicţionar de termeni, noţiuni şi idei, un fel de „explicaţie a timpului nostru" cuprinzătoare şi sintetică. Este o treabă ce va trebui făcută într-o zi şi pe care îmi pare rău că nu mai am dreptul s-o fac.

Dar, vă spun, nu prin ce ne-a învăţat este Nae Ionescu „profesorul" nostru, ci prin sensul pe care îl dă el propriei sale vieţi.

Un om care nu propune vieţii sale o dramă de rezolvat este un absent. Nici inteligenţa, nici erudiţia nu pot suplini această flacără. Ceea ce spune e abstract, ceea ce face e indiferent.

Nae Ionescu, asemeni lui Papini, asemeni lui Gide, asemeni lui Péguy, aduce, înainte de orice, mărturia unei drame personale. Restul e fără importanţă. Într-adins am luat un nume de anarhist, unul de hughenot şi altul de catolic — pentru că e fără importanţă. Nu învăţătura lor îi face virulenţi şi activi în lumea de tineri care îi recunoaşte drept directorii ei de conştiinţă, ci tensiunea lor, temperatura interioară, de la care vorbesc şi care le arde din adînc scrisul şi viaţa.

Pentru străini şi adversari, Nae Ionescu este un personaj enigmatic, un fel de periculos regizor al vieţii publice, închis într-o voluntară umbră, de unde comandă complicate jocuri de idei şi oameni, stăpînindu-le resorturile cu o mînă fină şi ascunsă. Legenda lui sperie, indignează sau intrigă.

* Aveam într-un rînd intenţia să-i strîng într-un volum cronicile şi studiile sale de teatru din 1927 şi 1928. Sînt acolo unele pagini de o adîncime critică fără egal. Dar timpul a descurajat acest proiect.

Pentru noi, adevăratul Nae Ionescu era însă dincolo de acest joc, un om neliniştit, purtînd, mai sus de victoriile lui, o inimă şi o inteligenţă împărţite între mari întrebări personale, cărora „succesul" sau „insuccesul" nu le putea răspunde în nici un fel.

„O să-şi frîngă gîtul", am auzit spunîndu-se pe furiş despre Nae Ionescu, în vremea în care lumea, neştiind bine ce se va întîmpla în viitor, nu avea deocamdată curajul să-l înjure pe faţă.

Da, o să-şi frîngă gîtul. Şi l-a frînt şi, desigur, şi-l va mai frînge de cîteva ori.

Mă întreb dacă omul acesta e făcut pentru victorii. Probabil că nu. Victorii a avut, şi încă foarte mari. Dar le-a lăsat pe toate în drum şi s-a dus să caute altceva, mereu altceva.

Nu e un om infailibil. E probabil că a făcut mari erori, e probabil că va mai face. Dar nu asta mă interesează. Ştiu că luptele lui, victoriile sau căderile lui nu sînt esenţiale. Ştiu că dincolo de ele, triumfător sau învins, rămîne un om frămîntat, un om trist, un om singur.

Despre acest om vorbesc, în acest om am crezut.

NAE IONESCU ŞI IUDAISMUL

Cînd m-am întors, în 1931, de la Paris, unde mă trimisese el să studiez, primul lucru pe care i l-am spus profesorului a fost acesta : „scriu o carte evreiască".

Vestea nu l-a surprins. Nu suportasem niciodată nici o umbră de echivoc asupra calităţii mele de evreu. Nae Ionescu o ştia prea bine, el, care detesta orice compromis şi, îndeosebi, pe acesta.

1931 era, după cîte ţineţi minte, un an neantisemit. Dispoziţia publică era mai mult spre stînga, hitlerismul era un strigoi mai degrabă ridicol decît primejdios, evreii, în sfîrşit, erau lăsaţi în pace. Era unul din rarele momente de odihnă ce le-au fost sortite de la război încoace.

Cartea pe care o începusem nu avea aşadar obiective sociale. În nici un caz nu voia să fie o carte de actualitate. E adevărat că timpul şi-a luat sarcina de a-i depăşi intenţiile şi de a o arunca peste trei ani, într-un moment de surescitare generală.

De ce îi ceream profesorului Nae Ionescu o prefaţă ?

Presa a răspuns fără greutate : 1) pentru ca să-mi trădez neamul ; 2) pentru ca să cîştig bani ; 3) pentru ca să atrag într-o cursă jidovească pe un luptător al românismului.

Voi reproduce, în capitolul următor, o mică antologie din aceste interpretări, extrem de interesante.

E o lectură plină de învăţăminte şi nu mi-aş ierta să nu v-o înlesnesc.

La drept vorbind, cred totuşi că pentru alte motive ceream încă în iulie 1931 această prefaţă. Se poate să fiu înşelat de o perversă refulare freudistă (tot un jidan şi Freud ăsta !), dar, în măsura în care pot răspunde de

faptele mele, am impresia că nici pentru bani, nici pentru trădare, nici pentru bucuria de a-mi compromite profesorul în rîndul apostolilor gardişti şi cuzişti nu l-am rugat să-mi scrie paginile pe care mi le făgăduia cu atîta bunăvoie.

Mi se părea, în primul rînd, foarte firesc să cer omului care îmi călăuzise primii ani de tinereţe o judecată directă asupra unei cărţi ce trebuia să-mi lămurească, cel puţin în intenţia mea, o sumă de întrebări hotărîtoare. Am aşteptat de multe ori cu emoţie şi încordare cuvîntul profesorului asupra lucrurilor pe care le gîndeam, dar niciodată cu atîta pasiune.

Acest motiv strict personal ajunge poate pentru a explica de ce ţinusem să am în fruntea cărţii o prefaţă a sa.

În altă ordine, însă, şi cu totul în subsidiar — cum se zice în justiţie —, nădăjduiam poate că prefaţa va fi un act de înţelegere şi un act de pace, care va trece şi dincolo de literatură. Nae Ionescu era dintre foarte puţinii oameni capabili, şi prin gîndirea lor, şi prin poziţia lor, să facă un asemenea act. Simpatia lui pentru problemele iudaice era cunoscută, justificarea lui de a vorbi în această ordine era fără tăgadă.

Astăzi şi cu atît mai mult în iunie 1934, a-i cere profesorului Nae Ionescu o prefaţă la un roman evreiesc pare, în principiu, un lucru ciudat, dacă nu de-a dreptul provocator. În 1931, însă, nimic n-ar fi fost mai normal şi, desigur, nimeni n-ar fi fost surprins.

Iudaismul a fost o veche preocupare intelectuală a d-lui Nae Ionescu. Antisemiţii gardişti şi cuzişti fac foarte bine că uită astăzi acest detaliu supărător. Dar de ce oare îl uită şi evreii ? De ce nu e nici unul între ei care să-şi aducă aminte că în 1928 l-au adus pe profesorul Nae Ionescu să le vorbească la... căminul sionist ? Nu e o glumă. Antisemitul Nae Ionescu a ţinut atunci — invitat mi se pare de „Asociaţia femeilor evreice" — o admirabilă conferinţă despre spiritualitatea iudaică.

Dar nu e singurul lucru uitat. Se trece cu nepăsare sau cu simplă inconştienţă peste cîţiva ani de precizare a unei atitudini de înţelegere, de simpatie şi de cunoaştere obiectivă a fenomenului iudaic în aspectele sale politice, dar, mai

ales, pe latura sa spirituală. Colecția „Cuvîntului" de la 1926 pînă în toamna anului 1933. este martoră. Pe vremea aceea, Nae Ionescu era probabil „vîndut jidanilor".

Creștin ortodox, de un creștinism care n-a fost „o *firmă polemică și politică*", Nae Ionescu purta în însăși credința sa obligația de a iubi neamul Vechiului Testament, de a-i iubi pe acești evrei care *„nu sînt necredincioși, ci credincioși întîrziați pe drumul mîntuirii"*, cum spunea după devastările de la Oradea Mare, în „Duminica", pe care o găsiți reprodusă în anexă.

Nu doar că ar fi sperat într-o convertire a lui Israel la creștinism, convertire pe care o știa și imposibilă, și regretabilă *. Dar, ca orice creștin veritabil, înțelegea că propria sa credință rămîne stingheră, ca un copac retezat, în clipa în care ea neagă, batjocorește sau oprimă rădăcinile spirituale din care se trage. Creștin, Nae Ionescu trăia direct drama spirituală iudaism—creștinism, care, orice s-ar spune, nu se reduce la *„canonul 11 al Sinodului al VI-lea Ecumenic"*. Rămîne, dincolo de acest canon, destul loc pentru iubire și, mai ales, pentru respect în fața unei vechi învățături, pe care se sprijină și astăzi axele mari ale lumii. Noi nu ne pricepem în teologie, dar profesorul Nae Ionescu se pricepe și, spunînd aceste lucruri, nu facem altceva decît să-l citățm pe el.

Atitudinea lui Nae Ionescu față de evrei nu se oprea pe acest plan strict religios. Ea era la fel de fermă și fără echivoc pe planul politic.

El a preconizat mereu o politică de largi libertăți publice și culturale pentru minorități. Pentru toate minoritățile, și mai ales pentru evrei (căci problema se punea mai des și mai acut în privința lor).

* „Astăzi însă d. Iorga îndeamnă pe un evreu să se boteze... ca să poată crea în ordinea culturii. E cea mai categorică negare a crezului naționalist pe care l-a reprezentat pînă acum. Căci sau trecerea la creștinism este pentru un evreu — în fond imposibilă — ceea ce noi credem — și atunci comitem cu bună știință un fals în domeniul spiritual, mai grav față de sufletul nostru decît toate falsurile posibile, sau evreul se poate desprinde efectiv de iudaism și atunci — dacă teoria națiunii făcută de d. Iorga și însușită de generația noastră e adevărată — el nu va fi decît o sinistră epavă spirituală, corcită și condamnată sterilității." (Nae Ionescu: *„De ce nu te botezi?"*, „Cuvîntul", 19 august 1929).

Toată politica lui Nae Ionescu şi a „Cuvîntului" în această materie se sprijinea pe o distincţie esenţială : stat şi naţiune. Statul şi naţiunea nu erau în sistemul de gîndire al profesorului două valori identice, şi nici două noţiuni suprapuse, ci, dimpotrivă, două realităţi de natură deosebită. Statul, o realitate politică, naţiunea, o realitate culturală. Distincţia aceasta este decisivă. Ea anulează şi face imposibil orice şovinism, oricare ar fi eufemismul sub care se ascunde : „naţiune exclusivă", „naţiune dominantă" etc.

„Iată de ce am părăsit pe d. Cuza — cel cu teoria naţiunii exclusive —, nu am avut nici un entuziasm pentru teoria naţiunii dominante şi l-am urmat pe d. Iorga, care s-a făcut la noi campionul drepturilor spirituale ale minorităţilor". (Nae Ionescu „De ce nu te botezi ?" — art. cit.)

Dusă pînă la consecinţele ei ultime, această distincţie dintre stat şi naţiune justifică o libertate egală şi completă între toate naţiunile unei ţări. Statul nu devine în mod logic decît un factor tehnic a cărui primă obligaţie este să creeze cadre de viaţă tuturor naţiunilor componente, dîndu-i fiecăreia posibilitatea de a se realiza pe sine şi de a crea.

Dar nu e nevoie să comentez. E suficient să transcriu : *„...noi — generaţia lui 1906 — am înţeles că* NAŢIUNEA NU ESTE UN INSTRUMENT POLITIC, CI UNUL CULTURAL. *Că o naţiune nu are dreptul să oprime sau să distrugă un izvor de creaţiuni spirituale, a căror promovare este cea mai înaltă îndatorire a omului. Şi că statul,* INSTRUMENT TEHNIC, *adaptat cu totul altor scopuri, trebuie să ţină el însuşi samă de imperativele culturii".*

Opuneţi, vă rog, formula „stat instrument tehnic" formulei „stat totalitar" şi veţi înţelege ce adîncă prăpastie trebuie să-l despartă pe Nae Ionescu de toţi hitleriştii globului.

Să nu se creadă că această formulă este o simplă figură de stil, un accident de scris, o expresie abstractă, fără consecinţe, un cuvînt întîmplător de care abuzez. Să nu se creadă, mai ales, că este o afirmaţie gratuită, bună pentru un articol de consideraţii generale şi, în realitate, lipsită de conţinut politic. Nu. Întreaga politică a ziarului „Cuvîntul" faţă de minorităţi şi — în speţă — faţă de

evrei se rezuma pe această idee fundamentală. „Cuvîntul" a cerut în decursul anilor de nenumărate ori pentru evrei și pentru minoritari, în genere, drepturi și libertăți pe care poate ei înșiși ar fi ezitat să le ceară.

Aș putea cita în acest sens pagini întregi. Mă opresc însă la un singur articol, cu deosebire semnificativ prin împrejurarea în care a fost scris.

Era în primăvara anului 1928, în timpul marii campanii național-țărăniste pentru răsturnarea liberalilor. La Cernăuți, în plină întrunire politică, au vorbit cîțiva minoritari, fiecare în limba lui. Între ei, a fost și un evreu, Rapaport, care a ținut o cuvîntare antiliberală în... idiș. Guvernul liberal, care — se știe — reprezenta pe atunci „reacțiunea conștiinței naționale împotriva jidanilor cotropitori", a protestat cu violență. „Viitorul" s-a grăbit să-i denunțe pe național-țărăniști drept „vînduți evreilor" (evident !) și să declare alarmat că discursul în idiș de la Cernăuți pune în primejdie bazele statului român.

La aceasta a răspuns Nae Ionescu. Articolul său se chema *„Uneltiri inconștiente"* și a apărut în „Cuvîntul" cu nr. 1032, de la 1 martie 1928.

„Va să zică, guvernul e de părere că actul de a te exprima sau de a îngădui exprimarea în limba maternă într-o adunare publică constituie o uneltire inconștientă împotriva unității statului.

Venită de la un șovinist iresponsabil, o asemenea aforistică de stat nu se putea să fie considerată decît o aberație. Tipărită în oficiosul guvernului, ea apare ca declarația programatică a unei politici de huligani, agitatoare, ațîțătoare și oprimantă...

Își închipuie ministrul de interne... că teoria statului național mai stă în picioare chiar în absurditățile ei polițiste ?

Noi știm ce însemnează naționalitate. Cunoaștem marea ei putere creatoare în domeniul spiritualului și sîntem cei dintîi, cei mai sinceri și mai convinși apărători ai ei. Dar, tocmai pentru că sîntem încredințați de realitatea națiunii ca unitate spirituală și etică, nu putem asista impasibili la o politică de strangulare a naționalităților. Fuga polemică a smuls guvernului declarații aberative. Să le regrete în chip formal și explicit. Nu e nici o rușine. Ci ar fi o declarație

care ar liniști țara — pe noi, românii, care nu ne dorim soarta Ungariei în primul rînd — și care ar convinge și străinătatea că guvernele române nu sînt străine de elementara deosebire între cultură și politică.

Iar pe viitor mai multă pază la gură".

Mai limpede, mai loial, mai cald cred că nu se poate vorbi.

*

Nu vreau să insist prea mult asupra aspectului politic al chestiunii. El e luminat complet, cred, de articolele pe care le-am citat.

Nu există aici posibilitate de echivoc sau răstălmăcire. Dar atitudinea profesorului Nae Ionescu depășea în cunoașterea iudaismului planul politic. Dacă, pe acest plan, el revendica drepturi largi pentru evrei, în cadrele statului român, spunîndu-și cuvîntul în cele mai speciale chestiuni de viață evreiască *, problemele generale ale iudaismului îl interesau cu atît mai mult.

Metafizica iudaică este o problemă familiară gînditorului Nae Ionescu. Puținii ebraizanți din România cunosc poate acest lucru.

În conferințe, în scris, la cursuri, incidental sau direct, el a schițat de multe ori problema, fie în ea însăși, în datele ei proprii, fie confruntînd-o cu punctul de vedere al gîndirii răsăritene (cum a făcut de cîte ori a fost vorba despre Spinoza). E cu totul semnificativ că în primele sale articole din „Cuvîntul", între primele probleme pe care le-a atacat de la debut, se vorbește tot despre anumite aspecte de spiritualitate iudee. Mă refer, în special, la trei foiletoane din iulie 1926 : 1) *„Criza iudaismului"* („Cuvîntul" nr. 509), 2) *„Criza iudaismului II"* („Cuvîntul" nr. 512), 3) *„Alte perspective"* („Cuvîntul" nr. 514). Vom reveni asupra lor cînd vom discuta prefața la *De două mii de ani.*

* Surprinzător, de exemplu, articolul său *Între Sefardimi și Eskenazimi"* (septembrie 1928), în care discută legea cultului a d-lui Lapedatu, indicîndu-i criterii de legiferare pentru evreii sefarzi.

Iată cui ceream această prefață. Nu numai profesorului meu, nu numai omului care ani de-a rîndul reprezentase cel mai uman și mai loial punct de vedere față de problema politică evreiască, ci, înainte de orice și mai ales, unui pasionat cercetător al spiritului iudaic.

*

Ce s-a întîmplat din iulie 1931, cînd această prefață a fost cerută și promisă, pînă în iunie 1934, cînd ea a fost scrisă și tipărită? O totală alunecare a Europei spre dreapta.

În mai puțin de trei ani, toate iluziile ce sprijineau continentul s-au destrămat, toate rezervele și formulele democrației au căzut, toate punctele de reper ale păcii s-au pierdut. A fost un adevărat măcel, în care au sucombat și spiritul de la Locarno, și conferința dezarmării, și Societatea Națiunilor. În această dezagregare rapidă a tuturor iluziilor sau ipocriziilor europene, forțele socialiste și democrate intrau într-un groaznic declin, în timp ce fascismele de tot soiul cunoșteau un brusc reviriment și o febră dintre cele mai active. La Viena, la Madrid, la Berlin, la Bruxelles, adică în patru din cele mai serioase redute ale sale, social-democrația se descompunea. Steaua aventurii se lumina singură pe acest cer european sumbru. Guvernul Hitler din primăvara anului 1933 încorona catastrofal seria de disoluții și prăbușiri europene. După o străveche obișnuință istorică, evreii aveau să plătească ei delirul, demența și disperarea tuturor.

Dacă 1931 fusese un an neantisemit, 1934 se pregătea să fie un an huliganic. În deschizătura acestui compas încape prefața profesorului Nae Ionescu.

„Cuvîntul" nu putea privi cu simpatie acest val reacționar. El știa că fascismul italian nu este o revoluție și știa, de asemeni, că hitlerismul nu poate fi una. Hitler era pentru „Cuvîntul" un corsar inventat, plătit și susținut de marea industrie germană împotriva sindicatelor muncitorești. Aș putea cita, în acest sens, la nesfîrșit din colecțiile ziarului pe anii 1931, '32 și '33.

Nu e interesant jocul „de-a contradicțiile" și nu mă ispitește deloc. Vreau doar să amintesc — pentru că toată

lumea a uitat — că ziarul „Cuvîntul" a fost antihitlerist şi că pînă în noiembrie 1933 atitudinea sa nu numai că n-a cunoscut în această privinţă vreo schimbare, dar s-a afirmat cu o violenţă polemică dintre cele mai crunte. Am avut toţi cîţi scriam în pagina întîi a ziarului dreptul, libertatea şi bucuria de a studia farsa germană şi de a o denunţa în toate formele ei politice camuflate. Şi vă asigur că de acest drept am uzat.

Noiembrie 1933 ! Aici se despart drumurile şi aici se află nodul tristei întîmplări de care vorbim.

Veneau liberalii la guvern. Era o grea lovitură. Era o foarte grea dezamăgire. „Cuvîntul" a fost mereu, din primul său ceas de viaţă, antiliberal. Era în antiliberalismul său mai mult decît o poziţie politică ; era o necesitate organică. Prin tot ce a gîndit „Cuvîntul" în viaţa românească, prin tot ce a înţeles şi explicat în istoria ţării, el se opunea liberalilor, partid de bancă, partid de oligarhie, partid de poliţie. Liberalii reprezentau sumar „lumea veche". Nu numai ideea de revoluţie, dar ideea de viaţă modernă este sufocată de liberalismul român.

Din ianuarie 1926, marele partid liberal intrase într-o serie de convulsii agonice, pentru ca, după patru ani şi jumătate, în iunie 1930, să pară de-a binelea mort. „Cuvîntul" avea dreptul să anunţe un „nou curs" în existenţa statului român, o „nouă ordine", un „nou regim". Partidul băncilor, partidul poliţiilor decedase.

„Noul curs" nu s-a realizat însă. „Noua ordine" a rămas o iluzie. În noiembrie 1933, liberalii veneau la putere — totul era pierdut, totul trebuia reluat de la capăt.

Aşteptam din partea „Cuvîntului" o acţiune antiguvernamentală necruţătoare. Nu era numai legitimă : era de-a dreptul obligatorie.

„Cuvîntul" era, în acel moment, singura forţă capabilă de o serioasă opoziţie. Naţional-ţărăniştii osteniţi şi compromişi nu aveau nici interesul, nici calitatea să atace. Cît priveşte aşa-zisele „partide mici", mofluze, păcălite şi indignate, nu le rămînea decît poarta tuturor situaţiilor desperate : antisemitismul. Eram convins că Nae Ionescu şi

„Cuvîntul" nu le vor urma pe acest drum. El, care scrisese şi luptase pentru o lume nouă, nu se putea sprijini pe această mizerie veche. Împotriva liberalilor, slavă Domnului, nu lipseau nici arme, nici argumente. Mai era oare nevoie în plus de o diversiune antisemită ? De diversiunea aceasta se putea servi oricine, numai ziarul „Cuvîntul" nu.

S-a lansat atunci vechea, eterna, infailibila formulă pe care, la vremea lor, liberalii o aruncaseră opoziţiei, pentru ca acum opoziţia să le-o arunce lor : liberalii vînduţi jidanilor.

Care liberali, oameni buni ? Nu cumva liberalii care întreţinuseră zece ani în universităţi bătaia sistematică pentru a justifica starea de asediu ? Nu cumva liberalii care subvenţionaseră în 1927 devastările de la Oradea Mare ? Nu cumva aceşti liberali care au fost statornic, de la 1848, forţa antisemită cea mai tenace, la guvern prin ei înşişi şi în opoziţie prin cuzişti ? Nu cumva aceşti liberali *„huligani, agitatori, aţiţători şi oprimanţi"* pe care îi denunţa profesorul Nae Ionescu în martie 1927 ?

Hotărît, gluma era prea simplă, chiar pentru o societate obişnuită cu glumele simple şi sinistre.

N-am crezut de aceea nici un moment într-o orientare antisemită a „Cuvîntului". Nu puteam crede. I se opunea întreg trecutul său, i se opunea, mai ales, întregul său sistem de gîndire politică.

Lupta care începea era, desigur, cel puţin în primele ei faze, confuză, ameninţată de primejdioase echivocuri şi, mai ales, de compromiţătoare alianţe. Eram convins însă că ziarul „Cuvîntul" nu le va suporta şi că va pune repede ordine în acţiunea lui, restabilind hotarele ce l-au despărţit totdeauna de aventurieri, de impostori şi de revoluţionarii „poliţiei în persoană". Un „Cuvîntul" gardist de fier mi se părea — şi mi se pare şi astăzi — un lucru strict imposibil. Nu din sentimentalism, ci dintr-o exactă cunoaştere a trecutului acestui ziar şi a liniilor politice şi spirituale între care s-a mişcat acţiunea lui.

Personal, am încercat de două ori să lămuresc lucrurile. O dată, plecînd. (Era în dimineaţa în care apăruse ciudatul articol *„Şi un cuvînt de pace"* — noiembrie 1934 —.

care părea mai mult un cuvînt de război.) I-am spus deschis profesorului tot ce aveam pe suflet şi i-am cerut dezlegarea de a pleca *. Am primit un răspuns care îmi dădea de ruşine toate ezitările, toate îndoielile.

„«Cuvîntul» antisemit ? «Cuvîntul» fascist ? Nu simţi că e absurd ?"

Peste cîteva zile, publicam în prima pagină, spre stupoarea antisemiţilor, articolul despre Ion Trivale. Situaţia mi se părea acum pe deplin clară.

Cine privea din afară toate acestea putea să fie nedumerit sau indignat. E aşa de greu, în toiul unei lupte politice, să distingi o poziţie de alta, să deosebeşti un strigăt de alt strigăt, să desparţi un obiectiv de altul. Loviturile cad orbeşte, fără să aleagă prea mult. Strigătele rezumă lapidar, sălbatic, cele mai imposibile împreunări de idei, cele mai stranii alianţe.

Aşteptam cu inima strînsă, dar cu o certitudine neclintită momentul în care „Cuvîntul" va face tăcere în jurul lui şi va vorbi răspicat.

Vă asigur că nu era o aşteptare naivă. În trecutul său, „Cuvîntul" avusese de cîteva ori acest curaj. El şi-a lichidat singur victoriile, atunci cînd începeau să fie creatoare de confuzii. Fuseseră vechi legături de luptă, pe care le tăiase scurt, sacrificînd totul unei situaţii clare. Nu puteam crede că va suporta multă vreme groaznica ceaţă, ce acoperea politica românească în noiembrie şi decembrie 1933, între acele umbre disperate, între acele epave fără busolă, între acele aventuri fără sens.

Totul a durat şase săptămîni şi totul s-a surpat, în cele din urmă, printr-un act de teroare. Restul îl cunoaşteţi.

---

* Nu ştiu prin ce mister detectiv, d. I. Ludo a luat parte la această convorbire, pe care o rezumă în cartea sa, după cum urmează :

„La un moment dat, cînd Hechter, speriat de unele semne ciudate pe cerul arian al purătului, a vrut să dea bir cu fugiţii, d. Nae Ionescu i-a calmat suferinţa, urcîndu-i salariul cu două mii de arginţi de nichel. De aici, probabil, i-a şi venit lui Hechter ideea să-şi intituleze romanul : *De două mii de ani.* Tocmai pe tocmai : un an, un leu, un an, un leu. La atît a apreciat d. Nae Ionescu suferinţa milenară a lui Hechter. Şi trebuie să recunoaştem că n-a fost prea zgîrcit."

„Cuvîntul" suprimat, Nae Ionescu închis, valul antisemit în plină ascensiune — să recunoaştem că timpul nu era prielnic romanului, care se apropia de sfîrşit.

Apariţia lui, normală în 1931, devenea acum, prin acumularea atîtor mici şi mari catastrofe, un fapt de scandal.

Antisemiţii aşteptau prefaţa profesorului ca pe un manifest politic. Evreii, ca pe un cuvînt de înţelegere. Şi unii, şi alţii, o aşteptau cu temeri felurite.

Nu luam parte la aceste temeri. Eram sigur că Nae Ionescu nu va scrie nici pentru prieteni, nici pentru duşmani, ci *pentru carte*. Eram sigur că-mi va scrie prefaţa din 1931, *ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat de atunci*, căci, orice s-ar fi întîmplat, nu avea dreptul să-i modifice gîndirea asupra unei drame ce nu e nici de azi, nici de ieri, ci de totdeauna. Această gîndire o cunoşteam, şi orice surpriză mi se părea exclusă.

Trebuie să recunosc astăzi : m-am înşelat.

O ANTOLOGIE

Se spune că prefaţa d-lui prof. Nae Ionescu la volumul De două mii de ani *al d-lui Mihail Sebastian e o caldă şi vibrantă pledoarie antisemită.*

Dacă lucrul e adevărat, sîntem curioşi să aflăm motivele persistenţei d-lui Sebastian, care a ţinut ca volumul să nu apară fără prefaţa d-lui Nae Ionescu.

Sau — doamne fereşte — d. M. Sebastian a devenit antisemit ?

„Facla", anul XIII, nr. 1015, 23 iunie 1934

După cum se ştie, romanele evreieşti au un anume curs pe piaţă. Le citesc şi evreii — cu interes —, le citesc şi creştinii — din curiozitate. Informaţi asupra acestui fenomen literar ce s-au gîndit rasiştii ? Ce ar fi să folosim vehiculul romanului evreiesc pentru o difuziune mai eficace a ideologiei rasiste ?

Zis şi făcut ! Au căutat şi găsit un scriitor evreu — Mihail Sebastian ; au căutat şi găsit un editor evreu — Ciornei ; au căutat şi găsit un titlu specific evreiesc — De două mii de ani *— şi, la adăpostul acestui triplu blindaj iudaic, au lansat o bombă. Care ? Prefaţa d-lui Nae Ionescu.*

...E o farsă fără precedent în istoria celor două mii de ani de bătaie. Noi, evreii, am produs rabini denunţători ai propriei lor comunităţi, am produs membri activi ai inchiziţiei ; am produs falsificatori de texte talmudice, dar toţi, mari şi mici, şi-au făcut un scrupul din a trece, în prealabil, în tabăra creştină cu arme şi bagaje, pentru ca, de acolo, făţiş, să toarne foc şi pucioasă peste fraţii lor de

origine. Dar pînă azi n-am dat încă de un exemplar de evreu care să se supere teribil dacă-i contești puritatea sentimentelor sale iudaice și care, simulînd iudaismul, să se apuce să scrie un roman evreiesc — în ce scop toate astea ? Pentru ca, prin zbieretele și artificiile sale literare, să-i atragă pe evrei în cursă, în casă la el, unde-i pîndesc, dindărătul copertei, arienii. Și ce se întîmplă apoi — ați văzut ! Ideologi rasiști, sub pretextul, incontestabil, spiritual că nu sînt decît executorii unei fatalități implacabile care pretinde că evreii trebuie *să mănînce bătaie, îi poftesc pe evrei să pupe ciomagul.*

Asta zic și eu păcăleală. Un adevărat tur de forță. D. Mihail Sebastian poate să fie mulțumit. Colaboratorii arieni ai romanului d-sale așa-zis semit nu l-au dat de sminteală. Chiulul e atît de inteligent ticluit, încît nimeni n-ar putea bănui ce hap se ascunde între scoarțele cărții. Cumpărătorul romanului nu se trezește la realitate decît după ce dă gologanii. Dar atunci e prea tîrziu.

Adam, anul VI, nr. 72, 1 iulie 1934

Un tînăr scriitor evreu a scris un roman oarecum autobiografic. Toată cartea e străbătută de o singură și dramatică întrebare : De ce evreii trebuie să sufere atîtea umilințe ?

După cum vedeți, subiectul nu e nici prea nou, nici din cale afară de interesant. Dar tînărul scriitor s-a adresat d-lui Nae Ionescu, cerîndu-i o prefață. Și d. Nae Ionescu s-a executat. În prefața aceasta, d. Nae Ionescu răspunde la întrebarea chinuitoare a lui Iosef Hechter :

„Evreii trebuie să sufere mereu, pentru că sînt evrei.“ Și toată prefața este o demonstrație antisemită pe tema asta.

Un cunoscut critic literar spunea în legătură cu acest caz :

— Înțeleg situația cuiva care primește pe neașteptate niște picioare în spate. Dar nu mi-aș fi putut imagina existența unui om care să le solicite stăruitor și apoi să se mîndrească cu acest tratament...

Cazul continuă să preocupe toate cercurile literare.

Încotro („Sadism“, anul IV, nr. 160, iulie 1934, 5 august 1934)

Prefaţa d-lui Nae Ionescu condamnă la o perpetuă detenţiune morală şi politică gintea lui Israel. Bietul Hechter se grăbeşte să pună sentinţa inapelabilă în fruntea cărţii şi să se mîndrească fiindcă poartă acest scuipat îngheţat lansat de scumpul nostru profesor...

„Adevărul Literar", anul XIII, seria V, nr. 713

Acest jidan, introducîndu-se printr-o perfidie specifică rasei lui în redacţia unui ziar românesc şi naţionalist, a lăsat multă vreme să se acrediteze în opinia publică periculoase confuzii.

Ceva mai mult. El a dus obrăznicia pînă acolo, că a cerut pentru o carte jidovească scrisă în idiş, în care se proslăvesc Protocoalele Sionului, o prefaţă d-lui profesor Nae Ionescu, cu gîndul de a-l atrage în bandele francmasoneriei şi de a-l compromite în ochii bunilor români. Dar a fost pedepsit cum trebuie. Prefaţa denunţă toate crimele jidovilor şi pune în lumină primejdia pe care o reprezintă aceste ploşniţe pentru orice stat naţional. Felicităm călduros pe d-l profesor Nae Ionescu că a rezistat cursei ce i-a fost întinsă, scriind o prefaţă pe care orice bun român e dator s-o cunoască.

„Porunca Vremii", „Apărarea Naţională", „Buletinul anti-ludeo-masonic" etc., etc.

Din pricina structurii d-sale de parvenit, confundînd naţiunea românească cu naţionalismul românesc, d-sa şi-a jucat tot capitalul literar în acţiunile acestuia. Or, naţionalismul românesc, ca orice naţionalism, este, prin definiţie, xenofob şi antisemit şi d. Mihail Sebastian, pe nume Iosef Hechter, nearian. Deci, Mihail Sebastian nu putea fi acceptat în sînul lui... Incapabil să trăiască viaţa celor mulţi şi respins de cei puţini, abulia d-lui Mihail Sebastian avea nevoie de o forţă supranaturală care să-l apere de groaza zilei de mîine şi de aceea a destinului.

În chipul acesta, soarta materială şi spirituală a d-lui M. S. a ajuns indisolubil legată de aceea a d-lui Nae Ionescu...

...Dar ce căuta prefaţa lui Nae Ionescu... ?

Păcatul originar al d-lui Sebastian, renegarea calicimii, l-a împins la crimă. Cu lege de fier, trebuia să şi-o ispăşească.

Şi ispăşirea a fost romanul d-sale şi prefaţa d-lui Nae Ionescu...

...Iosef Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanţialmente bolnav, pentru că eşti un parvenit... Da, da, Iosef Hechter, tu eşti bolnav, substanţialmente bolnav, şi d. Nae Ionescu nu mai poate face nimic pentru tine. „Cuvîntul" a dispărut şi, cu dînsul, şi subvenţiile, şi leafa. Iosef Hechter, tu eşti un huligan ! Ai renegat calicimea care te-a crescut, şi salvarea nu este nicăieri, chiar dacă Profesorul te-ar numi „căpitan" în ghetou... Ce vină ai tu, dacă Corneliu Zelea Codreanu nu a vrut să te primească ? Iosef Hechter, tu simţi oare cum te cuprinde întunericul şi-ţi plesneşte obrazul de ruşine ?

„Şantier" (De la A. C. Cuza la Mihail Sebastian) anul II, nr. 10, 1–15 septembrie 1934

Deşi evreu, a dat buzna în lagărul reacţiunii româneşti. S-a proclamat „burghez" (n-are cinci parale în buzunar), naţionalist de specie carteziană... a împrumutat tale quale schemele de gîndire şi vocabularul dreptei naţionaliste şi huliganice.

...D. Mihail Sebastian s-a dat cu „Regele, Christos şi Naţiunea", nu l-a părăsit pe d. Nae Ionescu cînd acesta a trecut la huligani.

Rămînerea în această tabără şi acceptarea unei prefeţe (unde se sintetizează doctrina antisemită) în fruntea romanului. De două mii de ani, *scris de evreul* conştient *Iosef Hechter, înseamnă o descalificare pentru Mihail Sebastian.*

„Adevărul Literar", anul XIII, seria II, nr. 718, 9 sept. 1934

Dar, pentru a imprima mai multă autenticitate israelitismului său, neoiudeul şi-a făcut rost de o prefaţă semnată de d. Nae Ionescu, amic al evreilor. Ce au pus la cale, între culise, între ei, naşul şi finul, nimeni nu ştie. Atîta am văzut : cînd a apărut Iosef Hechter la rampă şi, foarte patetic, după o peroraţie scurtă şi bine simţită, s-a aruncat... cu un zbieret de suprem sacrificiu în cazanul triplei sale credinţe evreo-româno-dunărene, d. Nae Ionescu, foarte bine dispus, a tras deodată salteaua. Şi

bietul Hechter — tranc, cu nasul de dușumeaua nudă a scenei.

Cam așa stăm cu chinul lui Hechter, care suferă groaznic de amor în romanul d-sale evreiesc și care și-a oblojit drama cu o leafă rezonabilă, chit ca „experiența" lui „să lămurească pentru toți ceilalți un îndreptar". Așadar, gologanii, cărora Hechter le zice „însingurare", fiindcă e singurul care-i încasează — după cîte mi se spune : și astăzi încă — de la purătul său, sub forma asta onorabilă, pentru lunara sa dramă iudaică ori pentru iudaica sa dramă lunară, sînt o indicație pentru soluția suferinței tuturor coreligionarilor.

D. Nae Ionescu l-a ridicat pe acest dramatic rozător de ciolane de la situația umilă de cîine de pripas la nobilul rang de cîine de rasă. Nu vedeți ? Cu tot dezgustul pentru ceilalți „evrei", d. Nae Ionescu s-a obișnuit atîta cu jidănașul Bubica Hechter, încît, din cînd în cînd, îl scoate în Cișmigiu la plimbare, cu lănțișorul de gît. Și dacă usturoiatului Bubica îi vine chef să ridice piciorul și scrie un roman la rădăcina unui tei, d. Nae Ionescu, zîmbind cu toleranță creștină, așteaptă pînă coteiul își termină treaba, fără să întoarne capul aiurea, de scîrbă. Ba, la pozna asta, pe care numai acidfenicul o poate absolvi, d. Nae Ionescu mai dă și o prefață...

Arătat de o lume întreagă cu degetul, el a continuat să-și lingă interesul în liniște, fără să scoată o vorbă. Las' să i se spună lichea, ticălos, dejecție a ghetoului evreiesc, care au aceeași obiectivă hărnicie, fabrică oameni și măgari laolaltă — pe Hechter nimic nu-l atinge ! El știe prea bine că pămîntul nu se învîrte în jurul demnității omenești, ci în jurul unei axe care seamănă teribil cu ciolanul boierului.

I. Ludo : „Iuda trebuie să sufere, pentru că e suferind" (Editura Adam)

PREFAȚA

„Ei, și ce vrei să-ți fac eu".
De două mii de ani, pag. 45

Am citit de nenumărate ori această prefață și mi-a fost greu să disting unul cîte unul toate vîrfurile de cuțit ce străpung prin ea cartea care i-a fost încredințată.

E un act global de nedreptate. Sub apăsarea lui, problemele și argumentele puse în joc se șterg și se pierd. Pînă a numerota punctele de discuție, pînă a desprinde frază cu frază ideile și a le izola de corpul celor 19 pagini, rămîne o impresie totală de cenușă și de moarte. Pe urma ei, se poate discuta la nesfîrșit...

Nu e o prefață aspră, cum se spune. De asprimea ei nu m-aș fi plîns. Glasul profesorului Nae Ionescu n-a fost niciodată altfel decît aspru cu mine. Cele mai severe cuvinte de la el le-am primit — și probabil că același lucru îl poate spune oricare din elevii lui. Cine își imaginează legătura noastră de profesor drept un lanț de complezențe mutuale nu-și va putea niciodată închipui brutalitatea sinceră cu care ne obliga să dăm socoteală față de noi înșine de propriile noastre fapte. Și avea dreptul să ne impună această brutalitate, pentru că cel dintîi care o suporta de bună voie era el însuși.

Dar nu e o prefață aspră. Asprimea este și ea un act de iubire. Este o prefață de o cruzime rece, metodică și indiferentă. S-ar spune un registru sistematic de tragedii, înscrise alfabetic și cu număr de ordine. Mîna scriitorului n-a tremurat.

Este ceea ce mă surprinde mai mult în acest text. Pentru prima oară, descopăr un Nae Ionescu indiferent și abstract. Omul acesta, al cărui scris liniar și neted n-a izbutit niciodată să-i acopere emoția, scrie acum un fel de raport tehnic, înghețat în idei generale și abstracții.

Este o piesă de dosar, este un rezumat juridic, este un jurnal de grefă, din care a dispărut suflul vieții. Nu se aude nici o voce, nu se simte nici un om în acest pustiu.

Urmăresc mersul complex al ideilor de-a lungul prefeței, încrucișarea lor în punctele de sprijin ale raționamentului, despărțirea lor în paranteze și teme secundare, urmăresc întreg acest eșafodaj de argumente și găsesc cu surprindere numai formule, numai scheme, numai abstracții. Că sînt sau nu antisemite aceste abstracții, este pentru moment indiferent. Dar ele sînt abstracții. Cînd, de exemplu, profesorul stabilește în trei cuvinte identitatea dintre talmudism și zărăfie (pag. 19), ceea ce e regretabil în această afirmație nu e poate vizibilul ei înțeles antisemit, ci, înainte de orice, arbitrarul ei. Sau cînd enunță teoria „conceptului-limită" și sprijină pe ea refutarea statului sionist (pag. 23), nu face altceva decît să dea unei sugestii — seducătoare ca joc dialectic — valoare de axiomă. Și sînt în această prefață prea multe sugestii ridicate abuziv la rangul de axiomă. E un exces de adevăruri generale cu care gîndirea lui Nae Ionescu nu ne obișnuise pînă azi. Că doar de la el am învățat ce se cheamă a gîndi concret.

Voi păstra de aici încolo din prefața sa, ca pe un exemplu unic de gîndire schematică, pasajul în care vorbește despre „limitele de variație ale momentului geografic și ale momentului de tradiție" (pag. 12). O mai mecanică imagine a unei vieți de om ar fi greu de construit. Totul — pasiune, inteligență, neliniște — se teșește și se anulează în această scară grafică, ce rezumă pentru profesor o existență.

*

Nu vreau să discut chestiuni de metodă. Ar fi și foarte greu cu un gînditor de precizia profesorului Nae Ionescu. Consider o simplă glumă exercițiile de logică ce s-au făcut pe marginea prefeței*. Mai serioasă ar fi — dacă ar fi — trecerea de pe planul filozofiei culturii pe planul problemei salvării, trecere pe care o discuta Mircea Eliade (*„Iudaism și Antisemitism"*, „Vremea", 22 iulie 1934).

* Vezi anexa VIII.

Nu am însă căderea să ridic și, cu atît mai puțin, să rezolv asemenea obiecții. Dar bag de seamă un alt dublu plan al prefeței, și pe acesta voi încerca să-l lămuresc.

De la primele pagini, vorbind despre drama iudaică, Nae Ionescu distinge două aspecte ale ei. Un aspect interior : suferința evreului este intimă, ea își are rădăcina în el însuși, ea pornește de la un conflict cu sine însuși. Un al doilea aspect, exterior : suferința evreului vine din afară și constă într-un conflict permanent cu ceilalți oameni. Între aceste două aspecte, profesorul nu ezită să aleagă : numai primul este esențial. Celălalt — înșelător și fără importanță. Termenii sînt limpezi. Drama iudaismului nu este un *„fenomen de relație"* ; ea nu este o *„defectuoasă luare de contact între evrei și ceilalți oameni"* (pag. 8).

Distincția aceasta atît de precisă, la care subscriu, închide însă drama iudaică *în propriul ei cerc.* Cine vrea să vorbească despre această dramă trebuie să vorbească despre iudaism, nu despre altceva. Să caute adică resorturile suferinței iudee în elementele constitutive ale spiritului iudeu, *în conflictele sale intime,* nu în raporturile sale „defectuoase" cu restul lumii. „Conflictele intime" constituie un fenomen. „Conflictele cu restul lumii" constituie o problemă. Și problema poate fi soluționată prin „amendări", prin „ajustări", în timp ce fenomenul rămîne ireductibil.

Este posibil un asemenea examen „dinăuntru" al iudaismului și al dramei lui ? Nici vorbă că este posibil. L-a făcut însuși profesorul Nae Ionescu, dar nu în prefața din 1934, ci într-un articol din 1926. (*„Alte perspective"*, „Cuvîntul" nr. 514. 24 iulie 1926).

Punctul de plecare și concluziile acelui articol sînt tulburător identice cu ale prefeței. Explicațiile însă sînt altele. *„Iudaismul nu are decît două eventualități : se chinuiește perpetuu sau moare. Tertium non datur"*, scrie, în 1926, Nae Ionescu, anticipînd cu aproape șapte ani pe acel *„Iuda trebuie să sufere"* de azi.

Dar de ce se chinuiește iudaismul în articolul din 1926 ? Pentru că cuprinde o anumită antinomie intimă, pe care nu o poate rezolva (veți vedea îndată). Și de ce trebuie să sufere Iuda în prefața din 1934 ? Pentru că,

nerecunoscîndu-l pe Mesia şi atacînd aşezările creştine, provoacă reacţia şi defensiva acestora.

Explicaţia diferă total. Să fie la mijloc o contrazicere ? Poate că nu. Este însă cu siguranţă o schimbare de punct de vedere. Articolul *„Alte perspective"* consideră drama iudaismului *în sine*, în timp ce prefaţa la *De două mii de ani* consideră această dramă în raporturile ei cu antisemitismul. Sînt aceste raporturi esenţiale ? Este antisemitismul un element constitutiv al suferinţei iudaice ? Judecînd după prefaţă, da. Judecînd după articol, nu.

Iată, într-adevăr, cum explica în 1926 profesorul Nae Ionescu drama iudaismului fără să facă apel la nici un argument din afara acestui iudaism, ci utilizîndu-i doar datele strict interioare :

„Deosebirea fundamentală a evreilor faţă de restul lumii stă în faptul că la ei naţiune *şi* religie *se acoperă : ca sferă, dar nu ca conţinut. Numai poporul lor este de religia lor ; altul nu. Ei sînt fără îndoială o naţiune, adică o comunitate naturală ; dar nu s-au mulţumit niciodată numai cu legătura asta naturală ; legitimitatea existenţei lor ca naţiune distinctă a fost de origine religioasă ; de aceea evreii sînt «poporul ales»...*

— *...Ei bine,* în unitatea aceasta politică — religioasă, *evreii nu şi-au găsit niciodată echilibrul stabil. Acesta este faptul brut şi brutal, dacă voiţi, care constituie criza iudaismului şi care îl va împiedica veşnic să „fructifice" şi să „împlinească" creştinismul.*

Perioada cea mai echilibrată a istoriei lor este desigur cea înainte de trecerea în diaspora. Dar şi atunci echilibrul este îndoielnic. Căci niciodată accentul fundamental al vieţii iudaice nu a căzut în acelaşi fel asupra momentului naţional şi celui religios. Ci întotdeauna interesul a pendulat între aceste două momente. Profeţii sînt doar o dovadă că momentul naţional şi cel religios, departe de a se contopi, s-au succedat întotdeauna ; religioşi în timpuri de nenorocire politică ; călcători ai legii în vremuri de înflorire naţională.

Cam în acelaşi fel se pune problema şi astăzi. Căci încercarea de soluţionare a problemei iudaism—Europa

pune, pe rînd, accentul pe unul sau altul din cele două momente, fără să le poată contopi într-o sinteză unitară. Confesionalizare—naţionalizare, *iată cele două soluţii propuse de iudaism în conformitate cu dualismul fiinţei lui...*

...Părerea mea este că criza iudaismului e permanentă. Continua pendulare de care vorbeam, între polul naţional şi cel religios, nu este numai o întîmplare (riguros verificată istoriceşte, dar totuşi întîmplare !), ci necesitate. Povestea jidovului rătăcitor nu este numai o poveste, ci însăşi expresia neliniştii acestei rase care nu şi-a găsit drumul.

O sinteză între momentul naţional şi cel religios al iudaismului este imposibilă, pentru că aceste două momente nu sînt omogene ; iar atîta timp cît această sinteză nu este posibilă, toată viaţa iudaică va fi frămîntată de oscilările între cele două centre de polarizare.

Iată deci dilema gravă în care se află iudaismul : sau îşi păstrează specificitatea, adică dublul caracter natural-naţional şi religios, şi atunci criza de oscilaţie între cei doi poli este permanentă ; sau pentru înlăturarea acestei crize renunţă la unul din elemente — şi atunci îşi sacrifică viaţa însăşi".

Nu am transcris acest lung citat ca să-l comentez. Ci numai ca să arăt că o explicaţie a suferinţei iudaice prin propriile ei legi, *şi numai prin ele,* este posibilă. Nae Ionescu reducea în articolul său din 1926 întreaga dramă a iudaismului la o „pendulare între momentul naţional şi cel religios", o reducea adică la o antinomie structurală, la un conflict interior.

Acest conflict interior este cu desăvîrşire independent de condiţiile istorice în care trăiesc evreii şi de raporturile — bune sau rele — pe care le întreţin ei cu celelalte neamuri. Căci — dacă înţeleg bine scrisul profesorului — iudaismul este — sau, mai bine zis, era în 1926 — tragic nu prin răfuielile pe care le-ar avea cu cealaltă lume, ci prin răfuielile pe care le are cu sine însuşi. În acest sens, şi numai în acest sens, se poate spune că suferinţa lui Israel nu este un „fenomen de relaţie".

*

Părăsind articolul „*Alte perspective*" și revenind la prefață, trebuie să observăm că aici explicația dramei iudaismului se schimbă fundamental. *Și anume, prin deplasarea axei sale din sînul iudaismului în afara lui.* De astă dată, rădăcina dramei este *nerecunoașterea lui Hristos.* Și nu pentru că această nerecunoaștere i-ar crea iudaismului un caz de conștiință, o criză spirituală sau o tragedie intimă, ci pentru că ea îl pune în conflict cu creștinii. În conflict cu creștinii, nu în conflict cu sine însuși.

Băgați de seamă ? Chestiunea unică ce se mai poate pune, pornind de la această premisă, este doar să știm care sînt raporturile posibile dintre creștini și evrei. Raporturi bune ? Evreii vor fi fericiți. Raporturi „defectuoase" ? Evreii vor suferi. Astfel, drama iudaismului nu devine nimic mai mult decît un simplu „fenomen de relație", adică exact acel fenomen de relație pe care prefața îl exclude de la început, pentru a reveni totuși la el în decursul întregii sale argumentări.

Am impresia că aici stă viciul celor 19 pagini, viciu care le împiedică să înțeleagă și, cu atît mai mult, să explice drama ce le-a fost supusă spre judecată.

Să fim bine înțeleși. Nu am deloc intenția să mă amestec în problemele de teologie pe care prefața le-a implicat sau prilejuit. Ele sînt, fără îndoială, foarte respectabile, dar răspund unor întrebări ce nu-mi aparțin. Nu aștept de la dezlegarea lor nici o lumină. Declar fără insolență, dar ferm că sînt un foarte convins laic. (Asta nu înseamnă că-mi voi lua vreodată triviala libertate de a ironiza aceste valori în numele „liberei cugetări".)

Cazul *De două mii de ani* a avut și un capitol teologic, foarte violent prin ton și foarte durereros prin oamenii pe care i-a învrăjbit *. Timp de vreo două luni, s-a discutat cu aprindere despre mîntuirea evreilor, pe care unele texte păreau s-o acorde, dar altele — mai nefindu-

* Vezi anexa IX.

plecate — o refuzau fără îndurare. Nu știu ce decizie s-a luat pînă la urmă în această privință. E de la sine înțeles însă că nu din acest punct de vedere, teologic, aș putea urmări prefața. Cînd profesorul Nae Ionescu încearcă să explice drama iudaismului prin tăgăduirea lui Hristos, eu nu pot întreba ce sens religios a avut această tăgăduire și nici ce penalități metafizice o așteaptă. Dar îmi pot pune altă întrebare : în ce măsură explicația profesorului explică ? în ce măsură își acoperă ea obiectul ? nu cumva îl lasă descoperit în anumite locuri ? nu cumva îl lasă neexplicat ?

N-aș vrea să par prea categoric în afirmații, dar mi se pare că prefața deschide aici o serie de dificultăți foarte serioase și lasă fără răspuns cîteva obiecții obligatorii. Voi formula numai două, pe cele mai simple.

Evreii, spune prefața, suferă pentru că nu l-au recunoscut pe Hristos-Mesia. Nerecunoscîndu-l, ei se opun creștinilor și sabotează așezările creștinești. Creștinii reacționează, lovesc și, drept urmare, evreii suferă. Este extrem de clar.

De aici decurg însă două consecințe, pe care bănuiesc că nu le va nega nimeni.

1) Suferința evreilor începe de la venirea lui Hristos. Ea nu a existat înainte de această venire.

2) Evreii suferă numai atunci cînd sînt în contact cu creștinii.

Pentru ca explicația suferinței iudaice, propusă de Nae Ionescu, să fie justă, ar trebui mai întîi ca aceste două consecințe ale ei să se verifice. Se verifică ? Mă tem că nu.

Într-adevăr, drama iudaismului nu ia naștere odată cu Hristos, ci îl precede — și îl precede cu mult.

Evreii nu suferă numai de 1934 de ani, ci de vreo 5697, atîția cîți au numărat ei de la facerea lumii. Toată istoria lor este un lanț de tragedii. Neliniștit, zbuciumat, străbătut de un etern fior patetic, iudaismul a fost totdeauna, înainte sau după Iisus, în momentele lui de umilință istorică, *dar și în momentele de splendoare,* o dramă. Lucrul e cunoscut și, în orice caz, Nae Ionescu îl cunoaște. Recitiți din articolul său mai sus citat o singură frază :

„Perioada cea mai echilibrată a istoriei lor (a evreilor...) *este desigur cea înainte de trecerea în diaspora. Dar şi atunci echilibrul este îndoielnic."*

Dar dacă *„şi atunci"* echilibrul este îndoielnic, dacă *„şi atunci"* evreul suferă, se mai poate oare explica suferinţa lui prin faptul *mult posterior* al venirii lui Hristos şi al nerecunoaşterii sale drept Mesia ?

Iată o întrebare căreia prefaţa nu-i răspunde.

A doua noastră întrebare rămîne, şi ea, tot fără răspuns. Dacă evreii, refuzîndu-l pe Hristos-Mesia, sabotează valorile creştine, urmează că ei vor avea de suferit rigorile acestor creştini. Foarte logic. Antisemitismul creştin se află astfel explicat. Ce ne facem însă cu antisemitismul arab ? Oare turcii şi arabii să fie antisemiţi tot pentru motivul că evreii nu l-au recunoscut pe... Hristos ? Ar fi greu. Cel mult le-ar putea reproşa că nu l-au recunoscut pe Mohamed, dar atunci, recunoaşteţi, chestiunea s-ar complica şi mai rău.

Întîmplarea, o tristă întîmplare, a făcut ca astă-vară, puţin timp după apariţia prefeţei, să izbucnească în Algeria, la Constantine, un scurt şi cumplit pogrom. A fost ceea ce s-ar putea numi un „clasic pogrom de interes local", montat, săvîrşit şi consumat în ochii poliţiei. M-am întrebat atunci în ce paragraf al prefeţei ar putea intra sîngele vărsat la Constantine, sub ce nuanţă ar încăpea cadavrele evreilor măcelăriţi acolo. N-am găsit însă nici o lămurire. Ceea ce înseamnă că, cel puţin pe frontul arab, suferinţa lui Israel rămîne fără explicaţie.

Iată dar că explicaţia centrală a suferinţei lui Israel prin tăgăduirea lui Hristos are două serioase lacune. Ea nu explică, în primul rînd, suferinţa evreilor înainte de Hristos. Ea nu explică, în al doilea rînd, suferinţa lor în relaţiile cu necreştinii. Aceste două spărturi în şirul ei dialectic împiedică explicaţia lui Nae Ionescu să cuprindă întreaga dramă. Şi dacă nu o cuprinde întreagă, nu o cuprinde deloc.

Ce rămîne atunci în picioare după scoaterea problemei lui Mesia din cauză ? Rămîn faptele.

„Se constată că între evrei și popoarele în mijlocul cărora trăiesc au existat întotdeauna nepotriviri și neînțelegeri; de pe urma cărora evreii au fost supuși la un regim deosebit, din care pentru ei au izvorît întotdeauna suferințe". (Prefață, pag. 13)

Nepotriviri și neînțelegeri? Nu cumva se mai pot numi ele și „defectuoase luări de contact între evrei și ceilalți oameni?" Nu cumva ne întoarcem aici la „fenomenul de relație", pe care l-am îndepărtat din capul locului, la pagina 8?

Nu știu și nu stărui. Cred însă că de aici încolo prefața profesorului se angajează pe un inevitabil drum antisemit. Căci ea nu mai pune problema explicației, ci, pur și simplu, problema răspunderii și a vinei.

Lăsînd deoparte metafizica și psihologia, ea intră direct în politică, ridicînd o simplă, scurtă și decisivă întrebare: *cine* este vinovat? Întrebare împotriva căreia profesorul protestează de cîteva ori, dar pe care prefața sa o impune direct la fiecare pagină.

„Să ne amintim, în adevăr, că ceea ce vrem să lămurim noi nu e cine e vinovat în conflictul dintre evrei și celelalte neamuri, ci care este explicația permanenței suferințelor lui Israel". (pag. 21)

Dar e inutil și, în orice caz, prea tîrziu să ne mai amintim acest lucru la pagina 21, cînd în toate paginile anterioare îl uitasem. Cu voie sau fără voie, prefața pune din plin problema răspunderilor. Ba cred că nu pune, în ultimă analiză, *decît* problema răspunderilor.

Cine este vinovat? Prefața răspunde fără ezitare: *Evreii!**.

---

* *„Păi același răspuns îl dă și romanul d-tale"* va sări indignat criticul pătrunzător și îmi va cita din nou primejdioasa pagină 213.

(— Ești abil dumneata, m-a întrerupt Vieru. Nu cumva pentru că antisemitismul o fi etern vrei să-l scoți inexplicabil? Și pe evrei inocenți?

— Doamne ferește! Nu numai că antisemitismul mi se pare explicabil, dar evreii mi se par singurii vinovați.)

Sînt dezolat, dar nu voi răspunde acestui zdrobitor citat. Cred că nimic nu este mai dificil în lumea asta mare, decît să demonstrezi cuiva că o ironie este o ironie.

Iar o dată stabilită această culpă, se grăbește să-i studieze elementele și circumstanțele agravante.

„...vom spune că o categorie de oameni nu e aleasă ca victimă de către agitatori decît :

1) Cînd ea constituie o grupă fundamental deosebită de masele în mijlocul cărora trăiește ;

2) Cînd deosebirile acestea, devenite conștiente și înțelese ca tot atîtea motive de superioritate asupra neamurilor din jur, au ca urmare un proces voit de secesiune, care duce la izolarea numitei grupe înlăuntrul chiar al societății respective ;

3) Cînd, de pe urma acestei izolări, viața înlăuntrul grupei ia anumite forme ezoterice, pline de mister pentru cei din afară ;

4) Cînd grupa aceasta reprezintă o primejdie permanentă pentru ordinea celor din afară, pentru structura spirituală, politică, socială sau economică a așezării lor". (pag. 15)

Dacă mai era posibilă vreo îndoială, fragmentul acesta o înlătură. El expune, rezumă și sistematizează tot ceea ce doctrina antisemită a gîndit pînă astăzi despre iudaism și despre evrei. Este un breviar de „blestemății" evreiești, care, de astă dată, nu numai că explică antisemitismul, dar îl și legitimează. Căci dacă evreii, după cum susțin antisemiții și după cum afirmă Nae Ionescu, prin însăși firea lor reprezintă „o primejdie permanentă", nimic nu este mai firesc pentru neamurile primejduite decît să-i suprime sau cel puțin să încerce suprimarea lor. Mi se pare că nici antisemiții nu revendică altceva.

Iată unde ajunge profesorul Nae Ionescu, vechiul prefuitor al lui Israel.

Să încerc a răspunde celor patru puncte de rechizitoriu ? La ce bun ? Cît preț vor avea argumentele, acolo unde viața însăși n-a avut nici un preț ?

Ar fi poate, cel mult, o melancolică satisfacție să-i răspund profesorului cu propriile sale texte din trecut.. Nu pentru a-l pune — cum se zice — „în dificultate" (ar fi cutezător și inutil : îmi cunosc prea exact slăbe-

le-mi puteri şi îi ştiu prea bine excepţionala forţă dialectică).

Din toate obiecţiile posibile — şi sînt enorm de multe! — nu voi înfăţişa însă decît una. V-aş ruga anume să vă gîndiţi dacă cele patru „puncte" de mai sus, prin care se legitimează antisemitismul, sînt aplicabile astăzi numai evreilor şi dacă nu cumva, dimpotrivă, ele nu sînt verificate mult mai exact de orice minoritate naţională. De saşi, bunăoară.

Să încercăm.

1) Constituie saşii „o grupă fundamental deosebită de masele româneşti" ?

Cred că nu fac nici un abuz răspunzînd : *da*.

2) Trăiesc ei ca o grupă izolată înlăuntrul societăţii româneşti, conştienţi de aceste deosebiri şi socotindu-se superiori neamurilor din jur ?

Evident. Orgoliul saşilor şi refuzul lor de contact cu românii este cunoscut.

3) Ia viaţa lor înlăuntrul grupei „anumite forme exoterice" misterioase pentru cei din afară şi, în orice caz, impenetrabile ?

Desigur. Societăţi riguros închise, organizaţii politice, legiuni cu caracter militar.

Dacă evreii trăiesc sau nu izolaţi, dacă ei se consideră sau nu superiori *, dacă viaţa lor este sau nu misterioasă se mai poate discuta. Pentru saşi, discuţia e însă inutilă. Ei constituie cu adevărat şi incontestabil o insulă în statul şi societatea românească.

Dar atunci de ce nu există o mişcare antisăsească ? De ce evreii sînt, iar saşii nu sînt „aleşi ca victime de către agitatori" ?

---

* *Es ist die Tragik im Dasein des Juden, dass er zwei Gefühle in seiner Seele einigt ; dass Gefühl des Vorrangs und das Gefühl der Brandmarkung. In dem beständigen Anprall, in der Reibung dieser beiden Empfindungsströme, muss er leben und sich zurecht finden. Es hat sich mir bei fast allen Juden, denen ich begegnet bin, bestätigt, und es ist der tiefste, schwierigste und wichtigste Teil des jüdischen Problems.*

Man besitzt aber, einfach und menschlich betrachtet, ebensowenig einen Vorrang dadurch dass man Jude ist, wie man gebrandmarkt ist dadurch, dass man Jude ist" (Jakob Wassermann : *Mein Weg als Deutscher und Jude*).

Foarte simplu, va replica vocea antisemită. Pentru că evreii reprezintă, iar saşii nu reprezintă o primejdie. „Punctul patru" li se aplică numai evreilor şi numai ei sînt primejdioşi.

Se poate. Dar primejdioşi prin ce ? Prin „fundamentala lor deosebire", prin „izolarea şi conştiinţa superiorităţii lor", prin „formele misterioase ale vieţii lor" ? Nu, categoric nu. Căci, prin aceleaşi elemente, saşii (sau ungurii sau oricare alţi minoritari, de oriunde) nu sînt deloc primejdioşi. Nu acestea deci pot fi elementele constitutive ale primejdiei, ci altele, care rămîne să fie găsite. Primele trei puncte ale rechizitoriului urmează prin urmare a fi înlăturate, ca neconcludente. Ne rămîne din acest rechizitoriu doar ultimul punct, cel mai greu însă şi abandonat exclusiv pe umerii evreilor.

Evreii „reprezintă o primejdie permanentă..." Ei „sabotează valorile şi aşezările creştine" *.

Iată-ne, în sfîrşit, după ce ne-am lovit de atîtea probleme inutile, în faţa acestei vechi şi familiare axiome. Evreii sînt distrugători, dizolvanţi şi ofensivi. Ei atacă organismele vii, ei paralizează viaţa statelor, ei subminează bazele siguranţei popoarelor. Este un adevăr crucial, la care se reduc, în ultimă esenţă, toate teoriile antisemite, de oriunde ar pleca, din economie, din fiziologie, din politică sau din metafizică. Acolo unde tac cifrele, scările grafice, textele şi documentele, începe a vorbi în ultimă instanţă această „intuiţie".

Poate crede profesorul Nae Ionescu în ea ? Nu. De o sută de ori, nu. El ştie bine, ştie cu certitudine că „spiritul dizolvant iudeu" este o grosolană şi sinistră legendă.

---

* Prefaţa precizează : le sabotează în acelaşi mod în care creştinismul din primul veac sabota valorile şi aşezările romane.

Analogia e foarte abilă, dar puţin abuzivă. Forţa dizolvantă a creştinismului se datora în primul rînd prozelitismului său activ. El proceda prin convertiri, prin foarte largi şi adînci convertiri. Nu cred că iudaismul a făcut vreodată prozelitism. Sfera naţiune şi sfera religiei se acoperă perfect în sînul lui — ceea ce face nu numai inutilă, dar şi structural imposibilă orice raliere în afară, dincolo de cadrele iudaice.

Dimpotrivă, creştinismul era anaţional şi asocial (dacă nu de-a dreptul antinaţional şi antisocial). De aici febra şi eficacitatea lui dizolvantă.

A spus-o lămurit de nenumărate ori și, îndeosebi, într-un articol al său de pe vremuri, pe care vă sfătuiesc să-l citiți, care se numește „*Criza iudaismului*“ și se află tipărit în foiletonul ziarului „Cuvîntul“ nr. 509, de la 18 iulie 1926 :

„Există o părere... după care iudeul nu ar fi decît un «docteur de l'incrédule» ; adică un spirit dizolvant pur și simplu, «revoltat înnăscut, liberator anarhist sau bolșevic», element negator și sterp. O asemenea înțelegere este însă dezmințită de istorie... Cu greu se poate admite că un popor care trăiește în formele lui specifice de cîteva mii de ani, din viața căruia a ieșit Vechiul Testament, din rîndurile căruia s-a ridicat Hristos-Dumnezeul întrupat, nu este decît un neam de posedați, a cărot singură rațiune de a fi e doar dorința de a zice «nu». Și putința de a dizolva lumea creștină, pregătind moartea pămîntului“.

*

Ar trebui să ne oprim. Recunosc cel dintîi că acest lung examen este inutil. Argumente, contraargumente, confruntări de texte, interpretări — toate sînt indiferente. Vom izbuti poate, în cel mai fericit caz, să înlăturăm „problemele“. Va rămîne însă semnificația acestei prefețe, care este mult mai gravă și mai dureroasă decît îndoielnicele ei adevăruri. Dincolo de aluziile sale politice (și sînt o sumedenie : externe și interne), dincolo de parantezele ce rezolvă incidental cu o aluzie, cu o glumă sau cu un silogism atîtea obiecții obligatorii, dincolo de această complicată construcție de idei-sugestii și prejudecăți, va stărui mereu actul voluntar de nedreptate, refuzul lucid de a înțelege. Este o umbră ce nu cade numai pe umerii noștri.

*

Aceasta este prefața profesorului meu Nae Ionescu. Aveam eu dreptul să o public ?

Întrebarea trebuie pusă altfel. Aveam dreptul să nu o public ?

De cinci luni, toată lumea, prieteni și dușmani, cere „să se facă lumină" în această gravă chestiune, care a dat de lucru tuturor tipografiilor din țară. De cinci luni sînt somat de adversari și rugat de binevoitori să explic prin ce „sadism" am consimțit să tipăresc în fruntea cărții mele o prefață care mă lovea în primul rînd pe mine. Ați citit mica antologie, reprodusă în capitolul precedent și ați văzut ce patetice accente capătă pe alocuri această somație.

De ce am publicat prefața ?

În primul rînd, pentru că am cerut-o. Nu e de ajuns ? Eu nu cerusem o *anumită* prefață, ci o prefață. Am cerut-o, mi s-a făgăduit și mi s-a dat. Iar eu am publicat-o. Acestea erau regulile jocului — și le-am respectat.

În al doilea rînd, pentru că nu-mi recunosc în nici un fel dreptul de a exercita vreo cenzură. Mi se pare odios în genere faptul de a suprima o pagină scrisă. Nu sînt nici prin temperament, nici prin formație, nici prin gîndire un arzător de cărți — cu atît mai puțin cînd ele sînt scrise împotriva mea. Iar în speță ar fi trebuit să-l cenzurez pe... Nae Ionescu. Oameni buni, ați pierdut simțul proporțiilor ? Ce sînt eu, cine sînt eu, pentru a îndrăzni să dispun de o scriere a profesorului Nae Ionescu ? Sînt limite pentru orice orgoliu, sînt, mai ales, limite pentru orice „indignare".

Dar, lăsînd deoparte aceste considerații, peste care nu cred că un om de bună-credință ar putea trece, voi spune că, înainte de orice, am publicat prefața pentru că publicarea ei mi-era... indiferentă.

Vedeți, grav pentru mine era nu faptul că o asemenea prefață apare, ci că o asemenea prefață poate fi scrisă. I-am spus-o cu sinceritate profesorului și îmi iau libertatea să repet aici : dacă prefața am fi cunoscut-o numai noi doi, el și cu mine, dacă paginile ei ar fi rămas numai în mîinile noastre, dacă am fi ars-o, dacă am fi îngropat-o, ea n-ar fi fost o mai mică durere. Posibilitatea ei mă înspăimîntă, nu publicitatea. Tragic este faptul că a putut să o cugete și să o scrie Nae Ionescu, nu că o va cunoaște Petre Pandrea și I. Ludo. Ce impor-

tanță au toți Pandrii și toți Luzii din lume, cît cîntăresc insulta, mizeria și indignarea lor, cît mai pot lovi ei, acolo unde a lovit o dată Nae Ionescu ?

Nu aveam împotriva acestei prefețe decît o singură răzbunare, care era, în același timp, o obligație : să o public.

Am publicat-o.

ULTIM CUVÎNT

Iată-mă ajuns la capătul acestei prea lungi povești. Să-mi fie iertată o ultimă privire înapoi spre tot ce închid aici, pentru a lăsa timpului grija să cicatrizeze și să șteargă.

De două mii de ani a fost un act riscat de sinceritate. Pe urma lui, rămîne o casă pierdută, un simbol căzut, o mare prietenie săgetată. Puțin scrum, atîta tot.

E un mic cataclism, venit poate la timp, căci nu e rău să-ți clatini din cînd în cînd locul tău în lume și să-l scoți cu de-a sila din plasa deprinderilor. Fiecare din noi trăiește pe un morman de adevăruri alterate, pe care n-a avut timp să le controleze. Prietenii, iubiri, aversiuni, idei, judecăți — se strîng cu trecerea timpului cum se strîng ziarele și hîrtiile vechi pe masa de scris. E destul de greu să revezi un teanc de hîrtii și să le arzi pe acelea care nu mai trebuie. E nesfîrșit mai greu să revezi o grămadă de sentimente și judecăți. Trăim cu ele, din neglijență, din oboseală, din grabă și le răbdăm să se descompună în umbra noastră, fără să știm cînd și fără să ne întrebăm de ce. Într-o zi, o întîmplare, un accident, o coincidență le smulge lenei noastre, nepăsării noastre și atunci rămînem uluiți, găsindu-le pe jumătate moarte, sterile, străine...

O asemenea întîmplare a fost cazul *De două mii de ani*. El a scos la lumină aversiuni ce mocneau de mult în umbră, lovituri și atacuri sufocate sub un rest de îndoială, strigăte și gesturi care așteptau confuze dincolo de prea vechi, prea leneșe, prea false obișnuințe. El a zguduit echivocurile amicale, a bruscat ezitările de sentiment, a grăbit sincerităţile și violențele de limbaj. Nu

pot spune pînă unde — cît de departe şi cît de adînc — a mers, nu pot spune cîte aşezări a clătinat, cîte amintiri, cîte încrederi, cîte nădejdi a rupt. E prea greu să le număr pe toate, acum, cînd mă aflu încă între ruinele lor, între molozul şi pietrele lor arse.

E o numărătoare tristă : nu este una deprimantă. Îmi spun, fără să bravez pe nimeni şi, mai ales, fără să mă bravez pe mine însumi, că nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăţi de amintiri, fără jumătăţi de afecţiuni, fără jumătăţi de adevăruri.

Îmi spun că a le strînge pe toate la un loc într-o singură flacără şi a păşi pe urmă peste scrumul lor este singura libertate care ne poate schimba viaţa în altceva decît într-o lungă descompunere zilnică.

*

Scandalul *De două mii de ani* este încă în momentul în care închei paginile de faţă în plină desfăşurare. La Bucureşti, continuă să se anunţe şi să apară pamflete şi rechizitorii*. În provincie, se organizează „simpozioane" şi procese publice, al căror unic acuzat sînt. (Din vreo trei oraşe mi-au venit convocări pentru a mă prezenta „în persoană" în faţa acestor instanţe. Aştept mandate de aducere.)

Menite să apară într-un asemenea concurs de enervări, nu-mi fac nici o iluzie despre soarta precizărilor pe care le-am scris aici. Le aşteaptă probabil o a doua serie de falsuri, o nouă avalanşă de insulte, un nou atac de revolte morale. Nu ştiu dacă am scris pentru a le provoca, dar în nici un caz pentru a le preveni.

E un spectacol frumos o carte între pietre. Nu vreau nici să-l tulbur, nici să-l ocolesc.

Pentru mine, cazul *De două mii de ani* se opreşte irevocabil aici. Nu mai am de răspuns nici un cuvînt.

Încredinţez aceste foi unui om tînăr, care le va primi cu bună-credinţă şi le va citi aşa cum ar sta de vorbă cu el însuşi. Nu-l cunosc pe acest tînăr şi nu ştiu unde este. Dar sînt convins că este.

Noiembrie—decembrie 1934

* Vezi anexa X.

ANEXE

I

„Nu știi românește" este un vechi strigăt care îl întîmpină pe scriitorul evreu în cultura românească. Este un „jos jidanii!" evoluat. Antisemitul filolog e o specie mai subțire de antisemit, care de la spargerea geamurilor a trecut la problemele de stil.

„Ce mai faci dija", „taci moi", „buiatul de la Iți" sînt elemente de umor pe care nenumărate generații le-au moștenit, le-au păstrat și le-au menținut pînă astăzi, cu un viguros simț al tradiției. Nu știu ce drăcească ironie (francmasoneria probabil!) a făcut totuși ca unii din cei mai buni cercetători ai limbii românești să fie... evrei.

Dar Gaster, Tiktin și Șăineanu pe vremuri, Bick și Graur astăzi nu-i pot lua ultimului antisemit corigent la limba română dreptul de a le striga tuturor laolaltă și fiecăruia în parte: *„taci moi dija"*. E strigătul pe care l-au primit, pe rînd, și Ronetti-Roman, și Gherea, și Ion Trivale, și F. Aderca. Aș fi fost mîhnit să nu fi împărțit cu ei această onoare.

Semnalul a fost dat de d. Petre Pandrea nu prin „Apărarea Națională", cum ar fi fost firesc, ci prin „Adevărul Literar".

Într-un lung foileton, d. Pandrea a publicat 53 de „erori de limbă" culese din *De două mii de ani*, indicînd, în același timp, în paranteze, felul exact de a scrie și protestînd în numele limbii daco-romane împotriva acestui „oribil jargon".

„Oribilul jargon" era făcut parte din greșeli de tipar sărituare în ochi, parte din expresii juste, prost cunoscute de d. Pandrea. Nu spun eu acest lucru — o spune un camarad al său de redacție, d. Doctor Ygrec, care, intervenind în discuție („Adevărul" nr. 15 526, din 22 august 1934), a pus lucrurile la punct.

Citez »

„Și acest critic literar crede că-l distruge pe romancier fiindcă l-ar fi găsit în roman multe greșeli de limbă.

Astfel a găsit: nu mai *în loc de* numai, *iar în altă parte* numai *în loc de* nu mai.

Tîrîginat *în loc de* tărăgănat... ; oțețit *în loc de* oțetit. Umblii *în loc de* umbli *(cu un singur i)*, pîtlagină *în loc de* pătlagină ; kilometrii *(cu doi i) în loc de* kilometri.

Dar culmea indignării criticului este atunci cînd a citit în roman că unul din personaje tunde larba din grădină cu securea !

Noi credem că unele din greșelile relevate sînt pur și simplu greșeli de tipar, altele sînt forme dialectale, iar altele sînt forme care se găsesc la cei mai de seamă din scriitorii noștri.

Iar securea, *care a provocat indignarea criticului cînd a decretat că romancierul nu știe românește trebuie să fi fost în manuscris* o secere *pe care tipograful a prefăcut-o în secure".*

E limpede și, pentru un om de bună-credință, fusese limpede din capul locului. Aș fi putut opri lucrurile aici. Dar era un prilej de amuzament lingvistic pe care nu voiam să-l pierd. Am luat atunci un articol al d-lui Petre Pandrea din „Viața Românească" — primul care mi-a căzut sub ochi — și m-am distrat citindu-l cu creionul în mînă. Rezultatul : 423 (patru sute douăzeci și trei) de erori de limbă, gramatică, ortografie și stil în numai 13 (treisprezece) pagini. Nu greșeli de tipar, nu banale neglijențe, ci puternice, convinse și ritoase ignoranțe.

Am publicat aceste observații într-un articol din revista „Vremea" *(Puțină gramatică pentru un „maarxist"*, anul VII, nr. 553 din 2 sept. 1934). Remarcam acolo dezacorduri între subiect și predicat, imposibile forme de genitiv și dativ, construcții bețege de frază, prepoziții absurd aruncate, pleonasme grosolane — în sfîrșit o antologie de monstruozități gramaticale și stilistice, care, în condiții normale de bun simț și decență, ar fi luat oricui dreptul de a mai avea opinii în această materie. Oricui, cu excepția d-lui Petre Pandrea.

•

Din mîinile „Adevărului Literar", salvarea limbii a trecut în paza revistei „Gîndirea", care, printr-un domn „Toma Vlădescu" (?), a reluat cazul. Regret că nu cunosc ce reprezintă această semnătură, căci ar fi fost plăcut să refacem exercițiul, care dăduse atît de strălucite rezultate cu proza d-lui Pandrea. Băiatul „Gîn-

dirii" are asupra băiatului de la „Adevărul Literar" prudenta superioritate de a nu fi scris nimic. E un stilist prin abţinere. Nu mai puţin un stilist vehement.

„...nu ne-a fost posibil să răbdăm mai mult de 20—30 de file: am sucombat ca toată lumea, sub „stilul" ingeniosului negustor exotic de literatură autohtonă... Am aplaudat, de aceea, pe cronicarul literar care a refuzat să se ocupe de carte, arătînd că nu este tradusă în româneşte şi că sintaxa şi limba în care a fost compusă nu corespund nici unui dicţionar omenesc.

...limba românească a primit în jargonul idiş al acestei cărţi o ofensă cum nu s-ar putea alta mai gravă...

S-a comis astfel numai un grav delict gramatical... Căci dacă „de două mii de ani" suferă Iosif Hechter, în orice caz după cite mii de ani va învăţa el limba de care atîta de imprudent pretinde a se servi." („Gîndirea", octombrie 1934)

Îmi place acest fragment răzbunător, vibrant şi aprig în indignarea sa. E o inimă de patriot care se zbate aici fără virgule, înecată într-o ploaie de propoziţii relative incorecte, dar bine simţite.

Mărturisesc însă că pe cît înţeleg de bine şi stimez de mult acest legitim protest împotriva mea, pe atît mă nedumireşte şi, într-un fel, mă întristează atacul pe care, din senin, zisul „Toma Vlădescu" îl porneşte în acelaşi articol împotriva d-lui... Nichifor Crainic, eminentul director al revistei „Gîndirea". Într-adevăr la d-sa se referă probabil următorul fragment:

„...în locul unei meserii mai potrivite cu natura lui, şi-a schimbat numele cu un pseudonim românesc. O falsă identitate, însă, putea ea să adauge unui om, care singur se ruşinează de el, mai mult talent sau mai mult adevăr? Iată ce se poate obţine mai greu prin escrocheria facilă a numelor împrumutate."

Ei bine, publicate în „Gîndirea", aceste rînduri mi se par o grosolănie, o lipsă de obraz, o lovitură pe la spate dată omului care te-a primit în propria lui revistă. Da, e adevărat că directorul „Gîndirii" şi-a schimbat numele cu un pseudonim românesc. E adevărat că numele său de acasă, din bătrîni, era Ion Dobre. Mai e adevărat că l-a înlocuit cu pseudonimul Nichifor Crainic. Îi dau însă aceste lucruri dreptul lui Vlădescu, care nu

e nimic, să-l batjocorească în așa hal pe d. Crainic, care oricum e un poet ? Îi dau dreptul să-l acuze de „falsă identitate" și — Dumnezeule mare ! — de „escrocherie", ba încă de „escrocherie facilă", ceea ce este de două ori infamant ? (Veți fi de acord cu mine că în materie de escrocherii trebuie preferate, fără ezitare cele opulente, serioase și grele, nu cele „facile", care sînt nerentabile.)

D. Nichifor Crainic, care se plîngea de curînd de valul de trivialitate ce bîntuie azi în publicistica română, trebuie să fi trăit un moment penibil primind aceste injurii imunde, pe care i le arunca în față un colaborator poate sincer, dar inconștient.

II

D. Petre Chiricuță a publicat, în trei numere consecutive din ziarul „Adevărul", trei foiletoane : *„Cartea d-lui Mihail Sebastian"*, (nr. 15 527 din 23 august 1934), *„O discuție în continuare"* (nr. 15 528 din 24 august 1934), *„Soluția unei probleme grele"* (nr. 15 528 din 25 august 1934).

D-sa oferă evreilor o soluție radicală : botezul. Nu am căderea să o accept sau să o resping, dar, după cîte am auzit, evreilor li s-au mai făcut în decursul veacurilor asemenea invitații. Și îmi vine greu să cred că nu le-au primit în două mii de ani anume pentru a avea astăzi plăcerea să le accepte pe ale d-lui Chiricuță.

Dar discuția, cel puțin sub acest raport, nu mă privește.

D. Chiricuță are însă amabilitatea să mă denunțe drept un trădător al neamului meu. Și se servește pentru aceasta de cîteva citate. *Toate trucate.* Dau un singur exemplu, care mi se pare decisiv.

La pag. 34, eroul cărții mele notează în jurnalul său următoarele :

„Seară de familie. S-a întors vara mea, Viky, cu bărbatul ei, din voiajul de nuntă. Se pare că e însărcinată. Un unchi se amuză de întîmplare.

— Dar harnici ați mai fost !

Viky e rușinată, bărbatul ei grav.

— Ehe, băiatule, acu e acu ! S-a sfîrșit cu binele. Vrei, nu vrei, ai poftă, n-ai poftă, trebuie... știi povestea cu trenul ?...

Și spune povestea cu trenul. Toată lumea rîde zgomotos.

Dintr-un colț, mama mă privește încurcată...

S-ar fi putut să fiu ca ei toți, un negustor gras, însurat, mulțumit, jucînd duminica seara pocher și spunînd porcării însurăților tineri. O știi pe cia cu trenul?

Uneori, mă întreb cu spaimă dacă evadarea mea dintre ei este întreagă".

Pasajul e lămurit. Citat în întregime, nu îngăduie nici un echivoc, nici o răstălmăcire.

D. Chiricuță știe acest lucru și de aceea — pentru a le da alt sens — rupe ultimele două rînduri ale pasajului și le citează izolat, ignorînd contextul.

„Uneori, mă întreb cu spaimă dacă evadarea mea DINTRE EI este întreagă."

Pentru ca abilitatea să fie completă, cuvintele „dintre ei" sînt sublinfate de d. Chiricuță. Cine citește întregul pasaj știe că acest „dintre ei" se referă la niște „negustori grași, însurați, mulțumiți etc., etc.".

Cine nu cunoaște însă decît fraza citată de d. Chiricuță n-are cum ști la ce anume se referă acest *„dintre ei"*. Dar d. Chiricuță se grăbește și explică : *„dintre ei, adică din neamul lui israelit"*.

Falsificarea sensului e brutală, iar procedeul descurajant. Cum se mai poate discuta cu un om care nu ezită în fața unei asemenea operații ? La ce bun să-i mai spun d-lui Chiricuță și tovarășilor săi de pamflet că dintr-o carte *într-adins* făcută din contradicții e necinstit să citezi numai o serie de termeni și să lași deoparte termenii contrari, la ce bun să întrebuințez un asemenea argument pentru el abstract, cînd ei nu se dau înlături de la cele mai plate și mai vădite violări de text ? Ar fi naiv să-i spun d-lui Chiricuță că n-are voie și nu e onest să citeze un fragment de la pagina 38 (*„Cordialitate ovreiască, pe care o urăsc"*), cînd știe foarte bine că la pagina 39 urmează un pasaj ce anulează prima reflexie. (*„Nu sînt un caraghios eu, care am aici, între ei, scrupule critice și îmi controlez «ținuta» ?... «Decență, discreție, singurătate» — valori de cinci parale* etc., etc.").

D-nii Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu și I. I. C. Cantacuzino au arătat în cronicile lor că *De două mii de ani* e o carte făcută din trei momente sufletești nu numai distincte în timp,

dar structural contradictorii. Nu-i pot cere d-lui Petre Chiriculă să priceapă acest lucru. Dar i-aș fi cerut, pentru vîrsta și haina sa — să păstreze o umbră de bună-credință.

În cazul *De două mii de ani*, dintre toți devastatorii intelectuali cu care cartea aceasta a avut de-a face, d. Petre Chiriculă este cel mai deprimant.

III

În ulița evreiască, d. I. Ludo este un fel de Tănase evreu, cu destul haz uneori. Cine-i cere d-lui Tănase, excelentul director al teatrului Cărăbuș, să fie serios ? Cine îl poate învinui că e trivial ? Cine, mai ales, ar avea năstrușnica idee să-l tragă la răspundere pentru ceea ce cîntă ?

Tănase este cetățeanul care „știe el ce știe", pe care „nu-l duci de nas cu una, cu două", că pe loc „îi sare mustarul" și-ți spune „două vorbe și-un cuvînt", de zici „că ce-i aia". Tănase este grosul bun-simț în libertate.

Mărturisesc că genul mă amuză sincer. Îmi place acest om chefliu, vesel, cu pălăria pe ureche — „ce-am avut și ce-am pierdut" —, care are opiniile lui în toate chestiile, se bate pe burtă cu toate ideile, îi face praf pe toți „granguril". Tănase este „boborul" în persoană. El are idei și soluții în politica externă, în teoria lui Einstein, în aviație, în problema transferurilor, în literatură, în iubire — și pe toate le rezolvă „în doi timpi și trei mișcări", sumar, scurt, ritos : „zît", „vax", „zexe". Tănase satisface în fiecare din noi nu știu ce năduf plebeu, nu știu ce plăcere de a fi trivial și de a scăpa de toate „finețurile și tiriboambele", cum spunea amicul meu Marin Dronțu. Pe urmă, după ce ai rîs, cînd rămîi singur, ți-e oarecum rușine de tine însuți.

La Cărăbuș, în lumea lui, în orizontul lui, Tănase este un erou profund simpatic. Lucrurile se complică doar în clipa în care, din greșeală, a nimerit într-o sală de concert și, în mijlocul unei sonate de Bach, strigă bine dispus de la galerie : „dă-te jos din corcoduș" sau „mai las-o, Popescule".

D. I. Ludo exercită în publicitatea evreiască din România exact această funcțiune. E un Tănase cîrn, dar cu vervă. Cupletele sale sînt, cum se zice, irezistibile. Familiar cu abstracțiile, intim cu

ideile, puțin porc cu nuanțele, se tutuiește cu toate problemele din lume. Din nefericire, spre deosebire de d. C. Tănase, d. Ludo nimerește prea des în sălile de concert. Încolo, e un umorist savuros.

În cazul *De două mii de ani*, d-sa a publicat o broșură care are 96 de pagini, costă lei 20 și se află în toate librăriile.

IV

„...ȘI EU SÎNT BURGHEZ"
(„Cuvîntul" nr. 2449, 15 febr. 1931)

Săptămîna trecută, într-o dizertație sumară despre cîteva foarte grave lucruri, m-am trezit făcînd această declarație, ce-mi servește de titlu : *„Și eu sînt burghez !"*.

Nu era o premeditare. Era ceva mult mai puțin și poate mult mai agreabil : o glumă. Nu mai țin bine minte locul ei în frază și nici locul ei în seria de idei atunci expuse. Cînd am să capăt stenograma conferinței, am s-o public, și lucrurile au să fie de-a binelea clare.

E însă amuzant, ba chiar instructiv să întîrzii puțin asupra consecințelor pe care le-a avut această glumă întîmplător aruncată.

Se găseau între ascultătorii de la Fundație cîțiva oameni tineri, pentru care problemele de politică și structură socială ce se discutau în acea conferință erau și sînt definitiv limpezite. Vorbesc despre amicii și ascultătorii mei marxiști. În fața unor întrebări pe care noi ni le punem încă temători, cu o ezitare ce pornește din fibrele inițiale ale vieții noastre, din cultura, din obișnuințele, din oboseala noastră, dacă vreți, în fața acestor întrebări, pentru care avem uneori îndoieli dramatice, ei dețin cheia adevărului. Ei sînt pe drumul cel bun — singurul.

Și dibuirile noastre pe de lături, întoarcerile noastre spre noi înșine, căutările noastre dincolo de orizontul rezolvat al problemei li se par acestor știutori de absolut eretice și inutile. Poate, pînă la urmă, criminale.

Așa se face că la falsa mea „profesie de burghezie" ei au reacționat cu hotărîre : unii plecînd demonstrativ, alții încruntîndu-se și însemnînd într-un carnet această mărturisire, ce va ședea bine într-o zi pe masa unui tribunal proletar. Ba unul dintre ei — unul dintre cei mai inteligenți, mai pasionați și, prin aceasta, mai dragi — s-a obosit să urce scările „Cuvîntului" și să mă pună în gardă împotriva propriei mele imprudențe.

Întîmplarea mi se pare tristă — şi, de astă dată, nu glumesc deloc. Aşadar, oamenii sînt condamnaţi să nu poată crede în ceva decît cu preţul orbirii lor. Aşadar, faptul sufletesc de a crede, pe care eu îl socoteam fertil, creator, deschizător de mari drumuri interioare, rămîne tot un biet sistem sectar, dincolo de care nimic nu poate exista. Nu sînt nuanţe de gîndire şi de expresie, nu sînt rezerve şi obiecţii spirituale, nu sînt ocoluri şi despărţiri ce trebuie înţelese. Nu este nimic dincolo de formula exactă ce exprimă adevărul — un adevăr fix, simplu, precis şi comunicabil ca o socoteală de algebră. Asta e tot şi de aici mai departe începe moartea.

Ştiu. Un iluminat este un tip viforos. De aici psihologia lui de criminal cu sentiment. Revelaţia, care pentru un spectator neutru poate semăna teribil cu o idee fixă, revelaţia aceasta îl duce, cu revolverul în mînă, pe căile absolutului. Un revolver ce poate fi imaginar, revolver-simbol, pîndind abaterile de la linia ideală şi doborînd evadaţii de dincolo şi dincoace de ea.

Un iluminat este un *„pur"*. Un om cu criterii definitive, pe măsura cărora el trăieşte toată viaţa, viaţa lui şi viaţa altora. Totul e simetric, limpede, centrat şi dependent de un punct major care se cheamă Ideea, Idealul, Adevărul, Revelaţia (toate cu majuscule). Peste capul acestor cuvinte, trebuie făcut un mare pustiu.

Ei bine, vor fi triste aceste timpuri ce vin, dacă ele vor fi, cum se spune şi se pare, ale celor „puri". Vor fi triste, pentru că viaţa, ea, nu este deloc „pură", ci, dimpotrivă, învălmăşită, contradictorie, fantezistă, variată. Ea e făcută din continue abateri, din nesfîrşite dizidenţe sufleteşti, din dezordini, ce fac tragicul uman şi comicul uman.

În acest sens, şi fără cinism, se poate spune că un bun escroc este preferabil unui mare vizionar. În orice caz, este mai omenesc. Le trebuie oamenilor nu ştiu ce mică reticenţă atunci cînd cunosc sau cred a cunoaşte adevărul, le trebuie nu ştiu ce accent de relativitate, care să le nuanţeze certitudinile şi care să le împiedice — pe aceste certitudini — să devină nişte bestii absolute.

E o lecţie pe care am învăţat-o greu — după nu ştiu cîte războaie şi revoluţii —, dar pe care cel puţin o socoteam bine învăţată. Ne-am înşelat. Căci iat-o uitată : iată noi procurori ce pornesc la vînătoare cu carabina idealului la umăr. Să ne pregătim confesiile sufleteşti ca pe nişte declaraţii fiscale. E mai prudent.

MIHAIL SEBASTIAN

V

DUMINICA

(„Cuvîntul" nr. 754, 12 decembrie 1927)

Uniunea Studenților Creștini, întrunită în congres la Oradea, a devastat casele de rugăciune evreiești. Asta dovedește la ce nivel spiritual stau tinerii noștri.

Ne închipuiam că mișcarea de renaștere a creștinismului, care e un fenomen general în cultura lumii de astăzi, se sprijină pe un fenomen de recrudescență în genere. Numai așa noul creștinism poate în adevăr să fie fecund : ca formulă optimă — ca fiind de transmisiune divină — de valorificare a vieții religioase.

Studenții vor să ne încredințeze astăzi că ne-am înșelat. O recunoaștem. Dar nu ne-am înșelat asupra fondului însuși al problemei, ci asupra capacității lor de înțelegere, asupra seriozității și adîncimii lor sufletești. Studenții arată că pentru ei creștinismul e o firmă polemică și politică — nu o realitate spirituală.

A devasta o casă de rugăciune a oricui este semnul celei mai întristătoare secete sufletești. A devasta o sinagogă înseamnă însă în specie a nega Vechiul Testament, care este în *timp* baza însăși a evangheliei, a rupe continuitatea bisericii lui Dumnezeu

Iată ce nu înțeleg studenții și iată de ce nu sînt creștini. Căci, lăsînd deoparte aspectul politic al întîmplării : dacă tinerii noștri ar fi avut vreo problemă națională de răfuit cu evreii — puteau să o facă lăsînd deoparte templul. Ei au atacat însă casa de rugăciune. Au vrut s-o atace sau au făcut-o fără să-și dea seama ? În primul caz, nu știu ce e creștinismul ; în al doilea, nu e vie în ei imaginea bisericii lui Dumnezeu. Păcat în orice fel. Păcat împotriva creștinismului, nu numai ca religie a iubirii : ci împotriva realizărilor istorice ale creștinismului. Legea veche este doar o etapă necesară a evangheliei lui Hristos, o etapă care face parte integrantă din această evanghelie.

Pentru noi, creștinii, evreii nu sînt necredincioși, ci credincioși întîrziați pe drumul mîntuirii : noi am ajuns la noua legătură — ei o așteaptă încă ; așteaptă pe Mesia cu calul alb, care va veni să-i mîntuiască, și nu vor să afle că Mesia a venit.

Astea sînt sinagoga, Vechiul Testament și iudaismul religios, pe care Uniunea Studenților Creștini le-a insultat sîngeros prin distrugerile de la Oradea.

Domnilor studenți, să învățați de aici înainte aceste lucruri — e greu. Schimbați, deci, titulatura Uniunii.

VI

Era în 1931, prin vară. Se invalidaseră la Cameră, sub guvernul Iorga—Argetoianu, cei patru aleşi comunişti, iar dintre ei, unul, Imre Aladár, fusese arestat. Se vorbea de posibilitatea unui deces subit. Se întîmplă.

Într-o dimineaţă, năvăleşte la „Cuvîntul" tînărul Petre Pandrea (fost Petre Marcu Balş), fost naţionalist ortodox, dar în acel moment comunist declarat.

— Domnule profesor, îl omoară. Trebuie să-l scăpăm.

— Da' de ce să-l scăpăm ?

— Cum de ce ? Îl omoară !

— Ei şi ? Vouă nu vă trebuie un mort ?

Întrebarea cădea oblic, însoţită de acea ridicare de sprîncene deasupra ochilor întredeschişi, care subliniază întorsăturile subite de replică ale profesorului.

— Lăsaţi-l acolo. Vouă vă trebuie un mort, pentru că revoluţia aşa se face ; lor le trebuie unul, pentru că şi poliţia tot aşa se face.

Era o glumă tristă, spusă cu multă tristeţe.

Peste cîteva zile, Imre Aladár trecea graniţa teafăr, spre Viena. În scurtă vreme, îl urma în străinătate nevastă-sa, pentru care s-au găsit bani şi paşaport. Nu vă spun cui i se datorau toate acestea. E cineva care nu mi-ar ierta-o.

Epilog. Tînărul Pandrea părăseşte cîteva luni mai tîrziu comunismul şi se înscrie la naţional-ţărănişti. Noul său patron, care nu mai este Karl Marx, ci d. Virgil Madgearu, îl angajează la ziarul „Dreptatea", unde pe cine credeţi că-l pune să-l înjure în chiar primul său articol ?

Aţi ghicit. Pe Nae Ionescu.

A doua întîmplare seamănă uluitor cu cea dintîi. Numai eroul mi se pare mai pitoresc.

Mă duceam într-o zi de octombrie 1931 la Jilava, să-l vizitez pe inginerul Belu Silber, băiat de viaţă, din care o inexplicabilă gafă a poliţiei făcuse un condamnat politic. Hotărît lucru, poliţia nu e nici de doi bani psiholog. Sînt oameni pe care ar trebui să-i laşi liberi, pentru compromiterea naturală a unei cauze.

Belu Silber, care a devenit de atunci o populară figură bucureşteană, este un tînăr volubil, care dă şuete la Corso despre

politica mondială, aranjînd situația Europei, apostrofînd violent guvernele, zguduind din temelii statele și învrăjbind continentele. Puțin agent de siguranță și puțin martir, are supleţea primei meserii și vehemența celei de a doua, ceea ce dă un aliaj de real umor. Dacă vi-l amintiți pe Boris Sarasof al lui Caragiale, realizați destul de exact personajul. Îl cred doar pe Silber mai inteligent și mai neserios.

Prezența lui la Jilava era mai mult o glumă proastă decît o nedreptate, mai mult o farsă, decît o eroare. Bietul băiat avea acolo aerul speriat și confuz al omului care a greșit trenul și nu știe cum să sară mai repede jos.

Cînd m-a văzut, s-a apropiat de mine și, privind cu un aer de panică în dreapta și în stînga, cînd la sentinelă, cînd la ofițerul de serviciu, cînd la clopotul de alarmă, mi-a șoptit printre dinți :

„Vorbește cu Nae Ionescu".

N-am dreptul să judec un om pentru o atît de legitimă spaimă. Eroismul nu este obligatoriu. Nimeni dintre noi nu știe ce laşităţi ar obține viața de la el, dacă l-ar pune la încercare.

Nu-l judec pe Silber : îl înțeleg. Mulți sînt cei care mor pe baricade, zac în închisori și clădesc pe pămîntul aspru al Rusiei. Între aceștia și Belu Silber este însă o prăpastie : poate nu destinul claselor. Ci altceva : mai multă demnitate, mai mult curaj și mai mult idealism.

Nu-l judec. Observ doar că primul său gînd a fost la acel reacționar Nae Ionescu, în care își punea o desperată nădejde.

Eu nu știu dacă în realitate profesorul putea sau nu face ceva pentru salvarea lui Silber. Nu știu și nici nu mă interesează, căci nu despre asta e vorba. Mi-e de-ajuns că în acel ceas „revoluționarul" Silber se îndrepta spre „fascistul" Nae Ionescu și îi cerea o mînă de ajutor.

Cu ce drept ? Cu ce justificare față de sine însuși ? Și, în fond, cine era acest „huligan", căruia dintre zidurile Jilavei i se putea adresa strigarea lui Silber ? Ce era el pentru a primi o asemenea strigare și pentru a-i răspunde ?

Evident, tînărul Belu Silber nu avea în acel moment timpul de a-și pune astfel de întrebări. Era ocupat cu problema, recunosc, mult mai urgentă, de a ieși la lumină. Și o dată ieșit la lumină, chestiunea nu mai era actuală.

Astăzi, inginerul Silber publică regulat, cam la două săptămîni o dată, murdare atacuri împotriva profesorului Nae Ionescu. Povestea n-ar fi fost altfel completă.

VII

Nu știu cum îl cheamă pe eroul romanului meu. Nu l-am întrebat pînă acum. Totuși, o parte din critică l-a denumit cu de la sine putere, după o sugestie a prefeței, Iosef Hechter. Dl. Ion I. Cantacuzino observă foarte just în această privință, în cronica sa : *„În legătură cu eroul, trebuie să notăm o nouă dovadă a forței de sugestie pe care a exercitat-o prefața d-lui Nae Ionescu. Azi toată lumea e de acord să creadă că eroul lui Sebastian se numește Iosif Hechter. Or, nicăieri în roman autorul nu-i dă eroului său acest nume. I l-a dat, însă, o dată, d. Nae Ionescu în prefață. Și atît a fost de ajuns"*. („Criterion", anul I, nr. 1, 15 oct. 1934).

Faptul acesta nu este un simplu detaliu. Nici pentru lectura romanului, nici — mai ales — pentru lectura polemicilor care au urmat.

Pornind de la acest nume, s-a stabilit caracterul autobiografic al cărții. Iosef Hechter e Mihail Sebastian. Eroul cărții se cheamă Iosef Hechter. Deci, eroul cărții e Mihail Sebastian. Silogismul e scurt și identificarea completă. Ea a dus și la alte descoperiri detective. S-a răspîndit zvonul că, fiind autobiografic, *De două mii de ani* e un roman cu chei. Pentru fiecare personaj, s-a găsit cîte un echivalent în lumea bucureșteană. Am aflat astfel că Abraham Sulitzer e cutare, Pîrlea cutare, Vieru cutare, S. T. Haim cutare, Dronțu cutare...

Îmi dau seama că e inutil să protestez împotriva unei astfel de curiozități barbare și inventive. Nu e roman pentru care să nu circule cîteva perechi de „chei". Gust de indiscreție, gust de inițiere în culise, gust de mahalagism literar.

În realitate, un roman se scrie totdeauna cu un aliaj de reminiscențe și invenție, în care partea reminiscențelor este cu siguranță cea mai mică și mai vagă. Există cîteva confesiuni de tehnică „romanescă" prea celebre ca să le invoc aici. Toate spun însă același lucru : „cheia" e o superstiție a cititorului, și numai a lui.

Oricum, afirm că *De două mii de ani* nu e o carte autobiografică, decît, cel mult, prin sensurile ei și în nici un caz prin faptele și momentele ei epice. Afirm, de asemenea, că, cu excepția lui Ghiță Blidaru, nici un erou al cărții nu ascunde vreun model anumit din viață.

Cît despre eroul central al romanului, îi refuz numele pe care critica i l-a acordat cu puteri discreționare. Este la mijloc o confuzie și... mai este încă ceva.

Iosef Hechter deschidea posibilități largi de pamflet, pe care Mihail Sebastian nu avea cum să le ofere. Una din armele predilecte ale culturii bucureștene este ceea ce aș numi, cu voia dumneavoastră, „polemica onomastică".

Dacă pe adversarul tău îl cheamă Gheorghe Cutare, îi vei spune Jorj Cutărică, sau Cutarof sau Cutaridis — și l-ai lichidat. Pentru evrei, lucrul e și mai simplu. Oricum i-ar chema, le vei spune Itic. „Itic" este rezumativ, scurt și eficace. „Itic" termină radical orice controversă.

Iosef Hechter a făcut în cazul *De două mii de ani* oficiu de Itic. Cu ce umor, cu ce subtilitate, cu ce sclipitoare inteligență s-a brodat pe această temă, susceptibilă de atîtea variante: Iosef Sebastian, Mihail Hechter, Itic Sebastian, Mișu Hector...

Dintre toate, îmi place acest „Hector" de la urmă, care e legat, în plus, de o duioasă amintire personală.

— Cum te cheamă pe d-ta? mă întreba acum cîțiva ani d. plutonier-major Coțofană.

— Hechter Iosef.

— Cum?

— Hechter Iosef.

Se opreă, se uită lung la mine, un zîmbet îi înflorea mustața sură și pe urmă repetă luminat, spre bucuria generală:

— Aha! Hector.

Domnule plutonier-major Coțofană, dumneata nu știai că în bravul dumitale umor ești un mare pamfletar. Sînt la București niște domni cu carte și condei care te plagiază.

VIII

D. Tudor Teodorescu-Branișteă a publicat în „Cuvîntul Liber" nu mai puțin de patru articole în cazul *De două mii de ani*: *„Jidanul" Iosef Hechter și „rumânul" Nae Ionescu* („Cuvîntul Liber", nr. 36, 14 iulie 1934, *D. Nae Ionescu se contrazice* (nr. 38, 28 iulie 1934), *Iuda suferă?* (nr. 40, 11 august) și *D-nii Iosef Hechter, Nae Ionescu, Mircea Eliade și harul divin* (nr. 44, 9 septembrie).

Nu vreau să remarc aici decît o singură „obiecție de logică" pe care se sprijină atacul d-lui Branișteă. Nu pentru a-l „apăra" pe d. Nae Ionescu. (Prefața sa ar fi meritat un atac mult mai grav, înțelegînd prin *grav*, mult mai serios.) Dar pentru a indica la ce facilități a recurs dezbaterea.

D. Braniște citează din prefață o „contrazicere" : două texte care, la distanță de cîteva pagini, se bat — spune d-sa — cap în cap. Iată-le :

1) „...*drama iudaică nu poate fi dezlegată ; pentru că ea nu e o problemă, ci un fenomen... Dacă drama iudaică ar putea fi dezlegată într-un fel oarecare, ea ar fi un fenomen de relație ; conflictul s-ar ivi dintr-o defectuoasă luare de contact între evrei și ceilalți oameni — contact care ar putea fi amendat, ajustat. Cum însă conflictul acesta e permanent, indiferent de timp și loc, sau mai exact dacă conflictul acesta e permanent — așa cum constată eroul nostru și cum o cred și eu —, atunci trebuie să conchidem cu necesitate că pricinile conflictului sînt în evreu... Dacă evreul trebuie să sufere, suferința lui trebuie să-și aibă originea în el însuși... Evreul trebuie să fie substanțial bolnav*". (Pag. 8—9)

2) „*Să observăm însă că încordarea dintre evrei și celelalte neamuri nu e un fenomen constant ; și că sînt adesea perioade în care domnește liniște deplină și în care neamul evreiesc prosperă. Cînd suferă evreii ? Cînd sînt evreii — ca să întrebuințăm o expresie a lor — persecutați ? În momente de criză*. (Pag. 13—14)

Pe aceste două texte, d. Braniște stabilește o contrazicere foarte simplă și foarte evidentă.

La pagina 8, d. Nae Ionescu spune că suferința evreilor e *constantă*, iar la pagina 14, că este *intermitentă*.

„*Cînd afirmi d-ta adevărul ? La pag. 8, cînd spui că evreul suferă întotdeauna în orice loc ?...*

...Sau poate spui adevărul la pag. 14, cînd afirmi că evreul suferă din cînd în cînd".

Și, pe acest ton interogativ, extrem de violent, articolul continuă, revine și insistă.

Îl invidiez pe d. Braniște că poate reduce la atîta lucru gîndirea lui Nae Ionescu. Îl invidiez că-și poate simplifica într-atîta dificultățile într-o discuție. Dacă aș putea și eu încercui într-o atît de grosolană eroare de logică toată personalitatea profesorului, viața ar fi simplă. Îl cred însă din nefericire mult mai complex și nesfîrșit mai primejdios, cînd vrea să fie primejdios.

Crede d. Braniște cu seriozitate în fulminanta contrazicere pe care a descoperit-o ? Să nu-și dea oare seama d-sa de abilitatea propriului său denunț ?

Îi propun o provizorie schimbare de termeni în textele citate și supun următoarele două afirmații atenției sale :

1) X e suferind de inimă. X e permanent suferind de inimă;

2) Cînd suferă X ? În momentele de criză. Numai în momentele de criză.

Contradicție ! va exclama d. Braniște. X nu e logic. O dată spune că suferă mereu, iar altă dată spune că suferă numai uneori. E o inconsecvență. Din două una : ori e bolnav de inimă, și atunci trebuie să sufere permanent, ori nu suferă decît uneori, dar atunci nu mai e bolnav. Această medicină sumară, pe care d. Braniște o confruntă cu logica prefeței, ajunge astfel la niște concluzii dintre cele mai vesele. Bietul X se vede în situația de a-și permanentiza durerea sub sancțiunea retragerii demnității de bolnav. E o exigență oricum exagerată.

Îi propun d-lui Braniște un al doilea și ultim exemplu, pe care îl împrumut propriei sale gîndiri politice.

1) Regimul capitalist-burghez e bolnav. Regimul acesta e structural și *permanent* bolnav.

2) Regimul capitalist-burghez suferă numai în perioadele de criză.

Contradicție ! ar trebui să exclame, dar nu va exclama, de astă dată, d. Braniște. Și totuși nu e nici o contradicție. Regimul capitalist poate cuprinde într-adevăr în structura lui o maladie, care însă nu se manifestă decît în perioadele de criză. Înseamnă însă că această maladie încetează odată cu criza ? Sau că regimul capitalist devine sănătos în momentele de prosperitate ?

Evident că nu. Deși durerea este intermitentă, maladia rămîne constantă.

Acest simplu lucru îl exprimă „delictul de logică", pe care îl înfiera d. Braniște.

...Și este tot ce a găsit mai serios de spus împotriva prefeței !

IX

Despre mîntuirea sau nemîntuirea evreilor, despre iertarea sau osînda lor după moarte, au discutat, în legătură cu prefața la *De două mii de ani*, d-nii Mircea Eliade, G. Racoveanu și Mircea Vulcănescu.

Primul și ultimul cred că textele, biserica și spiritul ei îngăduie mîntuirea iudeilor. D. Racoveanu o contestă, invocînd alte texte, dacă nu altă biserică și alt spirit.

Toată greutatea era de a ști dacă evreii sînt, cum spunea profesorul Nae Ionescu, o dată niște *„credincioși întîrziați pe drumul*

mîntuirii" sau dacă sînt, cum crede d. Racoveanu, niște necredincioși, care *„vor agonisi partea Iudeii și a dracilor"*.

Bibliografia dezbaterii este impresionantă. O indic pentru cine se interesează direct de problemă.

Mircea Eliade: Iudaism și Antisemitism. Preliminarii la o discuție („Vremea", anul VII, nr. 347, 22 iulie 1934).

G.Racoveanu: O problemă teologică eronat rezolvată? sau Ce n-a înțeles d. Mircea Eliade („Credința", anul II, nr. 195, 29 iulie 1934).

Mircea Eliade: Creștinătatea față de iudaism („Vremea", nr. 349, 5 august 1934).

G. Racoveanu: Creștinism, iudaism și îndrăzneală I („Credința" nr. 215, 22 aug.).

G. Racoveanu: *Creștinism, iudaism și îndrăzneală* II („Credința" nr. 215, 23 aug.).

G. Racoveanu: Creștinism, iudaism și îndrăzneală III („Credința" nr. 217, 25 aug.).

Mircea Eliade: O ultimă lămurire. (Vremea" nr. 352, 26 august 1934).

G. Racoveanu: Creștinism, iudaism și îndrăzneală. Dincolo de texte („Credința" nr. 221, 29 august 1934).

Mircea Vulcănescu: O problemă teologică eronat rezolvată? sau Ce nu a spus d. Gheorghe Racoveanu. („Credința", 2 septembrie).

G. Racoveanu: Pentru Mircea Vulcănescu, noul blagoslav, („Credința" nr. 227, 5 septembrie 1934).

*

Nu-mi recunosc nici un drept să spun vreun cuvînt în această dezbatere, care, în plus, în fondul ei, îmi este profund și total indiferentă. Am o vagă impresie că, după moarte, nu voi fi judecat cu textele d-lui Racoveanu. Iar dacă mă înșel, facă-se voia lui Dumnezeu.

Mă întreb doar cu ce justificare intimă mînuiește d. Racoveanu trăsnetul și sabia credinței.

O licență în teologie atrage oare după sine neapărat o viață și o conștiință de creștin? Cunoștea în d. Racoveanu un bun gazetar, un amuzant polemist, un bine dispus amic, un iubitor de ceasuri plăcute, un închinător al acelei frumoase vorbe nemțești, după care lucrurile bune în lumea asta sînt trei la număr... Nu bănuiam însă în d-sa arzătoarele flăcări mistice pe care le pune

astăzi în funcțiune și nici nu-i ghiceam sufletul însetat de intransigență, cu care retrăiește — puțin cam tîrziu și după prea multe „pogoră minte" — canonul 11 al Sinodului VI Ecumenic.

„...nici să se împrietenească cu ovreii, nici la boale să-i cheme și doftorii de la dînșii să primească, nici în băi nicidecum să se scalde împreună cu ovreii".

Aș alătura acestui citat teologic o veche vorbă profană a unui mare laic de pe la 1830, dacă mi s-ar îngădui o asemenea impietate.

„Ce qu'il y a de plaisant c'est de voir cet air de conviction profonde à un homme qui est habituellement en état de péché mortel."

„Păcat mortal" e prea mult spus pentru d. Racoveanu, care este, înainte de orice, un indiferent. Creștinismul său este strict tehnic. D. Racoveanu este un tehnician, un specialist, un expert. Între d-sa și viața creștină sînt exact raporturile dintre un mecanic și principiul electricității sau dintre un avocat și simțul de dreptate. Raporturi de profesiune.

Nu știu ce valoare canonică, teologică, bisericească și ortodoxă au textele sale. Știu însă ce sens uman se află dincolo de ele, atunci cînd acolo se află d. Racoveanu. Și e de ajuns.

X

În ultimul moment, tocmai cînd primesc penultimele corecturi ale acestor pagini, iau cunoștință de lungul denunț publicat de revista „Azi" împotriva mea. Semnatarul documentului este un domn Nicolae Roșu.

Îmi pare sincer rău că d-sa vine atît de tîrziu. I-aș fi rezervat un loc de onoare în „antologie" (vezi infra, pag. 286—290), alături de confratele d-sale nearian, dar la fel de violent și deopotrivă de perspicace, I. Ludo.

Aici nu-i pot oferi decît un grăbit comentar. Sînt cel dintîi care regret această silită lipsă de ospitalitate.

D. Roșu, care este prin preocupări un subcomisar cult, îmi vorbește despre „revizuirea pașapoartelor" și mă asigură că, dacă i-ar veni bine, n-ar mai sta de vorbă, ci ar înlocui „conflictul de idei" cu o „rezolvare imediată".

Îmi place această declarație de bătăuș loial, devenit intelectual numai prin imposibilitate materială de a-și exercita adevărata vocație. Dar să avem răbdare. Să sperăm că într-o zi d. Roșu

va putea răbufni, și nu mă îndoiesc că atunci febra sa revoluționară va începe cu mine, care nu am decît un condei în mînă și — cum spunea cu profund dispreț d. Pandrea — „nici un ban în buzunar". Așa încep marile revoluții.

Critica d-lui Roșu este curat polițienească. D-sa împarte eroii cărții sub două rubrici, după naționalitate, religie și semnalmente particulare: români și evrei. Același lucru îl făcuse înaintea sa un alt subcomisar cultural, evreu însă, pe nume Th. Löwenstein, cred, într-o gazetă sionistă de dreapta. Metoda e aceeași, spiritul identic, numai rezultatele diferite. Într-adevăr, d. Roșu găsește că toți eroii evrei ai romanului sînt simpatici, în timp ce toți eroii români sînt antipatici — de unde reiese că romanul este antiromânesc.

„În concluzie precizez: evreii din romanul lui Mihail Sebastian sînt mult deasupra românilor." („Azi", anul III, nr. 5, p. 1316).

Colegul sionist al d-lui Roșu acuză romanul de un păcat exact contrariu.

„Într-adevăr, figuri simpatice între evrei nu găsim... În schimb, Ghiță Blidaru rămîne maestru pînă la urmă... cu cîtă simpatie se vorbește de Pîrlea..." („Renașterea Noastră", organ național evreiesc, anul XI, nr. 460, 26 aug. 1934).

Dacă mai există în lumea asta mare un rest de ridicol, cred că aici s-a refugiat, în această întîlnire de opinii, în această involuntară frăție între d-nii Roșu și Löwenstein, amîndoi puri, amîndoi intransigenți, amîndoi perspicaci.

Nu pot întîrzia asupra „filozofiei" d-lui Roșu. În această materie, mă adresez mai bucuros d-lui Cuza, care este amuzant, sau d-lui Maurras, care este inteligent. Meditațiile antisemite din „Azi" sînt însă de o platitudine pe care numai irezistibila lor informație o mai salvează din cînd în cînd.

Vă recomand călduros pasajul de la sfîrșitul paginii 1312 și începutul celei următoare, unde e vorba despre Philon, Maimonides, Averroes, Spinoza și Renan. E o sinteză de ignoranțe viguroase și frenetice. Jumătate din gîndirea lumii încape în buzunarul mic al d-lui Nicolae Roșu. (Îi atrag în treacăt compătimitor atenția asupra unei mici gafe: numitul Averroes este și el nearian, cel puțin după unul din părinți. Pe viitor, mai atent cu laudele, domnule Roșu. Controlează bine pașapoartele, în prealabil.)

De ce se străduiește domnul acesta să fie un „antisemit cu probleme", cînd e așa de ușor să fii un „antisemit pur și simplu"?

Uite așa își complică oamenii existența. Ce nevoie are d. Roșu de Philon, Maimonides și Spinoza, toți trei niște ovrei perfizi, care îi vor tulbura entuziasmul prin cine știe ce obiecții talmudice? De ce se lasă prins d-sa în asemenea curse de erudiție, în care riscă să-și lase prestigiul, liniștea și seninătatea?

D. Roșu ar trebui să evite pe viitor drumurile nesigure. O conștiință sănătoasă nu are nevoie de multe adevăruri. Cîteva, dar solide: omorul ritual, cahalul, Protocoalele Sionului. D. Roșu să se întoarcă acolo și nu va cunoaște dificultăți de informație filozofică.

•

Nu e singura imprudență a denunțului din „Azi". Tînărul polițist atacă — se putea altfel? — și problema limbii românești. *„Necunoașterea limbii românești este esențială evreilor."*

Tare pe acest adevăr, d. Roșu se avîntă într-o serie de atentate stilistice, la care originea sa exclusiv daco-romană îl dă dreptul. „Căci — și-o fi spunînd d. Roșu — nu e limba mea? nu am dreptul să fac ce vreau cu ea?"

Ba da, desigur. Și, în consecință, o calcă cu picioarele și cu stiloul, de o face tot una. Ici o frază fără cap, colo un predicat pus la colț, dincolo un pronume fantezist ortografiat, pretutindeni o năclăială scriitoricească în care „ideea" înoată cît poate și pe urmă se dă la fund, de nu mai știi nici ce-a vrut, nici de unde venea, nici unde se ducea.

D. Roșu nu se mulțumește numai cu atîta și, pentru a ne dovedi drepturile sale de latin, o dă puțin și pe limba lui Virgiliu, pentru a ne oferi în trei cuvinte o monumentală gafă: *Tertius non datur* (pag. 1309, rîndul penultim). Acest *„tertius"* indică, pe de o parte, profunda cultură umanistă a preopinentului nostru, iar, pe de altă parte, gustul său legitim de a ultragia o limbă a cărei necunoaștere nu știu dacă-i este „esențială", dar pînă una alta e evidentă.

•

Mă opresc. Cele 15 pagini mărunt tipărite ale d-lui Roșu ar fi în stare să ne ție de vorbă pînă la ziuă, dacă am sta să le comentăm rînd pe rînd. Exercițiul ar fi agreabil, dar prea lung.

Subliniez o ultimă frază, singura care m-ar indigna dacă d. Roșu m-ar putea indigna: aceea în care e vorba despre „cohor-

tele mele de prieteni" şi despre „revistele care îmi stau la îndemînă".

„Cohortele de prieteni" s-au văzut cred în acest caz *De două mii de ani*, în care am primit cele mai desfrînate injurii, din cele mai felurite locuri, fără ca cei pe care d. Roşu îi numeşte „prietenii" mei să se fi simţit obligaţi, nu pentru mine, dar pentru ei înşişi, la un cuvînt de dreptate.

Cît despre „revistele care îmi stau la dispoziţie", e de ajuns să spun că în cinci luni, de cînd sînt ţinta tuturor atacurilor posibile, n-am izbutit decît o singură dată să public un articol de răspuns, şi acela după o întîrziere de cinci săptămîni. În schimb, d. Roşu poate tipări pe 15 pagini mari un imund şi vesel pamflet, în paginile unei reviste, la a cărei formare am luat parte şi unde scrisul meu a fost de nenumărate ori cerut cu o obositoare insistenţă.

Mîine, d. Roşu sau oricare altul va putea scrie despre mine că am furat, am incendiat şi am ucis, fără ca să am unde tipări două cuvinte de apărare.

Acesta este „trustul de presă" pe care mi-l atribuie furiosul meu adversar, într-un moment în care unica mea armă şi bucurie este singurătatea.

TABEL CRONOLOGIC

1907 — Se naște la Brăila, la 18 octombrie, Iosef M. Hechter, cel care, mai tîrziu, va deveni cunoscut ca scriitor și publicist sub pseudonimul Mihail Sebastian.

1920 — Încercare de traducere a *Herodiadei* lui Mallarmé.

1921 — Primul contact cu lumea teatrului ; îl vede pe Nottara jucînd în *Fîntîna Blanduziei.*

1923 — Adolescentul pleacă la București, pentru a viziona spectacolele de teatru ale trupei Pitoëff (întîmplare relatată în *Orașul cu salcîmi.*

1925 — Examenul de bacalaureat. Teza sa despre poezia lirică românească atrage atenția profesorului Nae Ionescu.

1927 — Sprijinit de Camil Baltazar, evadează din atmosfera sufocantă a provinciei, stabilindu-se la București. Colaborează la ziarul „Cuvîntul" al lui Nae Ionescu, alături de Perpessicius, Ion Vinea, Camil Petrescu, Mircea Eliade. Ulterior, va deveni redactor al ziarului, pînă în 1933. Traduce, în colaborare cu Andrei Tudor, din Francis Jammes; publică eseuri și articole. Începe o bogată activitate la „Universul Literar" (1927—1929), unde publică eseuri, cronici, publicistică și traduceri de poezie și proză din Proust, André Fréncau și Francis Jammes.

1928 — Începe să colaboreze la „Tiparnița Literară" (pînă în 1931).

1929 — Își ia licența la Facultatea de Drept din București.

1930 — 1931 — Se află la Paris pentru pregătirea doctoratului în drept. Paralel, face bogate lecturi din Gide, Proust, Balzac. Scrie romanul *Accidentul*, al cărui manuscris îi este furat. Publică, în ziarul „Cuvîntul", un ciclu de reportaje și note din Franța, *Scrisori din Paris*, fragmente de jurnal etc.

1932 — Începe să colaboreze la „România Literară" (pînă în 1933) și „Azi" (pînă în 1936) cu cronici, recenzii, impresii literare, eseuri din cultură. În colecția „Cartea cu semne" a Editurii tipografiei „Bucovina", apare primul său volum, *Fragmente dintr-un carnet găsit.*

1933 — La Editura Națională Ciornei apare a doua carte a sa, *Femei.* Începe colaborarea la „Reporter" (pînă în 1937) și „Viața Românească" (pînă în 1940).

1934 — La aceeași editură, apare *De două mii de ani...*, volum care va declanșa o polemică de amploare, atît datorită conținutului său, cît și prefeței semnate de Nae Ionescu. Colaborează la „Revista Fundațiilor Regale", fondată în acel an.

1935 — Scriitorul răspunde atacurilor și criticilor tendențioase, iscate de volumul anterior, cu lucrarea *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, apărută la Editura Cultura Națională. La Editura Universala Alcalay apare *Orașul cu salcîmi.* Colaborează la „Rampa" și „Facla" (pînă în 1936), „L'Indépendance Roumaine" (pînă la 1937).

1936 — Se angajează la redacția „Revista Fundațiilor Regale" (pînă în 1940).

1938 — Susţine cronica teatrală la „Viaţa Românească". Are primul succes ca dramaturg: *Jocul de-a vacanţa.*

1939 — Publică, la Fundaţia pentru literatură şi artă, studiul *Corespondenţa lui Marcel Proust.*

1940 — Reconstituit cu mari eforturi, romanul *Accidentul*, scris la Paris, apare la Fundaţia pentru literatură şi artă.

1941 — 1942 — Practică, o scurtă perioadă, activitatea de profesor de română la o şcoală confesională pentru copiii evrei.

1943 — La Corcova, pe moşia lui Antoine Bibesco, scrie *Steaua fără nume*, jucată în premieră la 1 martie 1944.

1945 — La 1 februarie este numit consilier de presă la Ministerul Afacerilor Externe. Scrie piesele *Insula* şi *Ultima oră*, ale căror premiere vor avea loc postum. Colaborează la „Cortina".

La 29 mai, în drum spre prima sa oră de curs (fusese numit conferenţiar de literatură universală la Universitatea muncitorească liberă), este accidentat mortal în plin centru al Bucureştilor.

CUPRINS

Prefață de Nae Ionescu 7

DE DOUĂ MII DE ANI... 27

Partea întîi 29
Partea a doua 53
Partea a treia 103
Partea a patra 159
Partea a cincea 186
Partea a șasea 205

CUM AM DEVENIT HULIGAN. Texte, fapte, oameni 227

Capitol în care e vorba despre niște Insule Hebride 229
Un dosar cu probleme 235
„Primul roman rasist românesc" 242
„Iuda trebuie să sufere" 247
Despre arta de a fi în același timp reacționar și bolșevic 255
„Cuvîntul" 262
Nae Ionescu 268
Nae Ionescu și iudaismul 275
O antologie 286
Prefața 291
Ultimul cuvînt 306

ANEXE

I 308
II 311
III 313
IV 314
V 316
VI 317
VII 319
VIII 320
IX 322
X 324

Reperele originalităţii prezentului volum sînt de căutat în armonizarea recesivă a părţilor care îl compun, în strădania productivă a dialogului — aspru cîteodată, amar de foarte multe ori —, în disciplina intelectuală care îl plămădeşte într-un tot

ISBN 973-28-0199-9

Lei 72